

# Arkiv

för

# nordisk filologi

Utgivet genom

**Göran Hallberg och Christer Platzack**

under medverkan av

**Lars-Erik Edlund Lennart Elmevik Britta Orlík Frederiksen  
Eyvind Fjeld Halvorsen Ann-Marie Ivars Ernst Håkon Jahr  
Marita Akhøj Nielsen Mirja Saari**

118  
~~117~~\* 2002

Utgivet med understöd av  
Nordiska publiceringsnämnden för humanistiska och  
samhällsvetenskapliga tidskrifter  
Axel kocks fond för nordisk filologi

ISSN 0066-7668

Satt med Berling Antikva av  
Rätt Satt Hård & Lagman HB, Bjärka Säby

Tryckt av  
Bloms i Lund Tryckeri AB  
Lund 2003

# Innehåll

<i>Kaaren Grimstad and Maria Bonner, Sá er svinnr er sik kann: Persuasion and image in Hrafnkels saga</i> .....	5
<i>Valdimar Tr. Hafstein, Groaning Dwarfs at Granite Doors: Fieldwork in Völuspá</i> .....	29
<i>Sverre Johnsen, Ljodsamhøvet i AM 315 f fol.</i> .....	47
<i>Kees Samplonius, Imago Dei in Völuspá?</i> .....	77
<i>Christer Lindqvist, Thesen zur Kausalität und Chronologie einiger färöischer Lautgesetze</i> .....	89
<i>Harry Lönnroth, Domboksutgivningen i Finland. En kritisk översikt</i> .....	179
<i>Jan Ragnar Hagland, Nye språklege studiar i det eldste brevmaterialet på svensk</i> .....	197
<i>Michael Lerche Nielsen, Yrrunens anvendelse og lydværði i nordiske runeindskrifter</i> .....	211
<i>L.-E. Edlund, G. Hallberg och C. Platzack, Litteraturkrönika 2002</i> .....	233
<i>Författarna</i> .....	275

KAAREN GRIMSTAD AND MARIA BONNER

## *Sá er svinnr er sik kann*

### Persuasion and Image in *Hrafnkels saga*

#### Introduction

Given the unusually broad focus of scholarly attention on *Hrafnkels saga*, one might assume that this work had been investigated, read, and explicated from every conceivable angle, that there was nothing new under the sun to be said about it, no new territory to be explored. One might indeed ask the question why it should be necessary to write yet another article on *Hrafnkels saga*<sup>1</sup> in general and, in particular, to venture once more into the saga's dialogic center, the episode at the Althing, that has intrigued so many previous scholars, who because of its length and complexity of interaction have chosen to label it the "heart of Hrafnkatla". Beginning with Anne Saxon Slater's article on rhetoric and its role in revealing the psychology of the characters (1968), subsequent studies by W. F. Bolton (1971), Fredrik J. Heinemann (1975), Peter Hallberg (1975), Kathleen E. Dubs (1977), and Jan Geir Johansen (1995) have all used the rich dialogue material in this episode as evidence for their examinations of the saga's rhetoric, character portrayal, and moral viewpoint. Despite this considerable body of scholarship, however, we feel that certain critical holes in the interpretation remain and that some important questions have yet to be asked.

The dialogue referred to as the "heart of Hrafnkatla" constitutes the final and successful interaction in a series of dialogues requesting support from kinsmen and others in which social issues like power, image,<sup>2</sup> and prestige are at stake. The fact that the negotiation of such issues in request dialogues discloses important social values might help us to

---

<sup>1</sup> We have used Jón Helgason's edition of *Hrafnkels saga* (1950). References indicate page and line number.

<sup>2</sup> We use the term "image" here in the sense of "face", as described in Erving Goffman (1982: 5): "Face is an image of self delineated in terms of approved social attributes", something that is adjusted according to the needs of situation, communication partners, and personal agenda.



understand why dialogues of this type are such a recurrent feature, not only in this saga, but in many other Icelandic sagas as well. This fact may also explain the degree of detail and elaborate staging in the famous toe-pulling scene and the subsequent interaction between Porkell and Þorgeirr, or why Þorbjörn cries, two “problems” for which we believe there is still no satisfactory explanation.

In our previous article (Bonner and Grimstad 1996) we used dialogue analysis as a tool which allowed us to focus on the characters’ intentions and strategies for negotiating power and getting their way.<sup>3</sup> In a sense the present study is a continuation of this research, but this time we will focus on sequences dealing with requesting support. The requester had to invent a persuasive strategy, and the potential granter, faced with a decision of whether to aid or not to aid, had to weigh factors essential to the social dynamic of the medieval Icelandic society. We therefore want to examine the issues dealt with in the request sequences and describe how these requests are structured. Who puts forward the request and in what way; which means are used in the interaction to promote the cause; what reactions does the request strategy elicit from the potential granter of the request? By analyzing the conversational dynamics of the request dialogues culminating in Þorgeirr’s participation in the case against Hrafnkell, we aim to show which social and conversational context the participants signal and define through their verbal interaction in those situations, i.e., how they construct their own and their partners’ social identity, how they explore and establish boundaries of kinship and honor in order to persuade the other party that the cause is worthwhile.

### Request dialogues

The requests for support in this text are a type of dialogue in which Party A must endeavor to persuade Party B to agree to provide support in some legal action, more specifically, in mounting a case against the hitherto invincible chieftain Hrafnkell. Whereas in other sagas those seeking support tend to be wealthy and important farmers and chieftains, an unusual feature of *Hrafnkels saga* is that the case originates with the impoverished farmer Þorbjörn against his own chieftain Hrafnkell over the latter’s slaying of Þorbjörn’s socially unimportant son Einarr. For the case to move forward, support must be garnered in order to serve

---

<sup>3</sup> For a more general discussion of the analysis of literary dialogues, see Anne Betten (1994: 538), whose article contains a brief section on “Dialoge früherer Sprachstufen”.

the summons and take the matter to the Althing, where a chieftain might commit himself to back the cause.

There are several dialogues to consider, beginning with Þorbjörn's attempt to persuade his brother Bjarni to become involved. At subsequent stages in the process he next turns to his nephew Sámr, who in his turn must try to raise support from a chieftain at the Althing. All of these dialogues share some structural features.

The term "structural features" refers to the basic structural elements of the request sequence, in which each individual verbal act in the interaction has to be regarded as a specific, meaningful choice out of a range of possibilities. At a bare minimum, a request sequence is comprised of a request and unaccounted-for granting or refusal. A more elaborate request sequence allows us to observe how image is negotiated and how face needs are taken care of, what arguments are used to appeal to solidarity or to allude to power differences. It reveals important factors that play a role in the decision-making process, factors that may present obstacles to the success of the individual making the request. If we can judge by their frequency and prominence in the sagas, the detailed sequences requesting support with their various obstacles and strategies were of critical interest to the medieval Icelandic audience and can therefore provide the modern reader with important information about the cultural norms and values of that society. In our particular case the obstacles in securing the necessary allies in a case against Hrafnkell and the strategies employed to overcome them are a focus of the saga. As obstacles, we consider the reactions to the request from the parties to whom Þorbjörn turns for help; these range from dismissing the request altogether to complicated negotiations over the factors that play a role in deciding, including among other things obligation to Þorbjörn, general concepts of appropriate social behavior, and personal judgment of loss/gain of honor to be expected from an involvement in the case. Among the general strategies employed we encounter cajoling and verbal aggression.

### A wise man knows his limitations (Dialogue 1)

After having refused Hrafnkell's offer of a gift in compensation for killing his son, Þorbjörn first approaches his brother Bjarni with the news (1a) and asks for his support to bring legal action against Hrafnkell (1b). As his only brother, Bjarni might be assumed to feel obligated to help. As we come to see, however, close kinship in this case does not over-

ride other critical factors in Bjarni's decision to refuse his brother's request.

Bjarni prepares his refusal (2g) by pointing out his own inadequacy with respect to Hrafnkell (2a–c). He evokes the authority of universal truth in a proverb (2d) and thus evaluates Þorbjörn's plan as ill-advised. Then he states that the desired outcome will be impossible because of Hrafnkell's proven skill in winning lawsuits (2e). The message communicated to Þorbjörn in this sequence is that he has completely misjudged the situation, an implicit and face-threatening dismissal. The dismissal then becomes explicit when Bjarni blames him for his stupidity (2f). This judgment carries a particularly humiliating sting through the use of the word *vitlitill*, which contrasts with the proverb's use of *svinnr* and distances Bjarni, who clearly sees himself as *svinnr*, from his foolish brother.

- Þ (1a) \*segir honum þessi tíðendi, (1b) \*biðr at hann muni nokkurn hlut í eiga um þessi mál.<sup>4</sup>
- B (2a) \*Biarni kvað eigi sitt iafnmenni við at eiga þar er Hrafnkell er, (2b) en þó at vér stýrim penningum miklum, (2c) þá megum vér ekki deila af kappi við Hrafnkel, (2d) ok er þat satt at sá er svinnr er sik kann; (2e) hefir hann þá marga málaferlum vafit er meira bein hafa í hendi haft en vér; (2f) synisk mér þú vitlitill við hafa orðit er þú hefir svá góðum kostum neitat; (2g) vil ek mér hér öngu af skipta.

At this point Þorbjörn has suffered severe loss of face since both Hrafnkell and Bjarni have dismissed him, and because Bjarni has already anticipated all of his possible counterarguments, he is left with no further valid negotiating options. His only recourse is to retaliate by resorting to abusive language (3a) and by calling into question his brother's courage (3b).

- Þ (3a) \*Þorbjörn mælti þá mǫrg herfilig orð til bróður síns (3b) \*ok segir því siðr dáð í honum sem meira lægi við.

In this interaction the verbal aggression falls flat as a strategy for getting support since Bjarni plays no further role in the saga. In other instances, however, verbal aggression can open the door to further negotiation, as we will see in the second dialogue. Nevertheless, Þorbjörn's *herfilig orð* are not wasted; the narrator reports that the brothers parted

<sup>4</sup> \* marks passages in indirect speech; numbering is added for reference.

on unfriendly terms, and therefore we might conclude that Þorbjörn was at least successful in paying Bjarni back for his humiliation and thereby reestablishing a kind of balance between them.

Weighing the pros and cons (Dialogue 11a) and  
You can't have your cake and eat it too (Dialogue 11b)

Having failed to win the support of his brother Bjarni, Þorbjörn goes to see his nephew Sámur, who is described as *uppivopðslumaðr mikill* (3:11), but also *logkænn* (3:12), to recruit support for legal action against Hrafnkell. With a formulaic opening gambit (1) he cues that he has important matters to discuss. The greeting scene ends with a formal inquiry about news (2–4), whereupon Þorbjörn states that Hrafnkell has killed his son (5). However, Sámur doesn't acknowledge this as news since it's nothing unusual (6), thereby disputing Þorbjörn's entitlement to reckon with his support before the request has even been uttered.

- Þ (1) \* Þorbjörn biðr Sám út ganga.
- S (2) \*Sámur heilsaði vel frænda sínum ok bauð honum þar at vera.
- Þ (3) \* Þorbjörn tók því öllu seint.
- S (4) \*[Sámur sér ógleði á Þorbirni] ok spyrr tíðenda,
- Þ (5) \*en hann sagði víg Einars sonar síns.
- S (6) Þat eru eigi mikil tíðendi þótt Hrafnkell drepi menn.

Þorbjörn requests support from Sámur nevertheless (7a). He tries to establish his license to make this request by focusing on Sámur's close kinship to the dead man (7b) with the implication that, after all, there is news and news. When Hrafnkell kills a member of your own family, it can't be dismissed as no news. As someone who is *logkænn* and understands the risks in getting involved in such a case, Sámur has to make sure that Þorbjörn has exhausted all other possibilities for compensation (8), information which Þorbjörn readily provides (9).

- Þ (7a) \* Þorbjörn spyrr ef Sámur vildi nokkura liðveizlu veita sér; (7b) er þetta mál þann veg, þótt mér sé nánastr maðrinn, at þó er yðr eigi fiarri höggvit.
- S (8) Hefir þú nokkut eptir sömdum leitast við Hrafnkel?
- Þ (9) \*Þorbjörn sagði alt hit sanna, hversu farit hafði með þeim Hrafnkatli.

Sámur evaluates Hrafnkell's offer of compensation as extraordinary (10a) in contrast to his earlier dismissal of Einarr's killing as "news" (4).

He suggests instead returning to Hrafnkell to recover the original offer and volunteers to help (10b–e). Þorbjörn declines the suggestion. He states that Hrafnkell is no longer willing to renew his offer (11a) — an assumption on his part — and claims that his own rejection of Hrafnkell's terms hasn't changed (11b). Now Sámur replies to Þorbjörn's original request for support (7a) by expressing his reluctance (12). This counts as an indirect refusal; however, the door to further negotiations is left open a crack.

- S (10a) Eigi hefi ek varr orðit fyrr at Hrafnkell hafi svá boðit nokkurum sem þér. (10b) Nú vil ek riða með þér upp á Aðalból, (10c) ok fõrum vit lítillátliga at við Hrafnkel, (10d) ok vita ef hann vill halda hin sõmu boð. (10e) Mun honum nokkurn veg vel fara.
- Þ (11a) Þat er bæði at Hrafnkell mun nú eigi vilia, (11b) enda er mér þat nú eigi heldr í hug en þá er ek reið þaðan.
- S (12) Pungt get ek at deila kappi við Hrafnkel um málaferli.

Þorbjörn clearly sees the opening in his nephew's ambiguous refusal and, as a final strategy, lets fly once again with *herflig orð*. The entire speech is a provocation in which specific reproaches are uttered as a form of shaming: Sámur lacks ambition (13a), he is a useless relative (13b), he is contemptible because he's all show and no substance (13c–f). In his next attack he warns Sámur that inaction will result in public condemnation (13g) and allies himself with the critics of Sámur's boastful behavior (13h). Understood: If you don't do something for me, you will prove the accuracy of my reproaches. Finally, he expresses resignation with a hint of contempt (13i). The effect of the provocation is to put his partner in a bind: either to do nothing and prove to be the unreliable relative he has described, or to help him and demonstrate that the description is invalid.

- Þ (13a) Því verðr engi uppreist yður ungra manna at yðr vex alt í augu; (13b) hygg ek at engi maðr muni eiga iafnmikil auvirði at frændum sem ek; (13c) sýnisk mér slíku mõnnum illa farit sem þér, (13d) er þykkisk lögkõenn vera (13e) ok ert giarn á smásakir (13f) en vill eigi taka við þessu máli er svá er brýnt; (13g) mun þér verða ámællissamt, sem makligt er, (13h) fyrir því at þú ert hávaðamestr ór ætt varri; (13i) sé ek nú hvat sõk horfir.

Sámur's response to the provocation shows ambivalence. On the one hand, he appears willing to consider taking the case (14b). There are several factors that may make this a tempting option: the general social

expectation that a young man<sup>5</sup> who wants to amount to something needs to prove himself by accepting challenges; his own skill in legal matters and, as *uppivözlumadr*, an inclination to be contentious; the supposition that Hrafnkell's defenses may be weakened because he has actually made an offer of compensation to Þorbjörn; and the lure of taking on and possibly winning a big case. On the other hand, he doubts that his involvement will make a difference in Þorbjörn's situation (14a) and reproaches him for his bad judgment in bringing inevitable shame and humiliation to both of them (14c), i.e., to Sámur, since Þorbjörn has nothing to lose. Here the negative factors under consideration might include the assumption that he can't hope to get anything better for Þorbjörn (and thus nothing for himself) than the offer the latter already has rejected and the unlikelihood, based on Hrafnkell's record, that they will get support at the Althing and win the case. He takes for granted the status quo in the balance of power and that Hrafnkell cannot be defeated. Should he accept responsibility for the case, he alone will be in charge of its prosecution and for better or for worse bear the consequences of the outcome, as he makes very clear in the next interaction when Þorbjörn wants to abandon the case. The critical question is whether the payoff outweighs the potential risks to his reputation and social standing.

- S (14a) Hveriu góðu ert þú þá nær en áðr, (14b) þótt ek taka við þessu máli  
(14c) ok sém vit þá báðir hrakðir?

Þorbjörn's answer reveals his complete lack of understanding of power politics and long-range planning. The benefit he derives from Sámur's aid is expressed as *hugarbót*, by which he may mean both repair of loss of face from the two previous rejections as well as relieving himself of the responsibility of pursuing the case (15a). The subsequent developments, which clearly concern Sámur, don't burden him for the moment (15b).

Although he has reservations, Sámur now accepts the case and agrees to the request for support (16a). He states kinship as his primary reason for granting the request (16b), but like Bjarni he also reproaches Þorbjörn for his shortsightedness and stupidity (16c). This may be the payback for Þorbjörn's provocative speech (13a–h), but the reproach con-

<sup>5</sup> That is, young and ambitious. On this topic see Preben Meulengracht Sørensen's comments about the different strategies employed by older or younger men in their pursuit of honor (Meulengracht Sørensen 1993: 194, 220–224 et passim).

tains a hook since a prudent man would probably not help a foolish one. At the same time the insult serves as a hedge in reference to the presumed failure of their action against Hrafnkell.

- P (15a) Þó er mér þat mikil hugarbót at þú takir við málinu; (15b) verðr at þvi sem má.  
 S (16a) Ófúss geng ek at þessu; (16b) meir geri ek þat fyrir frændsemis sakir við þik; (16c) en vita skaltu at mér þykkir þar heimskum manni at duga sem þú ert.

At the conclusion of the dialogue Sámur formally takes over the case from Þorbjörn by shaking hands and sealing the deal (12: 4–5): “Þá rétti Sámur fram höndina ok tók við málinu af Þorbirni”. This action confirms his verbal agreement (16a–b).

The dialogue between Sámur and Þorbjörn at the Althing can be viewed as a coda to their negotiations over Þorbjörn’s original request. All the chieftains they have approached for support have refused because Hrafnkell always wins all his court cases and none of them wants to risk defeat. Þorbjörn initiates a conversation with Sámur, expresses his agitation (1a–b), and they both go outside to talk. Þorbjörn wants to revoke the entitlement he transferred to Sámur (2a) because he finally feels the burden and realizes the consequences of his self-willed behavior for himself and Sámur, namely public shame and humiliation (2b).

- P (1a) \*ok það hann upp standa, (1b) má ek ekki sofa. (2a) Þat er ráð mitt at þú látir reka at hesta vára, ok búumsk heim; (2b) er nú sét at oss vill ekki annat en svívirðing.

To judge from Sámur’s reaction, for a client to try to give orders to his advocate is an offensive act and therefore leads to a violent response not unlike Þorbjörn’s tirade in dialogue 11a. He scolds his uncle for foolishly going after the birds in the bush instead of seizing the bird in the hand (3a–c). This is a parallel to Bjarni’s dismissal (1, 2f) with its explicit reference to Þorbjörn’s stubbornness and inability to know a good thing when he sees it. Furthermore he judges as irresponsible Þorbjörn’s questioning the courage of Sámur and others who wisely recognized their limitations (3d–e). Sámur’s aggressive scolding might also serve to pay Þorbjörn back for the latter’s earlier provocative challenge (11a, 13a–h). His strategy effectively puts Þorbjörn in his place, i.e., as a client with no further claims on the decision-making process. He spells out the consequences,

only hinted at in dialogue IIa, of taking over a case (3f). As the advocate in charge, he asserts his right to the case, which implies that at a minimum he is determined to get some advantage for himself, a factor that played an important role in his final decision in dialogue IIa. We may also assume from the wording that he sees some remaining options.

- S (3a) Þat er vel, (3b) af því at þú vildir ekki annat en deila við Hrafnkel (3c) ok vildir eigi þá kosti þiggja er margr mundi giarna þegit hafa, sá er eptir sinn náunga átti at síá; (3d) frýðir þú oss miðk hugar (3e) ok öllum þeim er í þetta mál vildu eigi ganga með þér. (3f) Skal ek ok nú aldri fyrr af láta en mér þykkir fyrir ván komit at ek geta nokkut at gort.

Whereas in their previous encounter and likewise in the encounter with Bjarni, Þorbjörn reacted aggressively to the face-threatening dismissal with *herfilig orð*, in this instance he bursts into tears (14:16): “Þá fær Þorbirni svá miðk at hann grætr”. What does this response signify, as Þorbjörn’s final utterance in his quest for support? In the scholarship on this episode, his crying is commonly seen as an expression of an inner emotion, but with the exception of Johansen’s reading, there is no interpretation of its nature. Johansen sees Þorbjörn as a character flawed by his lack of judgment, who cries “when reminded as to who wanted to get involved in the first place, when he is confronted with his own responsibility” (1995: 276). According to our reading, the crying is a response to his having received yet another scolding for his stupidity and bad judgment. It does not express gratitude over Sámr’s persistence, a new awareness of his obligation to his dead son, or a realization that he alone is to blame for the humiliation he now fears. Viewed in the context of his two earlier provocative outbursts when confronted with a dismissal (I, 3a–b; IIa, 13a–i), his crying must rather be seen as an expression of suppressed aggression triggered by disappointment and the collapse of the face he has been trying to maintain. In his shamefaced state all other possible avenues of reaction are closed.<sup>6</sup>

Why does Þorbjörn, who wanted nothing more than to secure an ally and bring his case to the Althing, now want to give up and go home? In this environment where all the powerful chieftains are hobnobbing with each other, gossiping and playing power politics, Þorbjörn is made to

<sup>6</sup> This reading of Þorbjörn’s reaction is supported remarkably well by Goffman’s (1982: 8) description of what being “out of face” or “in wrong face” means for a participant in a contemporary American social interaction. According to Goffman, “[h]is manner and bearing may falter, collapse, and crumble. He may become embarrassed and chagrined; he may become shamefaced”.



realize that he and Sámur are on the verge of becoming objects of public ridicule. In effect, by taking his case to the Althing and seeking support in vain, he has created a situation in which even he is forced to see the folly of the case, something which both Bjarni and Sámur told him in the very beginning. And, although he may earlier have fancied himself as the “driving power” behind this enterprise, he is now forced to recognize that in fact he really has been the “stupid man” that others have told him he was. His understanding of legal matters is naïve and simplistic — if X has killed Y, then Y’s family should get compensation (cf. IIa, 7b) — and he lacks understanding of other facets of the dynamic concept of compensation which includes all the factors that both Bjarni and Sámur weighed before reaching a decision.

Sámur, on the other hand, is under extreme pressure. After lengthy deliberation he took a gamble and accepted a dubious case; unless he succeeds, his reputation and social standing will suffer. But giving up at this point, so we might reasonably assume, will result in immediate loss of face, and thus exploring even the slightest chance to find an ally is still the better option.

*Ǫlkofra þáttur* (1950: 86) provides us with an example of a similar situation, in which a man cries after receiving a disappointing refusal. *Ǫlkofri* has accidentally burned down a forest belonging to a collection of chieftains, who plan to outlaw him at the Althing. He expects his influential friends to come to his aid, but neither they nor anyone else offers support. Þorsteinn Síðu-Hallsson represents his last chance, and when he too refuses his request for aid, the disappointment and humiliation bring *Ǫlkofri* to tears outside the booth. The common factor here is that in both cases the requester receives an answer that is unwelcome and exactly the opposite from the one he would have preferred. This suggests that the crying is a reaction to being denied that which is most important in order to preserve the image of a man who is competent and knows what he’s doing.

### Take it or leave it (Dialogue III)

Sámur and Þorbjörn see a group of men leaving a booth led by a distinguished-looking man in colored clothes. Sámur decides that they will approach the men. After a greeting and presentation (1–4), Sámur questions Þorkell about his background to find out whether he could be a candidate to provide support (5–22c).

- Þk (1) \*heilsar þeim fyrri ok spyr hverir þeir væri.  
S/Þb (2) \*Þeir sögðu til sín.  
S (3) \*Sámr spurði þenna mann at nafni,  
Þk (4a) \*en hann nefndisk Þorkell (4b) \*ok kvazk vera Þióstars son.  
S (5) \*Sámr spurði hvar hann væri ættaðr eða hvar hann ætti heima.  
Þk (6) \*Hann kvazk vera vestfirzkr at kyni ok uppruna, en eiga heima í Þorskafirði.  
S (7) Hvárt ertu goðorðsmaðr?  
Þk (8) \*Hann kvað þat fiarri fara.  
S (9) Ertu þá bóndi?  
Þk (10) \*Hann kvazk eigi þat vera.  
S (11) Hvat manna ertu þá?  
Þk (12a) Ek em einn einhleypingr; (12b) kom ek út í fyrra vetr; (12c) hefi ek verit utan siau vetr ok farit út í Miklagarð (12d) en em handgenginn Garðskonunginum, (12e) en nú em ek á vist með bróður mínum, þeim er Þorgeirr heitir.  
S (13) Er hann goðorðsmaðr?  
Þk (14) Goðorðsmaðr er hann vist um Þorskafiðrð ok viðara um Vestfiðrðu.  
S (15) Er hann hér á þinginu?  
Þk (16) Hér er hann vist.  
S (17) Hversu margmennr er hann?  
Þk (18) Hann er við .lxx. manna.  
S (19) Eru þér fleiri bræðrnir?  
Þk (20) Er hinn þriði.  
S (21) Hverr er sá?  
Þk (22a) Hann heitir Þormóðr (22b) ok býr í Gørðum á Álptanesi; (22c) hann á Þórdísi, dóttur Þórólfs Skalla-Grímssonar frá Borg.

Based on the answers to his questions, Sámr concludes that Þorkell has suitable credentials and requests support (23), in answer to which Þorkell asks for more information (24). Sámr tells him what kind of support they need (25a), the nature of the case and who the adversary is (25b), and what role he plans to play in the legal proceedings (25c). Þorkell refuses the request on the grounds that he is ineligible (26a–b).

- S (23) Viltu nokkut liðsinni okkr veita?  
Þk (24) Hvers þurfu þit við?  
S (25a) Liðsinnis ok afla hofðingia, (25b) því at vit eigum málum at skipta við Hrafinkel goða um víg Einars Þorbiarnarsonar, (25c) en vit megum vel hlíta okkrum flutningi með þínu fulltingi.  
Þk (26a) Svá er sem ek sagða, (26b) at ek em engi goðorðsmaðr.

Sámr responds to the refusal with aggressive behavior, insinuating that Þorkell must have done something bad in order to lose his inherited right to a chieftainship (27a–b). By protesting against the insinuation, Þorkell tries to restore his diminished image. He corrects the record (27a), explains his situation fully (27b–d), and countersuggests that they seek aid from his brother (28e), whom he describes as noble-minded, accomplished, young, and ambitious — just the sort of person to be inclined to help Sámr in his quest for support (28f–g). Sámr assumes that this will not lead to the desired outcome (29a). His flattering comments are an attempt to cajole Þorkell into mediating with his brother on their behalf (29b).

- S (27a) Hví ertu svá afskipta gørr, (27b) þar sem þú ert hofðingia son sem aðrir bræðr þínir?
- Þk (28a) Eigi sagða ek þér þat at ek ætta þat eigi, (28b) en ek selda í hendr Þorgeiri bróður mínum mannaforráð mitt áðr en ek fór útan; (28c) síðan hefi ek eigi við tekit, (28d) fyrir því at mér þykkir vel komit meðan hann varðveitir. (28e) Gangi þit á fund hans, biðið hann ásiá; (28f) hann er skörungr í skapi ok drengr góðr ok í alla staði vel mentr, ungr maðr ok metnaðargiarn; (28g) eru slíkir menn vænstir til at veita ykkr liðsinni.
- S (29a) Af honum munum vit ekki fá, (29b) nema þú sér í flutningi með okkr.

Þorkell consents (30a) on the grounds that it is appropriate for relatives of a slain man to take legal action against the slayer (30b). He then proceeds to outline a plan for Sámr and Þorbjörn to approach his brother Þorgeirr (30c–n).

- Þk (30a) Því mun ek heita at vera heldr með ykkr en móti, (30b) með því at mér þykkir óerin nauðsyn til at mæla eptir náskyldan mann. (30c) Fari þit nú fyrir til búðarinnar ok gangið inn í búðina. (30d) Er mannfólk í svefni. (30e) Þit munuð síá hvar standa innar um þvera búðina tvau húðföt, (30f) ok reis ek upp ór þøru en í þøru hvilir Þorgeirr bróðir minn. (30g) Hann hefir haft kveisu mikla í föetinum síðan hann kom á þingit, (30h) ok því hefir hann lítit sofit um nætr; (30i) en nú sprakk fötrinn í nótt ok er ór kveisunaglinn, (30j) en nú hefir hann sofnat síðan ok hefir réttan fötinn út undan fötunum fram á fótafiqlina sakir ofrhita er á er föetinum. (30k) Gangi sá hinn gamli maðr fyrir ok svá innar eptir búðinni; (30l) mér sýnisk hann miðk hrymðr bæði at sýn ok elli. (30m) Þá er þú, maðr, kemr at húðfatinu, skaltu rasa miðk ok fall á fótafiqlina ok tak í tána þá er um er bundit, ok hnykk at þér, (30n) ok vit hversu hann verðr við.

Because Þorkell is his last hope, Sámr carefully hedges his face-threatening rejection; he affirms his belief in Þorkell's good intentions (31a), but nevertheless dismisses the plan as bad advice (31b). Þorkell clearly understands the dismissal and confronts Sámr with an ultimatum (32a). With all the power on his side, he puts an end to the negotiations (32b). Left with no other options, Sámr accedes to the plan (33).

- S (31a) Heilráðr muntu okkr vera, (31b) en eigi sýnisk mér þetta ráðligt.  
 Þk (32a) Annathvært verði þit at gera, (32b) at hafa þat sem ek legg til, eða leita ekki ráða til mín.  
 S (33) Svá skal gera sem hann gefr ráð til.

### The “heart of Hrafnkatla” revisited (Dialogue IV)

Playing the roles Þorkell has given them in his drama, Sámr and Þorbjörn enter the tent of the sleeping chieftain. When Þorbjörn, whom Þorkell has cast as a stumbling old man, pulls on the sore toe and awakens Þorgeirr suddenly out of a sound sleep, the latter jumps up and asks what is going on (1). Judging by Þorkell's subsequent reassurances (3b), Þorgeirr understands the message as a signal that something important needs immediate attention.<sup>7</sup> Because Þorkell's script did not extend beyond pulling the toe, Sámr and Þorbjörn are left hanging without their lines (2).

- Þg (1) \*[En Þorgeirr vaknar við ok hlióp upp í húðfatinu] ok spurði hvern þar fœri svá hrapalliga, at hlypi á fœtr mǫnnum er áðr váru vanmáttu.  
 S/Þb (2) \*En þeim Sámi varð ekki at orði.

Þorkell, who obviously has been waiting in the wings, now makes his grand entrance onto the scene and reassures his brother that there is no imminent danger to his person (3a–b). He has reason to address this specific concern since in this and other sagas characters who lie abed in the early morning, instead of being up and alert, often come to grief. He then embarks on an elaborate apology for the clumsy behavior of an old man who is a character of his own creation. He begins by reminding his brother of something everyone knows, expressed in the form of two commonplaces that relate specifically to unsatisfactory performance under duress (3c–d). The commonplaces serve two purposes: on the one

<sup>7</sup> For another example of awakening someone by seizing his feet or legs, see *Finnboga saga* (1959: 275).

hand, to provide Þorkell with the authority to say that his interpretation of Þorbjörn's behavior is the correct one; on the other hand, to allude subtly to his brother's inadequate performance at the Althing. What follows is a comparison designed to demonstrate what Þorgeirr and Þorbjörn have in common and thus to appeal to Þorgeirr's sense of solidarity. Þorkell acknowledges that Þorgeirr has an excuse, leaving a blank for Þorgeirr and the audience to fill regarding what he needs to be excused for (3e). Here the context indicates that in fact Þorkell is again alluding to his brother's absence from the business of the Althing, something which we can assume other chieftains would be talking about and excusing. With the use of *frændi* he appeals to kinship ties, letting his brother know that he too excuses his absence, which has not yet affected the honor of the family. He closes the first part of the comparison with a statement that conveys a twofold message: on the concrete level about the relief of the pain; on the figurative level about being conscious of his lack of performance at the Althing (3f). The second part of the comparison makes the analogy with Þorbjörn's grief over the killing of his son and need for compensation to heal the wound to his family honor (3g–i). The explicit comparison of the chieftain's pain from a sore foot with the old man's emotional and social pain caused by his son's death seems on the surface to be preposterous and absurd, a kind of strange comedy improvised by Þorkell for some inexplicable reason. The subtext, however, conveys the message that both men share the problem of flawed performance, which Þorkell wants his brother to understand is turning into an issue of concern. By repeating the commonplace saying about limited foresight, he evaluates Þorbjörn's behavior as perfectly understandable and cues the end of his apology (3j).<sup>8</sup>

Þorgeirr rejects the apology: he is not the cause of Þorbjörn's grief. Hurting him will therefore neither alleviate Þorbjörn's pain nor accomplish revenge (4a–c). This response indicates that he either has not understood the subtext in Þorkell's message or has chosen to ignore the provocation.

By reframing Þorbjörn's action as an attempt to win support for his lawsuit rather than as an act of revenge, Þorkell contradicts his brother's reading (5a, 5d). He presents Þorbjörn's act of grabbing the toe as merely a consequence of an old man's tottering balance and poor eyesight (5b–c). Here the staged drama and Þorkell's previous excuse of Þorbjörn's clumsiness have worked together to create the character of a needy old

---

<sup>8</sup> On the concept of contextualization cues, see, e.g., John J. Gumperz (1982: 130–152).

man he requires in order to appeal to Þorgeirr's sense of duty and honor as a chieftain (5e). He also assures his brother that this is a good cause because Þorbjörn's motives in seeking compensation are socially sanctioned (5f), a view he already expressed in the dialogue with Sámur (III, 30b). The depiction of the other chieftains' behavior as lack of *drengskapr* is a strategy to put pressure on his brother. If Þorgeirr misses out on this unique opportunity to perform at the Althing by helping an old man against Hrafnkell, he implies that his brother will fall into the same category as the other chieftains. This is a clear challenge, not unlike the strategy Þorbjörn earlier used in his attempt to persuade Sámur (IIA, 13a–i). If Þorgeirr wants to maintain his image as *drengur góður* and a chieftain worthy of the name, he has no real choice (5g–h).

- Pk (3a) Ver eigi svá bráðr né óðr, frændi, um þetta, (3b) því at þik mun ekki saka; (3c) en mörpum teksk verr en vill, (3d) ok verðr þat mörpum at þá fá eigi alls gætt iafnvel er honum er mikit í skapi. (3e) En þat er várkunn, frændi, at þér sé sárr fótr þinn, er mikit mein hefir í verit; (3f) muntu þess mest á þér kenna. (3g) Nú má ok þat vera at gömlum manni sé eigi ósárari sonardauði sinn, (3h) en fá öngvar boetr ok skorti hvevitna síalfr; (3i) mun hann þess gørst kenna á sér, (3j) ok er þat at vánum at sá maðr gæti eigi alls vel er mikit býr í skapi.
- Pg (4a) Ekki hugða ek at hann mætti mik þessa kunna, (4b) því at eigi drap ek son hans, (4c) ok má hann af því eigi á mér þessu hefna.
- Pk (5a) Eigi vildi hann á þér þessu hefna (5b) en fór hann at þér harðara en hann vildi, (5c) ok galt hann óskygnleika síns, (5d) en vænti sér af þér nokkurs trausts. (5e) Er þat nú drengskapr at veita gömlum manni ok þurftigum. (5f) Er honum þetta nauðsyn, en eigi seiling, þó at hann mæli eptir son sinn, (5g) en nú ganga allir höfðingiar undan liðveizlu við þessa menn (5h) ok sýna í því mikinn ódrengskap.

Þorgeirr clearly understands the implication of his brother's provocation since he asks for information about the identity of the adversary (6). In constructing his answer, Þorgeirr focuses on Hrafnkell's tyrannical behavior, not only in this case but in many others as well. By implying that Þorgeirr might be just the right person to show Hrafnkell his limitations, Þorgeirr redresses his brother's positive image (7a–c). As soon as Hrafnkell's name is mentioned, however, Þorgeirr loses interest (8a). Without any obligation whatsoever to Þorbjörn and Sámur, he sees no reason to test his strength against an adversary like Hrafnkell (8b–c). His reference to the ample evidence of people's previous failures indicates that his refusal has nothing to do with cowardice, but rather is a matter of political prudence (8d–g).

- Pg (6) Við hvern eigu þessir menn at kæra?  
 Pk (7a) Hrafnkell goði hefir vegit son hans Þorbiarnar saklausan. (7b) Vinnr hann hvert óverkan at öðru (7c) en vill öngum manni sóma unna fyrir.  
 Pg (8a) Svá mun mér fara sem öðrum, (8b) at ek veit eigi mik þessum mönnum svá gott eiga upp at inna at ek vilia ganga í deilur við Hrafnkel. (8c) Þykki mér hann einn veg fara hvert sumar við þá menn sem málum eigu at skipta við hann, (8d) at flestir menn fá litla virðing eða öngva áðr lúki, (8e) ok sé ek þar fara einn veg öllum; (8f) get ek af því flesta menn ófúsa til, (8g) þá sem engi nauðsyn dregr til.

In the following speech, Þorkell appeals to his brother's ambition by presenting himself as the positive model and his brother as the negative model. He first gives Þorgeirr credit for his prudence (9a–c), a hedge against his claim that he himself is made of different stuff (9d–e). In this way he disputes the validity of his brother's scruples; after all, a real chieftain shouldn't shy away from this extraordinary challenge (9f). He downplays the risk of losing honor (9g–h) and, with the proverb "Nothing ventured, nothing gained", goads his brother to action (9i).

Þorkell's goading fails to have the desired effect since once again Þorgeirr either ignores or doesn't understand its implied message. Instead what he hears is that Þorkell wants to support Sámur and Þorbjörn (10a). He therefore offers to turn over all his power and authority as chieftain to Þorkell, which will give him the control and freedom of choice to support anyone he wants (10b, e). Þorgeirr understands and alludes to the obligation that he has incurred by having his brother's share of the *goðorð* (10c) and suggests keeping their power and responsibilities separate in the future (10d). Knowing his brother's situation, Þorgeirr must be aware that Þorkell will not be inclined to accept the responsibility. His suggestion is therefore most likely a provocation.

- Pk (9a) Þat má vera at svá fœri mér at, (9b) ef ek væri höfðingi, (9c) at mér þœtti ilt at deila við Hrafnkel. (9d) En eigi sýnisk mér svá, (9e) fyrir því at mér þœtti við þann bezt at eiga er allir hrekiask fyrir áðr, (9f) ok þœtti mér mikit vaxa mín virðing eða þess höfðingia er á Hrafnkel gæti nokkura vik róit, (9g) en minkask ekki þó at mér fœri sem öðrum, (9h) fyrir því at má mér þat sem yfir margan gengr; (9i) hefir sá ok iafnan er hættir.  
 Pg (10a) Sé ek hversu þér er gefit, at þú vill veita þessum mönnum. (10b) Nú mun ek selia þér í hendr goðorð mitt ok mannaforráð, (10c) ok haf þú þat, sem ek hefi haft áðr, (10d) en þaðan af höfum vit iöfnuð af báðir, (10e) ok veittu þá þeim er þú vill.

In his final attempt to get his brother to do what he wants, Þorkell pursues two strategies to deal with the obstacles raised by Þorgeirr and

stay in control: he rejects the offer of the chieftainship and threatens to sever the family ties. He frames his rejection as flattery in a series of statements designed to enhance Þorgeirr's image while diminishing his own: Þorgeirr is the better chieftain of the two, both with respect to experience and accomplishments (11a, c); he inspires Þorkell's generosity and confidence (11b); Þorkell, on the other hand, is still unsettled (11d); and he has had little opportunity to test his abilities on the home front (11e). He announces that he will no longer discuss the matter with his brother (11f) and puts an end to further negotiation of the topic (11g). Assuming that he will receive better treatment elsewhere, he threatens to turn away from Þorgeirr, which implies a reproach for his brother's lack of appreciation (11h).

Þorgeirr, aware of his brother's displeasure (12a), gives in to the threat against their relationship. This is an unacceptable state of affairs (12b), and therefore he finally agrees to the request (12c), even while questioning Þorkell's decision one final time (12d).

Þorkell insists on his evaluation of the necessity to give support, and at the same time he reassures his brother that he will not make any further demands (13). Þorgeirr seems to accept that assurance since he now asks for the specific details of the enterprise (14). Although he has not been personally addressed, Sámr fills in the information he has earlier (III, 25a–c) told Þorkell (15a–b). After this, Þorgeirr gives them his instructions and sends them on their way (16a–g).

- Pk (11a) Svá sýnisk mér sem þá muni goðorð vart bezt komit er þú hafir sem lengst. (11b) Ann ek öngum svá vel sem þér at hafa, (11c) því at þú hefir marga hluti til mentar um fram alla oss bræðr, (11d) en ek óráðinn hvat er ek vil af mér gera at bragði. (11e) En þú veizt, frændi, at ek hefi til fás hlutazk síðan ek kom til Íslands. (11f) Má ek nú síá hvat mín ráð eru. (11g) Nú hefi ek flutt sem ek mun at sinni. (11h) Kann vera at Þorkell leppr komi þar at hans orð verði meiri metin.
- Pg (12a) Sé ek nú hversu horfir, frændi, at þér mislíkar, (12b) en ek má þat eigi vita, (12c) ok munum vit fylgia þessum mǫnnum hversu sem ferr, (12d) ef þú vill.
- Pk (13) Þessa eins bið ek, at mér þykkir betr at veitt sé.
- Pg (14) Til hvers þykkisk þessir menn foerir svá at framkvæmð verði at þeira máli?
- S (15a) Svá er sem ek sagða í dag, (15b) at styrk þurfum vit af höfðingium en málaflutning á ek undir mér.
- Pg (16a) \*Þorgeirr kvað honum þá gott at duga (16b) ok er nú þat til, at búa mál til sem réttligast. (16c) En mér þykkir sem Þorkell vili at þit vitið hans áðr dómar fara út; (16d) munu þit þá hafa annathvart fyrir ykkart



þrá, nokkura huggan eða læging enn meiri en áðr ok hrelling ok skap-raun. (16e) Gangið nú heim ok verið kátir, (16f) af því at þess munu þit við þurfa ef þit skuluð deila við Hrafnkel, at þit berið ykkv vel upp um hrið, (16g) en segi þit öngum manni at vit höfum liðveizlu heitit ykkv.

## Conclusion

We can now step back from our detailed discussion of each dialogue to summarize what using dialogue analysis has revealed to us about the structure of request sequences, about social issues critical to the negotiation process, about the significance of crying and pulling toes, and perhaps even about the broader message of the saga as a whole.

In the dialogues we observed how the interactants made moves in different directions, each pursuing a suitable strategy to achieve his own goal. If we look at the issues the potential granter brings up in response to a request, we find two main categories of countermoves represented: one concerns the appropriateness of the request, which can be ascertained or questioned; the other concerns its possible invalidating features, which can become matter for objections or doubts. Since they all have the potential to lead to a refusal, these countermoves represent obstacles, and therefore the requester must counter with strategies to overcome them. The following list surveys the types of obstacles encountered in the dialogues. When A asks for support, B may:

- |  |   |
|--|---|
| ascertain the appropriateness of the request | <ul style="list-style-type: none"> <li>• by asking for details about the background of the case (Sámr, Þorgeirr)</li> <li>• by asking for details about the kind of support needed (Þorkell, Þorgeirr)</li> </ul>       |
| question the appropriateness of the request  | <ul style="list-style-type: none"> <li>• by disputing the benefit of the action for A (Sámr)</li> <li>• by blaming A for lack of wit or understanding (Bjarni, Sámr)</li> </ul>   |
| name objections against granting the request | <ul style="list-style-type: none"> <li>• by pointing out one's own ineligibility (Þorkell)</li> <li>• by pointing out one's own inadequacy (Bjarni)</li> <li>• by pointing out lack of obligation (Þorgeirr)</li> </ul> |

raise doubts about granting the request

- by pointing out inadvisability (Bjarni)
- by pointing out impossibility of desired outcome (Bjarni, Þorgeirr)
- by expressing unspecified reluctance (Sámr)

Omitted from this survey is the option of making a countersuggestion, since countersuggestions can have different functions, depending on the context. When Sámr suggests returning to Hrafnkell to retrieve the offer, he is disputing the validity of the request; when Þorkell suggests presenting the case to his brother, he is confirming the validity of the request; and when Þorgeirr suggests that his brother take over the chieftainship instead of supplying the support himself, he is actually refusing the request. From this survey it becomes clear that the requester had to convince the granter that the request was appropriate, that the granter was the right person to ask, and that there was a fair chance of success. Using this frame of reference, we can return to the individual dialogues and reiterate the salient points of our analysis.

Of all the potential granters only Bjarni refuses Þorbjörn's request. His primary objection is his inadequacy to contend against an adversary of Hrafnkell's skill and status. He raises doubts about the general advisability of the lawsuit and about the possibility of the desired outcome. However, the overriding factor seems to be that he questions the appropriateness of the request because of Þorbjörn's demonstrated lack of wit, and this outweighs factors of close kinship to his brother and sufficient financial resources to undertake the case. The proverb sums up concisely Bjarni's evaluation of Þorbjörn's behavior and stresses the point that a man who takes his social responsibilities seriously must know the range of his possibilities and act accordingly. As an older, established man, Bjarni appears to be most interested in maintaining the status quo and therefore fits Meulengracht Sørensen's description (1993: 222): "Den voksne mand skal kende sig selv og sin begrænsning". Unable to invalidate any of Bjarni's objections, Þorbjörn can only respond to the refusal with verbal aggression and leave. In this dialogue we encounter an aggressive response to a refusal, a pattern that repeats itself in the other dialogues.<sup>9</sup>

The interaction with Sámr shows a similar, albeit more elaborate

---

<sup>9</sup> For examples of how unaccounted-for refusals lead to physical violence, see Frederic Amory (1991: 64–68).

structure as the interaction with Bjarni. Although like Bjarni he is concerned about the appropriateness of the case, Sámur, who is young and aspiring, has a greater inclination to explore its potential merit; this leads to a more extensive sequence of negotiations before Sámur agrees to the request. Having failed in his quest for support from his closest relative, Þorbjörn immediately appeals to the kinship factor with Sámur, setting the tone for the negotiations. Against an adversary like Hrafnkell, Sámur understands that mounting a lawsuit is generally inappropriate; therefore he makes a countersuggestion to help Þorbjörn retrieve Hrafnkell's offer of compensation that would secure the family's economic future. Here we might suppose that the possibility of success in such a venture would appeal to his legal skills and be a feather in his cap. When Þorbjörn rejects the countersuggestion, Sámur raises doubts about the probability of the desired outcome of the lawsuit. In an attempt to ward off the refusal he sees coming, Þorbjörn resorts to an aggressive strategy to attack Sámur's image on two levels, both the personal as a family member and the professional as a lawyer. The aggression pays off; Sámur is provoked into defending his image and, as he states, takes the case for the sake of their kinship. Although kinship is his explicit motive, we might have reason to suspect that other factors relating to his image as lawyer and ambitious young man play an even more important role in this decision. In his parting shot Sámur emphasizes the considerable risks he is taking in helping such a shortsighted man.

The dialogue between Sámur and Þorbjörn at the Althing we would like to regard as the final act in their negotiations. Proving that he is exactly the *heimsker maðr* Sámur has called him, Þorbjörn acts as if he were still in charge of the case and tries to back out, a move completely unacceptable in a client/advocate relationship since it would mean a breach of contract. Þorbjörn's attempt to retreat is an admission that his image of himself as a man who could make demands has crumbled. In this vulnerable state he is confronted with Sámur's aggressive scolding and shaming, which makes clear that his behavior is offensive. By explicitly spelling out the total folly of his behavior from beginning to end, Sámur heaps insult on Þorbjörn's injured self image, putting him firmly in his place. The humiliation is overwhelming, leaving him with crying as the only outlet for his anger.

The interaction with Þorkell introduces a new configuration of interactants because the person being asked for support is not a relative or even known to the requesters. Although in this case kinship obligations play no role whatsoever in his deliberations, Þorkell states categori-

cally that he thinks the request is appropriate and solidly grounded in a moral imperative to get compensation for the killing of a relative. The only objection he raises is that he is ineligible to provide the kind of help they are seeking. Hearing this as a refusal, Sámr resorts to the same strategy as Þorbjörn on two previous occasions. He provokes Porkell to defend his image by means of an aggressive question, containing an implication of weakness or character defects. In response Porkell repairs his image, makes a countersuggestion designed to get the requested support, and agrees to mediate.

In the final dialogue we encounter yet another type of interaction. The original requester plays no role, but is instead replaced by a mediator who negotiates with the granter. As mediator, Porkell stages the drama in which Þorbjörn stumbles and pulls Þorgeirr's sore toe for no other purpose than to establish the appropriateness of the request for support. In the ensuing comparison, Porkell stresses factors that create a sense of solidarity between a needy old man and a powerful chieftain, two people who would otherwise be socially distant from each other. On the surface Porkell seems to be comparing physical pain to emotional pain; his real agenda, however, is to point out that Þorgeirr's performance at the Althing is just as flawed as the old man's entrance into the tent. When Þorgeirr ignores this part of the message, Porkell reframes the negotiations and introduces the relationship between the two brothers as a new topic. He continues his use of comparison as a rhetorical device, in the first instance by elaborating on how, if he were a chieftain, he would welcome the challenge of taking on Hrafnkell to help a man like Þorbjörn. In this way he presents himself as a positive role model and blames his brother once again for lack of performance, a distancing tactic which threatens the brotherly solidarity. In the second instance, after Þorgeirr again fails to react to his provocation and offers Porkell a chieftainship he doesn't want, the latter is forced to turn the comparison around, now enhancing his brother's image as the more competent chieftain of the two while diminishing his own. Porkell comes across as a master of face-work. He plays with aggression and cajoling when he tries to steer his recalcitrant brother towards agreeing to take on the case. The final aggressive move, the threat to leave, brings about a change of mind in Þorgeirr, for whom brotherly loyalty takes precedence.

What are the factors that we might assume are the driving force behind Porkell's elaborate strategy to persuade his brother to accept this case? As Þorgeirr makes clear, obligation is not an issue. However, chal-

lenge is an important factor in the social power balance, and we might assume that Þorgeirr's injury has put him out of action at the Althing so that he has not been involved in the public business. That Þorgeirr can be excused for his inactivity, but at the same time criticized for not taking on a major case that conveniently drops into his lap, must be Þorkell's message. A collaboration between Sámur and Þorgeirr to defeat Hrafnkell represents the last chance for both men to distinguish themselves at this Althing.

In attempting to understand why Þorkell invests so much energy in convincing his brother to take on a risky case that no one else is willing to consider, we might look again at the implications in Bjarni's proverb "Sá er svinnr er sik kann". Because it expresses a judgment that can be interpreted in different ways depending on the referential context, a proverb is useful as part of an interaction strategy. Bjarni uses the proverb as a way of underscoring his refusal and conveys the message that he knows his own limitations with regard to resources and social status and intends to respect them. Like Bjarni, Sámur appears to be well aware of his limitations. His countersuggestion implies that, while he considers the project of mounting a case against Hrafnkell to be out of bounds, he is not averse to using his legal skills to help his uncle retrieve the original offer of compensation. However, unlike Bjarni, Sámur is tempted by the challenge, provoked by his uncle's abusive tirade, and decides to take the gamble, presumably because he is interested in testing his legal mettle and increasing his honor. According to our interpretation, the interaction between Þorkell and Þorgeirr is also about limitations, in the sense that Þorkell feels that Þorgeirr is being too cautious, is hesitating in a situation in which he ought to reach out and seize an opportunity to prove his worth as a chieftain. The social values at stake in this negotiation are well formulated by Meulengracht Sørensen (1993: 194): "En mand må vise, at han duer til noget, og hvor en konflikt truer, gælder det ikke kun for parterne om at vurdere, om de kan undgå den uden at miste ære. De må også hver for sig afgøre, om de kan vinde ære ved at tage konflikten". Accordingly, a man who knows himself does not always put his limitations first in considering a request for support. Especially at the higher levels of power he may have the social obligation to push himself and take risks to secure the social balance of power threatened by the ruthless actions of a man like Hrafnkell.

The social issues under consideration in the dialogues that constitute the "heart of Hrafnkatla" relate to the thematic message of the saga as a whole. One of these themes is the connection between physical pain and

social pain caused by humiliation and loss of honor. Just as Þorkell uses this comparison to try to make his brother's obligation clear to him, so Hrafnkell is taught a lesson about his social responsibilities through physical pain followed by defeat and humiliation. Another theme focuses on knowing yourself and acting accordingly. As we demonstrated in our previous study (Bonner and Grimstad 1996), Hrafnkell exceeded the socially acceptable bounds of his authority by ignoring rules about compensation and by swearing an irresponsible oath. The ideas about how chieftains should behave, about their duties and social responsibilities, under deliberation in the dialogue between Þorkell and Þorgeirr constitute the "heart" of the lesson that Hrafnkell has to learn. Each of the dialogues we have examined reveals perspectives on the importance of knowing yourself, using common sense, and making correct judgments. Thus, we would conclude that length and complexity of interaction alone do not constitute the real critical factors in awarding this episode pride of place in the saga. As our study has shown, an analysis of the so-called "heart of Hrafnkatla" contributes to an understanding of the entire saga, highlighting its importance in the larger structure. And so in the end we can agree that "heart" is not a bad name for this episode after all.

## Bibliography

- Amory, F. 1991: "Speech Acts and Violence in the Sagas". *Arkiv för nordisk filologi* 107, pp. 57–84.
- Austfirðinga sögur*. Jón Jóhannesson (ed.), (=Íslenzk fornrit xi), Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1950.
- Betten, A. 1994: "Analyse literarischer Dialoge". G. Fritz and F. Hundsnurscher (ed.), *Handbuch der Dialoganalyse*, pp. 519–544. Niemeyer, Tübingen.
- Bolton, W. F. 1971: "The Heart of Hrafnkatla". *Scandinavian Studies* 43, pp. 35–52.
- Bonner, M. and K. Grimstad 1996: "Munu vit ekki at því sættask: A Closer Look at Dialogues in Hrafnkells saga". *Arkiv för nordisk filologi* 111, pp. 5–26.
- Dubs, K. E. 1977: "The Discourse of Persuasion in Hrafnkatla". *Scandinavian Studies* 49, pp. 464–474.
- Goffman, E. 1967; rpt. 1982: "On Face-Work: An Analysis of Ritual Elements in Social Interaction". *Interaction Ritual: Essays in Face-to-Face Behavior*, pp. 5–45. Anchor Books, Garden City, N.J.; Pantheon Books, New York.
- Gumperz, J. J. 1982: *Discourse Strategies*. Cambridge University Press, Cambridge, etc.

- Hallberg, P. 1975: "Hunting for the Heart of *Hrafnkatla* Again". *Scandinavian Studies* 47, pp. 463–466.
- Heinemann, F. J. 1975: "The Heart of *Hrafnkatla* Again". *Scandinavian Studies* 47, pp. 453–462.
- Hrafnkels saga Freysgöða*. Jón Helgason (ed.). Munksgaard, Copenhagen, 1950.
- Johansen, J. G. 1995: "The Hero of *Hrafnkels saga Freysgöða*". *Scandinavian Studies* 67, pp. 265–286.
- Kjalnesinga saga*. Jóhannes Halldórsson (ed.), (=Íslenzk fornrit xiv), Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1959.
- Meulengracht Sørensen, P. 1993: *Fortælling og ære. Studier i islændingesagaerne*. Aarhus University Press, Århus.
- Slater, A. S. 1968: "From Rhetoric and Structure to Psychology in *Hrafnkels saga*". *Scandinavian Studies* 40, pp. 36–50.

VALDIMAR TR. HAFSTEIN

## Groaning Dwarfs at Granite Doors

### Fieldwork in Völuspá

Hvat er með ásom?	What troubles the Æsir?
Hvat er með álfom?	What troubles the Elves?
Gnýr allr iotunheimr.	Giant Realm is all aroar.
Æsir ro á þingi.	The Æsir are in council.
Stynia dvergar	Dwarfs groan
fyr steindurom,	at the granite doors,
veggbergs vísir.	well knowing their immuring rock.
Vitoð ér enn, eða hvat?	Do you still seek to know? And what?
	(Dronke 1997: 20–21) <sup>1</sup>

Scholarship on the mother of all Eddic poems, *Völuspá*, rich and wide-ranging though it is, has overlooked a little reference in the latter half of the poem, which I believe is significant for its elucidation. The reference is in the stanza cited above and invokes a whole field of signification through its description of groaning dwarfs at granite doors — or so I will argue in this paper. Through textual criticism and folkloristic analysis, I hope to contribute a footnote to the interpretation of *Völuspá* and its eschatological narrative.

But first, a little philology: the stanza occupies a different place in the order of the poem in its three main manuscripts. In the *Codex Regius* manuscript (R), it comes after the onslaught of *Kiöll* from the east and *Loki*'s leading the sons of *Múspell* across the sea, both en route to that ultimate battle, *Ragnarök*. It is followed by the attack of the most sinister of giants, *Surtr*, who comes raging from the south, and we are told that at the same time, “*Griótbiorg gnata, / en gifr rata. / Troða halir helveg, / en himinn klofnar*” (Stone peaks clash, / and troll wives take to

---

<sup>1</sup> All translations are my own, unless otherwise noted — the notable exception being the English version of the stanzas of *Völuspá*, in which I am happy to follow Ursula Dronke 1997. I would like to acknowledge the invaluable advice offered by John Lindow, in whose debt I also am for retrieving the only extant copy of this paper from old piles in his office after I managed to lose all electronic traces of it.



the road. / Warriors tread the path from Hel, / and heaven breaks apart"; Dronke 1997, 21). In the manuscripts of *Hauksbók* (**H**) and *Snorra Edda* (**SnE**), however, we come across the stanza a little earlier, following a stanza that shows the world tree shivering and moaning, and 'the giant' breaking free. After the dwarfs chime in with the tree, the poem goes on to narrate how the wolf Garmr tears loose, and then repeats, in the second half-stanza, a formulaic affirmation of the *völva*'s prophetic wisdom. In the editions of Neckel and Kuhn (1962, 11) and Jón Helgason (1955, 12), the stanza that deals with the dwarfs — the stanza dealt with in this paper — is assigned the number 48, to reflect its place in **H** and **SnE**, but placed after stanza 51, in accordance with **R**. Sigurður Nordal (1952, 127) gives it the same number, but places it according to that number, reflecting the order in **H** and **SnE**. In Ursula Dronke's edition (1997, 20), however — the one I will follow here — the stanza is number 49, and said to follow number 45 in **H** and be assigned that same place in **SnE**.

The text of the stanza holds no great semantic mysteries. The very slight variations in lexical forms do not affect the meaning of the stanza, and the only phrase for which there are multiple contending readings is "veggbjergs vísir", describing the dwarfs. It is variously glossed as "rulers of the cliffs" (Larrington 1996) or "well knowing the cliffs" (Dronke 1997; Nordal 1952), while a third possible reading would be "the wise ones of the cliffs".

These divergent readings of "veg[g]bergs vísir", however, have not had any impact on the interpretation of the stanza and the role assigned to the groaning dwarfs in the larger context of the poem. Most critics concur in their interpretations, with the notable exception of Finnur Jónsson, who found the stanza as a whole objectionable:

As regards stanza 48, I don't believe it is authentic; the forceful foregrounding of the dwarfs, who pretty much take up the entire half-stanza, is not convincing; the first half is jumbled and confused; the questions are not fully answered. Elves would have deserved at least as much attention as dwarfs. (1911, 30)<sup>2</sup>

Other than Finnur Jónsson, I think it is safe to characterize as a consensus position the notion that the stanza forms an integral part of the

<sup>2</sup> "Hvad v. 48 angår, betragter jeg det som uægte; den stærke fremhævelse af dværgene, der så at sige fylder hele halvverset, er lidet tiltalende; den første halvdel er uordnet og forvirret; der gives ikke fuldt svar på spørgsmålene. Alverne havde dog vel fortjent lige så megen hensyntagen som dværgene."

völva's eschatological vision and that all its elements refer to the impending doom of the gods and end of time. Sigurður Nordal (1952) and Ursula Dronke (1997) discuss this at some length in their editions of the poem and come to similar conclusions. Nordal's interpretation is as follows (note the sarcastic retort to Finnur Jónsson):

The strongest and most remarkable point of the stanza is, nevertheless, the description of the dwarfs. Nothing makes it more evident than their fear that the foundations of existence are slipping away. These beings, who reside in stones and cliffs (*veggbergs visir* = familiar with the cliffs) and otherwise hardly make an appearance, now stand groaning outside their doors of stone and have no shelter where they might be safe. It has been said that the dwarfs are too insignificant to be described in greater detail than the elves. That would be some socialism! Precisely because the dwarfs are so lowly that they live in stones, and earth is *supported by stone*, this description has greater implications than if the fear of those who live in high palaces were recounted. (128, emphasis in original)<sup>3</sup>

Sigurður Nordal prefers the placement of this stanza in H and SnE, as he finds it “unthinkable for the Æsir to be in council after their enemies have arrived” (127). To Ursula Dronke, however, “the reason for leaving 49 where it is in R seems good”,

In R the relentless sequence of attack:

Hrymr ekr austan ... (47)

Kiöll ferr austan ... (48)

Surtr ferr sunnan ... (50)

is interrupted by just before the climax of Surtr's coming, and the consequent collapse of the rocky world, by a ‘stanza of consternation’ (49) ...

She goes on to give us this elegant reading of the stanza:

There is no mistaking the roar from Jotunheimr (49/3). The dwarfs in the stone can tell that the earth's last hour has come (49/5–7). Their

<sup>3</sup>“Merkasta og sterkasta atriði vísunnar er þó lýsing dverganna. Ekkert sýnir betur, að grundvöllurinn er að skriðna undan tilverunni, en ótti þeirra. Þessar verur, sem annars koma varla í ljós, heldur hafast við í steinum og hömrum (*veggbergs visir* = kunnugir í klettum), standa nú stynjandi úti fyrir steindyrum sínum og vita sig hvergi óhulta. Það hefur verið sagt, að dvergarnir væru of litilmótlegir til þess að vera lýst nákvæmar en álfunum. Skárri væri það nú jafnaðarmennskan! Einmitt af því, að dvergarnir lúta svo lágt að byggja steina, en fold er *steini studd*, felst meira í þessari lýsingu en þótt sagt væri frá ugg þeirra, er í háreistum höllum búa.”

fears — in 49 — are fulfilled in 50 — *gríotbiorg gnata* (50/5). The poet has deliberately set the coming of Surtr (50/1–4) within a frame (49/5–7 and 50/5–8) of the collapse of the physical earth and the ending of its hidden life — of the dwarfs and the trollwomen inside the hills and the heroes underground in Hel. (It can hardly be [an] accident that the poet chose the subterraneans to point his intention.) (69–70)

While I am made slightly uncomfortable by Dronke's allusions to authorial intent,<sup>4</sup> I wholeheartedly agree with her interpretation. My only question is how *we* can tell that the dwarfs "can tell that the earth's last hour has come." Nordal interprets their groans as signs of fear, and that is certainly a possibility, though groaning or sighing, "stynja", is perhaps not most immediately associated with fear of all feelings. Dronke, however, has a different take on this: "No other occasion, no other trouble was like this one. . . . Even the dwarfs come to the doors of hated daylight, forced by one terror to face another — to be turned into stone" (58).

Dronke is doubtless thinking of the dwarf *Alvíss*, as well as an assortment of supernatural creatures in medieval literature and younger legend collections, who turn to stone when forced to face the light of day or the rays of the sun (for some examples, see references in Boberg's 1966 *Motif-Index*, F451.3.2.1 and F451.2.3.1.1). However, it is unclear — to me at least — why she would allot this fate to the dwarfs of *Völuspá*. All the poem actually mentions is their groans and the fact that they are by the doors of stone (not the doors of daylight), that they have, in other words, left or that they are leaving their dwellings. Nor are there, as far as I can tell, any contextual clues which might lead to us this conclusion — Nordal may be right that the dwarfs are afraid, but that's not quite the same as saying they are petrified. In fact, a few stanzas earlier, we learn that before these fated events take place, the beams of the sun turn black, eliminating, one would assume, the source of danger for dwarfs: "Svort verða sólskin / of sumor eptir, / veðr oll válynd. / Vituð ér enn — eða hvat?" ("Black become the sun's beams / in the summers that follow, / weathers all treacherous. / Do you still seek to know / And what?"; Dronke 1997, 18).

As I say, I find both Sigurður Nordal and Ursula Dronke convincing when they claim that the allusion to the dwarfs makes it apparent

---

<sup>4</sup> Assuming, along with most scholars, that *Völuspá* was in oral tradition before it was committed to parchment, the order of stanzas is likely to be attributable to the tradition community, rather than an original author.

“that the foundations of existence are slipping away” (Nordal) and that it signals the world’s final hours and impending doom (Dronke). However, I think there is a missing link in this interpretation; I’m pretty sure that the pertinent lines refer to a traditional story, familiar to at least some, and perhaps many, participants in the oral tradition of which the poem was a part (or, if you prefer, to the poet and medieval audiences/readers). It is my contention that once this reference is pointed out it renders apparent the import of these lines in the context of Ragnarök. I submit that the motif of dwarfs leaving their abodes had a special traditional significance and that this significance may be attested in other texts, modern as well as medieval. The motif hints at a migratory legend, which tradition participants in the Germanic tradition area have used for remarkably similar ends for a considerable length of time.

Before examining intertextual evidence at greater remove from this stanza, however, some remarks are in order concerning dwarfs in medieval Scandinavian tradition and in *Völuspá* in particular. One might begin by remarking that mythological sources depict dwarfs as an all-male race of supernatural beings, residing in cliffs and stones, created asexually from the bones and blood of the primordial giants, according to *Völuspá* (we learn from *Vafþrúðnismál* 21 that these are also the ingredients of the cliffs and the sea). In the grand dichotomy, dwarfs appear to be more closely aligned with giants, in opposition to gods and mankind. Nonetheless, the role usually assigned to them is that of donors to the two latter races. Thus, the sources attest that dwarfs created the most powerful weapons and prized possessions of the gods. They are reluctant donors, however, and the gods generally obtain the goods through deceit, threats, or bribery. While the poem *Alvíssmál* attributes occult knowledge, and even a whole occult lexicon, to dwarfs, they appear more often to be rather gullible and are always short-changed when dealing with the gods. On the other hand, they can get the better of humans, as may be seen from the story of king Sveigðir. This story is known to us from the poem *Ynglingatal* and from Snorri Sturluson’s prose account in *Ynglingasaga*, the first book of *Heimskringla* (a legendary history of the kings of Norway). The former, *Ynglingatal*, is ascribed to Þjóðólfr of Hvin, a late 9<sup>th</sup> and early 10<sup>th</sup> century poet in the south of Norway, and traces the genealogy of Rognvaldr heiðumhæri — whom it honors — back to the legendary Ynglingar of Uppsala. The second stanza tells of king Sveigðir:

En dagskjarr	But the daylight-wary —
Durnis niðja	of the kinsmen of Durnir —
salvorðuðr	warder of the hall,
Sveigði vélti	tricked king Sveigðr,
þás í stein	when into a stone
enn stórgeði	the great
Dusla konr	kinsman of Dusli
ept dvergi hljóp,	ran after the dwarf;
ok salr bjatr	and that bright hall
þeira Soknímis	of Soknimir,
jotunbyggðr	built by giants,
við jofri gein.	swallowed the king.

In his prose account in *Ynglingasaga*, which is dependent on *Ynglingatal*, Snorri Sturluson tells the story of king Sveigðir (ch. 12), who made a vow that he would search for the the world of the gods (*Goðheimr*) and Óðinn the old. Snorri recounts how Sveigðir met his end in the eastern part of Sweden, at a large farm appropriately named Stone:

There is a stone there, as great as a house. In the evening, after sunset, when Sveigðir walked from the party to the sleeping quarters, he noticed that a dwarf was sitting by the stone. Sveigðir and his men were very drunk and ran to the stone. The dwarf stood in the doorway and called to Sveigðir, invited him to walk in if he wanted to meet Odin. Sveigðir ran into the stone, and the stone immediately closed, and Sveigðir never emerged. (ÍF 26, ch. 12)<sup>5</sup>

The image of the dwarf in the doorway (“Dvergrinn stóð í durum . . .”) bears some resemblance to *Völuspá*’s dwarfs, groaning by the doors of stone. In the *Ynglingatal*, the dwarf is referred to as the “salvorðuðr” of “Durnis niðjar”, the guardian of the halls of the kinsmen of Durnir, the latter doubtless a *heiti* for dwarfs. Bruno Sjöros has argued that the dwarf-names Durnir and Durinn are derived from the word “dyrr”, door, and that both mean something like doorkeeper (Sjöros 1911).<sup>6</sup>

Be that as it may, it seems clear that the dwarf acts as some kind of

<sup>5</sup> “Þar er steinn svá mikill sem stórt hús. Um kveldit eptir sólarfall, þá er Sveigðir gekk frá drykkju til svefnbürs, sá hann til steinsins, at dvergr sat undir steininum. Sveigðir ok hans menn váru mjök drukkniir ok runnu til steinsins. Dvergrinn stóð í durum ok kallaði á Sveigði, bað hann þar inn ganga, ef hann vildi Óðinn hitta. Sveigðir hljóp í steininn, en steinninn lausk þegar aprt, ok kom Sveigðir aldri út.”

<sup>6</sup> While I have no idea whether that etymology is tenable, it seems to me that “Durnir” is close enough to “dyrr”, that the selection of this particular *heiti* for a “salvorðuðr” might at any rate make for a pun.

gatekeeper in this text, as he invites the king to visit Óðinn, and by extension the world of the gods, which, we were told, had been the king's ambition in life.<sup>7</sup> The poem tells us that the king is swallowed by "that bright hall of Sokmímir built by giants". These lines probably say that king Sveigðir, instead of going to the world of the gods, wound up in giantland. Either way, the boulder opens into an Otherworld, is a boundary stone of sorts, and the dwarf is the gatekeeper of the spatial-ontological boundary marked by the boulder.

Hávamál provides a third example of the dwarf in the doorway, marking a passage. In the Rúnatal of Hávamál, towards the close of the poem, we find the following strophe (160):

Pat kann ek it fimtánda	Fifteenth, I know that
er gól Þjóðrörir,	which Þjóðrörir chanted,
dvergr, fyr Dellings durom;	the dwarf, by the doors of Dellingr
afl gól hann ásom,	he chanted power to the Æsir,
en álfom frama,	success to the Elfs,
hyggio Hroptatý.	wisdom to Hroptatýr.

Again, we have a dwarf by a door, but this time it is not said to be a door of stone, but the door of Dellingr. We know from *Vafþrúðnismál* 25, as well as *Snorra-Edda* ch. 10, that Dellingr is the father of Day, so his doors may be read as the dawn — another transition, this time across temporal boundaries. It is also a transition with which dwarfs are all too familiar, according to tradition, since it marks the break of day and sunrise, which they must avoid at all costs.

While I would not wish to base an entire argument on these rather vague analogues from medieval tradition, they do portray dwarfs as border patrols, marking a boundary and its passage. That supports in a general fashion the interpretation I will propose for the groaning dwarfs of *Völuspá*. It may be of more immediate relevance to this analysis, however, to note that dwarfs stand at either end of the history of the world and mankind as presented in *Völuspá*, appearing exclusively in the creation and in Ragnarök. In a sense, they mark the beginning of time: as soon as the primordial game of chequers is broken off and an end is put to the original state of bliss, in stanza 8, we are introduced to the dwarfs, in stanzas 9–16. Those stanzas also immediately precede the creation of

<sup>7</sup> Of course, Odin himself was thoroughly euhemerized in Snorri's *Ynglingasaga*. Notwithstanding, he was still very much a euhemerized *god*, so, in spite his human characteristics, I think it makes a good deal of sense to read a meeting with Odinn as an otherworldly encounter.

mankind, for the gods stumble upon its progenitors, Askr and Embla, in stanza 17, and it may even be, as Gro Steinsland has cogently argued, that the dwarfs took part in the genesis of humans (1983).

The only other stanza where dwarfs figure is at the center of attention in this paper. As we have seen, this “consternation stanza” interrupts the sequence of attacks, which usher in the end of times, “just before the climax of Surtr’s coming, and the consequent collapse of the rocky world . . .” (Dronke 1997, 69). In the grand scheme of *Völuspá*, therefore, dwarfs are once more found marking the boundaries; the tradition participants (or poet and audience, if you prefer) use them to signal a temporal break, to distinguish the mythic past, present, and future.

There is a longstanding tradition of folkloristic approaches in modern scholarship on medieval Scandinavian literature. Various scholars have successfully combined folklore and philology in their work and shed light on a diverse array of medieval texts through comparison with other texts as far removed in time as 19<sup>th</sup> and 20<sup>th</sup> century cognates and analogues — it is enough to invoke the name of Dag Strömbäck here. It is into this tradition that I would like to inscribe the argument of this paper. While the idea of fieldwork in *Völuspá* will seem preposterous to some and far-fetched to many, I believe the connections I’m suggesting are pretty persuasive. My argument will unfold in the following pages in a parade of legends from relatively recent times, which I believe are cognate to the groaning dwarfs in *Völuspá*. If this identification is accepted, I argue, moreover, that considerable consequences follow for our understanding of the stanza in question.

The *Motif Index of Folk-Literature* enumerates, among motifs associated with dwarfs, their emigration (F451.9.), attested in Germanic-language sources, primarily in German folklore collections, but also in Dutch and Danish (and one Hawaiian!) collections from the 19<sup>th</sup> and 20<sup>th</sup> centuries (Thompson 1955–1958). The most common legends corresponding to this motif account for the motivation of the dwarf’s departure. The greater part of the legends may be interpreted as marking a change of times by the dwarf exodus, their motivation comprising the feature of contemporary society that the legend contrasts with days of yore.

Thus, in one legend the dwarfs emigrate “because they dislike peasants’ dancing and loud music” (F451.9.1.9.) and in another “because mortals desecrate holy day” (F451.9.1.10.), these being signs of the moral degeneration of the community. Yet another text makes Frederick the Great responsible for driving the dwarfs out (F451.9.1.13.):

Als aber der alte Fritz zur Regierung gekommen ist, hat er sie nicht länger in seinem Lande leiden wollen und hat sie übers schwarze Meer verwiesen; da sind sie denn alle ausgewandert und seit der Zeit hat man nichts mehr von ihnen gehört. Früher aber wußte man noch manches von ihnen zu erzählen. (Kuhn and Schwartz 1848, 163)

This legend is a particularly striking depiction of historical change, as Frederick II (1712–1768), king of Prussia, is one of the dominant figures in European history. Generally considered second to none as a military commander, he greatly extended the Prussian territories and made his country Europe's most important military power. He is simultaneously recognized as a great statesman, who professed the ideals of enlightened monarchy and did much to spread them throughout Europe. Enlightenment is mentioned by name in a learned report from the Vogtland region of Saxony:

Die fortlaufende Zeit und die zunehmende Aufklärung habe endlich diese guten Wesen vertrieben; traurig und mit wehmüthigen Blicken nahmen sie von den Umwohnenden Abschied und ließen sich Alle auf einmal eine ganze Nacht hindurch unweit Köstritz durch einen Fischer über die Elster setzen. Seit ihrem Abzuge nun, sagt das Volk, sei für die Gegend die glückliche Zeit vorüber. (Eisel 1871, 17)

While intellectual currents are not usually this palpable in folk narratives, and there is good reason to doubt the popular currency of this variant, enlightenment has certainly figured prominently among characteristics claimed by Europeans in the last few centuries — one that is frequently contrasted with the ignorance and superstition of former generations.

Some of the most common legends, however, posit one of two epoch-making social and cultural changes as the cause of the dwarf's emigration: the advent and spread of Christianity (F451.9.1.6.) or industrialization (F451.9.1.4.). The following text from Lower Saxony blames the former:

Die Zwerge haben lange im Löhberg gelebt. Als aber die Menschen in der ganzen Umgegend Christen wurden, da sind sie ausgezogen. Sie haben sich nach der Weser gewandt. und niemand hat sie wieder-gesehen. (Peuckert 1968, 461)

Other narratives, widely attested, claim that the bells of the local church drove dwarfs away from the parish — apparently they couldn't tolerate



the sound (e.g. Kühnau 1911, 69, 74–76). One such story, from Bad Lausick in Saxony, even lays down the conditions for the dwarf's return, which amount to nothing less than a reversal of historical time, stressing two aspects that seem to set the past apart from the present:

Die Querre sagten beim Abschiede: dann würden sie wiederkommen  
wenn die Glocken wieder würden abgeschafft sein und  
wann Sachsenland  
wieder käm' an Böhmerland.

Dann, meinten sie, würden auch bessere Zeiten sein. (Haupt 1862, 36)

Other legend tellers, however, attribute responsibility to a different source of noise pollution, the growth of industry. In *Deutsche Sagen*, for example, the Grimm Brothers published this item from local tradition around Erzgebirge, a range of hills on the German-Czech border:

Im Erzgebirge wurden die Zwerge durch Errichtung der Hämmer und  
Pochwerke vertrieben. Sie beklagten sich schwer darüber, äußerten  
jedoch, sie wollten wiederkommen, wenn die Hämmer abgingen. (1865,  
40)

The name of these hills, "Ore Mountains", refers to the great wealth of minerals found in the range, which allowed the creation of a mining economy in the surrounding area — hence the "Hämmer und Pochwerke" that drove the dwarfs away (see also Panzer 1848, 129–130; and Grimm 1865, 37–38).

In a recent article, I made similar claims concerning contemporary reports about the departure of elves in Iceland (Valdimar Tr. Hafstein 2000).<sup>8</sup> I think they express the tradition community's concern with social change. On one level, at least, they constitute a commentary on the conflict between pastoral rural tradition and industrial urban modernity, and on the rapid progress of Icelandic society from the former to the latter. The departure of the elves, associated with the old order, is a sign of the times; the expansion of the industrial and the modern — urban sprawl, if you will — destroys their homes and habitat in rocks, cliffs, and hills and chases them away. The legends provide tradition participants (through newspaper and television reports, as well as

---

<sup>8</sup> This article is based on fieldwork that I conducted in Iceland in 1995 and 1996 with 35 elf-harried roadworkers and other participants in projects with which elves are supposed to have interfered. I owe a great debt of gratitude to my informants, without whose generosity I never would have made the connections which the present paper seeks to lay bare.

oral transmission) with a narrative framework for negotiating the significance and import of these changes for the cultural system of values and identity.

An example from my fieldwork from 1996 took place in the town of Kópavogur, adjacent to the capital, Reykjavík. When, in February of that year, a bulldozer operator ran into repeated trouble in Leirdalur, a green valley bordering on another suburban town, Garðabær, it was all over the media. The valley had been designated to become a cemetery for the capital area in the year 2001, so trucks brought in loads of soil and bulldozers were used to level it. A hill in the valley seemed to present special problems. When in its vicinity, Hjörtur Hjartarson, the operator, told me the wheels of the bulldozer just would not spin, even though the blade was not moving any weight of consequence. Each time he was working around the hill, he added, he had a sensation that he could not quite place, “ekki neinum ónotum eða svona, svona einhverri smá hræðslu svona eitthvað” (“not any discomfort or anything, but a sort of a fear or something”).

This sensation began, he said, “löngu áður en þeir töluðu um að það ætti eitthvað að vera þarna. Svo náttúrulega bara fer maður að heyra þessar sögur” (“long before they spoke about anything being supposed to be there. Then, of course, I just start hearing these stories”). He learned from the project’s supervisor, Jón Ingi Ragnarsson, that there was a local tradition among the neighbors about elves or hidden people living in the hill. After that, the two bulldozers in use both broke down by the hill, each one more than once. On one occasion it took an entire day for a dealer representative to figure out what had gone wrong. Apparently, Hjörtur informed me, the mechanic was astonished by the nature of the failure and considered it something that in theory should not happen.

As might be expected, this reinforced the notion that supernaturals were obstructing the work in Leirdalur, and the word spread like wildfire. Soon, the press began paying visits to the site of construction to interview the workers and to film the hill in question. But even the media crews ran into trouble. Reporters covering the story for a TV news magazine on Stöð Tvö (‘Channel Two’) described how their camera had repeatedly failed to record anything at all when pointed at the elfhill, but worked fine when used elsewhere.

Eventually, Jón Ingi, the project supervisor, decided to take a break. He explained the situation to inquiring journalists, who quoted his words with some relish: “Við ætlum að vita hvort við getum ekki náð sáttum við álfana með því að færa okkur um set um tíma. Ég hallast helst

að því að þarna sé eitthvað sem við getum ekki útskýrt” (*Morgunblaðið* February 7, 1996; “We’re going to see whether we can’t reach an understanding with the elves by moving elsewhere for a while. I tend to think there’s something there that we can’t explain”). Sure enough, when Hjörtur returned to the hill, after a period of grace, the difficulties had subsided: “Núna finnur maður ekki fyrir því, sko. Ég get keyrt upp á hólinn, þess vegna. Það er skrítið með það” (“Now, I don’t feel a thing. I can drive up on top of the hill, for that matter. It’s strange”). When I inquired about possible explanations for this reversal, Hjörtur said “Ja, ég vil meina það að, ja hvað sem að er þarna, huldufólk eða álfar, það sé bara búið að sætta sig við þetta og flutt þarna í burtu. Ég vil meina það” (“Well, in my opinion, well whatever is there, hidden people or elves, it has just accepted this and moved away from there. That’s my opinion”). Further support for this opinion is derived from visions reported by a second sighted woman to Hjörtur’s mother, who was also his employer and the contractor for the project in question. According to two of my informants, Hjörtur and Jón Ingi, this woman saw elves moving out of the hill in the previous fall. In light of ensuing events, she surmised that some might have stayed behind and that they were protecting their home. Consequently, when work could go ahead without trouble, these, too, were taken to have emigrated (for a full discussion of this incident, refer to Valdimar Tr. Hafstein 1998).

Another contemporary text, perhaps more directly analogous to other texts under discussion, is the following first-hand account from a man in his forties. It was transcribed by phone by Hallgerður Gísladóttir, the head of the Department of Ethnology of the National Museum of Iceland.<sup>9</sup> The man called in after reading about a questionnaire on elves that the Department of Ethnology was distributing:

He said that in the early sixties, when he was still a child (8–9 years old), he had seen elves move. He lived in an uncompleted house where Langafit in Garðabær is now [a suburb of the capital]. There was a grassy hill by the house. One day when he was playing with his friend and was on the inland side of the hill, but the friend on the side facing the highway to Hafnarfjörður, he saw a line of short (about the height of a grown man’s knee), grayish people (9–10 persons) come out of the hill

<sup>9</sup>The Department of Ethnology of the National Museum of Iceland maintains a folklife archive, in which I discovered this text. The archive consists largely of letters that regular informants have written in reply to qualitative questionnaires on various topics, garnered over three and a half decades, while some of the documents record telephone conversations with informants.

and head for the edge of the lava. The people carried bags on their backs and shoulders, but Kjartan did not see anything precisely about their costume or the shape of the bags. Kjartan watched this a short while but then looked away to get his friend and show him. Then the elves vanished completely. Kjartan said he had gone up to the edge of the lava and searched carefully because he could not believe he wouldn't find the elves again. Shortly thereafter, the hill was leveled to the ground when properties were developed in this area. Kjartan considered that on this occasion he had seen the elves moving out of the hill, because they had known what's good for them. Kjartan never saw elves another time, neither before nor after this event. (National Museum, Department of Ethnology: File no. 10849)<sup>10</sup>

The significance of this narrative, as well as of the German legends, is perhaps revealed most clearly when set next to a variant from medieval Icelandic legend tradition. The variant is given in “Þáttur Þiðranda ok Þórhalls” (“The Story of Þiðrandi and Þórhallr”), a brief story thought to go back to a lost manuscript from the former part of the 13<sup>th</sup> century (Strömbäck 1970, 168–170). The story is recounted in “Kristni þáttur” (“The Story of Christianity”), which, in turn, forms part of a saga about Ólafur Tryggvason, king of Norway and the mastermind behind Iceland's conversion to Christianity. It is one of four long Kings' Sagas in the large and eclectic manuscript GkS 1005 fol., *Flateyjarbók* (“The Book of Flatey”), compiled by two Icelandic priests in 1387–1390 (Kolbrún Haraldsdóttir 1993, 197–198). The story is set toward the end of the 10th century, shortly before Iceland's official conversion in the year 1000. The variant is as follows:

One time at Þvottá, Þórhallr prophet was there visiting with Hallr. Hallr was lying in the bedcloset and Þórhallr in another bed, and there was a window in the bedcloset. And one morning when they were both

<sup>10</sup> “Hann sagði frá því að í byrjun sjöunda áratugarins þegar hann var barn að aldri (8–9 ára) hefði hann séð álfa flytja. Þá bjó hann í ófullgerðu húsi þar sem nú er Langafit í Garðabæ. Þar var grasivaxinn hóll við húsið. Einn daginn þegar hann var að leika sér með vini sínum og var staddur landmegin við hólín en vinurinn þeim megin sem veit að Hafnarfjarðarveginum, þá sá hann röð af lágvöxnu (nálægt hnehæð á fullorðnum manni), gráleitu fólki (9–10 manns) koma út úr hólunum og stefna í átt að hraunjaðrinum. Fólkið bar pinkla á baki og herðum en ekkert sá Kjartan nákvæmlega um klæðnað eða lögun pinklanna. Kjartan horfði á þetta smástund en leit svo af þeim til að sækja vin sinn og sýna honum. Þá hurfu álfarnir gjórsamlega. Kjartan kvaðst hafa farið upp að hraunjaðrinum og leitað nákvæmlega því hann hefði ekki viljað trúá því að hann fyndi álfana ekki aftur. Skömmu seinna var höllinn jafnaður við jörðu þegar lódir voru lagaðar á þessu svæði. Kjartan taldi að hann hefði þarna séð álfana flytja úr hólunum því þeir hefðu vitað hvað til síns friðar heyrði. Aldrei sá Kjartan álfa í annað sinn, hvorki fyrir né eftir þetta atvik.”

awake, Þórhallr smiled. Hallr said, “Why do you smile now?” Þórhallr answers: “I smile because many a hill is opening, and every living thing, both small and large, is packing its bags and moving.” And shortly thereafter those events came to pass which will now be related. (Sigurður Nordal 1944–1945, 1: 468)<sup>11</sup>

The text of *Flateyjarbók* goes on to relate the coming of Christianity to Iceland. Þórhallr’s vision, we are given to understand, forebodes the Christianization, presumably because the supernaturals know what’s good for them.

When the modern and medieval versions are set alongside each other, we see that the only significant variation occurs in the social changes prompting the emigration of the Icelandic elfs. The comparison reveals that, in legend tradition, urbanization is as anathema to modern day elfs as Christianity was to their pagan forebears. Both are clearly criteria setting the present state of affairs off from that of the past. In other words, they mark boundaries, they signal a temporal break, and distinguish the past from the present. This, you may recall, is precisely the role so skillfully performed by dwarfs in *Völuspá*, as well as in a number of other texts from medieval Scandinavia, discussed earlier.

Biodiversity among the emigrants in these traditions — 10<sup>th</sup>–14<sup>th</sup> century Iceland, 20<sup>th</sup> century Iceland, and 19<sup>th</sup>–20<sup>th</sup> century Germany — need not concern us too much. The elfs in modern-day Iceland, the German dwarfs, the “kvikindi”, living things or beings, of Þátrr Þiðranda ok Þórhalls are all functionally equivalent, as are, I argue, the dwarfs of *Völuspá*. The living things of which the prophet Þórhallr speaks are sometimes identified as *landvættir* (e.g. Ólafur Briem 1985, 100–101), and Jón Hnefill Aðalsteinsson has compared Þórhallr’s words to a similar sentence in *Heimskringla*: “Hann sá að fjöll öll og hólur voru fullir af landvættum, sumt stórt, en sumt smátt” (“He saw that all mountains and hills were full of *landvættir*, some large, and some small”; 1988, 350–351). Whether or not that reading is accepted, it is at any rate hard to distinguish *landvættir* from elfs (consider the *álfaflót* of *Kormáks saga*, ch. 22), and elfs from dwarfs (consider Snorri’s comments, that Óðinn sent *Skirnir* “ofan í Svartálfaheim til dverga nökkurra” (“down to Black-Elf-World to some dwarfs”; *Snorra-Edda*, ch. 34) and his notion that “Dökk-

<sup>11</sup> “Það var einn tíma að Þvottá, þá er Þórhallur spámaður var þar að heimboði með Halli. Hallur lá í hvilugólfi, en Þórhallur í annarri rekkju, en gluggur var á hvilugólfinu. Og einn morgun, er þeir vöktu báðir, þá brosti Þórhallur. Hallur mælti: “Hví brosir þú nú?” Þórhallur svarar: “Að því brosi eg, að margur hóll opnast og hvert kvikindi býr sinn bagga bæði smá og stór og gera fardaga.” Og litlu síðar urðu þau tíðindi er nú skal frá segja.”

álfar búa niðri í iörðu" ("Dark-Elfs live down in the ground"; *Snorra-Edda*, ch. 17)).

This categorical ambiguity holds true even in medieval Iceland alone, and is all the more relevant when considering texts as distant from each other historically and geographically as those presented here. The beings go by various names, but the different denominations take turns playing the part of the supernaturals in standard legends and the boundaries between them seem blurry and flexible. Partly, this can be explained by the well-documented folkloric processes of ecotypification (formation of local variants) of the legends through adaptation to tradition dominants (characters or motifs that figure prominently in the traditions of a certain region). To some extent, it probably reflects the inherent obscurity and general liminality of supernatural beings.

It is tempting to add trolls to this enumeration of functional equivalents. When Surtr comes tearing in from the south in *Völuspá* 50 (Dronke's numbering), the second half of the stanza depicts the sorry state of the world as history draws to a close:

Griótbiorg gnata,  
en gifr rata.  
Troða halir helveg,  
en himinn klofnar.

Stone peaks clash,  
and troll wives take to the road.  
Warriors tread the path from Hel,  
and heaven breaks apart.  
(Dronke 1997, 21)

Ursula Dronke reads the first line as the realization of the dwarfs' fear in 49, with "the collapse of the physical earth and the ending of its hidden life" (69). That seems entirely plausible; bearing in mind the functional equivalency of supernaturals, so does her interpretation of "gifr rata". Her translation of "gifr" as troll wives is in keeping with general convention and "rata" is usually glossed as wandering, roaming, rambling, or something of the sort (note that *SnE* has the form "hrata", which translates as topple or fall). The parallel which she offers as a basis for an interpretation is the passage from "Þiðranda þátrr ok Þórhalls" quoted above. The beings, she notes, "are moving out before Christianity comes, as they would before an earthquake . . ." (148).

I have tried to make the case that, in the various examples cited here, the departure of the supernaturals marks a temporal break. This motif is used within folk tradition to comment on historical change, to contrast the past with the present state of affairs. Surely then, adducing this motif in the eschatological narrative of *Völuspá* is a comment on impending

changes, viz., Ragnarök. The groaning dwarfs outside their rocks (and, quite possibly, the rambling trolls of the following stanza) evoke a whole discourse on transitions, temporal boundaries, and change. In *Völuspá*'s eschatological context, this reference betokens the end of time — and its new beginning.

A further corollary may be ventured, if one admits the common wisdom that the poem dates from the late 10<sup>th</sup> century, and the equally common interpretation that an important part of the poem's meaning (at the time of its composition, as well as for the community that orally transmitted it in the next couple of centuries) relates to Iceland's conversion to Christianity. Given these conditions, it follows that the groaning dwarfs in *Völuspá* — much like the "kvikindi" of Þátrr Þiðranda og Þórhalls, and many German dwarfs of 19<sup>th</sup> century folklore — mark the boundary between a Christian present and a pagan past.

## References

- Aðalsteinsson, Jón Hnefill. 1988. "Þjóðtrú." In *Íslensk þjóðmenning V. Trúarhættir*, ed. Jóhannsson, Frosti, 341–400. Reykjavík: Bókaútgáfan Þjóðsaga.
- Boberg, Inger M. 1966. *Motif-Index of Early Icelandic Literature*. Bibliotheca Arnarnaganeana 27. Copenhagen: Munksgaard.
- Briem, Ólafur. 1985. *Heiðinn síður á Íslandi*. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningar-sjóðs.
- Dronke, Ursula. 1997. *The Poetic Edda. Volume II: Mythological Poems*. Oxford: Clarendon Press.
- Grimm, Jacob, and Wilhelm Grimm. 1865. *Deutsche Sagen* 1. Berlin: Nicolaische Verlagsbuchhandlung.
- Hafstein, Valdimar Tr. 1998. "Respekt fyrir steinum. Álfatrú og náttúrusyn." In *Rannsóknir í félagsvísindum II. Erindi flutt á ráðstefnu í febrúar 1997*, 327–336. Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands/Háskólaútgáfan.
- Hafstein, Valdimar Tr. 2000. "The Elves' Point of View: Cultural Identity in Contemporary Icelandic Elf-Tradition." *Fabula: Zeitschrift für Erzählforschung* 41(1/2): 87–104.
- Haraldsdóttir, Kolbrún. 1993. "Flateyjarbók." In *Medieval Scandinavia. An Encyclopedia*. Garland Encyclopedias of the Middle Ages, 1. Garland Library of the Humanities 934, eds. Pulsiano, Phillip, Kirsten Wolf, Paul Ascher, and Donald Fry, 197–198. New York: Garland Publishing, Inc..
- Haupt, Karl. 1862. *Sagenbuch der Lausitz*. Leipzig: W. Engelmann.
- Helgason, Jón. 1955. *Eddadigite 1. Völuspá Hávamál*. Nordisk filologi. Tekster og lærebøger til universitetsbrug 4. København: Ejnar Munksgaard.
- ÍF 26 = *Íslensk fornrit* 26. Heimskringla 1. Edited by Bjarni Aðalbjarnarson. Reykjavík: Hið Íslenska Fornritafélag, 1926.

- Jónsson, Finnur. 1911. *Völu-spá. Völvens spádom*. Studier fra sprog- og oldtidsforskning udgivne af Det Philologisk-Historiske Samfund 84. København: Tillges Boghandel.
- Kuhn, Adalbert, and Adalbert Schwartz. 1848. *Norddeutsche Sagen, Märchen und Gebrauche; aus Meklenburg, Pommern, derMark, Sachsen, Thuringen, Braunschweig, Hannover, Oldenburg und Westfalen*. Leipzig: F. A. Brockhaus.
- Kühnau, Richard. 1911. *Schlesische Sagen II. Elben-, Dämonen- und Teufelsagen*. Schlesiens volkstümliche Überlieferungen 4. Leipzig: B. G. Teubner.
- Larrington, Carolyne. 1996. *The Poetic Edda*. The World's Classics. Oxford: Oxford University Press.
- Morgunblaðið* February 7, 1996.
- National Museum of Iceland, Department of Ethnology: File no. 10849.
- Neckel, Gustav, and Hans Wolfgang Kuhn. 1962. *Edda. Die Lieder des Codex regius nebst verwandten Denkmälern*. Heidelberg: C. Winter.
- Nordal, Sigurður (ed.). 1944–1945. *Flateyjarbók*. Akranes: Flateyjarútgefán.
- Nordal, Sigurður. 1952. *Völuspá*. Reykjavík: Helgafell.
- Panzer, Friedrich. 1848. *Bayerische Sagen und Brauche I*. Beitrag zur Deutschen Mythologie 1. München: C. Kaiser.
- Peuckert, Will-Erich. 1968. *Niedersächsische Sagen IV*. Denkmaler deutscher Volksdichtung 6(4). Göttingen: O. Schwartz.
- Sjöros, Bruno. 1911. "Till tolkningin av Ynglingasagans visor." *Studier i nordisk filologi* 3(2): 3–6.
- Snorra-Edda*. Sturluson, Snorri. *Edda. Gylfaginning og prosafortellingene av Skáldskaparmál*. Edited by Holtmark, Anne, and Jón Helgason. København: Ejnar Munksgaard, 1950.
- Steinsland, Gro. 1983. "Antropogonimyten i Voluspá: En tekst- og tradisjonskritisk analyse." *Arkiv for Nordisk Filologi* 98: 80–107.
- Strömbäck, Dag. 1970. *Folklore och filologi. Valda uppsatser utgivna av kungl. Gustav Adolfs Akademien 13.8.1970*. Skrifter utgivna av kungliga Gustav Adolfs Akademien 48. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien.
- Thompson, Stith. 1955–1958. *Motif-Index of Folk Literature. A Classification of Narrative Elements in Folk Tales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends*. Bloomington: Indiana University Press.
- Ynglingatal* I–IV. Edited by Grape, Anders, and Birger Nerman. Uppsala: Akademiska Boktryckeriet, 1914.



## Ljodsamhøvet i AM 315 f fol.

### 1. Innleiding

AM 315 f fol. er ei handskrift av Gulatingslogi, so i fyrste bolken kjem eg til å segja nokot stutt um kvat Gulatingslogi og Gulating var for nokot. Etter det kjem eg til å segja nokot um sjølvte handskrifti, millom annat kvar ho kjem frå og når tid ho vart skrivi. Dinæst, fyrr eg byrjar med ljodsamhøvet i handskrifti, gjev eg ei yversyn yver kvat ljodsamhøvet fører med seg, og kvat dei vanlege synene på denna ovringi er. Etter det set eg upp fundane eg gjer i handskrifti, og so gjeng eg grant igjennom dei, serleg for di eg vil freista å gjera greida for undantaki til hovudfyresegni. Til sidst skal eg sjå nøgnare på ljodsamhøvet etter <e> og <æ>, sidan Magnus Rindal (1994: 15) segjer at handskrifti skil millom <e> <\*e> og <æ> <\*a> (ved ljodbrigde).

Sume stader kann lesaren sjå at eg jamfører dei gamalnorske ordskap i og ordi med Indre Austfold-målet frå våre dagar. Det kann synast som det ikkje høver i denna samanhengen, men eg tykkjer det er um å gjera å likna gamalnorsken med dei norske målføri, sidan målføri hev vakset fram or gamalnorsken. Og sidan det er småting i gamalnorsken eg dryfter i oppgåva, er det turvande å likna honom med eit målføre eg veit mykkjet um. Og det er radt Indre Austfold-målet.

I detta stykkjet hev eg bruka ulike teikn i kring ord og ljodar. Dei er <>, som eg hev bruka der eg hermer frå handskrifti eller skriv um skriveser i handskrifter. // hev eg bruka til å syna skilljodar, [ ] for IPA-ljodar. Dei mynstermåta gamalnorske ljodane og ordskap i skriv eg i skåskrift. Det hev eg bruka når eg ikkje tek eit skap rett frå ei handskrift, og eit slikt mynstermåta skap kann hava *ø*, *ó* og ljodsamhøve i detta stykkjet. Det gjer eg so eg fær fram nett kvat eg meiner, og so eg hindrar misstydingar. Det finst i grunn ingi gamalnorsk mynster, so eg stend fritt når det gjeld skrivegjerd. Ordskap i frå Indre Austfold-målet hev eg skrivet med Norvegia-skrift.

Eg skal røkja etter um det er ljodsamhøve i AM 315 f fol., og dersom

det er det, korleides det er, og kor fylgjerett det er. Er det sant at handskrifti skil millom <e> av upphavleg \*e og <æ> av upphavleg \*a, og korso er ljodsamhøvet etter desse sjølvljodane?

Utgåva av AM 315 f fol. som eg hev bruka, er umritet til Eithun, Rindal og Ulset i *Den eldre Gulatingslova*, 1994.

Dei yrkjesordi eg trur kann vera uvane, er utgreidde i niande bolken.

## 2. Gulating og Gulatingslogi

I millomalderen var det fjore store lagting i Noreg, og dei skulde ganga yver heile landet. Eitt av desse var Gulating, som hadde Vestlandet til hovudvald. Namnet tyder "tinget på Gule", som ligg i Ytre Sogn. På den tidi vart umkverven rekna til Hordaland. Det er truleg eit gammalt ting, og me kann nog trygt tidfesta det til sidst på 800-talet. Ari fróði segjer i *Íslendingabók* at den eldste islenske logi, Ulvljotslogi, vart skipa på 920-talet med Gulatingslogi til mynster, og dei reknar med at Gulatinget må ha voret hevdvunnet og grunnfest då. Til å byrja med låg berre Firdafylket, Sygnafylket og Hordafylket under Gulating, men det vart etter kvart øykt til å ganga yver umkverven frå Aust-Agder i sud til Sunnmøre i nord. På 1300-talet vart tinget flutt til Bjørgvin.

Som me skynar av alderen på tinget, var logi munnleg i lang tid. Logmenner sagde henne fram på tinget (til liks med logsegjingsmannen på Island). Fyrst på 1000-talet vart logi skrivi ned, og vart truleg ei retteleg logbok, ikkje berre ei rettleiding. Til vanlegt vert Gulatingslogi skift i ein eldre og ein nyare lut. Den eldre luten vert kalla Olavs-ordi, og den nyare Magnus-ordi. Den eldre luten er tilskriven Olav den heilage, som tyder på at hann godkjende logi eller at mennene hans emna henne til. På eit riksmøte i 1164 vart det gjort mange brigde, serleg i den bolken som hev med kristendomen å gjera, og denna nye luten vart tilskriven kongen, Magnus Erlingsson. Landslogi hans Magnus Lagabøte kom i staden for Gulatingslogi (og dei andre logene på lagtingi) i 1274. (Alt etter Knut Robberstad 1937: 11–13 og Trygve Knudsen 1969: 556–564.)

## 3. Handskrifti AM 315 f fol.

Detta handskrift-brøtet hev sumt utav Gulatingslogi. Heile Gulatingslogi finn me i ei onnor handskrift, kalla DonVar 137 4°. AM 315 f fol. er tvo samfelde blad, tvo andre samfelde blad, og tvo brøt av eitt blad. Dei

to fyrste bladi hev nokot av det som er sett til bolk 9–12 og 20–22 i Don-Var 137 4° i nyare tid. Dei tvo brøti av det eine bladet hev sumt utav bolkanane 152–153 og 156, og dei tvo siste bladi hev deilar frå bolkanane 224–228 og 301–305. Desse tri lutene kjem alle frå Island, og det var Árni Magnússon som samna dei. Dei låg ikkje saman, men vart funne på ulike stader til ulike tider (Rindal 1994: 14). Det er berre Olavs-ord i denna handskrifti, nokot det truleg var i den opphavlege boki denna handskrifti var ein lut av au. Det kann koma av at fyrelegget til denna handskrifti var frå fyre 1164, då Magnus-ordi vart lagde til (Robberstad 1937: 12–13, Knudsen 1969: 559).

Handskrifti vert rekna for ei av dei eldste me hev att frå gamalnorsk tid. Målgranskarane hev stort set tidfest henne til den same tidbolken. Marius Hægstad (1907: 40) og Didrik Arup Seip (1955: 88) segjer ho er frå tidi kring 1200 eller fyrr. Rindal (1987: 134) segjer ho er “eldre enn ca. 1250”. Elles hev Johan Storm tidfest henne til enden av 1100-talet (etter Rindal 1994: 15). Det er nog i hovudsak skrivegjerdene av einskilde bokstavar dei hev bruka til å tidfesta henne, men det er måldrag au, so klårt. Nokre dømme (Rindal 1987: 131–134) på gamle skriveviser er karlung-*a* med hals, <u> for *f* fyre ein sjøvljod, nokot Hægstad segjer er “Vitnesburd um ein høg alder” (1907: 41), <c> og <k> skifte etter gomfyresegni, nokot som “går [...] av bruk rundt 1250” (Rindal 1987: 132), og berre <g> for gnikande *g*. Eit måldrag som tyder på at handskrifti er gamal, er at det hev “mest *e* for /*e*/ og *æ* for /*æ*/” (Rindal 1987: 132) (med /*e*/ og /*æ*/ her hev hann meint < \**e* og < \**a*). Det er nokot eg skal sjå nærare på seinare. Andre måldrag er attvisande gjerningsord på /-k/, som er “sjeldsynte etter ca. 1250” (Rindal 1987: 134), vantande *j*-ljodbrigde og vantande einljoding (Rindal 1994: 15).

Målskapi i handskrifti peikar etter Hægstad (1907: 40) og Rindal (1987: 134) mot nordvestlendsk, men Seip (1955: 88) segjer at handskrifti vart skrivi i eller ved Bjørgvin. Måldrag som tyder på nordvestlendsk, er (etter Rindal 1987: 132–134) <au> for *au* (<ou> i sudaustlendsk), <o> fyre standande *u* (trøndsk og nordaustlendsk hev mest <a>), ljodsamhøve (som “er vanleg [...] kanskje med unntak av Sørvestlandet”),<sup>1</sup> vantande sjøvljodveikjing (som var vanleg i austlendsk), <mn> for *fn* og <ft> for *pt* (peikar mot trøndsk/nordvestlendsk), <u-> for det neittande fyrefestet *ú-* (<o-> i trøndsk). Nokot ustødleik i skriveviser i handskrifti meiner Hægstad kjem av at ho er ei avskrift (1907: 40).

<sup>1</sup> Men sjå hjå Joronn Housken, som segjer at ljodsamhøvet i stavangerbrevi er “tydelig [...] i de fleste brevene, meget mer enn en venter å finne” (1954: 17).

Seip segjer at denna handskrifti er skrivi med tri ulike hender (1955: 88), det same segjer Hreinn Benediktsson (1964: §7.22) og Anne Holtmark (1955: XIII), men eg kann ikkje sjå nokor grunngjeving for denna syni. Hægstad (1907: 36–41) segjer inkje um skrivar (eller skrivarar) til denna handskrifti, nokot som skulde tyda på at hann meinte det berre var einn skrivar, etter di hann segjer i same skrifti at Gamalnorsk homilieboek er “skrivi med tri hender” (1907: 41). Rindal segjer det berre er einn skrivar (1994: 14), og meiner det ikkje er grunnlag korkje i målvegen eller skriftvegen for å hevda at det er tri skrivarar (1987: 135).

#### 4. Ljodsamhøve

Norrønt mål hadde som kjent berre tri stutte sjølvljodar i utyngd stoda, /i/, /u/, og /a/. I gamalnorske handskrifter kann me ofta finna eit skifte millom skrivevisene her, <i> og <e> for /i/, og <u> og <o> for /u/. Desse skrivevisene syner at uttalen av /i/ og /u/ kunde vera nokot skiftande, men det var berre einn skilljod for di, for hann kann aldri skifta ut ein *i* med *e* i utyngd stoda og få eit annat ord. Sameleides med *u* og *o*. Grunnen til at dei i det heile skreiv desse avbrigeljodane ulikt, var at *i* og *e*, *u* og *o* var ulike skilljodar i tyngd stoda, so at dei skreiv /i/ og /u/ i utyngd stoda etter kor like dei var ljodane i tyngd stoda.

Skiftet millom <i>/<e> og <u>/<o> er skrivet etter ei mynster, for det er sjølvljoden i roti som gjer av sjølvljoden i endingi, må vita. Ljodane “høver saman”. Då er det skillegt at det lyt vera ljoddrag rotljoden og endingsljoden hev sams. Skal eg greida ut um det, byr eg fyrst setja upp det norrøne sjølvljodverket. (Uppsetet er teket frå Ragnvald Iversen 1994: §6.4.)

	fremre		ettre	
	urunda	runda	urunda	runda
høg	i	y		u
millomhøg	e	ø		o
låg	ɛ		a	ɔ

Alle desse ljodane kann vera både stutte og lange. Det er med andre ord det gamle norrøne ljodverket. Seinare fell som kjent *ɛ* saman med *e*, og *ɔ* med *á* (eller *ø*). (Eg kjem til å skriva *ɛ* for den stutte utgåva av *æ*, so det ikkje skal vera råd å undrast på um eg hev meint stutt eller lang *æ*. Når eg hermer frå handskrifter og stykkje kjem eg lika fullt til å skriva *æ* um det

er det som stend der.) Som me kann sjå av detta uppsetet, er dei norrøne sjølvljodane skifte i tri høgder, og ljodsamhøvet fylgjer radt høgdi på sjølvljoden. Sjølvljodveikjingi kann vera vand å skilja frå ljodsamhøvet, sidan den au kann giera <i> til <e> og <u> til <o>. Skilnaden er at endingsljoden ved ljodsamhøvet vert avgjord av håtten på rotljoden, men ved sjølvljodveikjingi vert endingsljoden avgjord ut frå lengdi på rotstavingi. I tillegg gjer sjølvljodveikjingi *a* til *ɛ* (*sofa-kastɛ*) (Hødnebo 1977: 382–383, Grøtvedt 1974: 13–14). I sume svenske handskrifter skifter dei <a>/<æ> au etter ljodsamhøvet (Hødnebo 1977: 377),<sup>2</sup> og sume gamalnorske handskrifter kann hava <y> for <i> i endingi, um rotljoden er rund. Det hev haldet seg i sume ord i austnorsk, til dømes ordet *stykký* i Indre Austfold.<sup>3</sup> Berre når me gjeng nøgje igjenom handskrifti kann me finna ut um handskrifti hev ljodsamhøve eller sjølvljodveikjing. Sume handskrifter hev både ljodsamhøve og sjølvljodveikjing, so at <i>/<e> og <u>/<o> vert skifte etter ljodsamhøvefyresegni etter stutte stavingar, men berre med sjølvljodveikjing etter lange stavingar, og med <a>/<æ> (etter stutt som lang staving) skifte etter sjølvljodveikjingi (Hødnebo 1977: 383).

So attende til skiftet millom <i>/<e> og <u>/<o> ved ljodsamhøvet. Når rotljoden ligg i den øvste høgdi i ljoduppsetet, då fylgjer ein tilsvarende høg sjølvljod etter i endingi, *i* og *u*. Alle tviljodane høyrer til her, sidan dei endar på høge sjølvljodar. Når rotljoden er millomhøg, då fylgjer ein millomhøg *e* og *o* etter i endingi. Vandemålet kjem upp ved dei låge sjølvljodane. Her skulde me venta at det fylgde ein millomhøg *e* og *o* i endingi, men i røyndi er det so at sume sjølvljodar fær <i>/<u>, andre <e>/<o>. Fyrst skal eg setja upp skipnaden soleides ulike målgranskarar hev gjort det, og so segja nokot stutt um kvat ei tvo–tri av dei hev lagt fram til grunn for det.

## Ljodsamhøvet etter dei låge sjølvljodane

Hægstad 1899: 78–79

á, ó, æ	+ e – o
æ, ø	+ i – u
a	+ e – u

<sup>2</sup> Sume (t.d. Ingeborg Hoff 1981: 358) meiner at det fanst i gamalt austlandsmål au.

<sup>3</sup> “Etter gammel-østfoldsk vokalharmoni var her *y* i ending etter *y* i stammen. Det er vel *kk* som har greidd å holde *y* oppe. Her er således ikke tale om noen tiljamning” (Hoff 1946: §109).

Seip 1955: 128–131

á, ô, æ	+ e – o
ø	+ i – u
ɛ	+ e/i – u
jø	+ e – u/o
a	+ e – u

Hødnebø 1977: 379

a, á, æ, ǽ	+ e – o
ø	+ i – u

Hagland 1978: 293

á, ǽ	+ e – o
a, ø	+ e – u
æ	+ i – o

Vågslid 1989: 759

á, ô, æ	+ e – o
ɛ, ø	+ i – u
a	+ e – u

I denna yversyni er det Finn Hødnebø og Jan Ragnar Hagland som skil seg ut. Hødnebø hevdar at *a* fær *o*, og at *æ* (d.e. *ɛ*) fær *e – o*, og Hagland hevdar at *ø* fær *e*, og at *æ* (d.e. *ɛ*) fær *o* (hann segjer rett nok at *ɛ* ofta fekk *u* fyre 1300). Hagland meiner at det *ikkje* er ljodsamhøve etter dei låge sjølvljodane, men helder sjølvljodveikjing. Etter dei lange sjølvljodane *á* og *ǽ* er det stødt sjølvljodveikjing, men etter dei stutte sjølvljodane er det berre sjølvljodveikjing når rotljoden og endingsljoden ikkje hev måldraget “fremre-ettre” sams. Det tyder med andre ord at *a* og *ø* (ettre) veikjer ein *i* (fremre) til *e*, og at *æ* (d.e. *ɛ*) (fremre) veikjer *u* (ettre) til *o*. Då stend og fell alt på det undarlege påstandet um at *ø* fær *e*. Grunnen til desse ulike meiningane um kvat sjølvljodane styrer, kann koma av at dei hev granska ulike handskrifter frå ulike luter av landet, og som er frå ulike tider. Tanken um at det kann vera nokot annat etter dei låge sjølvljodane en ljodsamhøve, hev Trygve Skomedal voret inne på au. Hann meiner det ikkje er ljodsamhøve etter *ɛ* og *ø*, men ljodvanhøve (“vokalkontrast”, hann kallar). Då fær dei *i* og *u*, sidan dei er meir ulike *ɛ*

og  $\varrho$  en det  $e$  og  $o$  er.<sup>4</sup> Ottar Grønvik (1998:28–34) meiner at  $\varrho$  og  $\varrho$  fær  $i/u$  av di dei er avkomor av ljodbrigde, og dei fekk ein “vedljod” frå den ljoden som gav ljodbrigdet (til liks med brjoting). Dei tviljodane som kom upp då,  $\varrho^i$  og  $\varrho^u$ , fekk høge sjølvljodar etter seg til liks med dei andre tviljodane.

Ei onnor løysing på detta vandemålet kann vera å sjå annarleides på ljodverket. Det hev voret vanlegt å skifta dei gamalnorske sjølvljodane i tri høgder, men ljodsamhøvet vert mykjet greidare um me skifter dei etter fjore høgder. Då vil eg flytja upp  $\varrho$  og  $\varrho$  til ei eigi høgdi, ei millomlåg ei. Baten med å gjera det vert at ljodsamhøvet fær ei greid og undantakslaus fyresegn for kvar høgdi. Hev me tri høgder, då vert det eitt set med endingsljodar etter den øvste høgdi, eit annat etter den millomhøge høgdi, men ikkje eit einfelt set etter den lægste høgdi, med andre ord at det ikkje er høgdi i seg sjølv som er avgjerande der, annat en håtten dei låge sjølvljodane hev. Men alt tyder på at det *er* høgdi som er avgjerande ved ljodsamhøvet, og stykkjar me upp den lægste høgdi i tvo, då slepp me å ty til nokot annat en radt høgdi, skal me skyna ljodsamhøvet. Kvifor denna tridje høgdi skulde få  $i/u$ , og ikkje  $e/o$  som ventelegt er, hev eg ikkje nokot svar på. Det kann vera at me hev eit ljodvanhøve her. Det skiplar ikkje uppsetet hokke det er, sidan fyremunen med at kvar høgdi fær sine sjølvljodar vert verande. Eg meiner at detta framlegget hev røynlegt grunnlag au. Skal me få greida på korso det gamalnorske ljodverket var, då må me sjå på dei måli som hev vakset fram frå gamalnorsken, og det er dei norske målføri.<sup>5</sup> Og det midlendske sjølvljodverket, som på mange viser er gamalvordet, skifter sjølvljodane etter fjore høgder, må vita, med  $a$  for seg sjølv i den lægste.<sup>6</sup> Jamfør au at Kurt Braunmüller (1995: 37) set upp eit ljodverk med fjore høgder for “ældre skandinavisk”, med  $\varrho$  og  $\varrho$  i ei høgdi for seg. Det same gjer Grønvik (1998: 28). Detta gjeld visseleg berre for dei stutte sjølvljodane. For dei lange er det evlaust tri høgder. Det er klårt det kann reisast motmæle mot å hava fjore høgder, til dømes at det midlendske sjølvljodverket ikkje er beinveges liknande med det gamalnorske, sidan det midlendske målet (som andre nynorske mål) legg større tyngd på ljodhåtten en ljodlengdi, og gamalnorsken gjorde tvert um. At  $\varrho$  og  $\varrho$  i ei høgdi for seg fører til at dei skil seg frå  $a$  i tvo ting, kann vera eit annat motmæle, sidan ljodbrigdet elles berre gjev ljoden eitt nytt drag.

<sup>4</sup> Alt detta er etter munnleg fråsegn frå honom.

<sup>5</sup> Det var fyrst og fremst ved at dei såg på desse målføri at dei kunde sjå at ljodlengdi og stavingslengdi hadde mykjet å segja i gamalnorsken.

<sup>6</sup> Etter Trygve Skomedal.

At *a* fær *u* etter seg, og ikkje *o*, som hann skulde venta etter di hann fær *e*, kjem nog av at *a* her ikkje lét som *a*-en elles, grunna u-ljodbrigdet (her ser eg burt frå påstandet hans Hødnebo um at *a* i røyndi fær *o* etter seg). So kann hann spyrja seg kvifor dei ikkje skreiv *o* i staden for *a* då, som dei gjorde når det ikkje fylgde ein *u* etter (det gjeld serleg i austnorske handskrifter).<sup>7</sup> Grunnen er uviss, men det kann vera av di  $\rho$  i  $\rho - u$  lét annarleides en  $\rho$  i  $\rho - X$  ( $X =$  kvat som helst, burtset frå *u*), so dei heldt  $\rho$  i  $\rho - u$  for å liggja nærare *a* en *o*, og skreiv deretter, og totte  $\rho$  i  $\rho - X$  lét meir som *o*. Det er fulla ikkje utan grunn at  $\rho - X$  i Indre Austfold-målet stort set hev vortet *å*, men  $\rho - u$  mest hev vortet *a - u*. Døme på det er gamalnorsk *grøn*, *ønd*, *rønd*, *song* > Indre Austfold-mål *grā:n*, *ā:n*, *rā:n*, *sānŋ*, men gamalnorsk *øfund*, *gøtu*, *høku*, *køku* - > Indre Austfold-mål *a:vunn*, *ga:tu*, *ha:ku*, *ka:ku* (Hoff 1965).<sup>8</sup> Grunnen til at  $\rho$  i  $\rho - u$  kunde låta meir som *a*, kann koma av at *a* og  $\rho$  i det stødet var avbrigdeljodar til einn skilljod (ofta skrivet /å/), men tvo ulike skilljodar i andre støde. Når skilnaden millom  $\rho$  og *a* var jamvegen fyre standande *u*, då kunde  $\rho$  få ein vidare framburdutveg en det  $\rho$  kunde hava elles (Hreinn 1963: 5.3). Og som me skynar, kunde  $\rho$  her tøygja seg helder nær [a], so nær at dei valde å skriva honom <a>, og at hann sume stader røyntag vart til *a* i nynorske austlandsmål. At hann ikkje var lik *a* i gamalnorsk tid, kann me sjå av ljodsamhøvet, sidan ein <a> fær *u* etter seg, og ikkje *o* som me skulde venta (sidan hann fær *e*). Attåt hev u-ljodbrigde av *a* fyre standande *u* ofta haldet seg i austlendske målføre, jamvel um dei kunde skriva desse ordi med <a> i gamalnorsk tid, t.d. ord i Indre Austfold som *åskā*, *vøggā*, *lānŋā* < *øsku*, *vøggū*, *lōngu* (Hoff 1946: §297).<sup>9</sup>

No kjem eg til å setja upp hovudfyresegni for ljodsamhøvet etter den vanlege og hevdvunne syni, og som dei fleste kann segja seg samde i. Det

<sup>7</sup> Eit eget teikn for  $\rho$  hadde dei ikkje i gamalnorsk. Dei skreiv mest <o> og <a>, men sumtid <au>, <a> og andre bokstavbindsel.

<sup>8</sup> Den vanlege syni (i minsto etter den gamle læra) er rett nog at *a* er komen inn att frå dei ordskapi som hadde *a* (Hoff 1946: §94). Men ordskapi med  $\rho$  var i eit stort fleirtal, og det synest undarlegt at dei skulde halda på endingsljoden frå dei ordskapi det var flest av, men heimta rotljoden frå dei som det var færre av (nemnefall eintal og eigefall mangtal). Attåt er det heilt visst at ordi med skiftet *-va/-vø-* hev enda upp med rotljoden frå bøygefalli, etter di dei hev vortet *u - u*, som i *svølu* > *suŋu*, *hvøru* > *turu*. (Her hev då den runde *v*-en som stod fyre hindra eit umbroyte frå rund  $\rho$  til urunda *a*.) Kvifor skulde dei heimta sjølvljoden frå nemnefall eintal i det eine høvet, men frå bøygefall i hitt? Eg må au nemna tvo ord som i gamalnorsk hadde  $\rho$  i alle bøygingar, det er *søðull* og *øxull*. Dei hev då ljodrett (etter mi syn) vortet *sa:lø* og *aksyŋ* i Indre Austfold-målet. Annan stad kann rett og slett ikkje *a* koma frå. Eit skil millom eintal og mangtal: *aksyŋ* — \**åklār* må ha vortet utjamna tidleg.

<sup>9</sup> Her lyt evlaust veikjingi *u* > *ø* etter lang staving ha havt ein innverknad på korso rotljoden voks. Det kann vera beinsamt når me skal skyna rekkjefylgja på ovringane.



samsvarar au med det fleirtalet av dei granskarane eg nemnde ovanfyre meinte. Då er det det me skal venta å finna i handskrifti, sidan eg kjem til å bruka denna fyresegni til utgangsstøde for kvat som er “undantak” og “etter fyresegni”:

Dei høge (stutte og lange) ljodane<sup>10</sup> <i>, <y> og <u> skal få <i> og <u> etter seg.

Dei millomhøge (stutte og lange) ljodane <e>, <ø> og <o> skal få <e> og <o> etter seg.

Dei låge stutte ljodane <æ> og <o> (der hann er /ø/) skal få <i> og <u> etter seg.

Dei låge lange ljodane <æ>, <a> og <o> (der hann er /ô/) skal få <e> og <o> etter seg.

Den låge stutte ljoden <a> skal få <e> og <u> etter seg.

## 5. Uppteljing av fundane

Her set eg upp ei yversyn yver tali på ord med rotljod + utyngd endingsljod eg fann. Eg kjem til å skifta upp bolkane etter høgdi på rotljoden, so etter utyngd skilljod /i/ og /u/, og under kvar uppteljing av rotljod + /i/ eller /u/ talet på ord med avbrigeljodane <e>, <i>, <o> og <u>.

### Høge sjøvljodar + /i/

<i> + /i/	105	
<i> + <i>	94	(<firi(r)> (36), <æigi> (24))
<i> + <e>	11	(<p[-]ninge>, <pëninge>, <hinne>, <jnne>, <inne> (2), <pilller>, <vitne>, <frendfime>, <kile>, <liðe>)
<y> + /i/	47	
<y> + <i>	43	(<lyni> (21))
<y> + <e>	4	(<fylkef>, <øyre> (2), <yuer>)
<u> + /i/	9	
<u> + <i>	8	(<hufi>, <luti>, <fystrungi>, <þriðungi> (3), <caupi>, <uti>)
<u> + <e>	1	(<jorðunne>)

### Høge sjøvljodar + /u/

<i> + /u/	46	
<i> + <u>	46	(<kirkju-> (16), <æigu-> (8) (+1 <[-]i/gum>))

<sup>10</sup> Det er dei ljodane desse skrifteikni stend for. Teiknet i seg sjølv er ingen ljod, må vita.

<y> + /u/	40		
<y> + <u>	17	(<[-]kymlum>, <fyrftu>, <fyfstrung-> (6), <fyftur> (9))	
<y> + <o>	23	(<byfkop-> (20) (+1 <b[-]fkop-> og 1 <[-]fskop->), <fkylldo>)	
<u> + /u/	20		
<u> + <u>	20	(<aurum> (8), <fkulu> (9))	

## Millomhøge sjølvjodar + /i/

<e> + /i/	17		
<e> + <e>	12	(<gegner>, <gengner>, <gerer> (3), <reke>, <mege>, <prefte> (2), <-reke>, <hvervetna>, <hvar're'ger>,	
<e> + <i>	5	(<gerir> (2), <peninge>, <peningum> (2))	
<ø> + /i/	5		
<ø> + <e>	5	(<bøte>, <føder>, <føre>, <fører>, <høgeld[-]f>.	
		Ordet vert mynstermåta med <i>-endis</i> , som tyder på at dei ikkje ser på den lekken til å vera utyngd. I so fall er det berre 4 ord med <ø> + /i/ og <ø> + <e>)	
<o> + /i/	35		
<o> + <e>	32	(<byfkope> (12) (+1 <[-]fkope))	
<o> + <i>	3	(<brøðrongi> (3))	

## Millomhøge sjølvjodar + /u/

<e> + /u/	18		
<e> + <o>	17	(<ero> (13) (+1 <[-]ro>), <mego>, <hverffo>, <tvitugfeffo>)	
<e> + <u>	1	(<utanverðum>)	
<ø> + /u/	15		
<ø> + <o>	15	(<brøðrong-> (15))	
<o> + /u/	69		
<o> + <o>	51	(<konong-> (8), <moðor> (17), <-dottor-> (12))	
<o> + <u>	18	(<fkolu> (12), <honum> (6))	

## Låge sjølvjodar + /i/

<æ> + /i/	36		
<æ> + <i>	29		
<æ> + <e>	7	(<kænne>, <fætte>, <ærend-> (2). Detta ordet vert mest mynstermåta til <i>erend</i> , med andre ord at andre stavingi ikkje er utyngd. I so fall er det 34 ord med <æ> + /i/ og 5 med <æ> + <e>. 3 er <i>æ</i> : <fære>, <fær[-]e>, <bæde>)	

<a> + /i/	73	
<a> + <e>	70	(<aller> (14), <uppname> (14))
<a> + <i>	3	(<nak[-]i>, <talit>, <anlit>. Dette sidste ordet kann hava tyngd <i> her, då er det berre 2 undantak til 72 døme på <a> + /i/.
<o> + /i/	1	
<o> + <i>	1	(<hoggvit>)
Låge sjølvljodar + /u/		
<æ> + /u/	10	
<æ> + <u>	10	
<a> + /u/	4	
<a> + <u>	2	(<kallum>, <marcum>)
<a> + <o>	2	(Både er á: <attong> (2))
<o> + /u/	39	
<o> + <u>	37	(<morcum> (10), <foður> (9))
<o> + <o>	2	(<ondo>, <fomo>)

## 6. Gjennomgang av fundane

Eg kjem til å ganga igjennom fundane i same rekkjefylgja som eg talde dei upp i fyrre bolken, og eg vil freista å gjera greida for alle undantaki til hovudfyresegni eg sette upp framanfyre.

### Høge sjølvljodar + /i/

Etter <i> er fulla saki greid. 94 av 105 gonger fylgde det ein <i> etter, og millom dei tie undantaki var det ordet *inni* tri gonger, og *peningi* tvo gonger. I bolk 12, lina 13, stend <[-]e>. Etter å ha likna med DonVar 137 4°, skynar eg at det er ordet *timbri*, men eg totte det var nokot vel litet til at eg kunde taka det med i uppteljingi, nokot eg kann henda gjer med urretto. Hægstad (1907: 37) hev med ordet og kallar det eit undantak. Kvifor me skulde hava <e> i *inni*, greider eg ikkje å sjå. <e> i <peninge> er lettare å gjera greida for, etter di sjølvljoden her stend i utljod i tridje stavingi, og i slike umstødor finn me ofta <e> og <o>. Det kann vera nokot i at tie av dei elleve undantaki hadde <-e> i utljod, for Hægstad segjer (1907: 37) at ljodsamhøvet hev “eit drag burtimod [so!] e (for i) og o (for u), helst naar e og o stend i utljod.” Men utifrå skapi i handskrifti tykkjer eg det er å taka i å kalla det eit drag mot e og o. Som me skal sjå, so er ljodsamhøvet sers gjennomført, um me ser burt frå <y> + /u/, og undantaki gjeng vel so mykjet i den eine leidi som i hi. Ved <o> + /i/ var

alle tri undantaki i utljod i tredje staving, dessmeir. Det kann vera sant at ein stor lut av undantaki hev sjølvljoden i utljod, men med tanke på at undantaki i det heile er fåe, og at dei allra fleste sjølvljodane i utljod fylgjer ljodsamhøvet, tykkjer eg Hægstad tek litt i. Um me held oss til <i> + /i/, kann eg då berre nemna dei 33 dømi på <firi> (<firir> såg eg tri skov), og dei 24 dømi på <æigi>. Der fann eg aldri <-e>, endå dei stod i utljod. Ved *fyrir* kann det i tanken vera eit jamtyngdhøve (jf. Indre Austfold *fø:ri* (Hoff 1965: 353)), men det fanst nog snaudt so tidleg. Umkverven handskrifti er frå (Nordvestlandet) hev etter det eg veit ikkje jamtyngd i nynorsk tid helder (Christiansen, tredje kartet).

Etter <y> au er alt som ventelegt. 43 av 47 gonger fylgjer ein <i> etter. Eg kann ikkje sjå nokot serskilt ved dei fjore undantaki. At eitt undantak er <yuer> skulde fulla stydja det eg sagde um at det snaudt fanst jamtyngd hjå denna skrivaren (Indre Austfold-mål *i:vi-* (Hoff 1965: 353)). I bolc 21, lina 4, stend <[ky[-]>. Det er ordet *skyldi*. Hægstad (1907: 38) hev tydeleg greidt å lesa meir ut or handskrifti, etter di hann nemner undantaket *skylde* frå bolc 21.

<u> + /i/ fann eg nie døme på. Det eine undantaket eg fann var <jordunne>, der <-e> stend i utljod i tredje stavingi. Der kann me som sagt lettare finna *e* og *o* i gamalnorsk.

Me ser at når det er høg sjølvljod + /i/ er det helder fylgjerett <i>, omkring 9 av 10 gonger.

### Høge sjølvljodar + /u/

Korkje ved <i> + /u/ eller <u> + /u/ var det nokon undantak. Det var stødt <u>. Ved <y> + /u/ var derimot undantaki i fleirtal! Men um me ser grannare på ordi, ser det ikkje lenger so undarlegt ut. Av dei 40 dømi på <y> + /u/ var det so mykjet som 23 døme på <y> + <o>. Men av dei 23 att var 22 ordet *byskup*. Ser me burt frå det ordet, er det berre eitt undantak, det er <skylldo>. Det lyt evlaust vera nokot med ordet *byskup*. At opphavet er *biskup*, som hev vortet runda til *byskup* (Iversen 1994: §15.4 Anm.2), skal ikkje hava nokot å segja, etter di opphavssjølvljoden er høg hokke det er. Jamvel det greske opphavsordet *epískopos* (ἐπίσκοπος) hev hog sjølvljod (at *e-* fell, er vanleg burthogging, til liks med *apóstolos* > *postoli*). Um me ser i DonVar 137 4°, som hev ljodsamhøve au, er ordet *byskup* skrivet <bi[kop> der. Hægstad nemner ikkje detta undantaket nokon stad når hann gjeng igjenom denna handskrifti. Eg trur nog hann såg på detta ordet sameleides som eg gjer, det er at <o> i <by[kop-> ikkje er utyngd, men at det hev sidetyngd. Jamfør ordet eg nemnde ovanfyre,

*postoli*. Det er skynelegt at *episkopos* skulde verta *biskop*, når *apóstolos* vart *postoli*. Eg veit ikkje kvifor den norrøne ordboki frå Samlaget (Heggstad 1997: 51) ikkje set upp nokot skap med *-o-*. Det kann vera av di sjølvljoden vart utyngd seinare, og vart *u* då. Me lyt huga at desse logordi er gamle tekster, truleg frå 1200 eller fyrr (Hægstad 1907: 36).

Ser me burt frå ordet *byskup*, er det berre *eitt* undantak til at ein høg sjølvljod fær <u> her.

### Millomhøge sjølvljodar + /i/

Um <e> + /i/ vil eg ikkje segja so mykjet enno, etter di eg kjem attende til ljodsamhøvet etter <e>/<æ>. Men eg lyt segja at eg fann ikkje fåe døme på <e> + /i/ der det stod <pening->, med andre ord at ordet på eikor vis er stytt. Men av di eg ikkje hev set handskrifti sjølv, kann eg ikkje vita korso ordet er stytt, og dimed helder ikkje vita um det er råd å sjå or styttingi at ordet skal hava ein *e* i roti. Det kann vera at der stend ein liten *e* yver lina, til dømes. Attåt kann det vera at ei stytting som til dømes hev ein sjølvljod yver lina kann vera stytt på ei nedervd vis, utan umsyn til korso skrivaren sagde ordet. I uppteljingi hev eg ikkje teket med ord der dei som gav ut *Den eldre Gulatingslova* hev sett sjølvljodane i skåskrift. I bolc 226, der det er tvo styttingar <pening->, er ordet utskrivet tvo gonger, og då med <æ>: <pæning[> (2)! Um utgjevarane hev skrivet ut styttingi med *e* berre av di ordet elles er mest skrivet med *e*, er det sers uvisst um det er den rette visi å skriva ut ordet på. Men det segjer seg sjølv at det er uråd å vita utan dess eg ser på handskrifti sjølv.

<ø> + /i/ var det berre fem døme på, og alle var skrivne med <e>. I det eine dømet, <høgeld[-]> er nog *e* tyngd (d.e. med sidetyngd), etter di ordet vanleg vert mynstermåta til *høgendis*. At det stend <-ld-> i staden for <-nd-> er eit ljodumbroyte som Hægstad (1907: 39) jamfører med nynorsk *tarvelda* (< *þarfenda*) frå Nord-Hordaland. Det nøyter hann til prov på at fyrelegget var skrivet på eit rygskt eller hordskt målføre.

Ved <o> + /i/ var so mykjet som 19 av 35 *o*-ar utyngde.<sup>11</sup> Då skulde me venta at det lettare vart <e> en <i>. Då var det forvitnelegt at alle undantaki, <brøðrongi> (3), hadde ein utljodande <i> etter utyngd

<sup>11</sup> Eg talde elles ikkje upp talet på utyngde sjølvljodar, men eg gådde at det var uvanleg mange utyngde sjølvljodar her jamført med det eg fann ved dei andre sjølvljodane. Grunnen til at eg ikkje talde dei upp, var at eg ikkje kunde sjå det hadde nokon innverknad. Av alle undantaki eg fann, var det berre *tri* der det stod "galen" sjølvljod etter ein utyngd sjølvljod. Det var <peninge>, <jordunne> og <frendfime>, og her stend dei attpåtil i utljod. Eg held berre *u* i <jordunne> for å vera utyngd, dessmeir. I dei tvo andre ordi held eg andrestavingi for å hava sidetyngd.

<o>. Eg er som nemnt fyrr ikkje samd med Hægstad i at det er eit drag mot <e> og <o> i utljod. Einn av <o>-ane, i ordet <nottena>, kann vera /ô/.

### Millomhøge sjølvljodar + /u/

<e> + /u/ kjem eg attende til.

På <ø> + /u/ var det fått med døme, berre eitt ord, men so er det skrevet 15 gonger au. Det er ordet <brøðrong-> (15). Ingi undantak.

<o> + /u/ var det 69 døme på. Ved <o> + <o> støytt eg på same ugreda som eg hadde ovanfyre, sidan det var styttingar her au: <konong-> (4) og <ærtogom>. Utgjevarane kann trygt skriva *konungr* med <o>, etter di eg ikkje såg annat, og ordet *ærtogum* er utskrivet tvo gonger i bolk 225, både gongene med <o> i endingi. Eitt ord kann hava /ô/ her med, det er <nottom>.

Dei 18 dømi på <o> + <u> var ordi <lkolu> (12) og <honum> (6). Ordet *skulu* er forvitnelegt i denna handskrifti. Det er skrevet med <-u> i endingi stødt, men rotljoden skifter (6 døme på <-u->, 12 på <-o->). I gjennomgangen sin segjer ikkje Hægstad nokot um kvifor ordet *skulu* er skrevet som det vert gjort her, men i *Gamalt trøndermaal* nemner hann at "*skolu* [er] ljodbrigd form av *skalu*" (1899:57), med andre ord *skolu* (med rotljoden frå eintal), og me hev mange døme på ei skrivevis <skalu> frå andre handskrifter (Hægstad 1899:57, Holtsmark 1955:565–568). Dei seks dømi med <lkulu> kann tala imot det, men eg trur det kjem av at det hev voret eit skil millom kvat fyrelegget hadde og det avskrivaren sagde, til dømes at fyrlegget hadde <skulu>, men at den som skreiv av sagde *skolu* (eller umvendt), so at me hev tvo skap bruka um einannan her. Eg trur korkje fyrelegget eller avskrivaren hadde *skolo*, for då skulde me venta å sjå ordet skrevet med *o* i endingi. Dei seks dømi på <honum> er truleg *hōnum* og ikkje *honum*, som dei plar mynstermåta det til. Då slær det fylgje med dei 39 dømi på <o> + /u/ under "Låge sjølvljodar + /u/". At ordet hadde *ø* sume stader og *o* andre stader, kjem av at opphavet var *hōnum*. Der ordet enda upp *honum*, gjekk det fulla gjennom *hōnum*, men *hōnum* kjem beint frå *hōnum*. At sjølvljoden er stytth, kjem nog av den utyngde stoda detta ordet ofta hadde. Prov på eit skap *hōnum* kann me få frå målføri i dag au. På Island segjer dei *hōnum* sume stader<sup>12</sup>, og på Askjøm segjer dei *hannøm* (Hoff 1965:347), som samstavast med det eg

<sup>12</sup> Etter Trygve Skomedal.

sagde fyrr um framvoksteren av  $\varrho - u$  i Indre Austfold-målet<sup>13</sup>.

Ved millomhøge sjølvljodar + /u/ (burtset frå /e/ + /u/, som eg kjem attende til) hev me ingi brot med hovudfyresegni, sidan eg vel å sjå på <skolu> og <honum> for å vera  $\varrho - u$ .

### Låge sjølvljodar + /i/

<æ> + /i/ kjem eg attende til.

Ved <a> + /i/ hadde so mange som 70 av 73 ein <e>. I eitt av undantaki, <anlit>, trur eg at <i> er tyngd. Ordet er ihopsett av fyrefestet *and-* og ordet *lit* in. Hægstad (1899: 79) segjer lika fullt at "*andlit* [hev] vortet til *anlet*". Eg tek det for eit framlegg til ein regel, etter di hann set det under "Aalmenne reglar". Seip (1955: 128) segjer at "*anlit* [med] bevaring av *i* forutsetter at annet ledd ikke har vært helt trykksvakt". Det andre undantaket, <talit>, kann hava <i> ved jamlaging. Knudsen talar (etter Seip 1955: 130) um "gjennomført -it i pf.pt. [...] uavhengig av hovedvokalen".

Eg fann berre eitt døme der <o> + /i/ var /ø/ + /i/. Det var <hoggvit>, og det fylgde ein <i> som me skulde venta. Som eg sagde i stad, kann eitt døme på <o> + /i/ vera /ó/ + /i/, det er ordet <nottena>.

### Låge sjølvljodar + /u/

<æ> + /u/ kjem eg attende til.

Ved dei fjore dømi på <a> + /u/ var det i grunnen ingi undantak, med di <a> i dei tvo dømi med <u> var ein  $\varrho$ , og i dei tvo dømi med <o> ein  $\acute{a}$ . Dei tvo ordi med <a> for  $\varrho$ , <kallum> og <marcum>, kallar Hægstad (1907: 36) "trøndsk paaverknad".<sup>14</sup>

<o> + /u/. Tvo skov stod <o> etter ein  $\varrho$ , i ordi <ondo> og <lomo>.

<sup>13</sup> At endingi hev ein  $\acute{a}$ , trur eg er ei ovleg lægging grunna *m*-en som kjem etter, jamfør med ordi *um* > *ømm*, *sum* > *sømm*, og ordveki i *millum* > i *mæl'løm*, i *gegnum* > (i) *jøn'npm*, i *gerdum* > i *jæ:ʔpm*, i *vøxtrum* > i *våkestøm* ( $\acute{a}$  frå *våkest'ær* < *vøxtr*), og ikkje minst i *tpkum* > i *ta:kom*, som skulde vera fullt jamførande med *hannpm*.

<sup>14</sup> Hægstad såg på desse ordskepi til å vera skap utan u-ljodbrigde, etter di hann set dei upp til undantak frå at "u-ljodbrigdet av *a* er gjennomført". Tydleg er hann i *Gamalt trøndermaal*, der hann segjer at "trøndermaalet [vart] i det heile ikkje med i ljodbrigdet av *a* framfor halden *u*" (1899: 63), og når hann i den ålmenne regelen sin (1899: 78–79) segjer at *u* stend etter "midhøg  $\varrho$ " og "laag *a*", at dei med andre ord ikkje er einn og same ljod. No hev eg i grunn sagt det som trengst å verta sagt um det emnet, men nokre ting til kann eg nemna. Um u-ljodbrigde fyre standande *u* vanta i austnorsk og trøndsk, nokot skapi *ga:tu*, *ha:ku* osv. i Indre Austfold kunde tyda på, korso kann me ha fenget *hu:ə* og *lv:u* (og *lv:a* bundet skap, frå Varteig (Hoff 1946: §94):, Amund B. Larsen hev *lv:u* frå Våler (1976: 363)) av *høfuð* og *løðu* då? (*lv:ullø:a* er eit gamalt skap som *læúú* hev avløyst no, og det nye skapet

*spmu* var elles skrivet med <u>, men *øndu* fann eg berre detta dømet på. Elles fylgde det retteleg ein <u>. Eitt døme på <o> + /u/ kann høyra heime i denna bolken, sidan det kann hava /ó/, det er <nottom>.

## 7. Ljodsamhøvet etter <e> og <æ>

I mynstermåta norrønt skil me ikkje millom opphavleg *e* og *e* oppkomen ved ljodbrigde (<\*a>). Me kann vera helder visse um at det var eit skil ein gong for di. Reint ljodleg er det eit stort sprang å ganga beint frå [a] til [e], og med tanke på at [a:] (*á*) hev vortet [æ:] (*æ*) og ikkje \*[e:], er det sers trulegt at *e* < \*a gjekk innum *e/æ*. Umbrøytet *e* > *e* er ikkje vandslegt å tenkja seg, sidan den lange utgåva, *æ*, stort set hev vortet ein trong [e(:)] i austlendske målføre (Hoff 1946: §160). Hjå Iversen 1994: §6.5 stend: "Den første grammatiske avhandling stiller opp minimale par som viser at systemet må ha hatt [...] ni korte oralt artikulerte [...] vokalfonemer." Det er etter det herna at ljodverket eg sette upp fyrr er laga. Men skrivaren tek i miss her. Den fyrste målgranskaren set aldri upp minstehjon som syner det. Hann viser aldri nokot skil millom /e/ og /e/, berre millom /æ/ – /æ/ og /e/ – /æ/, og då hann set upp minstehjonet som skal syna skilnaden på /e/ og /æ/, då skriv hann *vēr* – *vær*, der *vēr* er underfall av namnordet *verr*, eit ord som ikkje hev opphavleg \*a, men \*e (*ver* < \*wera < \*wira(n)). Det syner at samanfallet millom /e/ og /e/ alt hev hendt, eller at det er i ferd med å henda, so at dei er avbrigeljodar (t.d. at *e* fyre *r* vart *e* av seg sjølv). At hann ikkje set upp minstehjon millom /e/ og /e/, kann tyda på at slike hjon ikkje fanst lenger, men det gjorde dei nog ein gong, t.d. millom *fell* og *fell* (*fell*, 1. mann notid forteljemåte av *falla*, hev sjølvljoden frå 2. og 3. mann *fellr* < \*fallir, og *fell*, 1. og 3. mann fyrrtid forteljemåte av same gjerningsordet, kjem av frumnordkyndsk \*fefall-). I gamalislendsk finn me inkje grunnlag for å hevda at dei skilde millom /e/ og /e/ i bokleg tid: "[...] in Icelandic, there is no conclusive direct evidence for distinction of *e* and *e*" (Hreinn 1964: §11.1).

I gamalnorske handskrifter, derimot, finn me ting som tyder på at det skilet fanst der. Det gjeld serleg i trøndske og nordvestlendske handskrifter, der me ofta ser at skrivevisene <e> og <æ> samstavast med upp-

---

kjem frå bundet skap *læua* < \*lō:ua (Larsen 1908: 252)). Desse skapi er då etter mi syn undantak frå fyresegni um at *o* – *u* > *a* – *u*. Men eg meiner dei (*hu:ə/lō:u*) syner at *o* – *u* er opphavlegt, og at *a* – *u* kom seinare. (Alt detta attved dei dømi eg nemde fyrr, *ðskæ*, *vøggæ*, *lænne*.)



havsljoden. Men me hev endå ein måte å sjå detta skilet på i gamalnorske handskrifter, med di me hev ljodsamhøvet. Der kann me sjå at <e> fær <e>/<o> etter seg, må vita, og at <æ> fær <i>/<u> (til ei hovudfyresegn). Um ei handskrift skifter <e> og <æ> retteleg etter upphavet, attåt at ljodsamhøvet er ulikt etter desse ljodane, då kann me vera visse um at /e/ og /ɛ/ var tvo ulike skilljodar. Då kunde dei skilja greidt millom ord som *ber* (av *berja*) og *ber* (av *bera*). Men dei eldste norske handskriftene hev ikkje ein so fylgjerett skipnad som det, stort set er det litt av alt samstundes, til dømes at dei skifte /e/ og /ɛ/ nokot etter upphav, nokot etter den ljodlege stoda som var då, og ljodsamhøvet kunde vera ujamt. Ei handskrift, GkS 1347 4°, skifter ikkje <e> og <æ> etter upphavet allfares, men berre etter den ljodlege stoda, so at <æ> stend berre fyre *r* + bakgomeljad. Lika fullt hev handskrifti ljodsamhøve skift etter kvat som er upphavsljoden (Hreinn 1964: §10.2). Det gjer at dei kunde skilja millom *bere* (av *bera*) og *beri* (av *berja*) berre med endingsljoden til hjelp. Fylgja av det vert at denna handskrifti ikkje hev tri skilljodar i utyngd stoda, men *fem* (*i, e, u, o, a*). Hadde handskrifti berre havt <e> for både *e* og *e* < \**a*, og med ulikt ljodsamhøve etter kvat upphavsljoden var, då kunde ein tenkja seg at <e> stod for både *e* og *ɛ*, til liks med at <o> i gamalnorsk stod for *o* og *ɔ*. Men sidan handskrifti i røyndi brukar <æ> fylgjerett, er ikkje det trulegt. Andre handskrifter hev ljodsamhøve som samstavast meir med rotljoden då (<e> eller <æ>) en med upphavet ljoden hev.

Handskrifti eg hev set på, AM 315 f fol., er ei av dei som dei segjer hev <e> og <æ> retteleg etter upphavet, og med ljodsamhøve (Hægstad 1907: 36–37, Rindal 1994: 15), men med undantak, so klårt. Her skal eg ganga nøgje igjennom dei ordi eg fann med <æ>/<e> + /i/-/u/, so eg kann sjå korso dei ulike høvi heng i hop (upphavsljod, ljodleg stoda, ljodsamhøve). Eg hev ikkje set på ord som hev <æ>/<e> forutan /i/-/u/ etter seg, for det herna stykkjet er ikkje um ljodverket i handskrifti, men berre um ljodsamhøvet.

<e> + /i/

Eg fann 17 døme på det, og dei var: <gegner>, <gengner>, <gerir> (2), <gerer> (3), <reke>, <mege>, <prefte> (2), <ærandreke>, <peninge>, <peningum> (2), <hvervetna>, <hvar`re`ger>. Attåt var det mange døme på <pening>. Vanden med å telja med desse styttingane hev eg nemnt fyrr i stykkjet. Her tel eg dei ikkje med. Av desse 17 dømi hadde 12 <e> + <e>, og 5 <e> + <i>. Det hev mykkjet å segja at me veit upphavsljoden når det gjeld <e> og <æ>, difor vil eg setja upp ordsoga so-

leides eg trur ho lyt vera. Denna yversyni må ikkje tolkast til å vera ei stadfest sanning, men meir eit framlegg. Eg set berre upp røtene i opphavsordi, etter di endingane ikkje hev so mykjet å segja her. Attåt kjem det berre til å skyggja for rotljoden, som er det einaste som tel. Eg set upp ordskapi soleides dei såg ut i “vanleg” frumnorderlendsk, d.e. korkje på eit tidlegt eller seint stig. Um eg ikkje tarv ganga so langt attende, gjer eg ikkje det. Dei 17 dømi nemnde ovanfyre hev denna ordsoga (ordet er skrivet i eit mynstermåta skap i skåskrift):

<gegner>	<i>gengnir</i>	< *gang-
<gengner>	”	
<gerir>	<i>gerir</i>	< *garw-
<gerer>	”	
<reke>	<i>reki</i>	< *wrek-
<mege>	<i>megi</i>	< *mag-
<prefte>	<i>presti</i>	< gml.saks. <i>prēstar</i> eller gml.eng. <i>prēost</i> .
<ærandreke>	<i>-reki</i>	< *wrek-
<peninge>	<i>peningi</i>	< gml.saks. <i>pending</i> eller gml.eng. <i>pen(n)i(n)g</i>
<peningum>	<i>peningum</i>	”
<hvervetna>	<i>hvervetna</i>	< *hwar-
<hvar`re`ger>	<i>hvårigir</i>	

Ordet <ge(n)ner> ser me at ikkje fær “rett” sjølvljod etter seg, etter di *e* < \*a skal få <i> i endingi. Grunnen kann vera at det kjem ein naseljod etter rotljoden, [ŋ]. Seip segjer “Særlig ved *n*-forbindelser har den [i-omlydt *a*] ofte ikke vært æ-lyd; derfor blir *e* brukt etter vokalen i slike forbindelser liksom etter opphavlig *e*” (1955: 128). Hreinn, derimot, som hev set litt på denna handskrifti, segjer: “Before *n*+consonant other than *n*, ‘æ’ is the rule [in AM 315 f fol.]. The most notable exception is pret. part. nom. pl. masc. *gengner* (2)” (1964: §7.22). Det kann nog vera rett, for me hev døme som <ftændr> og <lændr> i handskrifti.

Ordet *gerir* hev tvo gonger <e> og einn gong <i>. Hægstad (1899: 79) segjer at “*gera* vert handsama som um *e* var opphavleg”. Seip segjer i framhaldet av hermingi ovanfyre “likeså ofte i verbet *gera*”. Då held fulla både *gera* for å koma av *gera* < \*garwijan forutan w-ljodbrigde, eller kann henda frå *gøra* med avrunding av *ø* (som i *kømr* > *kemr*). Hreinn hev derimot eit eget framlegg:

When *gera* ‘to do’ lost its *u* (cf. Oicel. *gørua*) on the analogy of the pret. (Oicel. *gørþe*), its phonemic structure changed to that of *bera*,

*skera*. Therefore, in this case, in contrast to its usual development to *ɛ*, e.g. before consonant+liquid, delabialized *ø* automatically became *e*, which was then introduced by analogy into imp. *ger*, pres. *gere*, pret *gerðe*. That this was a process of analogy is shown by the derivative subst. (Oicel. *gørþ*), which has preserved the *ɛ*, *gærð*. (1964: §6.22(8)).

Det høver godt med denna handskrifti, sidan *gera* aldri stend med <æ>, og *gerð* berre med <æ>.

<reke> er notid ynskjemåte til gjerningsordet *reka*, med ein *e* på notidstiget (etter femte ljodsprang-rekkja).

Det fyrirtiduge notidgjerningsordet <mege> skal etter Iversen (1994: §132.5) høyra til femte ljodsprang-rekkja au ("Femte avlyds-klasse"). Det er rett etter samtidi, sidan bøygingi *mega* – *má* svarar til eit sterkt gjerningsord frå femte flokken: *vega* – *vá*. Etter saga er det derimot galet. Det hev mykjet å segja at hann skil her, for elles kunde hann tru at *e* i *mega* er ein opphavleg *e* til liks med *vega*. I røyndi er hann ein ljodbrigd \**a*.<sup>15</sup> Hægstad (1899: 79) segjer som ved *gera* at "*mega* vert handsama som um *e* var opphavleg". Eg hev ikkje set nokot framlegg til

<sup>15</sup> På gotsk heiter detta gjerningsordet *magan* – *mag*, gamalsvensk hev *magha* og gamalhøgtysk *magan*. I røyndi høver ikkje detta gjerningsordet inn i nokor ljodsprang-rekkja. Det liknar rett nok mest på femte rekkja, men den stutte sjølvljoden i nemneskapet og notid mangtal svarar ikkje til femte rekkja, for dei skal vera lange der, so at det skulde heitt \**megan* – *mag* – \**mægum* på gotsk og \**mága* – *má* – \**mógum* på norrønt. (Ljodsprangstiget i nemneskapet skal vera likt notid mangtal ved dei fyrirtiduge notidgjerningsordi, d.e. eit frumnordkyndskt *ē*-stig, og ikkje likt nemneskapsjølvljoden ved dei vanlege sterke gjerningsordi i femte ljodsprangrekkja (som Iversen set upp), d.e. eit frumnordkyndskt *e*-stig. Det kjem av at nemneskapet her opphavleg er fyrirtid nemneskap, jf nemneskapi *munu* og *skulu* med den vanlege fyrirtid nemneskapendingi *-u*, og dei andre fyrirtiduge notidgjerningsordi som alle hev samsvar millom nemneskapsjølvljoden og sjølvljoden i notid mangtal.) So kann hann undrast på korso \**a* i \**magan* hev vortet ljodbrigd. Det vanlege er å segja at hann kjem frå notid ynskjemåte *meg*. (Ásgeir Blöndal Magnússon 1989: 610. Björvand og Lindeman 2000: 640). Vanleg hev ikkje notid ynskjemåte ljodbrigde på gamalnorsk, men her kann det vera rett, med di notid ynskjemåte i fyrirtiduge notidgjerningsord opphavleg er fyrirtid ynskjemåte, til liks med at notid forteljemåte opphavleg er fyrirtid forteljemåte. Og fyrirtid ynskjemåte hadde som kjent \**-i*. Eit vandemål er derimot at \**mag-* er stuttstava, og difor ikkje skulde ha havt ljodbrigde, annat en i 1. mann eintal, der endingi var \**-jō* (som vart ålmenngjord til *-a*, sidan den endingi kom til å vera i stort fleirtal (d.e. i alle linne gjerningsord og i dei sterke med lang rotstaving som ikkje enda med *k* eller *g*)), og det finst i røyndi eit døme på ein skrivemåte *megja* i nemneskapet (Finnur Jónsson 1927: 42), der endingi *-ja* kann koma frå 1. mann ynskjemåte. Ein annan utveg er at *mega* hev ein *g*, so at ordet hev fenget "gom-ljodbrigde" (Iversen 1994: §14) til liks med det skyldde namnordet *megin* og med mange lagord i sette ljodsprangrekkja (*tekinn*, *sleginn*), eller me kann segja at det hev ljodbrigde av di den frumnorderlendske *i*-en vart standande (Iversen 1994: §12.3.c) til liks med ordet *ketill* (< \**katilar*).

kvifor \**mēga* > *mega* medan dei andre *ǣ*-ane heldt seg, men det kann vera ymse grunnar.<sup>16</sup>

<prefte> er eit lånord, anten frå gamalsakslendisk *prēstar* eller gamalengelsk *prēost*, men både med ein *ē*.<sup>17</sup> Ordet hev berre *e* i måli det er komet frå au, romsk *presbyter*, gresk *presbyteros* (πρεσβύτερος).

<-reke> i <ærandreke> er laga frå det same ljodsprangstiget som i notidstiget av *reka*, det er med ein upphavleg *e*, frå \**wrek*-.

Ordi med <pening-> er berre skrivet med <i> i andre stavingi, jamvel um den fyrste sjølvljoden kann skifta millom <e> og <æ>, som me fær sjå når eg kjem til yversyni yver <æ>. Detta ordet er lånt frå anten gamalsakslendisk *pending* eller gamalengelsk *pen(n)i(n)g*. Upphavleg kann ordet hava ein *a*, jamfør gamalfrisk *panni(n)g* og kyrkjeslavsk *peněgŭ*, som dei reknar med kjem frå gotsk \**panniggs* (Nielsen 1966: 287). Ordet kann vera eit *-ing*-skap til romsk *pannus*. Det kann gjera greida for skapi med <æ>, og at ordet stødt hev <i> i andre stavingi. Men um me ser på dei andre ordi eg hev gjenget igjenom til no, ser me at det er eit sterkt hugdrag til å lata sjølvljoden som stend *no* (eller "då" då) styra ljodsamhøvet, og ikkje upphavsljoden (jf. ordi <gengner>, <gerer>, <mege>). At det skulde vera undantakslaut <i> i ordet <pening-> av di rotljoden upphavleg er \**a*, vert undarlegt då. Då trur eg helder at etterfestet *-ing* ikkje var utyngt, men at det hadde sidetyngd. DonVar 137 4° hev <pen(n)ing-> au. Etterfestet *-ing* i gamalnorsk stend jamnaste utanfyre ljodsamhøvet; "Avleiingsendingi *-ing* er til vanleg skrivi med *i* i dei høve der ein etter ljodsamhøvet skulle venta *e*" (Vågslid 1989: 761).<sup>18</sup> Det lyt vera ein grunn til at det er so, og tyngdehøvet er den greidaste uttydingi. *peningr* hev eit sideskap *penningr*, må vita, der det mun vera tyngdehøvet som er hovudskilnaden millom ordi. Etter Adolf Noreen: "Jedoch dürfte in einzelnen Fällen die ableitungssilbe, wenigstens alternativ, haupttonig gewesen sein; so besonders in vielen mit *-ing*- und *-ung*-abgeleiteten Wörtern, z. B. *þrening* [...] neben resp. *þreneng* [...]"

<sup>16</sup> Umbrytet \**mēga* > *mega* kann ha hendt for målskipnaden skuld, og ikkje vera reint ljodlegt. I den tidi då *e* og *ǣ* var ulike skilljodar på norrønt, skulde det ikkje finnast stuttstava gjerningsord med *ǣ* - *a*, berre *e* - *a* eller *ǣ* - *ja*. Det er for di at dei stuttstava gjerningsordi berre kunde få ljodbrigde av ein \**j*, ikkje ein \**i*, og ein \**j* vart standande fyre nemneskaps-*a*-en stødt (td \**taljan* > *telja*). Um \**mēga* då var det einaste gjerningsordet med *ǣ* - *a*, er det ikkje å undrast på at det vart brigdt og jamlaga etter dei med *e* - *a*. Det fyrr nemnde *megja* kann vera ei jarteign på at dei gjekk hin vegen au, frå *ǣ* - *a* til *e* - *ja*. Jamfør detta med framlegget hans Hreinn um korso *gørva* vart *gera*. Ein annan grunn kann vera at *ǣ* > *e* hev hendt i utyngd stoda, som ved *sem* > *sem* (etter Trygve Skomedal).

<sup>17</sup> Framburden av gamalengelsk *eo* er rett nog sers uviss (etter Kjartan Ottoson).

<sup>18</sup> Det kann gjera greida for kvifor *-ing* hev haldet seg ovleg godt i dei fleste nynorske målføri, og ikkje vortet *-eng*.

haupttoniger wurzelsilbe." (1923: §51.1.b). Um *-ing*-etterfestet hev hovudtyngd her, skal eg ikkje segja nokot visst um, men utyngt er eg viss um at det ikkje er.

<hvervetna> er eit ord som hev upphav i roti *\*hwar-*, so me skulde med andre ord venta ein <æ>. Noreen meiner ordet kjem av *hvarvitna* med i-ljodbrigde (1923: §65). Detta ordet hev nog ikkje stadet utyngt, men det kann vera at andrelekken <-vetna> hadde hovudtyngdi, so at me hev fenget eit umbrøyte  $\varphi > e$  i fyrstelekken, av di den stod utyngd. Me skal helder ikkje sjå burt ifrå at ordet er påverka av eigefallskapet *hversvetna* (av *hvatvetna*), som hev ein upphavleg *e*, i minsto i det upphavlege eigefallskapet *\*hvessvetna*. Ord med upphav i roti *\*hwar-* vert jamt skrivne <hvær-> i denna handskrifti (burtset frå eitt døme på <hverfso>, som eg kjem attende til), so det lyt vera ein grunn til at <hvervetna> stend utanfyre.

<hvar re'ger> hev tvo utyngde /i/-ar som vert skrivne <e> etter ljod-samhøvet.

Um me reknar alt i hop, so meiner eg at me ser her at <e> fær <e> etter seg, same kvat upphavet til denna fyrste <e>-en er. Undantaket er det eine tilfellet av <gerir>. Men som sagt fyrr, heilt fylgjerett ljod-samhøve finn me aldri.

### <e> + /u/

Det fann eg 18 døme på. Dei var: <ero> (13), <[-]ro>, <mego>, <hverfso>, <utanverðum>, <tvitugfello>. I ordet <[-]ro> ser me strengt teket ingen <e>, men samanhengen og likning med dei andre handskriftene segjer oss at det er ordet *eru*, og det er fulla utenkjelegt at det ordet skulde hava ein annan rotljod en <e>. Ordsoga til desse ordi er:

<ero>	<i>eru</i>	< * <i>er-</i> /* <i>ir-</i>
<[-]ro>	"	
<mego>	<i>megu</i>	< * <i>mag-</i>
<hverfso>	<i>hversu</i>	< * <i>hwar-</i>
<utanverðum>	<i>-verðum</i>	< * <i>werp-</i>
<tvitugfello>	<i>-sessu</i>	< * <i>sess-</i>

At <ero> fær <o> etter seg, er heilt etter fyresegni.

At <mego> hev ein upphavleg *\*a*, skreiv eg um ovanfyre, og me ser det same her som ved <mege>, det er at ordet vert teket for å hava upphavleg <e>.

<hverfso> kjem av *\*hwar-*, og det kann synast undarlegt at  $\varphi$  hev vortet

*e*, etter di det er vanlegt å segja at *e* lett vert *ę* fyre *r*. Her er det med andre ord motsett. Ord med opphav i roti *\*hwar-* var det mange av i handskrifti, og detta eine dømet <hverfſfo> var det einaste attåt det fyrr nemnde <hvervetna> eg såg med ein <e>, og ikkje ein <æ>. Grunnen er truleg at detta ordet stort set vart bruka utyngt. Det er nog detta utyngde bruket som er grunnen til dei mange ulike avbrigdi av detta ordet, t.d. *hvorsu*, *hvessu*, *hosso*, *hversug*, *horsug*. Ordet er opphavleg ei samandraging av tvo ord, *hvers veg*, som må ha hendt i utyngd stoda. Her ser me då på nytt at endingsljoden fylgjer voksteren til rotljoden.

Då vert <utanverðum> eit undantak, sidan opphavet er *\*werþ-*, som er same roti som i gjerningsordet *verða*, som opphavleg tydde "å venda (seg)". Grunnen til at det stend <u>, kann koma av at det er tale um endingi *-um*. Seip (1955: 129) segjer "Det ser ut som *u* forekommer særlig i endelsen *-um* også der vi skulle vente *o*."

<tvitugſeffo> fær retteleg ein <o>, sidan opphavet er *\*sess-*, skyldt med *sitja*.

Ved <e> + /u/ er det då berre <utanverðum> som ikkje hev rett ljod-samhøve etter rotljoden no. Ser me på opphavsljoden, vert <mego> og <hverfſfo> undantak attåt.

### <æ> + /i/

Det fann eg 36 døme på. Dei var: <ſæckiz[-]>, <ærendreka>, <kænne>, <hælgí>, <ſætte>, <fære>, <ærendreke>, <hværgi>, <hæuir>, <kænnír>, <hæ[-]ír>, <kænnir> (2), <æftir> (2), <ængi> (2), <hæuir> (2), <ælligar>, <aufkæri>, <ſægir> (2), <iartægnir>, <pæningf> (2), <hæui>, <hæ/ui>, <ørſæckir>, <fær[-]e>, <bæðe>, <hværfuir>, <ſæckir> (3), <hværri>. Ordsoga er:

<ſæckiz[-]>	<i>sekisk</i>	< * <i>sak-</i>
<ørſæckir>	<i>-sekir</i>	"
<ſæckir>	<i>sekir</i>	"
<ærendreka>	<i>erend-</i>	< * <i>ur-</i>
<ærendreke>	"	
<kænne>	<i>kenni</i>	< * <i>kann-</i>
<kænnír>	<i>kennir</i>	"
<kænnir>	"	
<hælgí>	<i>helgi</i>	< <i>hēilgi</i>
<ſætte>	<i>setti</i>	< * <i>sat-</i>
<fære>	<i>frēri</i>	
<fær[-]e>	"	

<hværgi>	<i>hvergi</i>	< * <i>hwar</i> -
<hæuir>	<i>hefir</i>	< * <i>hab</i> -
<hæ[-]ir>	"	
<hæuir>	"	
<hæui>	<i>hefi</i>	"
<hæ/ui>	"	
<æftir>	<i>eptir</i>	< <i>aft</i> -
<ængi>	<i>engi</i>	< <i>ein</i> -
<ælligar>	<i>elligar</i>	< * <i>al</i> -
<aufkæri>	<i>-keri</i>	< * <i>kar</i> -
<lægir>	<i>segir</i>	< * <i>sag</i> -
<iartægnir>	<i>jartegnir</i>	< <i>-teign</i>
<pæningf>	<i>penings</i>	< gml.saks. <i>pending</i> eller gml.eng. <i>pen(n)i(n)g</i>
<bæðe>	<i>bæði</i>	
<hværfuir>	<i>hverfir</i>	< * <i>hwarb</i> -
<hværri>	<i>hverri</i>	< * <i>hwar</i> -

At *sekisk* og *sekir* kjem av same roti som ordi *spk*, *saka* er lett å skyna.

Ordsoga til <ærend-> er ikkje lika greid. Hjalmar Falk og Alf Torp (1994:1007) meiner at den fyrste lekken upphavleg var laga til *órr*, og at det seinare fall saman med ordet *ørendi*. At fyrstelekken kjem av \**ur*- ser ordgranskarane ut til å vera samde um (som upphavleg berre var fyrefestet i ordet *ørendi*, um Falk og Torp hev rett i at *erendi* fall saman med det). Det er same ordet som styreordet *ór*.<sup>19</sup> At fyrefestet <ær-> ikkje fær ein <i> etter seg her, er nog av di <-end-> ikkje er utyngt, jamfør mynstermåtingi *erendi* og den andre skrivevisi av detta ordet i handskrifti: <ærand->.<sup>20</sup>

I ordet <kænn-> fylgde det tri gonger ein <i> og einn gong <e>. At

<sup>19</sup> Vanleg vert ordet <ærend-> mynstermåta til *erendi* eller *ørendi*. Korso \**ur*- hev enda upp so gjev seg ikkje sjølv. Framvoksteren kann ha voret \**ur*- > \**or*- (ei lægging til liks med \**mír* > *mér*, \**wír* > *vér*) > *ør*- (ei fremjing som i \**kar* > *kør*). Det kann sjå undarlegt ut at \**r* fyrst gjev lægging og sidan fremjing, men eg kann ikkje sjå ein trulegare framvokster. Det er greidare med styreordet *ór*, med avbrigdi *úr* og *ýr*: *ór* er lægging + lengjing, *úr* er berre lengjing, og *ýr* er fremjing + lengjing. Grunnen til at fyrefestet *ør*-/*er*- ikkje hev lang sjølvljod som alle dei andre ordi eg hev nemnt no, lyt koma av at dei andre ordi er einstava, men at ordet som fyrefestet høyrer til er fleirstava. Hovudtyngd hadde nog fyrefestet au, elles hadde det komet til å falla burt ved burthoggingi. Difor kann ikkje tyngdehøvet vera grunnen til den stutte sjølvljoden. Umbrøytet *ø* > *e* (fulla *ē*, jf skrivevisi med <æ> her) må vera avrundingi av *ø* til *ē*, dei kallar (som i *kømr* > *kemr*), som eg nemnde i umtalen av ordet *gera* ovanfyre.

<sup>20</sup> Umbrøytet kann ha voret *-andi* > \**-endi* > *-endi*. Litt undarlegt er det då at ordet i denna handskrifti anten stend med <a> eller <e>, aldri <æ>. Det kann vera tale um tvo

sjølvljoden i <kænne> stod i utljod, men <i>-ane stod inni ordet: <kænnir>, kann vera grunnen.

Sjølvljoden i <hælgj> er opphavleg tviljoden *ei*, som i denna handskrifti, når hann er stytt, er <æ> stødt.

<fætte> hev <e> i utljod, som kann vera grunnen til at ordet ikkje fær <i> som me skulde venta.

<fære> hev ein lang sjølvljod, *æ*, og fær rett <e> etter seg.

I <hværgi> ser me det eg sagde tidlegare, at ordi som kjem av roti *\*hwar-* er skrivne med <æ> i denna handskrifti.

Ordet *hefir* er stødt skrivet med <æ – i>.

<æftir>, <ælligar>, <-kæri> og <fægir> er regelrette alle saman, med di alle <æ>-ane kjem av *\*a*.

<æ> i <ængi> og <iartægnir> kjem av tviljoden *ei*.

Som sagt fyrr, held eg <-ing> i ordet *pening-* for å hava sidetyngd, so ikkje ljodsamhøvet verkar på det. Kvifor ordet vert skrivet med <æ> tvo gonger: <pæningf>, når ordet er lånt frå mål med *ē*, og mest skrivet med <e> her, hev eg i grunnen ikkje nokot godt framlegg til. Det kann vera ein målføreskilnad millom skrivaren og fyrelegget, so at skrivaren sagde /pæning-/ , men fyrelegget hadde <pëning->. Ordet kann fulla i seg sjølv vera eit sermerkt loglester-ord.

<bæðe> hev ein lang sjølvljod, og fær difor <-e>.

<æ>-ane i <hværfuir> og <hværri> kjem både av *\*a*, og fær retteleg <-i> etter seg.

Ved <æ> + /i/ var det då berre tvo undantak til <æ – i>. Dei var <kænne> og <fætte>. At dei stend i utljod kann ha verka inn. Ved <ærend-> meiner eg som sagt at <-end-> ikkje er utyngt, so at ljodsamhøvet ikkje råkar det.

---

avbrigde av ordet *-endi*, eitt med ljodbrigde, og eitt utan. Upphavet er etter Nielsen (1966:474) frumnordkyndsk *\*andija-*, som skulde gjeva frumnorderlendsk *\*andija*. Då kunde skapet <-and-> koma av eit ikkje ljodbrigdt skap, og <-end-> koma av *\*-end-*, so at det vert endå eit undantak til påstandet hans Hreinn um at "Before *n*+consonant other than *n*, 'æ' is the rule [in AM 315 f fol.]." Hann segjer ordet <ærend-> er eit undantak grunna "secondary stress", men segjer ikkje nokot um kvat hann held opphavet til ordet eller til det skiftande bruket av <-and-> og <-end-> for å vera. Me kann au tenkja oss ein annan framvokster av detta ordet. Det er at *\*andija* gav *\*-endi*, og at <-and-> er ein framvokster av detta skapet i utyngd stoda. *ē* kunde verta *a* når hann vart utyngd, må vita, t.d. i *\*fēendr* > *\*fēandr* > *fjāndr* ha. mangtal (Trygve Skomedal gav dømet), namnavbrigdi *Erland* og *Veland*, og namnordet *viljan* (velende) i Indre Austfold.



<æ> + /u/

Det fann eg tie døme på. Dei var: <hværiu>, <ftæmnū> (2), <hælgū>, <ftæmnur>, <hværium>, <-fæckiu> (2), <hværium> (2). Ordsoga er:

<hværiu>	<i>hverju</i>	< *hwar-
<hværium>	<i>hverjum</i>	"
<hværium>	"	"
<ftæmnū>	<i>stefnu</i>	< *stab-
<ftæmnur>	<i>stefnur</i>	"
<hælgū>	<i>helgu</i>	< <i>heilgu</i>
<-fæckiu>	<i>-sekju</i>	< *sak-

Her ser me atter ein gong at ordet som er komet or roti \*hwar- er skrivet med <æ>: <hværiu>.

<ftæmnū-> og <-fæckiu> kjem frå røter med \*a både tvo, og fær <æ - u>.

<hælgū> er som nemnt fyrr stytt frå *ei*.

Her ser me at det ikkje er nokon undantak, jamvel um seks av desse tie ordi hev <-u> i utljod.

## 8. Slutning

Handskrifti hev evlaust ljodsamhøve, som svarar til dei ålmenne fyresegnene. Det tyder at <i>, <y>, <u>, <æ> og <o> (der hann var /ø/) gjev <i> og <u> i neste stavingi, og at <e>, <ø>, <o>, <æ> (der hann er /æ/) og <a> (der hann er /á/) gjev <e> og <o>. <a> gjev <e> og <u>. Undantaki tykkjer eg i det heile er sers fåe, um me ser burt frå dei tri ordi *skulu*, *byskup* og *peningr*, som stødt er skrivne <skolu> (eller <skulu>), <bylskop-> og <pening-> (eller <pæning->). Ved dei tvo sidste meiner eg at andre stavingi hev sidetyngd, og <skolu> meiner eg er skrivevisi av *skolu*.

Ved <æ> og <e> fekk eg desse utfalli: Um me ikkje ser på ordsoga, men berre på dei sjølvljodane som stend no, so var det tvo undantak til at <e> fekk <e> etter seg. Det var ordet <gerir> (2). Då tel eg ikkje med ordet *peningr* her. Det var berre eitt undantak til at <e> fekk <o>, og det var ordet <utanverðum>. Her kann det som sagt vera endingi *-um* som er grunnen til at det bryt med ljodsamhøvet. Ved <æ> var det tvo undantak til at <æ> fekk <i>, og dei var <kænne> og <fætte>. Det kann koma av at dei stend i utljod både tvo. Det var ingi undantak til at <æ> fekk <u>.

Som me ser, er det sers fylgjerett ljodsamhøve etter desse ljodane. Um me ser på ordsoga, so skulde me venta at det stod ein <i> etter upphavleg \**a*. Det svara ikkje ved nie tilfelle: <gegner, gengner, gerer (3), mege, hvervetna, kænne, fætte>. Lika eins skal me hava <u> etter \**a*. Her var det tvo undantak: <mege> og <hverffo>. Etter gamal \**e* skulde me venta <e> og <o>, og det einaste undantaket var <utanverðum>. Me hev med andre ord fem undantak til ljodsamhøvet etter <e> og <æ> no, men me hev tolv undantak etter upphavleg \**e* og \**a*. Det stadfester fulla berre det eg nemnde i gjenomgangen min, at ljodsamhøvet ved <e> og <æ> i denna handskrifti i hovudsak rettar seg etter rotljoden *no* (d.e. då handskrifti vart skrivi) og ikkje etter upphavsljoden. Det syner at ljodsamhøvet er verksamt i denna handskrifti, og ikkje berre ein stivna leivning, sidan ljodsamhøvet rettar seg etter framvoksteren av rotljoden. Men skiftet av <e> og <æ> er stort set sogerett for di, d.e. at <e> kjem av \**e* og <æ> av \**a*. I ordi eg fann var 22 av 33 <e>-ar ein upphavleg \**e* (eg talde ikkje med <hvar're'ger> eller <[-]ro>), og 34 av 41 <æ>-ar var ein upphavleg \**a*, og av dei sjau som stend att var fem <æ>-ar den samandregne tviljoden *ei*, og tvo var fyrefestet <ær->, som kjem av \**ur*- (her talde eg då ikkje med dei lange æ-ane, og ikkje *peningr*, sidan det er nokot uvisst um upphavet er \**e* eller \**a*).

Det at <æ> er bruka so å segja heilt etter upphavet, tyder på <e> og <æ> er tvo ulike skilljodar i denna handskrifti, men det kann me ikkje segja for visst fyre me ser eit minstehjon. Det kann au henda at skilningi millom <e> og <æ> berre var haldi på i visse støde.

## 9. Yrkjesord

Det hev voret liten vilje til å setja um eller laga nye namn på ymse ovringar i målvitskapen, for det er lettare å apa en å skapa. Det tykkjer eg hev voret ei stor uheppa for målet vårt, difor hev eg freista å taka i bruk heilnorske nemningar i detta stykkjet. Eg hev nøytt hevdvunne nemningar der det fanst, og laga nye der det såg ut til å vanta. Under fylgjer eit upptal yver dei nemningane eg hev bruka, og som kann vera uvane for sume, med dei norsk-danske nemningane attved.

attvisande	refleksiv
avbrigdeljod	allofon
bakgomeljod	velar
bokstavbindsel	ligatur

burthogging	synkope (eig. apokope)
bøygjefall	oblike kasus
eigefall	genitiv
einljoding	monoftongering
etterfeste	suffiks
forteljemåte	indikativ
framburdutveg	realiseringsmulighet, realiseringspotensial
frisk	frisisk
frumnorderlensk	urnordisk
frumnordkyndsk	urgermansk
fyrefeste	prefiks
fyrrtid	preteritum
fyrrtidugt notidgjerningsord	preterito-presentisk verb
gjerningsord	verb
gnikande	frikativ
gomfyresegni	palatalregelen
gomljodbrigde	palatal-omlyd
gotsk	gotisk
(ljod)hått	(vokal)kvalitet
jamlaga	forandre ved analogi
jamlaging	analogi
jamtyngd	jamvekt
jamvegen	nøytralisert
karlung-	karolingisk
(sjølv)ljod	vokal
ljodbrigde	omlyd
ljodsamhøve	vokalharmoni
ljodsprang	avlyd
ljodvanhøve	vokalkontrast
mangtal	flertall, pluralis
mann	person (i mållæra)
minstehjon	minimalt par
mynster	normal
mynstermåta	normalisere
namnord	substantiv
naseljad	nasal
neittande	privativ
nemnefall	nominativ
nemneskap	infinitiv
notid	presens
ordsoga	etymologi
romsk	latinsk
sakslensk	saksisk
sidetyngd	bitrykk

sjølvljodveikjing	vokalreduksjon
skilljod	fonem
skriftveg	paleografi
slavsk	slavisk
styreord	preposisjon
tviljod	diftong
tyngd	trykksterk, trykktung
underfall	akkusativ
utyingd	trykksvak, trykklett
ynskjemåte	konjunktiv

## 10. Kjeldor

- Ásgeir Blöndal Magnússon 1989: *Íslensk orðsifjabók*. Orðabók Háskólans.
- Bjorvand, H. – Lindeman, F. O. 2000: *Våre arveord*. Novus forlag, Oslo.
- Braunmüller, K. 1995: "Forudsætninger for at overtage middelnedertyske sprogstrukturer i de skandinaviske sprog". E. H. Jahr (red.), *Nordisk og nedertysk*. Novus forlag, Oslo, s. 29–54.
- Christiansen, H.: *Norske målførekart*.
- Eithun, B. – Rindal, M. – Ulset, T. 1994: *Den eldre Gulatingslova*. Riksarkivet, Oslo.
- Falk, H. – Torp, A. 1994: *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog*. Bjørn Ringstrøms antikvariat, Oslo.
- Finnur Jónsson 1927: *Óláfr Þórðarson. Máhljóða- og málskrúðsrit*. Kongelige danske videnskabernes selskab, København.
- Grøtvedt, P. N. 1974: *Skrift og tale i mellomnorske diplomer fra Folden-området 1350–1450 III*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Grønvik, O. 1998: *Untersuchungen zur älteren nordischen und germanischen Sprachgeschichte* (Osloer Beiträge zur Germanistik 18). Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main.
- Hagland, J. R. 1978: "A note on Old Norwegian vowel harmony". E. H. Jahr & O. Lorentz (red./eds.) 1993: *Historisk språkhistorie/Historical linguistics*. Novus forlag, Oslo, s. 292–297.
- Heggstad, L. – Hødnebo, F. – Simensen, E. 1997: *Norrøn ordbok*. Det norske samlaget, Oslo.
- Hoff, I. 1946: *Skjetvemålet*. Det norske videnskaps-akademi, Oslo.
- 1965: "Bygdemålet i Heggen og Frøland". *Heggen og Frøland-boka*. Askim, s. 312–377
- 1981: "Om vokalveikjing i bøygningsmorfem i gamal austnorsk". *Opphav og samband*. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø.
- Holtsmark, A. 1955: *Ordforrådet i de eldste norske håndskrifter til ca. 1250*. Gamalnorsk ordboksverk, Oslo.

- Housken, J. 1954: "Stavangerdiplomene før 1330". *Arkiv för nordisk filologi* LIX, s. 1–50.
- Hreinn Benediktsson 1963: "Some aspects of nordic umlaut and breaking". *Language* Vol. 39, s. 409–431.
- 1964: "Old Norse Short *e*: One Phoneme or Two?". *Arkiv för nordisk filologi* LXXIX, s. 63–104.
- Hægstad, M. 1899: *Gamalt trøndermaal*. Videnskabselskabets skrifter, Kristiania.
- 1907: *Vestnorske maalføre fyre 1350. 1. Nordvestlandsk*. Videnskabselskabets skrifter, Kristiania.
- Hødnebo, F. 1977: "Trykk-vokalharmoni-vokalbalanse". *Sjötiu ritgerðir helgadar Jakobi Benediktssyni 20. Júlí 1977*. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík, s. 375–383.
- Iversen, R. 1994: *Norrøn grammatikk*. Tano.
- Knudsen, T. 1969: "Gulating" og "Gulatingssloven". *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. Gyldendal, Oslo, s. 556–565.
- Larsen, A. B. 1908: "Nogle bemærkninger om 'u-omlyden ved bevaret u' i østnorske dialekter". *Norvegia. Tidsskrift for det norske folks maal og minder. II bind*. Grøndahl & søns boghandel, Kristiania, s. 251–256.
- 1976: "Om vokalharmoni, vokalbalangse og vokaltiljævning i de norske bygdemaal" M. Myhren, Amund B. Larsen. *Skrifter*. Universitetsforlaget, Oslo–Bergen–Tromsø, s. 332–364.
- Nielsen, N. Å. 1966: *Dansk etymologisk ordbog*. Gyldendal.
- Noreen, A. 1923: *Altnordische Grammatik I*. Verlag von Max Niemeyer, Halle (Saale).
- Rindal, M. 1987: "Dei eldste fragmenta av dei norske landskapslovene". J. T. Faarlund, J. R. Hagland, J. Rønhovd, *Festskrift til Alfred Jakobsen*. Tapir, Trondheim, s. 130–135.
- 1994 = Eithun, B. – Rindal, M. – Ulset, T. 1994: *Den eldre Gulatingsslova*. Riksarkivet, Oslo.
- Robberstad, K. 1937: *Gulatingsslovi*. Det norske samlaget, Oslo.
- Seip, D. A. 1955: *Norsk språkhistorie*. H. Aschehoug & Co., Oslo.
- Vågslid, E. 1989: *Norske skrivarar i millomalderen*. Eigen utgjevnad, Oslo.

KEES SAMPLONIUS

## *Imago Dei* in *Völuspá*?<sup>1</sup>

In recent times Gro Steinsland (1983), professor of history of religion in Oslo, has been advancing the idea that the second part of *Vsp.* 18, particularly the words <lito goða> in line 8, reflects a case of *imago dei* anthropogenesis of a kind attested in religious speculations of the early Middle-East. Initially, the idea failed to win any support, but two years ago the thesis was embraced by Else Mundal (2001: 204), an eminent scholar in the field of *Völuspá* criticism. Mundal's subscription to the idea raises the question whether Steinsland's interpretation has been undeservedly neglected and whether, therefore, the scholarly community should reconsider its stance. In the following investigation, I will look into the matter by discussing two points: is there any ground for regarding *Vsp.* 18 as an example of *imago dei* anthropogenesis, and if not, is the motif absent from the poem?

### *Imago dei* anthropogenesis in *Vsp.* 18?

The stanza first records the deficiencies which characterize Askr and Embla's state of being, then describes how Óðinn, Hœnir and Lóðurr, by bestowing mental and bodily abilities, raise the couple to a level of animated life. In the words of the poet:<sup>2</sup>

*Vsp.* 18    ǫnd gaf Óðinn,  
            óð gaf Hœnir,  
            lá gaf Lóðurr  
            ok lito <goða>.

Of this finishing touch supplied by the gods, the first two gifts are com-

---

<sup>1</sup>I am indebted to Robert Cook (Reykjavík) and Annelies Roeleveld (Zuidoost-beemster) for reading this article and making stylistic suggestions.

<sup>2</sup>References to *Völuspá* are to Jón Helgason's edition in *Nordisk filologi*.

paratively straightforward.<sup>3</sup> More of a problem is *lá*. The word was long interpreted as 'vital warmth', but this meaning was reached on the basis of an alleged Germanic prototype *\*wlahō* not reflected in any Old Germanic dialect. The interpretation, which originates with Adolf Noreen, has now widely been discarded. At present the word is widely regarded as identical with Old Norse *lá* 'shallow water near the shore', which in the sense 'liquid' occurs as the base-word of kennings denoting the mead of poetry. According to some scholars this *lá* 'liquid' must be taken in the sense 'blood', which is doubtful, but this will not concern us here.<sup>4</sup> The second quality donated by *Lóðurr* long posed no problem. Over a century, the words <lito goða> were interpreted as *lito góða* 'good colours', an indication, it was thought, of the newly created people's fair complexion. The first to challenge this interpretation was Steinsland (1983: 82,87), who some twenty years ago suggested that the manuscript reading <lito goða> should be transcribed *lito goða*, instead of the conventional *lito góða*. As she saw it, the word <goða> did not contain the epithet *góðr* 'good', but the genitive plural (*goða*) of the noun *goð* 'deity'. Ludvig Holm-Olsen, to whom Steinsland (1983: 82) turned for support, initially spoke against it because of the awkward metrical pattern this reading would produce. Steinsland thereupon enlisted the help of Magnus Rindal, who came up with the half-lines *Lofars hafat* (Vsp. 16/8) and *um himiniþður* (Vsp. 5/4) as evidence that forms like *goða* were capable of carrying the line's second full stress.<sup>5</sup> The form *himiniþður*, though generally adopted in normalized editions, is in fact an emendation (cf. Pipping 1926: 19), but even if, on the strength of Vsp. 14/2, we accept the reading *ok lito goða* as theoretically possible, the question remains what reason there would be to prefer this interpretation to the traditional one. Steinsland's argument is based on comparative mythology, in that she interprets the presumed transliteration *ok lito goða* (literally 'and the colours of the gods') as a reflection of *imago dei* anthropogenesis, the concept that man was created in the image of his divine creator. This

<sup>3</sup> *gnd* 'life-breath' corresponds approximately to Lat. *spiritus* (with the same semantic development to 'ghost' and 'soul'). *óðr* 'mind, emotion' (cf. Goth. *wōþs*, OE *wōd* 'voice', OHG *wuot* (with extended meanings as 'anger, frenzy, insanity') probably comprises Lat. *ingenium* and *lingua*, speech being the distinctive feature of man gifted with reason. The word is cognate with Latin *vātes* 'seer', Old Irish *fāith* 'prophet', meanings not found in Germanic. For a recent discussion of the stanza, see Josefsson (2001).

<sup>4</sup> The interpretation 'blood' was refuted already by Edgar Polomé (1969: 283), who, however, failed to come up with a more satisfying explanation.

<sup>5</sup> Steinsland (1983: 82 and 2001: 255) consistently refers to Vsp. 16,9, which I have been unable to find in any edition consulted by me. I take it that Vsp 16/8 is meant.

motif, found in Gnostic and Jewish speculations of the early Middle-East, Steinsland believes echoed in Vsp. 18. The comparison with early Middle-Eastern religious concepts is not without interest, but as an argument it fails to convince. Steinsland, however, takes the connection even further in that she claims the motif's occurrence in Vsp. 18 to be crucial for a proper understanding of the poem's structure. Recently, Steinsland (2001) returned to the matter, without, however, producing additional arguments to strengthen her case, the difference being that she is now willing to accept some degree of Christian influence in the poem. The alleged *imago dei* motif of Vsp. 18, which was earlier attributed to Gnostic or early-Jewish influences, is now thought to hark back to the biblical story of Genesis I, which marks a concession on the part of Steinsland, who on earlier occasions sought to explain the poem as the product of a genuinely pagan culture.<sup>6</sup> Even so, the shift in her approach is only marginal, with little bearing on the thesis as such, which remains unconvincing. The arguments adduced by Steinsland prove little, and not nearly enough to make us accept the poor metrical pattern required to make the alleged reading possible. Dronke (1997) mildly rejects the interpretation, whereas Hermann Pálsson (1994 and 1996) makes no mention of it.

I cannot see better as that *litir góðar*, as assumed by generations of scholars, refers to a healthy hue. The words bring to the fore a well attested opposition of good colours versus bad ones, of which the latter, expressed in terms like *bleikr*, *grár* etc., were associated with the appearance of berserks and other unsavoury figures outside civilized society (cf. Bächtold-Stäubli III, 1123). A comparable distinction of features holds for the dead, whose colours were regarded as markedly different from those of living men (cf. Heller 1984: 96). The distinction is manifest in a passage of *Snorra Edda* (Finnur Jónsson 1931: 66), where we are told how the gods' envoy, Hermóðr, sent to obtain Baldr's release from the underworld, is stopped at the entrance by a woman who asks him for his name, saying *eigi hefir þú lit dauðra manna, hvi riðr þú hér á helveg?* (You don't have the colour of the dead, so why are you riding the road to Hel?). The conclusion is clear: the faculties bestowed on the anthropomorph (?) couple found on the land (*á landi*) mark their

<sup>6</sup> Steinsland's less rigid views are also to be inferred from her explanation of *Askr* and *Embla*, whose names she now links to the biblical first couple Adam and Eve (cf. Nordal 1923: 52). Unfortunately, the new derivation only weakens her thesis in that *litir goda*, a plural form, is now derived from *imago Dei*, evidently a *singulare tantum*. To eliminate the problem, Steinsland (2001: 251) wants to reduce the triad of godheads to one by treating Hœnir and Lóðurr as hypostases of Óðinn (as suggested earlier by Friedrich van der Leyen 1938: 268), which is at odds with the kenning *Lóðurs vinr* for Óðinn.



transition from the world of the dead to the abode of the living, and there is accordingly no reason for transcribing <lito goða> as *lito goða*, as an alleged instance of *imago dei* anthropogenesis.

### Is the *imago Dei* motif absent from the poem?

Our rejection of Steinsland's interpretation of Vsp. 18 does not necessarily mean that the *imago Dei* motif, as I write it, is altogether absent from the poem. There is some reason for believing that the motif, albeit indirectly and less obviously, does in fact occur, though not in the way envisaged by Steinsland. I am referring to the poem's opening lines. As it happens, Vsp. 1/1–4 contains two, possibly three addresses, depending on how one views the helming. After articulating her bid for hearing in the first half-line, the vǫlva addresses the audience collectively, then proceeds to greet *Valfǫðr* in the second helming, whom she addresses with a question which is both formal and menacing. Here, we are only concerned with the words *allar helgar kindir, meiri ok minni, mogo Heimdallar*. We first have to establish whether we are dealing with one nominal clause here. Nordal (1923) and Finnur Jónsson (1911; 1932: 1) apparently assumed an asyndetic construction, in that they believed *helgar kindir* to refer to the gods, *meiri ok minni mogo Heimdallar*, on the other hand, to mankind. Such syntax would be highly unusual, however, and in order to support it, Nordal felt it necessary to refer to Vsp. 29, where the vǫlva is said to look far and view every world. The argument is a weak one. The fact that the vǫlva's narrative involves both gods and men, not to mention other creatures of the supernatural, does not imply that the audience includes representatives of all the groups she is telling about. Nordal's solution, therefore, must be dismissed. Syntactically, we cannot but conclude that the whole clause applies to one group (Neckel 1934: 170; von See 1981: 515). The conclusion that the poet's address refers to one group does confront us with a problem, in that the various appositions and epithets constituting the phrase have greatly different connotations. It is, however, precisely this opposition of features involved in the phrase, which enables us to detect the underlying presence of the *imago Dei* motif as the organizing principle of the vǫlva's address. To make this clear, I will briefly discuss the various connotations of *helgar kindir* and *meiri ok minni*, respectively.

Vsp.1     Hlióðs bið ek allar  
               helgar kindir  
               meiri ok minni  
               mōgo Heimdallar;  
               vildo at ek, Valføðr  
               vel fyr telia  
               forn spiöll fira  
               þau er fremst um man.

1/2 helgar] so H, omitted R, 1/4 Heimdallar] Heimdalar R

The apposition *meiri ok minni* reiterates and defines the adjective *allir* of the foregoing half-line, a zoom of focus which underscores the weight the poet attaches to it. The hierarchy contained in the words apparently refers to the social stratification of human society. As such, the phrase does not stand isolated. A comparable wording occurs in Ragnars saga: *hwárt sem hann er af meirum stigum eða minnum* (Magnus Olsen 1906–1908: 121,1–2). The phrasing of Vsp. 1/1–3 brings to mind the opening sentence of the late-medieval Redentin Easter Play, where a request for silence is similarly combined with an address to all people, be they poor or rich: *Swiget al gelike, Beide arm unde rike!* (Krogmann 1964: 15). The explicit reference to these various categories of society brings out the message that what the audience is going to hear will be of interest to all people, whatever their wealth or status. Medieval theatre, to be sure, was performed in the open and statements like the above need not be more than empty rhetoric in order to draw the people to the performance, an aspect not necessarily absent in *Völuspá*.<sup>7</sup> However, the use of *heilagr*, as well as the concept of divine filiation articulated in *mōgo Heimdallar*, suggests that the words *meiri ok minni* may well have a double valence, in that they, on another level of interpretation, remind us that at the Last Judgement the rich and the poor will be treated alike, each individual being judged according to *opera sua*. The message is amply testified in Christian writing. As the *Apocalypse of Peter* puts it: there shall be no poor man, nor rich, nor tyrant, nor slave, none great nor small any longer (James 1953: 524).<sup>8</sup> In the words of the ninth-century monk Druthmar of Corvey, in the other life there is no distinction

<sup>7</sup> One might even argue that the similarity betrays the poet's indebtedness to a medieval Miracle Play of some kind, something which can not be ruled out entirely (Samplonius 2001: 220 n. 119).

<sup>8</sup> In his missionary speech at Mostr (Fms 1, 282; Flb. 1, 284), king Óláfr Tryggvason

between master and servant other than for what they have done (*Non erit in alia vita discretio domini et servi, nisi per merita* PL 106, 1321). The idea was expressed eloquently in the Old English *Judgement Day*, presumably a late-tenth century translation of Bede's *De Die Iudicii*<sup>9</sup> (Kirk Dobbie 1942: 62):

þær beoð þearfan and þeoðcýningas,  
 earm and eadig, ealle beoð afæred;  
 þær hæfð ane lage earm and se welega

There will be the paupers and mighty kings  
 Poor and rich, all will be frightened;  
 There will have one law, the poor and the wealthy

The underlying sense of *meiri ok minni* concluded above is conjoined with the word *heilagr*. Earlier generations of scholars tended to identify those thus addressed with the community of the gods assembled for hearing the *vǫlva*'s message, which, it was thought, sufficed to explain the use of the epithet. Müllenhoff (1908: 86) and Neckel (1934: 170) explicitly referred to the *þinghelgi*, which they assumed to have been declared on occasion of the *vǫlva*'s performance. There is, however, little to sustain this view, and support for it has crumbled. Nordal (1923: 34) believed *helgar kindir* to refer to the gods, notably Óðinn, whose presence seemed implied by the vocative *Valfǫðr* of the second helming. There can be no doubt, indeed, that *heilagr* makes an appropriate epithet for a god, as can be seen from Vsp. 6 and 9, where the words *ginnheilǫg goð* apparently refer to the participants of the gods' assembly (de Boor 1930: 94–97). What makes the interpretation problematic is the word *kindir*, which is never used for gods (Dronke 1997: 106), while *meiri ok minni*, as shown above, almost certainly refers to humankind.<sup>10</sup> How, then, are we to understand the concurrence of *heilagr* and *meiri ok minni* in one and the same address? Icelandic editors of the poem have solved the problem by removing the word

---

emphasizes that those baptised will have the eternal reward of the almighty God, be they poor or rich (*svá órikir sem auðgir*). Cf. note 12.

<sup>9</sup> On the relation between the Old English and the Latin versions, see Caie (1991).

<sup>10</sup> Cf. Markús loðmaðr's reference to Óláfr Tryggvason's speech at Mostr (Flb. 1, 285): *Síðvandr síðan kendi, sannfróðr trú góða / herlundr hólða kindum* (The serene, well-informed [lit. truth-wise] warrior then taught the good faith to the sons-of-men), in which the audience, in a manner reminiscent of Vsp. 1, is referred to as *kindir*.

*heilagr*, thus restricting themselves to the text offered by Codex Regius (Gísli Sigurðsson 1986, Hermann Pálsson 1996). This has the advantage of eliminating the testimony of *heilagr* as an indicator of divine quality, and would bring unity to the *völva*'s audience, the gods now being excluded from the scene. The solution also meets Judy Quinn's recent criticism of the widely established scholarly custom of piecing together a text from different versions (Quinn 2000). Even so, it must be rejected, because, sound as this approach may seem, the R reading is metrically problematic. In his commentary, Hermann Pálsson (1996: 57) goes to the trouble of commenting that the pronoun *ek* (Vsp. 1/1) carries full stress and alliterates with *allar* of the second half-line, a scansion first suggested by Jón Helgason (1951: 1). I have my doubts about the tenability of the alliterative pattern thus proposed. The days of Sievers may be over, and scholars are rightly more lenient at present in accepting metrical deviations, but a hypometrical a-verse of three syllables is still something of an anomaly in regular *fornyrðislag*.<sup>11</sup> More importantly, pronouns, to the best of my knowledge, never alliterate when preceded in the line by a fully stressed noun that does not participate in the alliteration, as would be the case here. So, as regards Vsp. 1/1–2, it is difficult to escape the impression that the text of H, which is metrically impeccable, is more original than the reading of R.<sup>12</sup> It leaves us, however, with the intriguing problem, outlined above, of how to reconcile *heilagr*, as a marker of divinity, with the words *meiri ok minni*, apparently a reference to mankind. Von See (1981: 515) once suggested that the hierarchy implied in the words might refer to the stratification of the divine: there are major gods and there are minor gods, as well as supernatural beings of a lesser stature, such as *valkyrjar* and *einherjar*. This would indeed remove the obstacle, but forces us to interpret *Heimdallar megir* as 'Heimdall's friends', which is not very satisfying. To solve the problem, there are two options. One could assume a stylistically motivated transfer of epithet (*enallage*), which is unattractive, even though, as Dronke (1997) points out, of all the gods mentioned in Snorra Edda, only Heimdallr is called *heilagr*. The alternative is to assume a double valence, in that the word, on a higher plane, underlines the God-like aspect of mankind as God's ultimate creation: *creavit Deus hominem ad imaginem suam* (Gen. 1, 25,

<sup>11</sup> I leave aside the poems *Rígsþula*, *Hynduljóð* and *Baldur's draumar*, in which three-syllable verses seem kind of permitted, though rarely, if ever, as a-verses.

<sup>12</sup> A similar omission can be observed in Vsp. 60, where H, as the conjunction *ok* (60/5) shows, appears to have the more original text.

cf. Lactantius, *Div. Inst.* II, 11). In my opinion, it is this last possibility that we are dealing with. What we have here (Vsp. 1/2) is a manifestation of the *imago Dei* motif, the presence of which in the poem was advocated, albeit on questionable grounds, by Steinsland in another context. The motif is a standing one in medieval literature. We find it for instance in the Latin *Life of Adam and Eve*, where God says: Behold Adam! I have made you in Our image and likeness (*Ecce Adam. feci ad imaginem et similitudinem nostram*). In the words of Ælfric: *We men sind Godes bearn* 'We men are children of God' (Thorpe 1844, 258). God's children are holy, because God is holy (cf. Leviticus 11, 44: *sancti estote, quia ego sanctus sum*, and Psalm 81,6 *Dii estis, et filii excelsi omnes* 'You are gods, and all of you the sons of the most High'). The holiness of man, however, manifests itself, not in human society, which is but transitory, but at the end of it, when on Judgement Day the worthy will resume the God-like state lost through the Fall and become the sons of God. As Lactantius words it (*Div. Inst.* VII, 24), the righteous shall produce an infinite multitude, and their offspring shall be holy (*infinitam multitudinem generabunt et erit suboles eorum sancta*). Throughout the Middle Ages, the deification of man at the end of times was regarded as the goal of His all-powerful divine Providence. The idea represented a significant thread of medieval theology, in the East, where Dionysius the pseudo-Areopagite referred to the righteous as gods (Constable 1998: 153; Roques 1958: 92,147), but also in the West. Hilary of Poitiers, for instance, saw divinization as the predestined process by which righteous man is spiritualized in conformity with Christ and partakes of God's eternity (Wild 1950: 157). In his *Libellus octo quaestionum* Honorius Augustodunensis maintained that the cause of the Incarnation was the predestination of the deification of man (*Causa autem Christi incarnationis fuit praedestinatio humanae deificationis*, PL 172, 1187C). The doctrine, as Bonner (1999: 369) has shown, was known and on occasion taught by Augustine and Bede. It seems a reasonable guess, therefore, that the words *helgar kindir* have proleptic overtones: while resonating God's creation of man *ad imaginem suam*, they point ahead to mankind's ultimate destination, when the original God-likeness of man will be restored to the righteous, who will enjoy perpetual happiness in the New Jerusalem. This may seem rather speculative, but in fact it is precisely this promise of everlasting joy that the audience is reminded of at the poem's end (Vsp. 64), which lends support to the idea that the epithet *heilagr*, on a Christian plane, incorporates an echo of the medieval view on man's

predestined deification. It may be added that the theology of the image of God was linked to the idea of divine filiation — the righteous were called the Sons of God (Ps. 81,6 cited above) —, which *mutatis mutandis* accords conspicuously with the words *mōgo Heimdallar*.<sup>13</sup>

Investigations like the above will always have a speculative touch, but I hope to have shown that there is a case for arguing that the *vǫlva*'s address gives us a glimpse of the ideological background against which the poem's composition must be judged.

To return to the question raised in the beginning: does the scholarly community have to reassess its stance? Yes and no. As our investigation shows, there is reason for believing that the *imago Dei* motif was part of the poet's inventory, but only indirectly, and any suggestion to explain Vsp. 18/8 along such lines must be rejected.

## Bibliography

- Allioli, J. F. (ed.) 1887: *Biblia sacra vulgatae editionis*. Regensburg.
- Bächtold-Stäubli, H. (ed.) 1927–42: *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. Vols 1–x. Walther de Gruyter, Berlin.
- Bonner, G. 1999: "Bede: Scholar and Spiritual Teacher", in J. Hawkes and S. Mills (eds.) *Northumbria's Golden Age*. Sutton Publishing, Phoenix Mill, pp. 365–370.
- Caie, G. D. 1991: "From Iudicium to Dom: Two OE Versions of Bede's *De Die Iudicii*". R. North and T. Hofstra (eds.), *Latin Culture and Medieval Germanic Europe*. Germania Latina 1, Medievalia Groningana xi. Egbert Forsten, Groningen, pp. 43–54.
- Constable, G. 1998: *Three Studies in Medieval Religious and Social Thought*. Cambridge University Press, Cambridge [etc.].
- de Boor, H. 1930: "Die religiöse Sprache der *Vǫluspá* und verwandter Denkmäler", in W. H. Vogt (ed.) *Deutsche Islandforschung 1930* 1. Veröffentlichungen der schleswig-holsteinischen Universitäts-gesellschaft Nr. 28,1. Ferdinand Hirt Verlag, Breslau, pp. 68–142.
- Dronke, U. 1997: *The Poetic Edda Vol. 2: Mythological Poems*. Oxford University Press, London.
- Druthmar of Corvey, *Expositio in Matthæum Evangelistam*. Migne (ed.), *Patrologia latina* 106, 1262–1505.

<sup>13</sup> The examples could easily be multiplied. The eighth-century *Concilium Baiuvaricum* (Rau 1968:440), for instance, refers to the holiness of life received through baptism (*sanctitatis vitae quam in baptismo adsumit*) and calls the peace-loving blessed, because they are the Sons of God (*filii Dei*). It is instructive to compare these words with Óláfr's speech at Mostr, cited above (note 8).

- Finnur Jónsson 1911: *Völu-spá* Studier fra sprog- og oldtidsforskning Nr. 84. Philologisk-historisk samfund, København.
- (ed.) 1931: *Edda Snorra Sturlusonar*. Udgivet efter håndskrifterne af Kommissionen for det Arnamagnæanske legat. Gyldendal, København.
- 1932: *De Gamle Eddadigte*. Gad, København.
- Flb., Flateyjarbók I–III, Guðbrandr Vigfússon and C.R. Unger (eds.) 1868: *Flat-eyjarbok. En samling af norske konge-sagaer*. Mallings, Christiania.
- Fms. I–X, Sveinbjörn Egilsson, R. Rask and C.C. Rafn, (eds.) 1825–37: Fornmanna sögur útgefnar eptir gömlum handritum að tilhlutun hins Norræna fornfræða félags. Kaupmannahöfn.
- Gisli Sigurðsson (ed.) 1986: *Sigild kvæði I. Eddukvæði*. Svart á hvítu, Reykjavík.
- Heller, R. 1984: "Die Gebeine des Goden Snorri. Beobachtungen zu Eyrbyggja und Laxdæla saga", *Arkiv för nordisk filologi* 99, pp. 95–106.
- Hermann Pálsson, 1994: *Völuspá*. Háskóli Íslands, Reykjavík.
- 1996: *Völuspá. The Sybil's Prophecy*. Lockharton Press, Edinburgh.
- Honorius Augustodunensis, *Libellus octo quaestionum*. Migne, Patrologia Latina 172, 1186–1191.
- James, M. R. 1953: *The Apocryphal New Testament*. Clarendon Press, Oxford.
- Jón Helgason (ed.) 1951: *Eddadigte I. Völuspá Hávamál*. Nordisk Filologi. Munksgaard [etc.], København [etc.].
- Josefsson, G. 2001: "Var Embla en klängranka? Om den fornordiska skapelsemyten såsom den möter oss i Völuspá", *Arkiv för nordisk filologi* 116, pp. 71–96.
- Kirk Dobbie, Elliott Van (ed.) 1942: *The Anglo-Saxon Minor Poems*. Anglo-Saxon Poetic Records VI. Columbia University Press, New York.
- Krogmann, W. (ed.) 1964: *Das Redentiner Osterspiel (De resurrectione)*. Altdeutsche Quellen 3. Hirzel Verlag, Leipzig.
- Lactantius, *Divinae institutiones*. S. Brandt (ed.) 1890: Caelii Firmiani Lactantii opera. Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum. Vol. 19, Prague. English translation W. Fletcher in *Ante-Nicene Fathers* Vol. 7, 1886 [repr. 1994 by Hendrickson Publishers].
- von der Leyen, F. 1938: *Die Götter der Germanen*. Beck, München.
- Müllenhoff, K. 1908<sup>5</sup>: *Deutsche Altertumskunde* Band V. Weidmann, Berlin.
- Mundal, E. 2001: "Skaping og undergang i Völuspá". Ásdís Egilsdóttir and R. Simek (eds.), *Sagnaheimur. Studies in Honour of Hermann Pálsson on his 80<sup>th</sup> birthday, 26<sup>th</sup> May 2001*. Studia Mediaevalia Septentrionalia 6. Fassbaender Verlag, Wien, pp. 195–207.
- Neckel, G. 1934: [review of Finnur Jónsson 1932] *Arkiv för nordisk filologi* 50, pp. 169–73.
- Nordal, S. 1923: *Völuspá*. Árbók Háskóla Íslands 1922–23. Gutenberg, Reykjavík.
- Olsen, M. (ed.) 1906–1908: *Völsunga saga ok Ragnars saga loðbrókar*. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur xxxvi, København.
- Pipping, H. 1926: "Eddastudier II". *Studier i nordisk filologi* xvii, 3. Helsingfors.
- Polomé, E. C. 1969: "Some Comments on *Völuspá*, Stanzas 17–18". E. C. Polomé

- (ed.), *Old Norse Literature and Mythology. A Symposium*. Austin and London, pp. 265–290.
- Quinn, J. 2000: "Editing the Edda — the case of *Völuspá*". *Scripta Islandica. Isländska sällskapets årsbok* 51, pp. 69–92.
- Rau, R. (ed.) 1968: *Bonifatii epistulae. Willibaldi vita Bonifatii, quibus accedunt aliquot litteram monumenta coeua*. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr vom Stein-Gedächtnisausgabe IVb. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Roques, R. et al. (eds.) 1958: *Dionysius Areopagita. La hiérarchie céleste*. Sources chrétiennes 58. Paris.
- Samplonius, K. 2001: "Sibylla borealis: Notes on the structure of *Völuspá*". K. E. Olsen, A. Harbus and T. Hofstra (eds.) *Germanic Texts and Latin Models: Medieval Reconstructions*. Peeters, Leuven, pp. 185–229.
- von See, K. 1981: *Edda, Saga, Skaldendichtung*. Aufsätze zur skandinavischen Literatur des Mittelalters. Carl Winter, Heidelberg.
- Steinsland, G. 1983: "Antropogonimyten i *Völuspá*. En tekst- og tradisjonskritisk analyse". *Arkiv för nordisk filologi* 98, pp. 80–107.
- 2001: "Ask og Embla i *Völuspá* — fri fantasi eller gammel tradisjon? Om et mulig *imago dei*-motiv i *Völuspás* skapelsemyte". Ásdis Egilsdóttir and R. Simek (eds.), *Sagnaheimur. Studies in Honour of Hermann Pálsson on his 80<sup>th</sup> birthday, 26<sup>th</sup> May 2001*. *Studia Mediaevalia Septentrionalia* 6. Fassbaender Verlag, Wien, pp. 247–262.
- Thorpe, B., ed., 1844: *Homilies of Ælfric*. The Homilies of the Anglo-Saxon Church I. Ælfric Society, London.
- Wild, P. T. 1950: *The Divinization of Man according to Saint Hilary of Poitiers*. Pontificia facultas theologica seminarii sanctae Mariae ad Lacum. Dissertationes ad Lauream 21. Mundelein.



# Thesen zur Kausalität und Chronologie einiger färöischer Lautgesetze

## 1. Forschungsstand und Methode

Das Färöische besitzt eine stark etymologisierende Orthographie, die ab Mitte des 19. Jh. sprachplanerisch eingeführt wurde. Von daher ist die färöische Sprachgeschichte aus einer linguistischen Analyse des Gegenwartsfäröischen nicht wegzudenken; vgl. Lindqvist 2003. Davon zeugen nicht zuletzt die lexikographischen Bemühungen des 20. Jh.: Bei vielen Wörtern mit unsicherer Etymologie fällt die sich wandelnde Schreibvariation im Fär. auf. Dieser Prozeß der sprachlichen Selbstfindung ist noch immer nicht abgeschlossen.

Die folgenden Untersuchungen behandeln die Entwicklung der awn. Langvokale und Diphthonge im Fär. Dabei erweisen sich die awn. Schriftquellen nur bedingt als ein zuverlässiger Ausgangspunkt. Sie sind nämlich nicht nur konservativ, sondern repräsentieren oft auch eine aisl./anorw. Schreibtradition, die selten sonderfär. Züge beachtet. Selbst bei gemeinawn. Wandel sind Datierungen problematisch, weil er nicht immer in allen Mundarten zum gleichen Zeitpunkt eintritt.

Diese allgemeinen Feststellungen gelten insbesondere auch für die spärliche Überlieferung des Fär. aus der frühen Neuzeit. Die von Hamre (1944) untersuchten Texte aus dem Zeitraum 1584–1750 sind allesamt auf Dän. und enthalten in fär. Sprache nur Orts-, Flur- und Personennamen, die aber oft danisiert sind. Gerade diese Wortgruppen zeichnen sich zudem häufig durch irregulären Lautwandel aus. Die danach überlieferten Texte — man denke vor allem an Jens Christian Svabos (1746–1824) Liederaufzeichnungen — sind sprachhistorisch weniger aufschlußreich, weil die fär. Mundarten im 18. Jh. ihren heutigen Stand im wesentlichen bereits erreicht hatten.

Vor diesem Hintergrund ist es verständlich, daß sich die Forschung oft damit begnügt hat, die fär. Lautgesetze lediglich aufzuzählen. Allenfalls finden sich einzelne Bemerkungen zu ihrer relativen Chronologie;

vgl. Hægstad 1917; Sørli 1936; Hamre 1944; Roe 1965; Werner 1968; Hansson 1973 (= Hansson 1983); Rischel 1992. Eine Ausnahme bildet hier Küspert (1988: 192–213), der aber auch viele Fragen offenläßt.

In einigen wenigen Arbeiten wird die Chronologie einiger fär. Lautgesetze jedoch ausführlicher thematisiert; vgl. Zachariasen 1966, 1968, 1976; Rischel 1968; Werner 1970b, 1987, 1996. Da aber diese Arbeiten stets einzelne Probleme isoliert behandeln, bleibt vieles unvollständig.

Um die relative Chronologie einiger Vokalveränderungen im Fär. präziser zu erfassen, werden im folgenden eine Reihe von Methoden — oft in Kombination miteinander — benutzt:

- Die relative Chronologie zweier Lautgesetze läßt sich ermitteln, wenn das Ergebnis eines Gesetzes die Bedingung für die Wirkung eines anderen ist. Dabei spielt der indirekte Beweis (Widerlegung einer umgekehrten Chronologie) eine methodisch zentrale Rolle.
- Der Vokalismus wird als Gesamtheit betrachtet und sinngleiche Entwicklungen werden durch Reihenbindungen erklärt; vgl. hierzu Wiesinger 1982; Küspert 1988.
- Je nach Type- und Token-Frequenz ergibt sich eine unterschiedlich große funktionale Belastung der phonologischen Oppositionen. Dadurch kann es zu asymmetrischem Wandel kommen.
- Die Universalien- und Sprachtypologieforschung gibt statistische Hinweise darauf, welche Lautgesetze „spontan“ oder „natürlich“ und welche nur unter besonderen Bedingungen auftreten und somit erklärungsbedürftig sind.
- Mit der universalen Häufigkeit eines Lautgesetzes sind auch die physiologischen Eigenschaften des Sprechapparats sowie die auditive Verarbeitung von Lauten engstens verbunden. Daraus lassen sich Schlußfolgerungen bei der Rekonstruktion des Lautwandels ziehen.
- Die Vielfalt der neufär. Mundarten ist relativ gut erfaßt, wenngleich eine zusammenfassende Monographie noch aussteht (vgl. jedoch Werner 1968). Eine Mundartenlandschaft läßt sich oft als eine „diachrone Arealprojektion“ verstehen, die auch mit dem Aisl. und dem Anorw. in Einklang zu bringen ist. Doch darf das Afär. nicht immer mit dem Aisl./Anorw. gleichgesetzt werden — bereits innerhalb des Awn. finden sich dialektale Unterschiede.
- Isoglossen lassen sich intralinguistisch interpretieren: Je mehr sich die Ausbreitung zweier Spracherscheinungen geographisch deckt, um so eher stehen diese in einem ursächlichen Zusammenhang zueinander.

- Neben dem Isl. und Westnorw. bieten auch das Shetland- und Orkeneynorm Anhaltspunkte bei der Rekonstruktion der fär. Sprachentwicklung.
- Bei sich geographisch ausbreitendem Lautersatz sind soziolinguistische Gefälle und Kommunikationswege zu beachten.
- Bei einigen Sprachveränderungen kommen mehrere Wandelwege in Frage, ohne daß sich entscheiden läßt, welcher tatsächlich eingeschlagen wurde. In diesen Fällen sind zunächst sämtliche theoretisch möglichen Wandelwege zu beachten. Indem „unnatürliche“ Wandelwege systematisch ausgeschlossen werden, lassen sich die Grenzen des Rekonstruierbaren aufzeigen.
- Im Zusammenhang mit der Palatalisierung von *g-*, *(s)k-* vor fär. *ø* muß eine Reihe von unsicheren Etymologien beachtet werden.

Als im Jahre 1349 etwa 50–80 % der Färinger an der Pest starben, veränderte sich die Bevölkerungsstruktur drastisch. Dabei verödeten viele Landstriche, Menschen siedelten um, und neue Höfe und Dörfer wurden gegründet. Vor allem aber wanderte in den folgenden Jahren eine neue Oberklasse aus Norwegen ein. Die folgenden Kap. zeigen, daß schon zu dieser Zeit sowohl sonderfär. Züge als auch innerfär. Dialektunterschiede entstanden waren. Wie sich die pestbedingten Bevölkerungsbewegungen auf diese dialektgeographische Situation ausgewirkt haben, läßt sich kaum rekonstruieren.

Gegen Ende des 16. Jh. ereignete sich eine andere Katastrophe, die sich auf die Bevölkerungsstruktur und damit eventuell auch auf den Sprachwandel nachhaltig ausgewirkt hat: Während eines Aprilsturms kamen 200–300 Männer auf hoher See um. Schließlich dürfte ebenso die Hungersnot 1687 auf Suðuroy, bei der etwa 50 Menschen starben, die Bevölkerungsstruktur beeinflußt haben.

## 2. Notationskonventionen und das awn./vorfär. Vokalinventar

Mit Haugen (1982: 31) wird vom awn. „over-all“-System in (1) als Rekonstruktionsbasis ausgegangen. Dabei werden die Schreibvarianten *é/æ*, *æ*, *œ*, *ei*, *øy*, *au* für *æ*, *ó*, *ø*, *ē*, *ēi*, *øy*, *ou* nicht verwendet.

(1)

Langvokale	Kurzvokale	fallende Diphthonge
<i>i</i> <i>y</i> <i>ú</i>	<i>i</i> <i>y</i> <i>u</i>	
<i>é</i> <i>ø</i> <i>ó</i>	<i>e</i> <i>ø</i> <i>o</i>	
<i>æ</i> <i>ê</i> <i>ô</i>	<i>ɛ</i> <i>ø</i> <i>ɔ</i>	<i>ɛi</i> <i>øy</i> <i>ou</i>
<i>á</i>	<i>a</i>	

Mit der Aufstellung dieses maximalen Vokalsystems wird keineswegs behauptet, daß alle Oppositionen auch gleichzeitig bestanden haben. Die vorgenommenen Differenzierungen sind jedoch erforderlich, um viele Entwicklungen korrekt einzuordnen.

Um das normalisierte Schriftbild der awn. Wörter so weit wie möglich beizubehalten, werden awn. *á/ø*, *ê/ø*, *ø/ø*, *e/ɛ* nur in den seltenen Fällen unterschieden, wo dies sachlich begründet ist. Der heiklen Frage, ob *e*, *ɛ* und *ê*, *ø* vor ihren Zusammenfällen stets Allophone waren oder ob sich sogar Minimalpaare finden, wird hier nicht nachgegangen.

Die steigenden Diphthonge (*iu*, *ia*, *ip*, *iú*, *iá*; *ua*, *uá*, *uø* . . .) lassen sich hinsichtlich des Fär. als Folgen von *j/v*+Vokal sehen und werden daher nicht gesondert behandelt.

Sofern sich nasalierte awn. Vokale anders als ihre oralen Entsprechungen verhalten, wird diese Unterscheidung an der jeweiligen Stelle gemacht (das betrifft vor allem *ǫ̃*, das mit fär. *ó* zusammenfällt; vgl. isl./fär. *ám/óm*). Für die Lautwerte in [...] -Klammern wird die IPA-Notation weitgehend benutzt. Dabei ist folgendes zu beachten:

- Die phonetischen Angaben sind als Annäherungen zu verstehen. Ein „phonetischer Naturalismus“ wird selbst dort nicht angestrebt, wo eine genaue Notation nötig ist, um zwei sehr ähnliche Laute (z.B. wegen ihrer divergierenden Entwicklung) zu unterscheiden.
- Mit Bezug auf die Schallfülle während der Artikulation wird zwischen steigenden und fallenden Diphthongen unterschieden. Diphthonge mit gleichmäßig verteilter Schallfülle heißen schwebend.
- In der Notation werden Anglitte steigender Diphthonge (z.B. [ʔa:]) und Abglitte fallender Diphthonge (z.B. [ɔʔ:]) hochgestellt. Eine etwas gleichmäßigere Verteilung der Schallfülle wird durch Akzente angezeigt (z.B. [ɔá:] bzw. [ʔá:]).
- Mit Bezug auf die Zungenhöhenveränderung während der Artikulation wird zwischen öffnenden Diphthongen (z.B. [ʔa:, ɔʔ:]) und schließenden Diphthongen (z.B. [ʔa:, aʔ:]) unterschieden.
- Lang- und Kurzdiphthonge, die infolge der Quantitätsumlegung

entstanden sind, werden wie bei den Monophthongen durch [:] unterschieden; vgl. Petersen (1996; 2000: 39–41). Dadurch bekommen Diphthongierungen wie [ɛ:] > [ɛʌ:] > [ɛa:] oder Monophthongierungen wie [ɔa:] > [ʌa:] > [a:] eine durchgehend einheitliche Quantitätsbezeichnung. Das Längenzeichen [:] bezieht sich auch in [ɛa:] und [ɔa:] auf den ganzen Diphthong (und nicht bloß auf dessen Auslaut).

- Eine Tendenz zur Mittelzungigkeit wird durch [ː] angegeben. So stellt die Reihe [e, ɛ, ö, o] eine zunehmende Velarität (und damit einhergehende Labialität) dar. Mit [ö] ist also kein offener Palatallaut, sondern ein leicht develarisiertes [o] gemeint.
- In bezug auf den Öffnungsgrad markiert [ː] eine geschlossenerere und [ˑ] eine offenerere Aussprache. So gibt die Reihe [æ, æ, æ, a, a] einen zunehmenden Öffnungsgrad wieder.
- Mit z.B. *iKK* ist ein Kurzvokal vor „schwerer Konsonanz“ gemeint. Die Ausnahmen mit Langvokal vor *kl, kr, pl, pr, tr* (und *kj, tj, sj*, die streng genommen für Einfachkonsonanz stehen) werden nie mit *KK* notiert.

### 3. Awn. *a, é, æ* und *e, ɛ* und *á, ǫ*

Die fär. Zusammenfälle und Diphthongierungen von awn. *a, é, æ* und *á, ǫ* geben Aufschluß über die relative Chronologie vieler Lautveränderungen. Allerdings sind hiermit erhebliche Rekonstruktionschwierigkeiten verbunden (zuletzt hierzu Werner 1987: 440–445). Abb. (6) in Kap. 3.6 faßt Kap. 3.1–3.5 zusammen.

#### 3.1. Awn. *a, é, æ*

Der Zusammenfall *é, æ* > afär. *æ* — laut Hægstad (1917: 76 f.) spätestens im 13. Jh. — hängt mit dem Wandel der halbgeschlossenen Langvokale zusammen, die sich im beinahe ganzen awn. Gebiet uneinheitlich verhalten haben; vgl. Küspert (1988: 199 f.). Insbesondere das im Wortschatz seltene *é* hat sich meist unsystematisch entwickelt; *é* > aisl. *ié*, afär. *æ*. Möglicherweise hat die sehr heterogene Herkunft von awn. *é* zu einer breiten und somit wandelanfälligen Allophonik beigetragen. In dieses Bild paßt auch, daß sich awn. *ǫ, ǫ* mit ihrem ebenfalls heterogenen Ursprung im Fär. auffällig verhalten; vgl. hierzu Kap. 5.4. Eine Senkung *é* > *æ* findet sich auch im Ostn., doch ist diese im Zusammenhang mit der

Monophthongierung *ei* >  $\bar{e}$  (ab 10. Jh.) zu sehen; vgl. isl. *fé, kné, tré* mit dän. *fæ, knæ, træ*.

Fär. *æ* löst bei *g-, (s)k-* keine Palatalisierung aus; vgl. fär. *gætur, kærur* [gea:-, kea:-] mit *geva, ker* [dʒe:-, tʃe:-]. Eine Senkung von ( $\acute{e}, \text{æ}$  >) afär. *æ* zu einem nicht palatalisierungsauslösenden [a:] ist daher der Palatalisierung vorausgegangen.

Da keine Beispiele mit awn. *gé-, (s)ké-* belegt sind, läßt sich anhand der Palatalisierung nicht entscheiden, ob auch  $\acute{e}$  zu [a:] gesenkt wurde. Wörter wie awn. *léttr, rétttr, sléttr, hræddr* > fär. *lættur, rættur, slættur, ræddur* zeigen aber durchgehend fär. [a]. Deswegen war auch  $\acute{e}KK$  >  $\text{æ}KK$  schon vor der Quantitätsumlegung zu einem nicht palatalen Laut gesenkt. Hätte diese Senkung erst nach der Quantitätsumlegung stattgefunden, wären  $\acute{e}KK/\text{æ}KK$  mit den alten Kürzen  $\acute{e}KK/\acute{e}KK$ , die heute keine Senkung aufweisen, zusammengefallen; vgl. fär. *verpa/kenna* [ε/ε]. Die Überlegungen zu awn.  $\acute{o}/\acute{ø}$  > fär.  $\emptyset$  in Kap. 5.4 werden zeigen, daß ein gesamtfär. Zusammenfall  $\acute{e}, \text{æ}$  >  $\text{æ}$  auch vor Einfachkonsonanz plausibel ist.

Afär. [a:] (<  $\acute{e}/\text{æ}$ ) kann aber erst entstanden sein, nachdem awn.  $\acute{a}$ , das mit velarumgelautes  $\acute{o}$  zusammenfällt, zumindest leicht velare Züge angenommen hatte. Sonst wäre ein höchst instabiles System mit  $\text{æ}, \acute{a}, \acute{o}$  [a:, a:, ɔ:] entstanden, das vermutlich den Zusammenfall von [a:] mit  $\acute{a}$  und somit eine Homophonie von Wörtern wie fär. *sær/sár* bewirkt hätte. Da gemeinnord.  $\acute{a}$  >  $\acute{o}$  alt ist, läßt sich afär.  $\text{æ}$  > [a:] als das Ergebnis einer Sogkette, die die Spitze des Vokaldreiecks wieder belegt, verstehen.

Für das rekonstruierte [a:] (<  $\acute{e}/\text{æ}$ ) findet sich sogar ein Beleg. Im Jahre 1639 bekam der dän. Philologe Ole Worm einige Liederaufzeichnungen vom Süd-Stremoyer Pfarrer Hans Rasmussen zugeschickt. Sie gingen zwar bei dem Brand in Kopenhagen 1728 verloren, sind heute jedoch als Abschriften durch Peder Syv erhalten geblieben (vgl. Helgason 1924). Hierin findet sich die Schreibung <wana> für awn. *væna*, die Hamre (1944: 22) irrtümlich als ein Indiz für eine Diphthongierung auffaßt. Statt dessen zeigt <wana>, daß  $\text{æ}$  > [a:] Anfang des 17. Jh. mit gelängtem *a* zusammengefallen war. <wana> deutet auch auf eine monophthongische Aussprache hin, während Svabos älteste Liederaufzeichnungen aus den 1770er Jahren <éa> haben.

Auch gelängtes awn. *a* > fär. [εa:] löst keine Palatalisierung von *g-, (s)k-* aus; vgl. fär. *gala* [gea:-]. Die Palatalität des Diphthonganlauts ist daher erst entstanden, nachdem die konsonantische Palatalisierung nicht mehr produktiv war. Da sich [a:] (<  $\acute{e}/\text{æ}$ ) und gelängtes awn. *a* kaum unabhängig voneinander zu [εa:] entwickelt haben, sind sie vor

der Diphthongierung zu [a:] zusammengefallen. Bereits bei awn. *a* ist eine Neigung zu leichter Palatalität anzunehmen, entweder als Folge des „platzschaffenden“ Zusammenfalls awn. *e/ɛ* > *e* oder als Distanzierung gegenüber *ɔ* — letzteres betrifft vor allem morphologische Oppositionen wie *bak/bɔk*. Auch die relativ geringe Token-Frequenz von awn. *é/æ* sowie die Tatsache, daß keine morphologischen Oppositionen ausschließlich von *a/é* und *a/æ* abhängen, erleichterten den Zusammenfall awn. *a, é, æ* > [a:] (vgl. aber awn. *ek græt/grét* → fär. *eg græti/græt*).

Wenn man keine frühe Sonderlängung von awn. *a* annimmt, ist die Diphthongierung von awn. *aK* erst nach der Quantitätsumlegung anzusetzen. Dies wird dadurch bestätigt, daß sich keine diphthongischen Varianten bei den fär. Reflexen von awn. *a/é/æ* (und *á/ǫ*) vor KK finden. Bei den nfär. Fortsetzungen der alten Langmonophthonge, die nachweislich schon vor der Quantitätsumlegung diphthongierten, weisen die Kürzen hingegen oft Varianten auf wie z.B. awn. *í, ý* > [ui, u, y]KK.

### 3.2. Fär. *alskur, halgur*

Fär. *alskur/alska* und *halgur* stehen im auffälligen Gegensatz zu isl. *elskur/elska, helgur*. Es bieten sich mehrere Erklärungen hierfür an.

#### (a) Analogie

Bei urn. *\*aliskar* ist wie in *\*katilar* > *ketill* mit Umlaut durch ein erhaltenes *i* zu rechnen (weshalb das Prät.Part. *taliðr* als analogisch für lautgesetzliches *\*teliðr* zu gelten hat). Dies führt zu awn. *\*elisker* mit dem Akk. *\*alskan*. Ähnlich wie awn. *bęztr/baztr* durch Analogie zu awn. *\*bętistr, baztan* entstanden (vgl. Noreen 1923/<sup>5</sup>1970: § 67c), wurden awn. *ęlskr/alskr* > fär. *elskur/alskur* sowie die abgeleiteten Verben fär. *elska/alska* gebildet. Dieser Ansatz ist jedoch wegen der ungeklärten Verhältnisse beim *i*-Umlaut und bei der *i*-Synkope problematisch.

Entsprechend der *iska*-Ableitung *danskr* (zu *danr*) könnte man bei *\*aliskar* auch umlautloses awn. *\*alskr* erwarten. Hält man hingegen *taliðr* für lautgesetzlich, wäre auch awn. *\*alisker* denkbar. Dabei bliebe aber awn. *elskr* ungeklärt; vgl. hierzu Bjorvand/Lindeman (2000: 183 f.).

Diese Analogien geben außerdem keinen Aufschluß über germ. *\*hailazaz* > fär. *halgur*, isl. *helgur*. Fär. *halgur* ist nicht als lautnahe Schreibung von *heilgur* mit neufär. [aɪ] > \*[a] zu erklären, da eine solche Monophthongierung nicht vorkommt.

(b) Dehnung von awn. *ɛ* vor *l+s, g*

Fär. *alskur* läßt sich mit der Dehnung von afär./aisl. *a, o, ɔ, u* vor *l+f, g, k, m, p, s* wie in *hjalpa* > fär./isl. *hjálpa* in Verbindung setzen. Laut Hægstad (1917:97) war auch afär. *ɛ* hiervon betroffen. In awn. *ɛlskr* wäre demnach *ɛ* zunächst zu *æ* gelängt, daraufhin lautgesetzlich zu [a:] gesenkt und schließlich durch die Quantitätsumlegung zu [a] gekürzt worden. Ähnlich wäre (germ. *\*hailazaz* >) awn. *hēlgr* > afär. *hælg̃r* > fär. *halgur* zu erklären; vgl. dagegen isl. *helgur* und fär./isl. *heilagur*.

Diese Analyse ist in mehrfacher Hinsicht fragwürdig. Vor *l+f, g...* blieb nämlich awn. *ɛ* — genau wie die wenigen ungebrochenen Fälle mit germ./awn. *e* — sonst kurz; vgl. germ. *\*hwelp-*, *\*stelk-* > fär./isl. *hvølpur/hvølpur*, *stelkur* mit germ. *\*stalpijan* > fär./isl. *steinstelpa/stelpa*. Kurz gebliebenes *ɛ* findet sich insbesondere auch vor *l+s, g*; vgl. germ. *\*alzi-* (oder *\*alzija-*?) > fär./isl. *elgur* bzw. fär./isl. *helsi*, das von awn. *hals* > fär./isl. *háls* abgeleitet ist. Eventuell gehört hierzu auch fär./isl. *rognkelsi/hrognkelsi* (< *\*kalsia-*?).

Ebenfalls problematisch ist die relative Chronologie der berührten Lautgesetze. Die fär. Längung von *ɛ* muß dem Zusammenfall *ɛ/e* > *e* vorausgegangen sein. Für das Isl. datiert ihn Benediktsson (1959: 290) ins 10./11. Jh., während die Längung vor *l+f, g...* erst ins 13. Jh. fällt. Im Fär. findet sie möglicherweise noch später statt. Um 1400 ist der Inselname *Nólsoy* als <norsæy><sup>1</sup> überliefert. Der Inselname enthält laut Jakobsen (1907: xlirii) vermutlich awn. *\*norr* 'eng, schmal'; vgl. awn. *Norvasund*, asächs. *naru*, engl. *narrow* < germ. *\*narwa-* sowie ablautend frühneuschwed. *nor* < *\*nōra*. Die Längung bei *ols* > *óls* kann erst nach *rs* > *ls*, d.h. ab 1400 stattgefunden haben. Es ist kaum anzunehmen, daß im Fär. *ɛ/e* erst danach zusammenfielen.

(c) Lautanpassung

Gegen *\*aliskar*, eine *iska*-Ableitung zum awn. Verb *ala*, gibt es einen morphologischen Einwand. Wie Bjorvand/Lindeman (2000: 183 f.) vermerken, kommen sonst keine (nord)germ. *iska*-Ableitungen zu Verben vor. Sie gehen statt dessen — auch aus semantischen Gründen — von einer *iska*-Ableitung eines *a*-Stammes urn. *aila-* 'Feuer, Brand' (Hobel von Vimose; vgl. aengl. *āl*) aus.

Die fär./isl. Entwicklungen von germ. *\*ailiskaz* und *\*hailazaz* > awn. *\*ɛilsk-*, *\*hēilz-* hat man sich folgendermaßen vorzustellen. Nach dem

<sup>1</sup> Der Wechsel der Liquiden *r/l* kommt ebenso in *Herdalstindur* > *Heldalstindur*, *kjær(u)breyt* > *kjølbreyt*, *skærr(a)* > *skøllur* vor; vgl. aber auch *skølsesta/skærseta*.



Zusammenfall awn. *e/ɛ* > afär./aisl. *e* findet die Monophthongierung awn. *ɛi*KK > aisl. *e*KK statt: awn. \**fleista-*, \**flei(k)ska-*, \**ɛittgi* und \**ɛilsk-*, \**heilz-* > aisl. *flestr*, *flesk*, *ekki* bzw. *elska*, *helgr*; vgl. Noreen (1923/5 1970: § 128).

Im Afär. ist die Ausgangssituation etwas anders. Laut Kap. 4.5–4.6 disimiliert awn. *ɛi* schon vor 1200 zu afär. *ai*, so daß von afär. *ai*KK > [æ], d.h. von einem sehr offenen Kurzvokal, auszugehen ist. Da aber das Afär. diesen Laut nicht besaß, hat eine Lautanpassung stattgefunden. Die nächstliegende Lösung, nämlich auf afär. *e* (< awn. *e/ɛ*) zurückzugreifen, wird bei afär. *flestr*, *flesk*, *ekki* realisiert.

In den zwei singulären Fällen mit afär. \**ailsk-*, \**hailg-* bietet sich indes eine andere Möglichkeit an: Analog zu afär. *al+s*, *g* > *ál+s*, *g* weicht monophthongiertes afär. *ail+s*, *g* auf langes *æ* aus, das lautgesetzlich zu [a:] gesenkt und bei der Quantitätsumlegung zu [ǣ] gekürzt wird. Von diesem Wandel bleiben fär. *helsi* bzw. *elgur* unberührt, weil deren awn. *ɛ* schon mit *e* zusammengefallen ist.

*Føroysk orðabók* (1998) führt auch Formen mit *elsk-* auf. Diese können auf die aisl. Entwicklung \**ailsk-* > *elsk-* zurückgehen, lassen sich aber auch als dän. Einfluß erklären. Gerade *alska* hat seit der Reformation mit dän. *elske* und dessen christlich konnotierter Lesart 'Nächstenliebe ausüben' konkurriert. Entsprechend gilt *alska* als altertümlich, während das Substantiv *alskur* geläufiger als *elskur* ist. Laut *Føroysk orðabók* (1998) ist *elskin* typisch für Suðuroy, was daran liegen kann, daß hier *æ*KK lautgesetzlich zu [ɛ] wurde.

### 3.3. Awn. *a*, *é*, *æ* auf Suðuroy

In den Mundarten auf Suðuroy erscheinen awn. *é/æ* als [e:, ɛ], so daß der Eindruck entsteht, hier wären *é*, *æ* zu *é* zusammengefallen; vgl. awn. *tré*, *léttr* > suð. *træ*, *lættur* [e:, ɛ]. Einiges spricht indes gegen diese einfache Erklärung.

Weil awn. *gæ-*, (*s*)*kæ-* > suð. [ge:-, k<sup>h</sup>e:-, ske:-] keine Palatalisierung aufweisen, muß auch auf Suðuroy awn. *æ* zunächst zu einem palatalisierungsunterbindenden [a:] gesenkt worden sein (vgl. Zachariasen 1966, 1970). Shetl. *kēr(ə)* (< awn. *kærr*) ohne Palatalisierung zeigt, daß eine solche Senkung mit darauffolgender Hebung nicht nur für Suðuroy, sondern auch für einen größeren südwestinselnord. Raum anzunehmen ist. Jakobsen (1928–1932:409) verzeichnet auch eine Nebenform shetl. <sup>1</sup>*korri*, deren Stamm sich aus awn. *kærr* entwickelt haben soll, d.h. mit *æ* > *á* und lautgesetzlichem awn. *á* > shetl. [ɔ]KK.

Die Senkung  $\text{æ} > \text{á}$  in *korri* wird auch dadurch bestätigt, daß dieses Wort mit shetl. <sup>2</sup>*korri* 'quicklebendig' (vgl. schwed. *kurre*) verwechselt wird. Auch die Ergebnisse in Kap. 3.1 sprechen für awn.  $\text{é} > \text{afär}$ .  $\text{æ} [\text{a}:] > \text{suð. [e:, \text{ɛ}]}$ .

Gegen die Annahme einer gesamtfär. Senkung  $\text{é}, \text{æ} > [\text{a}:]$  und einer Suðuroy-typischen Hebung  $[\text{a}:] > [\text{e:}]$  scheinen indes selten belegte Nebenformen mit Palatalisierung von *g-, (s)k-* vor awn.  $\text{æ}$  zu sprechen. So verzeichnet Werner (1996: 53) neben *kærrur* [ $\text{k}^{\text{h}}\text{e}:-$ ] auch Varianten mit  $[\text{t}\text{ʃe}:-]$  (Sumba, Fámjin) und  $[\text{çe}:-]$  (Sandvík). Zachariasen (1966: 84) erwähnt neben *kærrur*<sup>2</sup> auch *skærrur* mit Palatalisierung, die er aber auf dän. Einfluß zurückführt (Entlehnung aus einem palatalisierenden Gebiet Dänemarks, wozu Seeland vor dem 18. Jh. gehörte; vgl. Skautrup (1944: 252); Thorson (1949: 366–368); Lisse (1964: 189–208)). Werner (1996) nimmt hingegen diese Beispiele als Beleg dafür, daß die Palatalisierung vor awn.  $\text{æ}$  ursprünglich auch auf Suðuroy eingetreten ist und daß sich awn.  $\text{æ}$  direkt zu suð.  $[\text{e:}]$  entwickelt hat. Die entsprechenden Anlaute bei *gæ-, kæ-* [ $\text{d}\text{ʒe}:-, \text{t}\text{ʃe}:-$ ] seien später durch die nördlicheren  $[\text{g}, \text{k}]$  — die lautgesetzlich vor  $\text{æ} > [\text{a}:]$  unaffriziert geblieben sind — substituiert worden. Diese Erklärung setzt eines der folgenden zwei Szenarien voraus:

- Als die Palatalisierung bei suð. *gæ-, kæ-* die Stufe  $[\text{d}\text{ʒ}-, \text{t}\text{ʃ}-]$  erreicht hatte, wurde sie vom Konsonantismus des nördlicheren *gæ-, kæ-*  $[\text{g}-, \text{k}-]$  beeinflusst: suð. *gæ-, kæ-*  $[\text{d}\text{ʒ}-, \text{t}\text{ʃ}-]$   $\rightarrow$   $[\text{g}-, \text{k}-]$ . Bei dieser restituierenden Entlehnungssubstitution kommt dem Vokal eine wichtige distributionelle Rolle zu; *ge-, ke-*  $[\text{d}\text{ʒ}-, \text{t}\text{ʃ}-]$  haben sich nämlich zuerst weiter zur typischen Suð.-Aussprache  $[\text{j}-, \text{ç}-]$  entwickelt, bevor sie später durch die nördliche Aussprache *ge-, ke-*  $[\text{d}\text{ʒ}-, \text{t}\text{ʃ}-]$  ersetzt wurden.

Da suð. *gæra*  $[\text{ge:}]$  und *gera*  $[\text{d}\text{ʒe}:-, (\text{j}e:)]$  nicht homophon sind, hat der erste Lautersatz vor dem Zusammenfall  $\text{æ}, \text{e} > [\text{e:}]$ , d.h. vor der Quantitätsumlegung stattgefunden. Sonst müßte man eine lexemweise Identifikation beim Lautersatz annehmen oder von unterschiedlichen Palatalisierungsgeschwindigkeiten bei suð. *ge-* und *gæ-* sowie von einem entsprechendem Differenzierungsmerkmal beim Lautersatz ausgehen. Beides ist aber kaum zu begründen.

<sup>2</sup> Die Herkunft der Palatalisierung von awn. *kærr* ist auch deswegen als unsicher zu beurteilen, weil dieses Wort auf eine Entlehnung von afrz. *cher/ker* zurückgeht, eventuell mit Vermittlung über das Mnd.

Ein derart früher, d.h. vor der Quantitätsumlegung stattfindender Lautersatz scheint bei der isolierten Lage von Suðuroy unwahrscheinlich, auch angesichts des Alters des gesamten Isoglossenbündels zwischen Suðuroy und Lítla Dímun. Für eine isolierte Stellung Suðuroys auch nach der Quantitätsumlegung spricht, daß hier die Monophthongierung gekürzter Diphthonge erheblich restriktiver erfolgt ist als sonst auf den Färöern.

Nimmt man statt dessen an, daß  $\ae > \text{suð.} [\text{æ:}, \text{æ}]$  erst ab dem 16. Jh. mit  $e > [e:, \text{ɛ}]$  zusammengefallen ist, ergeben sich andere Schwierigkeiten: Die Kürzen und die Längen von  $e, \text{æ}$  müßten sich bei einem baldigen Zusammenfall analog verhalten haben. Für einen solchen Wandel gibt es keine Hinweise.

Selbst wenn ein Lautersatz vor der Quantitätsumlegung nachgewiesen werden könnte, wäre zu klären, weshalb nur  $\text{suð. } g\text{æ-}, k\text{æ-}$  [dʒ-, tʃ-] durch [g-, k-] substituiert wurden, während sich  $ge-, ke-$  [dʒ-, tʃ-] zumindest in den südlichsten und nördlichsten Orten Suðuroys weiter zu [j-, ç-] entwickelten, bevor sich die nördliche Aussprache  $ge-, ke-$  [dʒ-, tʃ-] durchsetzte. Warum sollte  $\text{æ}$  substitutionsbegünstigend (und somit palatalisierungsabweisend) gewirkt haben, während  $e$  zunächst palatalisierungsbegünstigend (und somit substitutionsabweisend) blieb? Eine solche Diskrepanz zwischen palatalisierungshemmendem Lautersatz bei  $g\text{æ-}, k\text{æ-}$  und palatalisierungsbeschleunigendem Lautwandel bei  $ge-, ke-$  wäre zumindest ungewöhnlich. Alternativ ließen sich  $\text{suð. } ge-, ke-$  [dʒe:-, tʃe:-] als veraltete Varianten mit stehengebliebener Palatalisierung betrachten, die als Zweitformen erhalten geblieben wären und sich nun gegen die jüngeren und nur vorübergehend erfolgreichen Weiterentwicklungen mit  $ge-, ke-$  [j-, ç-] wieder behaupten würden. Auch das muß als fraglich bezeichnet werden.

- Denkbar ist auch ein Szenario, bei dem zunächst nicht nur  $ge-, ke-$ , sondern auch  $g\text{æ-}, k\text{æ-}$  auf ganz Suðuroy die letzte Palatalisierungsstufe [j-, ç-] erreicht haben. Durch phonotaktisch und/oder lexikalisch gesteuerten Lautersatz aus dem Norden sind dann zentralsuð.  $ge-, ke-$  [dʒe:-, tʃe:-/tʃe:-] und gesamtsuð.  $g\text{æ-}, k\text{æ-}$  [ge:-, ke:-] entstanden. Bei diesem Szenario ist unbefriedigend, daß  $ge-, ke-$  weit mehr nichtsubstituierte Reliktformen mit [j-, ç-] aufweisen als  $g\text{æ-}, k\text{æ-}$ . Außerdem bliebe zu klären, weshalb ältere Relikte mit  $k\text{æ-}$  [tʃe:-/tʃe:-] häufiger sind als solche mit  $ke-$  [tʃe:-/tʃe:-] — in beiden Fällen müßte ja die Stufe [çe:-] als die lautgesetzliche Normal-

form angesehen werden. Auch wäre unverständlich, warum in den südlichsten und nördlichsten Orten Suðuroys die Restitution bei *ge-* weniger konsequent war als bei *gæ-*.

Keines dieser Szenarien nimmt sich besonders überzeugend aus. Wenn man aber von einer Senkung  $\text{æ} > [\text{a}:]$  auch für Suðuroy ausgeht, erklärt sich, weshalb suð. *gæ-*, *kæ-* [*ge:-*, *ke:-*] keine Palatalisierung hat. Dabei lassen sich die palatalisierten Suðuroy-Formen *gæ-*, *kæ-* [*ɟʒe:-*, (*tʃe:-*)] als seltene Nebenformen erklären. Sie sind am ehesten als Einfluß von suð. *ge-*, *ke-* [*ɟʒe:-*, (*tʃe:-*)] einzuordnen, zumal *gæ-*, *kæ-* seltener sind als *ge-*, *ke-*. Eventuell sind suð. *gæ-*, *kæ-* [*ɟʒe:-*, (*tʃe:-*)] auch vereinzelt entstanden, als die Hebung ( $\text{æ} >$ ) [*a:*]  $>$  [*e:*] einsetzte, aber die Phase irreversibler Affrizierung noch nicht völlig abgeklungen war; vgl. Abb. (6). Die Distributionsprobleme eines aus dem Norden kommenden Lautersatzes bei *gæ-*, *kæ-* sind daher gegenstandslos. Zu diesem Bild paßt auch Zachariasens (1966: 84) Feststellung, daß die ältere Suðuroymundart keine Palatalisierung von *g-* und *k-* vor *æ* habe.

Damit erweist sich der Lautersatz in zentralsuð. *ge-* [*ɟʒ- > j-*]  $\rightarrow$  [*ɟʒ-*] als weder phonotaktisch noch lexikalisch gesteuert. Die inzwischen selten gewordene Aussprache von z.B. *jarn* als suð. [*ɟʒadn*] (statt sonst im Fär. mit erhaltenem [*j-*]) deutet an, daß der Lautersatz generalisiert, d.h. nicht nur bei *ge-* [*ɟʒ- > j-*], sondern bei jedem anlautenden *j* (auch vor nicht palatalisierungsauslösendem Vokal) stattfand. Solche Hyperrestitutionen sind keine Seltenheit. Ein ähnlicher Fall findet sich im Inseldän; vgl. Lisse (1964: 181–201), der u.a. das Beispiel *gern* für dän. *jern* anführt. Es ist aber auch denkbar, daß im Fär. gar kein Lautersatz stattgefunden hat und jedes *j* durch spontanen Lautwandel zu [*ɟʒ-*] wurde. Eine vergleichbare (aber genetisch nicht verwandte) Affrizierung wiederfuhr im 3. Jh. dem Gemeinromanischen; z.B. lat. *iungere*  $>$  afrz. *joindre*  $>$  [*ɟʒ-*]  $\rightarrow$  engl. *join* (bei afr. [*ɟʒ-*] schwindet der Plosiv im 12./13. Jh.). Solche Affrizierungen sind jedoch bei den germ. Sprachen ungewöhnlich.

Die Hebung ( $\text{æ} >$ ) [*a:*]  $>$  suð. [*e:*] ereignete sich vor der Längung von *a*  $>$  [*a:*], das sich gesamtfär. zu [*ea:*] entwickelt hat. Sonst wären  $\text{æ} >$  [*a:*] und *a*  $>$  [*a:*] — wie in den anderen Mundarten — zusammengefallen. Auf eine Hebung ( $\text{æ} >$ ) [*a:*]  $>$  suð. [*e:*] deutet auch die suð. Entwicklung der awn. Verbindungen *ada/aga*, *aðu/agu*  $>$  afär. *\*aa*, *\*au* an. Hier kam es schon vor der Quantitätsumlegung zur Dehnung des *a*, zum Zusammenfall mit awn. *æða/æga*, *æðu/ægu*  $>$  *\*æa*, *\*æu* sowie zur Hebung zu suð. [*e:*]+*a/u*. Außerhalb Suðuroy entwickelten sich diese Verbin-

dungen dagegen zu  $a/\text{æ}+\text{ð}/g+a/u > [\text{æ}i, \text{ei}i]+a$  bzw.  $[\text{ea}i]+\text{vu}$ ; vgl. *lada*, *saga*, *gladur*, *dagur*, *bræða*, *frægari*, *æður*, *frægur*. Sowohl die Dehnung als auch der Hiatusfüller haben zu einem präferierteren Silbenkontakt geführt. Dies gilt um so mehr, als das Awn. keinen Silbenkontakt  $\check{V}.\check{V}$  kennt.

Die Quantitätsumlegung ist nach der Hebung  $[\text{a}i] > \text{suð}$ .  $[\text{e}i]$  eingetreten, da sonst *hræddur* auf Suðuroy mit  $*[\text{a}, a]$  gesprochen worden wäre.

Nur auf Suðuroy wird  $\acute{e}, \text{æ} >$  gesamtär.  $[\text{a}i]$  zu  $[\text{e}i]$  gehoben. Dieser Dialektzug hängt vermutlich damit zusammen, daß awn.  $e > [\text{e}i]$  (und teilweise auch  $[\text{ø}i]$ ) auf Suðuroy geschlossener ist als im sonstigen fär. Raum; vgl. Werner (1968:96 f.). Deshalb war der allophonische Spielraum für (awn.  $\acute{e}/\text{æ} > \text{æ} >$ )  $[\text{a}i]$  auf Suðuroy größer als sonst. In den anderen Gebieten, wo awn.  $e > [\text{e}i]$  eher als  $[\text{ø}i]$  realisiert wird, blieb (awn.  $\acute{e}/\text{æ} > \text{æ} >$ )  $[\text{a}i]$  offener, um einen Zusammenfall zu vermeiden.

Die suð. Mundart zeigt daher, daß die Diphthongierung  $[\text{a}i] > [\text{ea}i]$  ohne den palatalen Einfluß von  $\acute{e}/\text{æ}$  zustande kommt und somit vom gelängten awn.  $a$  ausgeht. Diese Feststellung gilt auch außerhalb von Suðuroy, wo awn.  $a > [\text{a}i]$  nicht nur mit den gesenkten Längen awn.  $\acute{e}/\text{æ} > [\text{a}i]$  zusammengefallen ist, sondern diese auch zur Diphthongierung  $[\text{a}i] > [\text{ea}i]$  „mitgerissen“ hat. Das läßt sich artikulatorisch begründen, wenn man bedenkt, daß  $a > [\text{a}i] > [\text{ea}i]$  auf einer geringen Artikulationsspannung beruht. Diese ist für offene Vokale typisch. Hinzu kommt, daß Kurzvokale weniger gespannt sind als Langvokale, eine Eigenschaft, die sie oft nach einer Dehnung beibehalten; vgl. Küspert (1988:84 f.). Entsprechend zeigen die halbgeschlossenen fär.  $e, \text{ø}, o > [\text{e}^{\text{ø}}, \text{ø}^{\text{ø}}, \text{o}^{\text{ø}}]$  eine geringere Diphthongierungstendenz als awn.  $a > [\text{a}i] > [\text{ea}i]$ ; vgl. Rischel (1961: xix; 1964). Deswegen dürfte auch nördlich von Suðuroy die Diphthongierung  $a/\acute{e}/\text{æ} > [\text{ea}i]$  primär von awn.  $a > [\text{a}i]$  ausgegangen sein.

### 3.4. Awn. $\acute{a}, \acute{\rho}$

Für das Awn. nimmt man ein velares  $\acute{a} [\text{ɔ}]$  an, das mit labialumgelaute-tem  $\acute{a} > \acute{\rho}$  zusammenfällt. Entsprechend läßt sich fär.  $[\text{ɔ}]$  in z.B. *átta* erklären. Die heutige Aussprache von  $\acute{a}/\acute{\rho} > \acute{\rho}$  als  $[\text{a}i]$  (orthographisch  $\langle \acute{a} \rangle$ ) auf den Norduroyar ist daher eine Rückentwicklung, die erst nach der Hebung von  $(\acute{e}/\text{æ} >) [\text{a}i] > \text{afär}$ .  $[\text{e}i]$  eingetreten ist. Für die Norduroyar kann daher Hægstads (1917:76) Behauptung, daß sich hier urn.  $\bar{a}$

gehalten hat, nicht zugestimmt werden. Bei der Quantitätsumlegung hätte sich dann für *átta* eine Kürze [a] ergeben müssen. Die entsprechende Länge wäre dann mit der von gelängtem *a* zusammengefallen, was ebenso nicht der Fall ist.

### 3.5. Diphthongierungsentwicklungen bei fär. *a*, *é*, *æ* und *á*, *ó*

#### 3.5.1. *Diphthongierungs- und Monophthongierungsreihen*

Awn. *a*, *é*, *æ* und *á*, *ó* wurden im Fär. diphthongiert. Die teilweise widersprüchlichen Aussagen über die dialektale Variation (vgl. (3)) werden vor dem Hintergrund einer Diphthongierungs- und Monophthongierungstypologie verständlicher.

Diphthongierungen fangen damit an, daß die monophthongische Artikulation dynamisiert wird, wobei Langvokale Ab- oder Anglitte entwickeln. Durch einen Akzentumsprung können aus den fallenden Diphthongen steigende und aus den steigenden fallende Diphthonge werden. Als Übergangsstadium finden sich schwebende Diphthonge. Monophthongierungen erfolgen, indem unbetonte Diphthongteile (über An- und Abglitte) schwinden.

Für die fär. Entwicklung von awn. *a*, *é*, *æ* und *á*, *ó* lassen sich rein theoretisch sechzehn Diphthongierungs- und Monophthongierungsreihen bilden. Acht dieser Reihen enthalten steigende Abglitte und fallende Anglitte, so daß sie aus logischen Gründen ausscheiden. Bei den restlichen Reihen kommen für das Fär. nur solche mit öffnenden Diphthongen in Frage; vgl. (2).

(2)

- (a) palatal fallende Abglittreihe: [e:] > [e<sup>a</sup>:] > [éa:] > [ea:] > [éá:] > [e<sup>a</sup>a:] > [a:]  
 (b) velar fallende Abglittreihe: [ɔ:] > [ɔ<sup>a</sup>:] > [óa:] > [oa:] > [óá:] > [ɔ<sup>a</sup>a:] > [a:]  
 (a') palatal steigende Anglittreihe: [a:] > [e<sup>a</sup>a:] > [éá:] > [ea:] > [éa:] > [e<sup>a</sup>:] > [e:]  
 (b') velar steigende Anglittreihe: [a:] > [ɔ<sup>a</sup>a:] > [óá:] > [oa:] > [óa:] > [ɔ<sup>a</sup>:] > [ɔ:]

#### 3.5.2. *Die synchrone Variation bei fär. a, æ und á*

Wie die Zusammenfassung in (3) zeigt, wurden viele der Übergangsstufen in (2) als synchrone Varianten registriert.

(3)

	awn. <i>a</i> , <i>é/æ</i> > fär. <i>a</i> , <i>æ</i>	awn. <i>á/ǫ</i> > fär. <i>á</i>
Hammershaimb (1854: 237 f.)	I lang stavelse udtales det [d.h. <i>a</i> ] på Norderøerne næsten som dansk <i>æ</i> , og på de øvrige øer snart nærmere <i>a</i> , snart nærmere <i>æ</i> , oftest med en sammensmeltet lyd af <i>æ</i> og <i>a</i> , dog således at <i>a</i> -lyden er den fremherskende, foran hvilken der da høres et lidet forslag af <i>e</i> eller <i>a</i> ...  <i>æ</i> udtales ganske som <i>a</i> [...] undtagen på Syderø, hvor det lyder som <i>e</i> eller dansk <i>æ</i> ...	[N]år det [d.h. <i>á</i> ] står i en lang stavelse, udtales det på Norderøerne som et meget langtrukket <i>a</i> , omtrent som tysk <i>aa</i> ... På de andre øer lyder det som <i>å</i> med en bilyd af <i>a</i> efter sig, dog således, at begge lydene smelte sammen i en stavelse, noget bredere end f. ex. i engl. <i>war</i> ; på Vågø udtales denne lyd bredest med en hel foredrøjning af munden.
Hammershaimb (1891: lix f.)	I lang stavelse udtales det [d.h. <i>a</i> ] på Norderøerne og Østerøen som dansk <i>æ</i> , på de øvrige øer som et sammensmeltet <i>æa</i> (i én stavelse), dog således at <i>a</i> -lyden er den fremherskende ...  <i>æ</i> udtales ganske som <i>a</i> [...] undtagen på Suderøen, hvor det lyder som <i>e</i> eller dansk <i>æ</i> ...	<i>á</i> udtales, når det står i lang stavelse, på Norderøerne og i flere bygder på Østerøerne som et langtrukket <i>a</i> ...; på de andre øer lyder det som et sammensmeltet <i>åa</i> (i én stavelse), dog med fremherskende <i>a</i> -lyd; på Vågø udtales denne lyd bredest.
Jakobsen; vgl. Hammershaimb (1891: 442)	... <i>svævende diftonger, ved hvilke der indenfor samme stavelse glides jævnt fra den ene vokal til den anden, således at accenten er omtrent ligelig fordelt på begge led</i> [...] ; <i>i reglen synes dog den sidste vokal at have størst vægt. Disse diftonger ere: æa ... åa ...</i>	
	d.h. etwa [( <i>æa</i> ), <i>éá</i> ]	d.h. etwa [( <i>ǫa</i> ), <i>ǫá</i> ]
Werner (1987: 441)	Norden: [ <i>e<sup>β</sup></i> , <i>e<sup>α</sup></i> , <i>æ</i> , <i>ε</i> ] sonst: [ <i>εa</i> ]	Norden: [ <i>ɔa</i> , <i>a</i> ] sonst: [ <i>ɔa</i> ]

Hammershaimb bezieht seine Lautangaben auf das Dänische, wobei leider offen bleibt, welches Dänisch genau gemeint ist. Man kann jedoch von den folgenden Annäherungen ausgehen.

Für fär. *a*, *æ* (< awn. *a*, *é/æ*) auf den Norduroyar dürfte Hammershaimb einen halboffenen Monophthong [ɛ:, æ:] meinen. Sonst liege meist ein öffnend-steigender Diphthong vor: „*a*-lyden er den fremherskende, foran hvilken der da høres et lidet forslag af *e*“. Dem entspricht etwa [ɛa:, æa:] („sammensmeltet lyd af *æ* og *a*“). Die diphthongische Aussprache finde man auch auf Eysturoy. Hammershaimb (1954) scheint außerdem einen Diphthong wie etwa [ʰa:] gehört zu haben („lidet forslag af [...] *a*“). Das läßt sich entweder als die letzte Monophthongierungsstufe [ɛa:] > [ʰa:] oder als eine anfängliche Diphthongierung [ʰa:] > [ɛa:] verstehen. Auf Suðuroy sei fär. *æ* hingegen monophthongisch geblieben und werde etwa [e:, ɛ:] gesprochen.

Jakobsen bezieht sich nur auf die Aussprache Süd-Streymoy mit Tórshavn. Ihm zufolge sind fär. *a*, *æ* steigende Diphthonge, die aber auch schwebend realisiert sein können.

Bezieht man diese über ein Jahrhundert alten Beobachtungen sowie Werners (1987) Befragungsergebnisse aus den 1960er Jahren auf die Reihe (2a) in Kap. 3.5.1, erweist sich der Norden mit [ɛ:, ɛʰa:] als konservativ, während [ɛa:, ɛʰa:, ɛʰa:] in den zentralfär. Gebieten auf einen bereits eingetretenen Akzentumsprung hinweisen. Geht man hingegen von (2a') aus, drehen sich die Verhältnisse um; dann erscheint der Norden als das Neuerungsgebiet und [ɛʰa:] als eine konservative Variante.

Was die Entwicklung von awn. *á*, *ǫ* > fär. *á* betrifft, beschreibt Hammershaimb (1854) für die Norduroyar eine monophthongische Aussprache, während die anderen Gebiete einen fallenden Diphthong [ʰa:] („*á* med en bilyd af *a* efter sig“) aufweisen. Hammershaimb (1891) scheint dagegen einen steigenden Diphthong [ʰa:] zu meinen („sammensmeltet *áa* [...] med fremherskende *a*-lyd“). In Anbetracht der Reihen (2b) und (2b') in Kap. 3.5.1 löst sich dieser Widerspruch als eine synchrone Variation verschiedener Entwicklungsstufen auf. Mit dem schwebenden Diphthong gibt Jakobsen das „Missing link“ an. Gemessen an (2b) wäre im Norden die Entwicklung mit [ʰa:, a:] am weitesten gegangen, während in den südlicher gelegenen Gebieten noch die Vorstufen [ʰa:, ʰa:, ʰa:] vorherrschten. Geht man hingegen von (2b') aus, verhält es sich umgekehrt.

### 3.5.3. Die färöischen Diphthongierungsreihen

Im folgenden soll entschieden werden, welche der Reihen in (2) für die



fär. Mundarten relevant sind. Wie schon Werners (1987: 440–445) Überlegungen zeigen, ist das mit erheblichen Schwierigkeiten verbunden — eine endgültige Klärung ist wohl kaum zu leisten. Die folgende Methode geht von einer maximalen Anzahl theoretisch denkbarer Wandelszenarien aus und benennt Kriterien, anhand derer weniger plausible Kandidaten ausgeschlossen werden können. Dadurch lassen sich die Grenzen des tatsächlich Rekonstruierbaren präzise aufzeigen. Die Methode macht außerdem auf bisher unerkannte Wandelszenarien aufmerksam.

Da die Norduroyar eine andere Entwicklung aufweisen als das südlich davon gelegene Gebiet, ist zunächst von den 16 Szenarien in (4) auszugehen.

(4)

	Norduroyar (2a) sonst (2a)	Norduroyar (2a) sonst (2a')	Norduroyar (2a') sonst (2a)	Norduroyar (2a') sonst (2a')
Norduroyar (2b) sonst (2b)	A	B	C	D
Norduroyar (2b) sonst (2b')	E	F	G	H
Norduroyar (2b') sonst (2b)	I	J	K	L
Norduroyar (2b') sonst (2b')	M	N	O	P

Diese Szenarien sind nicht alle gleichermaßen wahrscheinlich. Ihre Relevanz läßt sich anhand folgender Parameter, die teilweise im Widerspruch zueinander stehen, ermitteln. Relevante und unmarkierte Parameter werden in der Tabelle (5) mit einem Pluszeichen „+“ markiert.

- (a) Es hat als unmarkiert zu gelten, wenn im ganzen Dialektraum dieselben Reihen mit lediglich regional unterschiedlichem Entwicklungsstand wirksam waren. Diese Eigenschaft haben die Szenarien ADEHILMP (palatale Reihe) und die Szenarien ABCDMNOP (velare Reihe).
- (b) Sprachsystematisch gesehen ist eine parallele Entwicklung der velaren und der palatalen Reihe zu erwarten, d.h. (2a+2b) oder (2a'+2b'). Für die Norduroyar sehen ABFEKLOP eine solche Kopplung vor, die aber ungenutzt bleibt, weil nur der Anfangspunkt einer der Reihen beansprucht wird ([ɛ:] bei (2a) bzw. [a:] bei (2b')). In der Tabelle wird dies mit einem „\*“ markiert. Eine Kopplung im sonstigen Gebiet haben ACFHIKNP.

- (c) Die Reihen sollen einen problemlosen Anschluß an die awn. Vorgeschichte der jeweiligen Laute ermöglichen. In bezug auf die Kopplungen von (2a') mit (2b') ist dies auf den Norduroyar bei KLOP und im sonstigen Gebiet bei FHNP nicht der Fall: Die anfänglichen Diphthongierungen in (2a') und (2b') können nicht gleichzeitig stattgefunden haben, da die Reihen sonst zusammengefallen wären. Die Kombination (2a'+2b') setzt daher voraus, daß (2a') [a:] > [ɛa:] vor á/ǫ [ɔ:] > [a:] stattgefunden haben muß. Die Senkung (é/æ >) æ > [a:] > [a:] kann nämlich nicht erst nach ([ɔ:] >) [a:] > [ɔa:] eingetreten sein, da dieser Wandel nach, jener hingegen vor der Quantitätsumlegung gewirkt hat. Damit eine Reihenkopplung möglich wird, muß daher [ɛa:] (2a') den erst nachher stattfindenden Wandel [a:] > [ɔa:] (2b') „abwarten“. Für den Norden hätte [ɛa:] ein Vorbild nur für [a:] > [ɔa:] abgegeben, weil sich [ɔa:] hier nicht weiter entwickelt. Alle Reihen, die keine problematischen Anschlüsse an ihre awn. Vorgeschichte haben, erhalten in (5) ein Pluszeichen.
- (d) Die Reihen (2a) und (2b) sind phonetisch natürlicher als (2a') und (2b'). Laut Kap. 3.3 sind öffnende Diphthongierungen mit Abglitt bei awn. é/æ/a, á/ǫ > fär. [ɛa:, ɔa:] zu erwarten. Weil außerdem awn. á/ǫ > fär. [ɔ]KK mit awn. oKK zusammenfiel und oK zu [ɔ:]K wurde, konnte awn. á/ǫ > fär. [ɔ:](K) unabhängig von gekürztem awn. á/ǫ diphthongieren; vgl. Küspert (1988: 207 f.). Schließlich bewirken die Monophthongierungen awn. é/æ/a, á/ǫ > afär. [a:, ɔ:] > [ɛ<sup>a</sup>:, ɔ<sup>a</sup>:] eine größere Differenzierung bei den maximal offenen Langvokalen. Präferiert sind daher die Szenarien ABEFIJMN (palatale Reihe auf den Norduroyar), ACEGIKMO (palatale Reihe im sonstigen Gebiet), ABCDEFGH (velare Reihe auf den Norduroyar), ABCDIJKL (velare Reihe im sonstigen Gebiet). Die Natürlichkeit der palatalen Reihe bleibt jedoch auf den Norduroyar ungenutzt, weil hier nur der Anfangspunkt der Reihe relevant ist (in (5) mit „\*“ markiert).
- (e) Ein kurzer Wandelweg ist plausibler als lange Umwege. Vor allem den Norden möchte man gerne als ein Reliktgebiet sehen. Für awn. á > nördl. [a:] ist daher (2b') attraktiver als (2b). Bei é, æ, a > nördl. [ɛ:] impliziert Reihe (2a) konservativere Züge. Präferiert auf den Norduroyar sind somit ABEFIJMN (palatale Reihe (2a)) und IJKLMNOP (velare Reihe (2b')). Im sonstigen Gebiet sind BDFHJLNP (palatale Reihe (2a')) und EFGHMNOP (velare Reihe (2b')) präferiert.

(5)	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P
(a) gesamtfr. palatale Reihe: (2a) oder (2a')	+			+	+			+	+			+	+			+
(a) gesamtfr. velare Reihe: (2b) oder (2b')	+	+	+	+									+	+	+	+
(b) Reihenkopplung auf Norduoyar	*	*			*	*					*	*			*	*
(b) Reihenkopplung im sonstigen Gebiet	+		+		+	+		+	+		+			+		+
(c) gute Reihenschlüsse	+	+	+	+	+		+		+	+			+			
(d) Reihennatürlichkeit, palatal auf Norduoyar: (2a)	*	*			*	*			*	*			*	*		
(d) Reihennatürlichkeit, palatal sonst: (2a)	+		+		+		+		+		+		+		+	
(d) Reihennatürlichkeit, velar auf Norduoyar: (2b)	+	+	+	+	+	+	+	+								
(d) Reihennatürlichkeit, velar sonst: (2b)	+	+	+	+					+	+	+	+				
(e) kurzer palataler Weg auf Norduoyar: (2a)	+	+			+	+			+	+			+	+		
(e) kurzer velarer Weg auf Norduoyar: (2b')									+	+	+	+	+	+	+	+
(e) kurzer palataler Weg im sonstigen Gebiet: (2a')		+		+		+		+		+		+		+		+
(e) kurzer velarer Weg im sonstigen Gebiet: (2b')					+	+	+	+					+	+	+	+
Summe (ohne „*“):	8	6	6	6	6	5	4	5	7	5	4	4	7	6	4	6

Wie die Zusammenstellung (5) zeigt, schneidet Szenario A am besten ab. Danach folgen IM, BCDENP, FHJ, GKLO. Deshalb werden AIM in die engere Wahl gezogen und bezüglich der Parameter (a)–(e) qualitativ bewertet.

Szenario M hat die unwahrscheinliche Eigenschaft, daß sich (2a) [ɛ:] > [ɛ<sup>a</sup>:] > [éa:] > [ɛa:] > [ɛá:] und (2b') [a:] > [ʔa:] > [ɔá:] südlich der Norduroyar antisymmetrisch verhalten.

Szenario A ist zweifelhaft, weil der konservative Norden die ganze Reihe (2b) durchlaufen müßte, bis [a:] erreicht würde.

Szenario I erweist sich daher als die attraktivste Lösung. Außer auf den Norduroyar gehen (2a, 2b) mit der zu erwartenden öffnenden Diphthongierung eine Reihenkopplung einher. Mit I ist außerdem die Reihe (2a) für den gesamten fär. Dialektraum vorgesehen; vgl. Abb. (6).

Bei I hat man mit (2a, 2b') auf den Norduroyar keine gekoppelten Reihen. Das ist aber nicht nachteilig, da hier (2a) bei seinem palatalen Reihenanfang [ɛ:] stehen bleibt. Die fehlende Reihenkoppelung kommt auch dadurch zum Ausdruck, daß sich [ɛ:] schneller zugunsten von [ɛa:] zurückzieht als [a:]; vgl. Weyhe (1996b: 14). Das sonstige Gebiet hat zwar die velare Reihe (2b), was aber wenig ins Gewicht fällt, da (2b') auf den Norduroyar bei seinem Reihenanfang [a:] stehen bleibt. Dieses [a:] ist somit das Ergebnis einer Delabialisierung/Develarisierung von awn. *á/ǫ* > *ǫ* und nicht das Endprodukt von (2b). Insgesamt gehen die wesentlichen Neuerungen von der Mitte des Sprachgebiets aus und klingen in Richtung Norden ab.

An I mag störend wirken, daß im Velaren nicht zu entscheiden ist, ob [ʔa:] (das Werner (1987:441) in Klaksvík und Húsar gehört hat) zum Anfang der nördlichen Reihe (2b') oder zum Ende von (2b) gehört. In diesem Gebiet ist daher unklar, wo die Grenze zwischen (2b') und (2b) genau verläuft. Doch scheint es sinnvoll, [ʔa:] zu (2b'), d.h. als südliche Entwicklung der Norduroyar zu zählen. Während Hammershaimb (1891: lix) auch für Eysturoy eine „mindre diftongeret udt. af á“ (d.h. [a, ʔa:]) vermerkt, ist heute eher [ɔá:] zu hören. Dieses [a, ʔa:] aus (2b') wurde kaum von einer progressiveren (2b')-Form [a:] > [ʔa:] > [ɔá:] verdrängt. Das würde nämlich voraussetzen, daß sich die nördliche Reihe (2b') fortentwickelt hätte, je weiter südwärts sie vorgedrungen wäre, und daß nun die progressivste Form ihre Verbreitungsrichtung gewechselt hätte. Hammershaimbs und Werners Beobachtungen lassen sich dadurch besser erklären, daß sich eine anfangs zentralfär. (2b)-Form ([ɔ:] > ... >) [ɔá:] nordwärts ausgebreitet und die (2b')-Formen [a, ʔa:] verdrängt hat.

Das Schwinden der [ʔa:]-Formen auf Eysturoy spricht auch gegen das Szenario A. Demnach wäre Reihe (2b) eine nördliche Neuerung, die immer weniger Reihenstufen durchläuft, je weiter sie sich südwärts ausbreitet. Gegen eine solche in der Wandelkraft abklingende Staffellandschaft ist an und für sich nichts einzuwenden. Allerdings müsste man dann das Verdrängen der [ʔa:] durch die [ɔá:]-Formen als eine (spätere) nun nordwärts gerichtete Ausbreitung der wenig progressiven zentralfär. Formen erklären.

### 3.6. Zusammenfassung

Keine der Lösungen in Kap. 3.5 vermag ganz zu befriedigen. Hält man jedoch Szenario I für das attraktivste, läßt sich insgesamt die Entwicklung in (6) von awn. *a, é, æ* und *á, í* rekonstruieren. Szenario A ist in (6) enthalten, wenn (2b') unbeachtet bleibt.

## 4. Awn. *í, ý, ú* und *ei, øy, ou*

### 4.1. Die awn. Ausgangsbedingungen

Die maximal geschlossenen Langvokale awn. *í, ý, ú* erscheinen heute bei Länge als fär. *i/ý* [uɪ:], *ú* [ɥu:]. Vor allem *i* > [uɪ:] mit seinem labialen Anlaut galt immer als besonders erklärungsbedürftig. Wie öfter in der Forschungsliteratur vermerkt, trat *y* > [uɪ:] auch in der norw. Mundart von Setesdal ein, doch wurde dieser Vergleich bisher in keinen systematischen Zusammenhang mit der Entwicklung der restlichen fär. Langvokale und Diphthonge gesetzt; vgl. jedoch Küspert (1988: 218–236). Auch das Isl. wurde nicht hinreichend als Kontrastsprache beachtet, um die fär. Vokalentwicklungen besser zu verstehen. Die divergierende Entwicklung von awn. *í, ý, ú* in diesen drei Gebieten ist vor dem Hintergrund folgender fünf Wandelaussagen zu sehen:

- A. Diphthongierung *ó* > *ou*
- B. Delabialisierung *ý, øy, y* > *í, ei, i*
- C. Steigton und schließende Diphthongierung bei den reihengekoppelten *í, ý, ú*
- D. Diphthongdissimilation von *ei, øy, ou*
- E. Palatalisierung von *ú* bei stark geschlossener und gespannter Artikulation

(6)

Urn.

Awn.

1. Umlaute

2. Zusammenfall

3. leichte Palatalisierung

4. Zusammenfälle

5. Senkung

6. Palatalisierung von g-, (s)k-

7. Hebung auf Süduroy

8. Quantitätsumlegung

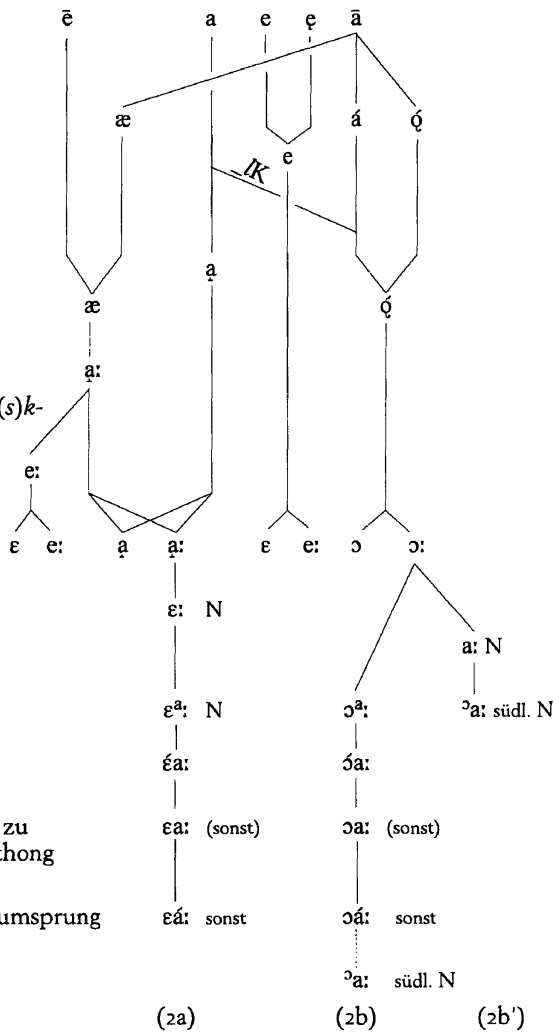
9. Hebung

10. Delabialisierung

11a. Herausbildung von  
Abglitt/Anglitt

11b. Akzentverschiebung zu  
schwebendem Diphthong

11c. vollständiger Akzentumsprung



Einige allgemeine Eigenschaften von A–E:

- B, C, D, E sind artikulatorisch gesehen natürliche Entwicklungen, die oft und in vielen Sprachen spontan auftreten. Sie gelten daher als relativ unmarkiert, so daß in erster Linie hiervon abweichender Wandel erklärungsbedürftig ist. Zur Diphthongierung  $ó > ou$  (Punkt A) vgl. Kap. 8.
- Die Entwicklungen A–E können nicht gleichzeitig und vollständig realisiert werden, so daß oft konfliktreiche Wechselwirkungen auftreten.
- Die einzelnen Wandlerscheinungen treten nicht gleichzeitig und auch nicht überall im awn. Dialektraum ein. Das führt zu regional divergierenden Interferenzen von A–E. Deshalb resultieren auch anfänglich kleine oder gar rein zufallsmäßige Dialektunterschiede in mehreren stark divergierenden Vokalsystemen.
- Kompromisse zwischen sich widerstrebenden Wandeltendenzen können typologisch ungewöhnliche Vokalsysteme bewirken.
- Bei gekoppelten Reihen (wie z.B.  $i, y, ú$  und  $ei, øy, ou$ ) hat das palatale ungerundete Glied einen besonderen Stellenwert: Das palatale gerundete Glied setzt immer die Existenz seines ungerundeten Pendantes voraus, während das umgekehrte nicht gilt. Dieser Umstand zeigt sich auch darin, daß eine einheitliche und phonetisch „natürliche“ Entwicklung einer ganzen Reihe unterbunden werden kann, wenn allein  $i$  oder  $ei$  an diesem Wandel gehindert wird.

Auf Island und in Setesdal sind die Auswirkungen von A–E am deutlichsten zu erkennen. Vor dem Hintergrund dieser verwandten Mundarten erweisen sich die fär. Sonderentwicklungen als eine natürliche Konsequenz derselben Ausgangsbedingungen.

#### 4.2. Isländisch

Im Aisl. setzt sich die Delabialisierung  $y, øy, y > i, ey$  [ei],  $i$  konsequent durch — möglicherweise weil die früh palato-velar realisierten awn.  $ou, ø$  einen gewissen Druck auf die gerundeten Vokale ausgeübt haben. Entsprechend sind auch  $ó/ø$  mit  $æ$  zusammengefallen.

Eine öffnende Diphthongierung von  $i$  wird dadurch verhindert, daß awn.  $ei$  nicht zu  $ai$  dissimiliert — eventuell wegen  $ó/ø, æ >$  isl. [ai]. Um diphthongieren zu können, hätte  $i$  auf [ii] ausweichen und sich im Laufe einer weiteren Velarisierung auch Labialität zulegen müssen. Eine derartige Entwicklung ist sehr unnatürlich, weshalb sie unterbleibt. Im Fär.

läßt sie sich hingegen rechtfertigen (vgl. 4.4.2).

Es ist aufschlußreich, die Entwicklung von aisl. *ú* in einem westnord. Kontext zu betrachten: „Wurde *ú* rein vel. erhalten [...], so kam es in der Regel auch zu keiner nennenswerten qualitativen Veränderung des *ó*. [...] Wo eine Diphthongierung von *í* – *ý* – *ú* festzustellen ist, liegt auch eine Diphthongierung von *ó* vor“ (Küspert 1988: 331). Das Isl. scheint dem zu widersprechen. In allen anderen westn. Mundarten mit *ó* > *ou* hat sich nämlich *ú* gewandelt. Wie gezeigt, konnten aber aisl. *i/ý* nicht diphthongieren. Beim velaren Glied der gekoppelten Reihe *i, ý, ú* unterblieb dies folglich auch. Aisl. *ó* > *ou* hat somit aisl. *ú* einem diphthongierenden Druck ausgesetzt, der aber ergebnislos bleiben mußte.

### 4.3. Die Mundart von Setesdal

Die Mundart von Setesdal unterscheidet sich vom Isl. dadurch, daß awn. *ou* und *o* velar geblieben sind. Weil somit kein Druck auf die gerundeten Palatalvokale entstand, kam es zu keiner Delabialisierung von *y, øy, y*.

Im Gegensatz zum Isl. setzte sich aber eine schließende Diphthongierung von *i, ý, ú* durch. Die diphthongierenden Erststufen lassen sich als *i, ý, ú* > [ii], [yy], [uu] rekonstruieren. Eventuell waren diese auch im Isl. vorhanden, wurden aber rückgängig gemacht, weil keine weitere Diphthongierung möglich war. Haugens (1982: 42) zu unrecht kritisierte Notation [ij, uɥ] für isl. *i/ý, ú* erfaßt genau diesen Umstand. Eine weitere Öffnung von [ii], [yy], [uu] wird zunächst durch *ei, øy, ou, ó* > *ou* gebremst.

Diese Situation löst sich erst, indem awn. *ei, øy* gegen die Spitze des Vokaldreiecks zu *ai, oy* geöffnet werden. Dieser Wandel ist als gleichsinnig anzusehen, da die Öffnung des labialen Diphthonganlauts von *øy* zwangsläufig eine Velarisierung mit sich zieht (maximal offene gerundete Palatalvokale sind artikulatorisch unnatürlich; vgl. mhd. *mîn, niu* > *-ei-, -øy-* mit nhd. *mein, neu* [-ai-, -ɔi-]). Obwohl awn. *ei, øy* gleichzeitig dissimilieren, hat sich diese Veränderung sehr unterschiedlich auf *i* > [ii] und *ý* > [yy] ausgewirkt.

Nachdem *ei* zu *ai* dissimiliert worden war, vollzog awn. *i* > [ii] die zu erwartende Öffnung zu [ei]. Weil eine Weiterentwicklung *i* > [ii] > [i̥i] ein höchst unnatürlicher Weg gewesen wäre, dem Diphthongierungsdrang nachzugeben, hat awn. *i* die Dissimilation *ei* > *ai* sozusagen „ausgesessen“. Wäre *ei* > *ai* unterblieben, hätte sich *i* wie im Isl. unverändert gehalten.

Awn. *øy* steht zunächst einer weiteren Öffnung von awn. *y* > [yy]



entgegen. Weil aber *y* bereits gerundet ist, ist das Ausweichen von *y* > [yy] > [ɥy] in die Mittelgaumigkeit weniger unnatürlich als dies bei *i* > [ii] der Fall gewesen wäre. Damit wird deutlich, daß awn. *ei, øy* > *ai, oy* erst nach *y* > [yy] > [ɥy] stattgefunden haben kann. Während *i* bei [ii] verhartete und sich dann zu [ei] öffnete, hatte *y* > [ɥy] bereits eine irreversible Entwicklung, die kein Zurück zu [yy] > [øy] mehr zuließ, hinter sich gelegt. Dadurch zerbricht die im Awn. gekoppelte Reihe *i, y, ú*.

Trotz der Dissimilation *ou* > *au* konnte awn. *ú* > [uu] nicht weiter geöffnet werden, weil dies zu einem Zusammenfall mit *ó* > *ou* geführt hätte. Anders als im Isl., wo *i, y* monophthongisch bleiben und wegen des Reihenzwangs eine Diphthongierung von *ú* unterbinden, kann setesd. (und fär.) *ú* seinem Diphthongierungsdrang nachkommen. Damit wird erneut klar, daß *ó* > setesd./fär./isl. *ou* keineswegs eine isl. Diphthongierung von *ú* unterbindet; *ó* > *ou* verhindert lediglich die „natürlichste“ Entwicklung *ú* > [ou].

Wegen *ou* > *au* und *ó* > *ou* entsteht bei *ú* > [uu] eine stark geschlossene und somit gespannte Aussprache, die folglich eine palatallere Artikulation bewirkt. Dementsprechend weicht *ú* > [uu] > setesd. [ɥu] in die Mittelgaumigkeit aus, behält aber seinen geschlossenen Auslaut. Erst danach öffnet sich der Diphthong, wobei er insgesamt stärker palatalisiert wird: [ɥu] > [øu] > [ɛu].

Die Auflösung der Reihe awn. *i, y, ú* > [ei, ɥy, ɛu] erweist sich in der setesd. Mundart als eine natürliche Interferenz der universell zu erwartenden, aber teilweise in Konflikt zueinander stehenden Lautveränderungen A–E. Für eine in manchen Punkten abweichende Darstellung vgl. Küspert (1988: 222–226).

#### 4.4. Färöisch

##### 4.4.1. Die afär. Ausgangsbedingungen

Wie im Aisl. werden awn. *ou, o* auch im Afär. palatovelar realisiert. Bei afär. *o* fällt diese Palatalisierung schwächer aus als im Aisl.; afär. *o* bleibt vor Nasalverbindungen velar. Möglicherweise geht diese Restriktion von den velaren Verbindungen *ng, nk* aus; vgl. awn. *þrongr* > isl. *þröngur*, fär. *trongur*. Sie wäre daraufhin auf die anderen Nasalverbindungen übertragen worden; vgl. awn. *hond, skömm* > isl. *hönd, skömm*, fär. *hond, skomm*. Hinsichtlich awn. *o* steht daher das Fär. zwischen dem Isl. und der setesd. Mundart.

Auch die Delabialisierung der palatalen Vokale fällt im Fär. bescheiden aus: Nur awn. *y* > *i* ist hiervon betroffen. Weil awn. *u* im Fär. velar

geblieben ist, erweist sich awn. *u* > spätaisl. [ʏ] nicht als Ursache, sondern allenfalls als Folge der Delabialisierung *y* > *isl* [i(:)].

Wie im Isl. und in der setesd. Mundart ist auch im Afär. ein Diphthongierungsdrang *i, ý, ú* > [ii], [ɣy], [su] anzunehmen.

#### 4.4.2. Afär. *i, ý*

Mit der setesd. Mundart hat das Fär. gemeinsam, daß *øy* einer „natürlichen“ Diphthongierung *y* > [ɣy] > \*[øy] entgegensteht. Deshalb weicht *y* > afär. [ɣy] in die Mittelgaumigkeit aus (im Isl. trat dies wegen *i/ý* > *i* nicht ein).

Wie im Isl., aber im Gegensatz zu der setesd. Mundart unterbindet *ei* im Fär. die zu erwartende Diphthongierung von *i* > [ii] zu [ei]. Als dann — wie in Setesdal — *ei* > fär. *ai* eintritt, hat afär. *i* bereits einen anderen Entwicklungsweg irreversibel eingeschlagen, der kein Zurück zu [ii] und somit zur Öffnung [ii] > \*[ei] mehr ermöglicht. Wie aber das Isl. zeigt, ist ein unverändertes *ei* kein hinreichender Grund für ein endgültiges Ausweichen von *i* in die Mittelgaumigkeit zu [uɪ]; vgl. auch Rischel (1968: 105). Da der weitere Schritt von *i* > [uɪ] zu [uɪi] einen phonetisch gesehen höchst „unnatürlichen“ Diphthonganlaut bewirkt hätte, muß der gerundete Diphthonganlaut bei *i* > [uɪ] anders erklärt werden.

Im Gegensatz zum Isl. gibt es im Fär. eine halbwegs attraktive Möglichkeit für awn. *i* > [ii], seinem Diphthongierungsdrang nachzukommen: Afär. [ii] schließt sich der schon vorhandenen Entwicklung *y* > afär. [ɣy] an. Im Isl. gab es wegen *i/ý* > *i* diesen Weg nicht, und in Setesdal kam er nicht in Frage, weil sich *i* erwartungsgemäß zu [ei] entwickeln konnte. An diesem Vergleich wird ersichtlich, daß der Diphthongierungsdrang von *i* so groß war, daß sich *i* der ungewöhnlichen Entwicklung *y* > [ɣy] anschloß, er aber nicht ausreichte, um *i* > [ii] unabhängig von *y* zum Diphthong [ɣy] werden zu lassen. Deshalb ist Hansson (1983: 143), der einen Zusammenfall *i/ý* > *i* annimmt, nicht zuzustimmen. Warum sollte sich eine gerade verlorengegangene Labialität erneut herausbilden? Es wäre aber auch voreilig, mit Chapman (1962: 132) und Küspert (1988: 202, 222) statt dessen einen Zusammenfall *i/ý* > afär. *y* anzunehmen. Warum sollte sich monophthongisches awn. *i* im Fär., aber nicht im Isl. Lippenrundung zulegen?

Der Zusammenfall von fär. *i/ý* ist durch die afär. Weiterentwicklungen von awn. *i* und *y* bedingt. Erst als *y* > [ɣy] irreversibel geworden war, gab es für *i* eine schon vorhandene und aus phonetischer Sicht einigermaßen naheliegende Alternative zur unterbundenen Diphthongierung zu [ei]: Statt wie im Isl. monophthongisch *i* zu bleiben, schloß

sich *i* dem von *y* > [ɥy] vorgegebenen Wandelweg an, und zwar erst nachdem *y* > [ɥy] diphthongisch geworden war — davor hatte ja *y* dem *i* nichts Diphthongisches „anzubieten“. Ein solch ungewöhnliches Ausweichmanöver wird kaum durch Merkmalswandel, sondern muß durch Lautsubstitution erfolgt sein. Andernfalls müßte man sich eine parallele Entwicklung *i*, *y* > [ji, ɥy] vorstellen, bei der [ji] erst angesichts einer Weiterentwicklung zu [ɥi] (dem ungerundeten Pendant zu [ɥy]) mit dem erheblich „natürlicheren“ [ɥy] zusammenfällt. Wenn man aber *i* > [ji] nicht als eine „natürliche“ Folge der durch awn. *ei* unterbundenen Diphthongierung *i* > *ei* sehen möchte (im Isl. wäre dann *i* > [ji] zu [i:] rückgängig gemacht worden), müßte man für das Fär. schließen, daß *i* > [ji] von *y* > [ɥy] ausgelöst wurde. Aus typologischer Sicht wäre es ungewöhnlich, daß die Entwicklung eines gerundeten Palatalvokals die parallele Entwicklung des entsprechenden ungerundeten Vokals bewirkt hätte. Auch das spricht für eine Lautsubstitution.

Einen späten Zusammenfall von *i/y* zu [u:] belegt eine Beobachtung von Naert (1958: 27 f.). Auf Stóra Dímun will er ein mittelgaumiges [i:] mehrmals gehört haben (dieses [i:] kann nur auf *i* zurückgehen). In diesem Sinne lassen sich auch die *i(i)*-Schreibungen <Viin, siin, Riki> (fär. *vin*, *sín*, *riki*) in Peder Syvs Abschrift der Liederaufzeichnungen, die Ole Worm im Jahr 1639 erhielt, phonetisch deuten (vgl. Helgason 1924: 30–39).

Es ist deutlich geworden, daß man keineswegs mit Chapman (1962: 147 f.) awn. *y* > fär. [u] für eine setesd. Entlehnung halten muß. Diese fär. Besonderheit ist sehr wohl innersprachlich nachzuvollziehen.

#### 4.4.3. Afär. *ú*

Als Glied der gekoppelten Reihe awn. *i*, *y*, *ú* weist awn. *ú* einen Diphthongierungsansatz [uu] auf. Nicht nur afär. *i*, *y* wurden auf ihrem „natürlichen“ Weg hin zu einem schließenden Diphthong gebremst, auch *ú* kann sich nicht weiter öffnen. Wie im Isl. und in der setesd. Mundart steht *ó* > *ou* einer solchen Entwicklung entgegen. Dadurch erhält *ú* eine stark geschlossene und somit gespannte Artikulation. Da afär. *i*, *y* diphthongierten, konnte dies auch bei afär. *ú* > [ɥu] geschehen. Als awn. *i*, *y* die Stufe [ɥy] erreicht hatten, war damit sogar eine gewisse Symmetrie gegeben. Im Gegensatz zur setesd. Mundart blieb der Diphthongauslaut von fär. [ɥu] nicht-palatal sowie der ganze Diphthong gerundet und maximal geschlossen. Anders als fär. *i*, *y* > [u] hat *ú* > [ɥu] nicht weiter dissimiliert. Wie Petersens (2000: 41 f.) Formantenmessungen zeigen, ist die durch *ó* > *ou* ausgelöste Geschlossenheit von *ú* [ɥu]

noch heute am Diphthongauslaut erkennbar. Bei *i/y* [u] zentralisierte der schwächer betonte Auslaut hingegen etwas, wohl auch weil *ei*, *øy* > fär. [ai, ɔʏ] keinen maximal geschlossenen Auslaut mehr haben.

Laut Hamre (1944: 33) finden sich Handschriften aus dem 17. Jh., die regelmäßig awn. *i*, *y* unterscheiden. Verwechslungen seien jedoch schon ab dem 16. Jh. belegt. Die Entrundung von *y* scheint später als im Isl. und somit unabhängig von awn. *y*, *y*, *øy* > (a)isl. *i*, *i*, *ey* eingetreten zu sein. Awn. *y* muß daher im Fär. auch bei Länge eine Zeitlang als noch nicht entrundetes [ʏ:/y:] existiert haben. Wenn man diese späte Datierung auf keine konservative Schreibkonvention zurückführt, kommt man zu folgendem Ergebnis: Kurz gebliebenes awn. *y* und die Kürze von fär. *ú* [ɥu] > [ɥ] > [ʏ] haben eine Zeitlang als zwei verschiedene *y*-Laute nebeneinander bestanden. Als Minimalpaar läßt sich *brúnna/brynnna* anführen. Da fär. *ú* [ʏ]KK nicht entrundet wird, muß *y* > [ɪ] vor [ɥ] > [ʏ] eingetreten sein. Faßt man [ʏ] als ein „natürlicher“ gemachtes Kürzungsprodukt von *ú*KK > [ɥu] auf, scheint *y* > fär. [ɪ] das Ergebnis einer Schubkette zu sein.

Die Entrundung von frühneufär. *y* [ʏ:/y:] ist ein zu erwartender Prozeß (vgl. Punkt B oben), der sich auch dadurch erklären läßt, daß die frühneufär. Längen von awn. *ó/ø*, *ø/ø*, *q* nur beschränkt in der Lage waren, dem [y:] ein halboffenes Pendant zu sein: Fär. [ø:] wird gebietsweise sehr offen artikuliert; vgl. hierzu Kap. 5.4. Mit [ʏ:/y:] > [i:] bekommt außerdem lang gewordenes afär. *i*, d.h. der neu entstandene palatale Kardinalvokal, etwas Zulauf.

#### 4.4.4. Afär. *ei*, *øy*, *ou*

Anders als in der setesd. Mundart ist awn. *ei*, *øy* > afär. *ai*, *oy* keine gekoppelte Dissimilation. Awn. *ei* > afär. *ai* muß nach awn. *ou* > *øy* eingetreten sein. Sonst wäre die typologisch ungewöhnliche Situation entstanden, daß sich awn. *ou* zu *øy* entwickelt, obwohl es hierzu keine ungerundete Entsprechung gegeben hätte. Das ist auch der Grund, weshalb (awn. *ou* >) *øy* erst zu *ey* [ei] delabialisiert, nachdem awn. *ei* zu afär. *ai* geöffnet wurde.

Awn. *øy* > afär. *oy* ist vor awn. *ou* > *øy* eingetreten (Schubkette) — sonst wären awn. *øy*, *ou* zu *øy* zusammengefallen. Im Gegensatz zum Isl. wird *øy* nicht entrundet, sondern sein Anlaut velarisiert. Das ist vermutlich durch fär. *y*, das seine Labialität behält sowie velare Züge annimmt, bedingt.

Da awn. *i* seinem „natürlichen“ Drang zu *ei* nicht nachkommt, muß sich *i* schon vor awn. *ei* > *ai* der depalatalisierenden Diphthongierung *y* >

[ɥy] irreversibel angeschlossen haben. Diese wiederum ist vor awn. *øy* > *oy* eingetreten, da *y* sonst zu *øy* tendiert hätte; vgl. Abb. (9) in Kap. 4.6.

#### 4.5. Afär. *i*, *y*, *ei*, *øy*, *ou*, *æ*, *é*, *ø* und die Palatalisierung

Die Beispiele in (7) belegen, daß die Depalatalisierung von afär. *i*, *y* abgeschlossen war, bevor die Palatalisierung von *g*-, (*s*)*k*- einsetzte. Da bereits *i*, *y* > afär. [ji, ɥy] depalatal sind, besagt diese Feststellung nichts über den Zeitpunkt der weiteren Entwicklung zu fär. *i*/*y* [ui:]. Wenn Hammershaimb (1891:lix) für Eysturoy und Norðuroyar „en gennemgående mere åben udt. af *i* og *y*, omtr. = *yi*, *yj*“ feststellt, meint er mit „*yi*, *yj*“ eventuell eine noch mittlungige Aussprache [ɥy:]. Für diese Deutung spricht auch, daß Hammershaimb (1854: 240, 1891: lxi) ebenso den Anlaut von *ú* [u:] mit *y* bezeichnet.

(7)

awn.	fär. (ohne Palatalisierung)	isl. (mit Palatalisierung)
<i>gífr</i>	<i>gívrur</i> [gu:]	<i>gífur</i> [kji:-]
<i>gýgr</i>	<i>gýggja</i> [gu-]	<i>gýgur</i> [kji:-]
<i>kill</i>	<i>kili</i> [k <sup>h</sup> ui:-]	<i>kill</i> [k <sup>h</sup> ji:-]
<i>kýr</i>	<i>kýr</i> [k <sup>h</sup> ui:-]	<i>kýr</i> [k <sup>h</sup> ji:-]
<i>skíta</i>	<i>skíta</i> [skui:-]	<i>skíta</i> [skji:-]
<i>skýla</i>	<i>skýla</i> [skui:-]	<i>skýla</i> [skji:-]

Neben den normalen Kürzen bei fär. *i*/*y*KK > [ui, (uɥ)] finden sich auch [u] und palatales [ɥ]. Da [ui, uɥ, u, ɥ] sämtlich gerundet sind, hat sich awn. *i* > [ji] der labialen Entwicklung *y* > [ɥy] > [ɥɥ(:)] > [ui(:)] schon vor der Quantitätsumlegung angeschlossen. Und weil *y*KK > [ɥ] keine Palatalisierung bei *g*-, (*s*)*k*- auslöst, ist [ɥ] keine direkte Kürzung von awn. *y* (leider macht Naert (1958) keine Angabe zur entsprechenden Kürze des von ihm gehörten *i* > [iu:]). Fär. *i*/*y* [uɥ, ui] ist ein fallender Diphthong, so daß man in der Kürze [ɥ] den Auslaut von [uɥ] nicht vermuten darf. Statt dessen kann [ɥ] die Fortsetzung eines älteren mittlungigen Anlauts von [ɥy] sein. Am ehesten ist jedoch [ɥ] mit Werner (1987: 450) als das Ergebnis einer Merkmalsantizipation anzusehen. Dabei nimmt der Diphthonganlaut [u-] die Palatalität des Diphthongauslauts [-i/ɥ] vor dessen Schwund an; vgl. hierzu Kap. 6.

Wie (8) zeigt, lassen sich auch die Entwicklungen von awn. *ei*, *øy*, *ou*, *æ*, *ø* in eine relative Chronologie zur Palatalisierung von *g*-, (*s*)*k*- setzen.

(8)

	ei	øy	ou	æ	ø
awn.	<i>geit</i>	<i>gøyma</i>	<i>gaula</i>	<i>gæfr</i>	<i>gøltr</i>
isl.	<i>geit</i> [kjei:-]	<i>geyma</i> [kjei:-]	<i>gaula</i> [kœi:-]	<i>gæfur</i> [kjar:-]	<i>göltur</i> [kœ-]
fär.	<i>geit</i> [gai:-]	<i>goyma</i> [gøi:-]	<i>geyla</i> [dʒei:-]	<i>gævur</i> [gea:-]	<i>gøltur</i> [gœ-]
awn.	<i>keisari</i>	<i>køyra</i>	<i>kaupa</i>	<i>kæra</i>	<i>køttr</i>
isl.	<i>keisari</i> [k <sup>h</sup> jei:-]	<i>keyra</i> [k <sup>h</sup> jei:-]	<i>kaupa</i> [k <sup>h</sup> œi:-]	<i>kæra</i> [k <sup>h</sup> jar:-]	<i>köttur</i> [k <sup>h</sup> œ-]
fär.	<i>keisari</i> [k <sup>h</sup> ai:-]	<i>koyra</i> [k <sup>h</sup> øi:-]	<i>keypa</i> [ʃœi:-]	<i>kæra</i> [k <sup>h</sup> ea:-]	<i>köttur</i> [[k <sup>h</sup> œ-]
awn.	<i>skeið</i>	<i>skøyta</i>	<i>skaut</i>	<i>skærr</i>	<i>skørr</i>
isl.	<i>skeið</i> [skjei:-]	<i>skeyta</i> [skjei:-]	<i>skaut</i> [skœi:-]	<i>skær</i> [skjar:-]	<i>skör</i> [skœ:-]
fär.	<i>skeið</i> [skai:-]	<i>skoyta</i> [skøi:-]	<i>skeyt</i> [ʃei:-]	<i>skærrur</i> [skeai:-]	<i>skør</i> [skœ:-]

Die Beispiele in (8) belegen, daß im Afär. der palatale Anlaut bei *ou* schon entstanden und bei *ei*, *øy*, *æ* bereits geschwunden war, als *g*-, *s(k)*-palatalisierten; vgl. auch norw. *geit* [jar-] mit Palatalisierung von *g* vor der Diphthongdissimilation.

Insbesondere zeigt (8), daß der palatale Anlaut bei awn. *ou* > isl. [œi:] erst nach, hingegen bei awn. *ou* > afär. *øy* schon vor der Palatalisierung von *g*-, *s(k)*- entstanden war. Da die Develarisierung von awn. *ou* fürs Isl. ins 13. Jh. datiert wird (vgl. (10) unten), kann sie kaum mit awn. *ou* > afär. *øy* zeitgleich gewesen sein — denn dies hieße unrealistischerweise, daß die fär. Palatalisierung von *g*-, *s(k)*- erst nach dem 13. Jh. stattgefunden haben könnte.

Die unterbliebene Palatalisierung in fär. *geit*, *keisari*, *skeið* deutet Amundsen (1968: 397) anders. Ihm zufolge gibt zentralfär. *ei* [ai] ein unverändertes germ. *ai* wieder (das keine awn. Schriftspuren hinterlassen hat). Die Aussprache [øi:] auf den Norduroyar, Eysturoy und auf Streymoy nördlich Hvítanes ginge dann direkt auf germ. *ai* > [øi] zurück (statt traditionellerweise: germ. *ai* > awn. *ei* (> *ai*?) > [øi]). Amundsens Analyse wirkt sich auch auf die Bewertung der etymologisierenden fär. Orthographie aus. Sollte es zutreffen, daß germ. *ai* im Afär. zunächst unverändert blieb, erwiese sich die Schreibung mit <ei> als ein Altislandismus ohne afär. Rückhalt. Die Mundartenüberdachung <ei> [ai, øi] wäre damit anachronistisch. Geht man von einem erhalten gebliebenen germ. *ai* aus, würde dies zwar die Entrundung von (awn. *ou* >) *øy* > *ey* [ei] besser erklären, aber nicht weshalb zuvor *ou* zu *øy* in Abwesenheit eines *ei* überhaupt palatalisierte. Ein Diphthongsystem, bei dem einem gerundeten *øy* kein ungerundetes *ei* gegenübersteht, wäre eine typologische Besonderheit. Wie (8) zeigt, ist awn. *ou* > *øy* (> *ey*) nicht mit *ø* > *ø*

zu parallelisieren, da dieser Wandel nach, jener hingegen vor der Palatalisierung stattfand. Bei Amundsens (1968) Analyse bliebe daher auch ungeklärt, weshalb sich awn. *i* nicht zu *ei* entwickelt hat. Unbefriedigend wäre auch, daß germ. *au* > *ou* einem erhaltenen germ. *ai* gegenüberstünde. Zum Vergleich: norw. *geit* [jai-] setzt voraus, daß awn. *ei* erst nach der Palatalisierung von *g*-dissimilierte.

#### 4.6. Zusammenfassung

Tabelle (9) faßt die bisherigen Ergebnisse zusammen und zeigt die verbliebenen Fragestellungen. Die Reihenfolge innerhalb einzelner sowie zwischen (auch schräg) untereinander stehenden Kästchen konnte geklärt werden (z.B. trat „*y* depalatalisiert ...“ vor „6. Palatalisierung ...“ ein). Die Verschränkung der Lautgesetzfolgen zweier nebeneinander stehender Kästen sind hingegen nicht geklärt. Vgl. auch die Zusammenfassung (6) in Kap. 3.6.

(9)

1. awn. <i>i, y, u</i> > [ii], [yy], [uu]		1. awn. <i>é/æ</i> > afär. <i>æ</i>
2. <i>y</i> depalatalisiert irreversibel zu [ɥy]		2. <i>æ</i> > [æ:]
3. <i>i</i> schließt sich <i>y</i> > [ɥy] irrev. an	3. awn. <i>øy</i> > <i>oy</i>	
	4. awn. <i>ou</i> > <i>oy</i>	
5. ( <i>i, y</i> >) [oy] > [ui]	5. awn. <i>ei</i> > <i>ei</i> [ai]	
	6. <i>øy</i> > <i>ey</i> [ei]	6. Palatalisierung von <i>g, (s)k</i> -
7. Quantitätsumlegung		
8. kurz gebliebenes <i>y</i> > [ɪ]		8. (awn. <i>y</i> >) [y:/v:] > [i:]
9. Monophthongierung der Kurzdiphthonge		

Für eine absolute Datierung der Lautgesetze in (9) gibt es kaum fär. Anhaltspunkte. Die Schreibung <ey> für awn. *ou* ist laut Matras (1960: 82) um 1400 belegt. Daher ist die irreversible Depalatalisierung von *i, y* ein paar Jahrhunderte früher anzusetzen. Auch für den Zusammenfall von *é, æ* gibt es einen frühen Hinweis: In den auf den Anfang des 14. Jh. datierten Gesetzestexten von „Lund 12“ (Hist. lit. 12 fol., heute Nr. 15 der Universitätsbibliothek Lund) sind laut Sørli (1936: 41) *é* und *æ* zusammengefallen.

Laut Matras (1960: 82) sind erste Anzeichen für einen Zusammenfall von awn. *i* und *y* — oder richtiger gesagt: von den afär. Fortsetzungen dieser beiden Laute — im 14. Jh. zu verzeichnen.

Bei gemeinsamen fär./isl. Lautentwicklungen geben die isl. Datierungen in Tabelle (10) weitere Hinweise. Geht man davon aus, daß awn.  $\varrho >$  afär.  $\emptyset$  vor 1200 stattgefunden hat, sind die Entwicklungen 1–6 in Tabelle (9) und 1–6 in Abb. (6) davor zu datieren. Allerdings sind gemeinsame fär./isl. Lautentwicklungen nicht immer zeitgleich. So deutet die Tatsache, daß awn.  $\varrho$  im Fär. vor Nasal velar bleibt, darauf hin, daß sich das Fär. nicht im geographischen Zentrum von awn.  $\varrho >$  afär.  $\emptyset$  befindet. Wenn das Fär. zum Randgebiet dieser Vokalveränderung gehört, dürfte man sie auch später ansetzen. Geht man aber davon aus, daß awn.  $\varrho >$   $\emptyset$  auch im Fär. vor 1200 eingetreten ist, muß man mit Werner (1996: 49) feststellen, daß sich bereits das älteste Afär. vom klassischen Aisl. stark unterschied.

## (10)

1. Palatalisierung 2a. awn. $\varrho u, \text{æ} > au$ [œi], $\text{æ}$ [ai] (13. Jh. laut Bandle 1956: § 53; Benediktsson 1959: 298) 2b. awn. $\varrho > \emptyset$ (13. Jh. laut Bandle 1956: § 53; um 1200 laut Benediktsson 1959; Karlsson 1989: 7) 2c. Vokallängung von $a, o, u$ vor $l+K$ (13. Jh. laut Blöndal Magnússon 1995: xv)	1a. aisl. $ey > [ei]$ (13.–17. Jh. laut Bandle 1956: § 55) 1b. aisl. $y, \acute{y} > i, i$ (13.–17. Jh. laut Bandle 1956: § 44)
3. Quantitätsumlegung (abgeschlossen Anfang des 16. Jh. laut Bandle 1956: § 15)	

5. Awn.  $\acute{o}/\acute{\emptyset}$ ,  $\emptyset/\emptyset$ ,  $\varrho$ 

Das Verhältnis von awn.  $\acute{o}/\acute{\emptyset}$ ,  $\emptyset/\emptyset$ ,  $\varrho$  und der Palatalisierung von  $g$ -,  $(s)k$ - konnte bisher nicht befriedigend geklärt werden; vgl. Zachariasen (1966: 79–81); Werner (1996: 50–53). Dabei sind folgende Fälle zu unterscheiden:

- Unproblematisch sind die seltenen kurzvokalischen Umlautprodukte awn.  $\emptyset/\emptyset$ . Das  $i$ -umgelauteete germ.  $o$  wurde bereits im Awn. entrundet (z.B. *komir* > *kømr* > *kem(u)r*), so daß dieses  $\emptyset$  nur dann eine Quelle für palatalisiertes  $g$ -,  $(s)k$ - sein kann, wenn eine Affrizierung von  $g$ -,  $(s)k$ - bereits vor der Entrundung stattfand.
- Bei der seltenen Kombination von palatal- und velarumgelauteetem



a (z.B. germ. \**akwisi* > awn. *þksi* > fär. *þks*) finden sich keine Wörter mit anlautendem *g*-, (*s*)*k*-.

- Laut Kap. 4.5 wurde awn. *ɔ* > fär./isl. *ø/ö* erst palatal (um 1200), als die Palatalisierung von *g*-, (*s*)*k*- abgeschlossen war. Deshalb weisen awn. *góltr*, *kǫttr*, *skǫrð* > isl./fär. *göltur/gøltur*, *köttur/køttur*, *skörð/skørd* keine Palatalisierung auf.
- Bisher ungeklärt ist jedoch, weshalb die Palatalisierung von fär. *g*-, (*s*)*k*- zwar vor *e*, aber nicht vor awn. *ó/ø* stattfand; vgl. awn. *góða*, *kóla* > fär. *gøða* [gø:-], *køla* [kʰø:-]. Die Palatalisierung wird kaum vor dem *i*-Umlaut eingetreten sein. Im Isl. hingegen war awn. *ó/ø* > *æ* palatalisierungsauslösend; vgl. isl. *gæða* [gjai:-], *kæla* [kjʰai:-] (der nicht-palatale Anlaut von [ai] ist später entstanden). Da awn. *ó/ø* > *æ* erst im 13. Jh., d.h. nach awn. *ɔ* > isl. *ö* erfolgte, fand die Palatalisierung vor noch gerundetem aisl. *ó/ø* statt.
- Wenn aber awn. *ó/ø* im Fär. keine Palatalisierung auszulösen vermag, gilt dies eventuell auch für awn. *ɔ* > fär. *ø*. Awn. *ɔ* könnte daher auch vor der Palatalisierung zu fär. *ø* geworden sein.
- Es gibt eine Handvoll fär. Wörter, bei denen laut Werner (1996: 50) eine konsonantische Palatalisierung vor fär. *ø* doch eingetreten zu sein scheint. Um diese Wörter von Fällen wie fär. *gøtur*, *køla* orthographisch zu unterscheiden, müssen sie mit <gj, (s)kj> geschrieben werden. Dabei habe das <j> keine etymologische Grundlage. Zachariasen (1966: 79–81) teilt diese Wörter in drei Gruppen ein und gibt einige Hinweise auf denkbare Etymologien. Damit in Kap. 5.4 das Verhältnis zwischen awn. *ó/ø*, *ø/ø* und der Palatalisierung von *g*-, (*s*)*k*- geklärt werden kann, müssen diese Etymologien ergänzt und teilweise neu überdacht werden.

### 5.1. *gjø*-, (*s*)*kjø*- durch Brechung und Umlaut (Zachariasen 1)

Zurecht nimmt Zachariasen vielfach an, daß Velarumlaut und *u*-Brechung für fär. *gjø*-, (*s*)*kjø*- verantwortlich sind.

a) *igjagn/igegn*, *gjagn-/gegn*-, *gjøgnum(-)*, *igjøgnum* 'gegen, durch'

Fär. *gjøgnum* ist dadurch entstanden, daß lautgesetzlich palatalisiertes *gegn* (< \**gagin*) den Anlaut von *gøgnum* (< \**gagnum*) beeinflusst hat. Bei frequenten Wörtern sind solche Analogien nicht unüblich. Die umgekehrte Einflußrichtung zeigen die nicht palatalisierten Varianten in fär. *gingu*, *gingin* [gɪ-/dʒɪ-]; vgl. Inf. *ganga* und Präs.Ind. *gongur* mit [g-].

Alternativ könnte man mit Noreen (1923/<sup>5</sup>1970: § 77.7) eine kontami-

nierte Form awn. *gegnum* annehmen, die nach *u*-Umlaut und Palatalisierung fär. *gjøgnum* ergibt.

b) *hava fyri gjøldum* 'zum Spott machen',

*halda e-n fyri gjøldur/gjøldum* 'jmdn. verhöhnen'

Fär. *gjøldur/gjøldum* kommt nur in bestimmten Wendungen vor (*Dictionary Færøense* verzeichnet nur den Dat.Pl.; vgl. Matras 1966).

Fär. *gjøld-* ist nicht mit *gjalð*, einem Verbalsubstantiv zu germ. \**geldan* 'Opferhandlung entrichten', verwandt. Statt dessen ist *gjøld-* zu germ. \**gel-* 'rufen, schreien' und seinen Ablautstufen zu stellen. Diese treten in einer ganzen Familie verschiedener Suffixbildungen auf: germ. \**gel-* > awn. *gialla*, *gjalpa*, engl. *yell*; germ. \**gal-* > awn. *gala*, *gelta*, *gallr*, isl. *gölr*; germ. \**gul-* > nyn. *gylta/-e*.

Fär. *gjøld-* ist insbesondere zur *ðr*-suffigierten Abtönungsstufe germ. \**galðr-* zu stellen: awn./fär. *galdr/galdur* 'Zauberlied, Geschrei', shetl. *galder/golder* 'lautes Geschwätz, Windrauschen'. Die fär. Bedeutung entsteht durch eine geringfügige semantische Verschiebung: 'Zauberspruch → Verwünschung → Spott'. Daraufhin hat sich der lautgesetzliche *u*-Umlaut des Dat.Pl. in den Akk.Sg. *gjøldur* ausgebreitet (die anderen Flexionsformen kommen im Fär. nicht vor).

Das *r* des Pl. *gjøldum* fehlt vermutlich, weil es in afär. \**gjøldr* als Flexiv reanalysiert wurde. Gegen diese Analyse läßt sich anführen, daß eher flexivisches *r* als Stammaslaut reinterpretiert wird; vgl. awn. *vøkstr/vakstar* → fär. *vøkstur/vakstrar*.

Von daher wäre statt dessen an einen *ð*-suffigierten, grundstufigen *u*-Stamm germ. \**gelðu-* > \**gjöld-* > fär. *gjöld-* zu denken. Vergleichbar sind mit vorgerm. *-tu-* gebildete Nomina agentis wie germ. \**wardu-* > awn. *-vørðr* > fär. *-vørður* sowie Verbalabstrakta wie urn. \**ferþu-* > *fiþrðr* > fär. *fiþrður*. Doch bereitet awn. \**gjöldr* 'Schreier' bzw. 'Geschrei' (→ afär. 'der Verschrieene?') semantische Probleme.

c) *gjørð(-)*, *kviðgerð/kviðgjørð* 'Sattelgurt'

S. *gjørði/gerði* in Kap. 5.2.2.

d) *gjørði/gjørdu* 'machte', *gjørt*, *gjørður*,

*gjørvitin/gørvitin* (selt.) 'wißbegierig'

Die Entwicklung von awn. *gera* ist komplex und noch nicht hinreichend geklärt; vgl. Friesen 1934; Widmark 1996; Bjorvand/Lindeman (2000: 303 f.).

Auszugehen ist von einem Verb germ. \**garwijan*. Im ältesten Awn.

findet sich palatal- und velarumgelautes *gørva* (run. *kuarua*). Awn. *gera* ohne *v* ist als Schwachtonvariante aufzufassen. Bei *gerva* wurde das *v* aus *gørva* übernommen. Als Prät. finden sich *gerða/gørða*.

Fär. *gjø-* im Prät. und Sup. läßt sich kaum lautgesetzlich erklären. Dieser Anlaut ist durch keine *u*-Brechung  $\epsilon > j\phi > j\theta$  entstanden, da dies *w > u* voraussetzen würde. Eventuell hat fär. \**gør-* den affrizierten Anlaut der in den Tanzballaden vorkommenden Nebenform *gerði* übernommen. Die Palatalisierung in *gjø-* kann aber auch vom Inf. *gera* kommen; vgl. fär. *gingu, gingin* mit [g-] von *ganga/gongur*.

Als Perf.Part. zu awn. *ger(v)a/gør(v)a* wird das Adj. germ. \**garwaz* 'fertig' > run. *karur* > *gørr* verwendet. Von der Nebenform awn. *gjørr* (mit aus dem Akk. *gervan* übernommener Affrizierung) leitet sich *gjørt* > fär. *gjørt* ab. Auch das könnte eine Quelle für das fär. Prät. auf *gjø-* sein. Fär. *gjörvitin/görvitin* 'wißbegierig' ist ebenfalls zu awn. *gørr/gjørr* zu stellen.

Fär. *gjø-* fügt sich gut in das Muster der vielen awn. Anlautvarianten ein und bedarf keiner *u*-Brechung als Erklärung. Eine solche ließe sich allenfalls als Analogie zu germ. \**garwiðō* > *gerð/gørð/gjørd* 'Werkstück, Handlung, Gemachtes' geltend machen.

e) *gjølla* 'klar, deutlich', *gjøll-*, *gjølliga/-igur*

Awn. *gørla(/gerla)* > fär. *gjølla* ist eine *la*-Suffigierung zu *gerr/gørr/gjørr*, das auf germ. \**garwaz* zurückgeht. Die fär. Schreibung beruht auf dem Zusammenfall awn. *ll, rl* > fär. [dl]; vgl. awn. *karl, kalla* > fär. *kallur* [-dl-], *kalla* [-dl-].

f) *kjøk(-)* 'unruhige See', *kjøk((u)r)*, *kjøkra*, *kjøk(r)utur*

Fär. *kjøk(r)-* und isl. *kjökur* 'Jammern', *kjøkra* 'schluchzen, winseln' gehen vermutlich auf eine *r*-Ableitung von germ. \**kekō-* > norw. *kjok*, schwed. dial. *kjåke* zurück; vgl. auch \**kekan-* > schwed. *kåke*. Bei der fär. Bedeutung wurde die auf- und abgehende Kieferbewegung beim Kauen auf Wellenbewegungen übertragen. Ein Anschluß an awn. *gjalf* 'Krach, starker Seegang, Meereslärm' und norw. *gjølg/gjelg* 'Seegang, Luftstrom, Wellen' ist formal unmöglich. Allenfalls hat die lautliche Ähnlichkeit zu *kjøk-* den Sinnbezirk „Wellen, Seegang“ assoziiert.

g) *kjølur* 'Kiel', *kjøl-*

Fär. *kjølur* geht auf *u*-gebrochenes germ. \**keluz* > awn. *kjøl* zurück.

h) *kjöt(-)* 'Fleisch', *kjøtblikk*, *kjøtneyt*

Awn. *kjōt* > fär./isl. *kjøt/kjöt* geht auf *u*-gebrochenes urn. *\*ketwa/ketwu* > *\*kiatu* zurück. Wenn das Lexem in Wortbildungen nicht den Hauptton trug, trat laut Noreen (1904: § 69.3; 1923/<sup>5</sup>1970: § 82.3) *w*-Umlaut vor *w* > *u* ein. Das daraus entstandene awn. *\*kōt* führt zu nisl. *ket*; vgl. auch aschwed. *kiot/kōt* > *kiōt*. Alternativ ließe sich die isl. Nebenform *ket* auf einen *a*-Stamm *\*keta* zurückführen.

i) *skjöldur* 'Schild', *skjold*, *skjöldra*

Fär. *skjöld-* setzt den mask. *u*-Stamm germ. *\*skelduz* > awn. *skjōldr* fort. Bei dem Neutrum fär. *skjold*, das nur in den Tanzballaden vorkommt, scheint lautgesetzliches awn. *ρ* > fär. *ø* nicht eingetreten zu sein. Das ist kaum eine Anpassung an die neutr. *a*-Stämme, obwohl sie im N.Sg. nie *ρ* (das in dieser Deklination das Pl.-Zeichen ist) aufweisen. Die Tanzballaden kennen durchaus ein Mask. *skjöldur*. Fär. *skjold* dürfte dän. beeinflusst sein, was auch den Genuswechsel erklärt. Im Dän. wurde das Wort schon vorreformatorisch zum Neutrum, wenn auch *din Skiold* in der Bibel Christians VI. bis 1871 blieb; vgl. Skautrup (1947: Bd. II, 53; 1968: Bd. IV, 165).

j) *upp á skjøns* (lok.), *til skjøns* '≈ in der Schräge'

Fär. *skjøns* [ʃ-] ist aus dän. *på skøns* < mnd. *schüns* 'schief' entlehnt (mit adän. *y* > *ø* Anfang des 13. Jh.). Die fär. Aussprache setzt entweder nd. [ʃ-] oder ein lautlich integriertes, aber noch nicht depalatalisiertes adän./frühneudän. *skiøns* voraus; vgl. Kap. 3.3.

k) *skjörur* 1. 'gebrechlich, spröde'; 2. 'ängstlich, scheu'; 3. 'verdrießlich' Auszugehen ist von germ. *skerz-* > awn. *skjarr* (*skjōrr*, *skjarrt*) > fär. *skjarrur* mit analogischem *-ur*. Daneben gibt es die regionale Form fär. *skjarur* mit *-ur* in Analogie zu awn. *stōrr/stōrt* → fär. *stōrur/stōrt*. Beide Varianten haben die *a*-gebrochene Form im Paradigma generalisiert. Die *u*-Brechung hat fär. *skjörur* (← *skjōrr*) generalisiert; vgl. auch das Süduroy-typische Verb *skjörkast* 'böse werden'.

Während *skjar(r)ur* ausschließlich die alten Bedeutungen 'ängstlich, scheu, verdrießlich' fortsetzt, verzeichnen *Føroynsk orðabók* (1998: 1053) und *Føroynsk-donsk orðabók* von Jacobsen/Matras (1961: 375) eine weitere Bedeutung bei *skjörur*: Neben 'ängstlich, scheu, verdrießlich' wird auch 'gebrechlich, spröde' angeführt. Diese Bedeutung hat das Fär. aus dän. *skør* (< mnd. *schör* < germ. *\*skuri*) entlehnt. Da sich 'gebrechlich, spröde' semantisch auf 'ängstlich, scheu' beziehen läßt, stellt sich die

Frage, ob lediglich das Semem 'gebrechlich, spröde' übernommen und dem vorhandenen Wort *skjörur* zugeordnet oder ob *skör/schör* entlehnt und mit einer fär. Endung versehen wurde. Im letzteren Fall wäre von zwei homophonen Lexemen *skjörur*<sup>1</sup> und *skjörur*<sup>2</sup> auszugehen.

Ob bei *skjar(r)ur/skjörur*<sup>1</sup> und *skjörur*<sup>2</sup> eine Polysemie- oder Homophonieanalyse am ehesten zutrifft, wird durch einen weiteren Umstand erschwert: Laut *Føroysk-donsk orðabók* (1961: 373) hat *skjar(r)ur* das entlehnte Semem 'spröde' übernommen, was allerdings *Føroysk orðabók* (1998: 1049) nicht verzeichnet.

## 5.2. Fär. *e/ø*-Varianten und die Palatalisierung

Bei einer zweiten Wortgruppe nimmt Zachariasen (1966: 79–81) ursprüngliches *ge-*, (*s*)*ke-* an, das erst nach erfolgter Palatalisierung zu *gjø-*, (*s*)*kjø-* labialisiert wurde.

### 5.2.1. Läßt sich ein Lautgesetz *e > ø* belegen?

Ein fär. Lautgesetz *e > ø* ist nur nach awn. *Kv-*, d.h. nach awn. *dv-*, *hv-*, *kv-*, *sv-*, *þv-* wirksam und selbst dort nicht konsequent durchgeführt; vgl. (11).

(11)

Awn.	Fär.
<i>dvelja, dvergr</i>	<i>dvølja, dvørgur</i>
<i>hvekkja, hvælpr, hvelfja, hverr, hversu</i>	<i>kvøkkja, hvølpur, hvølva, hvør, hvøssu/hvøssu</i>
<i>kveða, kvæld, kvern</i>	<i>kvøða, kvæld, kvørn</i>
<i>svelta, sverja, svefn, Sveriki, svella, sverð</i>	<i>svølta, svørja, svøvnur, Svøriki, svølla, svørd</i>
germ. * <i>swelp-</i> > nisl. <i>svølpur</i>	<i>uppsvølpadur, svølpast, svølpatur</i>
<i>þverra, þverr</i>	<i>tvørra, tvørrur</i>

Bei einigen Wörtern ist der Übergang noch als *e/ø*-Variation greifbar. Jedoch sind die konservativen *e*-Varianten meistens selten, veraltet oder regional; vgl. (12).

(12)

Awn./Isl.	Fär.	
awn. <i>kveða</i>	<i>kvetta</i> (selt.)	<i>kvøtta</i> (Intensivbildung zu <i>kvøða</i> )
awn. <i>þvestslytti</i>	<i>tvest</i> (veralt., Sandoy)	<i>tvøst</i>
awn. <i>hvetja</i>	<i>hvetja</i> (lok.)	<i>hvøtja</i>
isl. <i>skvetta</i>	<i>skvetta</i>	<i>skvøtta</i>
vgl. awn. <i>svarmr</i> , adän. <i>swærm</i>	<i>svermur</i> (lok.)	<i>svørmur</i>

In einigen wenigen Wörtern ist die Labialisierung gar nicht durchgeführt, u.a. in *svenskur*, *sverta*, *svevur* (< awn. *svefr* < \**svøfr*), *kventil*, *kvenn*-. Auch im Isl. finden sich einzelne Fälle mit Labialisierung nach *kv-/hv-* und *tv-*; vgl. *kveld/kvöld*, *kvern/kvörn*<sup>3</sup>, *veipur/hvolpur*, *hver/hvör*, *tve-/tvö-*.

Awn. *svøppur* erscheint lautgesetzlich als fär./isl. *svøppur/svöppur*. Im Isl. ist aber *sveppur*, dessen *e* auf den Dat.Sg./Nom.Pl.-Stamm zurückgeht, geläufiger. Wegen afär. *sve-* > *svø-* geht möglicherweise auch fär. *svøppur* (veralt., selt.) auf afär. *sveppur* zurück. Die Herkunft von fär. *søppur* ist umstritten: awn. *svøppur* > *søppur* (mit *vø* > *o*), germ. \**s(w)umpā* > *sopp* oder, wie Matras (1955) aus semantischen Gründen annimmt, Entlehnung aus kelt. *sop(p)*?

Es gibt eine Reihe weiterer fär. Wörter mit *e/ø*-Variation. In diesen Fällen ist aber meistens die *ø*-Variante stilistisch markiert. Oft verweist das *Føroysk orðabók* auf die *e*-Variante (in der Liste unten mit Pfeilen angegeben). Das deutet darauf hin, daß diese *e/ø*-Variation anders zu bewerten ist als die bei *Kve-/Kvø-*. Zachariasen (1966:80) geht hier von einem Lautgesetz *e* > *ø* aus, das zumindest auf Sandoy und Skúvoy gewirkt haben soll, aber erst in neuerer Zeit (wohl durch Lautsubstitution ausgehend von Süd-Streymoy) rückgängig gemacht wurde. Das ist aus zwei Gründen fragwürdig:

- (1) Zum einen verzeichnen Jakobsen (1891: 460) und Sørli (1936: 39–49, 1968: xxii–xxiv) für Sandoy und Skúvoy einen entgegengesetzten (und typologisch „natürlicheren“) Wandel, nämlich daß fär. *ø* [ø:, œ] delabialisiert. Einige Beispiele aus der *Sandoyarbók* (Long 1968; 1970–1982):

awn. *ø*: *fædur*, *fæjir*, *hegru/hægru*, *greddi/græddi* (< fär. *føtur*, *føðir*, *høgru*, *grøddi*);

awn. *ø*: *bedn*, *tredl/trædl*, *jærin*, *ffevur/ffævur* (< fär. *børn*, *trøll*, *jørðin*, *fføður*);

awn. *ø*: *dekkari*, *sekka* (< fär. *døkkari*, *søkka*).

Orthographisch und vielleicht auch phonetisch unreine Reime wie *hødl/ædl* (< fär. *høll/øll*) sowie Varianten wie *hegru/hægru/høgru* (< fär. *høgru*) zeigen die lautliche Unsicherheit bei der Restitution. Es kommt auch zu Hyperkorrekturen, die das soziolinguistische Gefälle zum prestigeträchtigeren Süd-Streymoy belegen: Mit der Nominalphrase *ain pøen heona* (fär. *ein pen høna*) belegt Sørli (1936: 46), wie sich im Jahre 1935 die Sandoyer und Skúvoy

<sup>3</sup> Der neue Pl. *kvamir* legt auch eine Analogie zum Paradigma von isl. *mön/manir* nahe.

Bevölkerung über die ältere Aussprache distanzierend lächerlich gemacht hat (wobei hier sogar ein dän. Lehnwort in Mitleiden-schaft gezogen wurde); für weitere Beispiele vgl. Poulsen (1994: 120). In einigen Fällen, wo Zachariasen (1966: 79–81)  $e > \emptyset$  annimmt, sind daher Hyperkorrekturen zu erwägen — zumindest wenn die  $\emptyset$ -Variante für Sandoy und Skúvoy typisch ist.

- (2) Zum anderen läßt sich ein Korpus, das außer vor  $Kv$ - ein Gesetz  $e > \emptyset$  eindeutig belegt, nicht erstellen. Die Wörter mit  $e/\emptyset$ -Varianten sind selten, keineswegs auf ein einheitliches Dialektgebiet (Sandoy/Skúvoy) begrenzt und auch nicht immer im Awn. belegt. Sie haben zudem meistens eine unsichere oder morphologisch komplexe Etymologie. Hinzu kommen Fälle mit kombinatorischem Lautwandel bei phonotaktischen Singularitäten, so daß sich die Lautgesetzlichkeit in keinem statistischen Sinn absichern läßt. Deshalb treten auch irreguläre Ausgleiche auf.

Daß nur oberflächlich eine Labialisierung  $e > \emptyset$  vorzuliegen scheint, sei beispielhaft an einigen Wörtern vorgeführt. Dabei sind fär. Wörter mit  $\emptyset$  (außer vor  $Kv$ -), denen eine awn., isl. oder fär. Variante mit  $e$  gegenübersteht, relevant.

a) *bekil* 'großer, klumpiger Fuß', *bøkul* → *bøkil* 'Klumpen'  
 Germ. \**bakilaz*, \**bakulaz* > fär. *bekil*, *bøkul* belegt eine alte Suffixvariation; vgl. (a)isl. *heimill*/-ull(/all). Fär. *bøkil* ist entweder eine Kontamination oder eine lautnahe Schreibung der regional sehr verbreiteten Aussprache von *-ul* als [-il]. Hagström (1967: 159 f., 256) verzeichnet *-ul* [il] auf den Norduroyar und auf Süd-Streymoy sowie freie Allophone [-il, -ul] sonst auf Streymoy und auf Eysturoy.

b) *fjøppast* → *fjeppast* 'angetan sein, nach etw. verrückt sein',  
*fjøppin* (Svabo) → *fjeppin*  
 Fär. *fjøpp*-/*fjepp*- hat eine unsichere Herkunft, dürfte aber mit isl. *fjappa* 'Spotname von Frau' verwandt sein. Blöndal Magnússon (1995:180) stellt *fjepp*-/*fjapp*-/*fjøpp* zu fär. *fipa* 'schnell gehen', isl. *fikjast* 'etwas begehen'. Hieran schließt sich germ. \**faikōn* > aengl. *fācian*, *fæcan* 'streben' an. Diesen Wörtern lägen damit *p*- bzw. *k*-suffigierte Formen der Ablautvarianten germ. \**fi*-, \**fai*-, \**fi*- zugrunde. Selbst wenn man das *j* als Pejorativzeichen auffassen würde (vgl. nyn. *fjapsa*, *fipsa*, schwed. *fjant*, *fjollig*, dän. *fjols* . . .), ist diese Etymologie jedoch abzulehnen, da sie nicht nur die Semantik, sondern auch das geminierte *pp* und der Vokalis-

mus in *fjepp-/fjapp-/fjøpp-* unerklärt läßt.

Sieht man hingegen eine Bedeutung 'verrückt, nachteilig abweichend' als ursprünglich an, läßt sich schwed. *fjompig* 'albern/ängstlich' und schwed. dial. *fjomp* 'unordentlicher Mensch' zu isl. *fjappa* (mit *mp > pp*) stellen, die somit eine Wurzel germ. \**femp-* fortsetzen. Isl. *fjappa* wäre demnach ein *ōn*-Stamm, und schwed. *fjomp-* und fär. *fjøpp-*wären *u*-gebrochene Formen. Fär. *fjepp-* zeigt daher die ungebrochene Form mit analogisch eingeführtem *j*. Konsequenterweise ist fär. *nýfjeppin/-fjøppin* formal nicht zu fär. *nýfikin/-fikkin* (isl. *fikinn*) zu stellen, was jedoch einen semantischen Einfluß nicht ausschließt.

c) *gløtta/gletta* 'lachen', *gløtta/glotta* 'klar werden (vom Himmel)',  
*glotta á tonn* (kvæð.), *gletta/gløtta á tonn* 'lachen, bis sich die hellen Zähne zeigen'

Fär. *gletta* ist zu germ. \**glantijan* > schwed. *glänta* mit einer Grundbedeutung 'hell werden' zu stellen. Fär./isl. *glotta* geht nicht auf ein dazu ablautendes \**gluntēn* zurück, da vor *nt* kein *a*-Umlaut eintritt. Statt dessen ist mit Blöndal Magnússon (1995: 258) an eine *t*-Suffigierung \**glutatēn* > isl./fär. *glotta*, schwed. *glutta*, dt. *glotzen* zu denken; vgl. isl. *glota*. Für \**glut-* läßt sich eine Grundbedeutung 'klares Wasser, etwas Durchsichtiges' erschließen. In fär. *glotta* 'klar werden (vom Himmel)' ist diese Bedeutung noch erhalten. Awn. *glotta við/um tonn* und fär. *glotta á tonn* mit der wörtlichen Bedeutung 'lachen, bis sich die hellen Zähne zeigen' deutet an, wie isl. *glotta* 'hohnlächeln' seine Bedeutung erhalten hat. Eine ähnliche Übertragung liegt \**glantijan* > fär. *gletta* 'lachen' zugrunde. Bei isl. *glota*, schwed. *glutta* 'gucken', dt. *glotzen* ist die Bedeutung statt dessen auf das glänzende Auge übertragen worden; vgl. die semantische Parallele bei aschwed. *glōa* 'glühen' > schwed. *glo* 'glotzen'.

Fär. *gløtta* ist als späte *ijan*-Bildung zu *a*-umgelautetem *glotta* aufzufassen und wird synonym mit *glotta* verwendet; vgl. nyn. *glutta*, *glytta* ohne *a*-Umlaut. Schließlich haben *gløtta á tonn* 'lachen, bis ...' und *gletta* 'lachen' zur Variation *gløtta/gletta* geführt. Bezeichnenderweise hat sich *gletta* in der ursprünglichen Bedeutung 'klar/hell werden' nicht auf *gløtta/glotta* ausgewirkt.

d) *høvul/-il* 'Hobel', *høvla* (lok.), *hølv* vs. isl. *hefill*

Fär. *høvul/-il*, *høvla* gehen auf dän. *høvl*, *høvle* < mnd. *hövel/hövel*, *hövelen/hövelen* zurück; zu *-ul/-il* vgl. *bekil/bøkul/-il* oben. Isl. *hefill* basiert auf adän. *hevel* < mnd. *hävel*. Die *e/ø*-Variation ist somit bereits im Mnd. gegeben.



e) *knerra* (selt.) 'flinkes Frauenvolk',

*knørra* 1. 'Handelsschiff' (kvæð.), 2. 'knerra' (Suð.)

Germ. \**knarruz* > awn. *knørr* 'Handelsschiff' (mit *i*-Umlaut im Dat.Sg. und N.Pl.) setzt sich — in Form üblicher Analogien — als fär. *knørrur/knørutur/knørra* und isl. *knör, knarri* fort. Die Grundbedeutung beruht wohl auf den knarrenden Geräuschen der Holzschiffe; vgl. auch die onomatopoetischen „Ablautbildungen“ dän. *knurre*, fnhd. *knirren* (→ *knirschen*). Mit fär. *knør(r)*- sind nyn. *knerra* 'den Hinterkopf (stramm und somit knackend?) zurückwerfen' (Torp <sup>1</sup>1919/1992: 297) sowie die Spitznamen aisl. *knerra/knerri* verwandt; vgl. nyn. *knerre* 'strammer Mann'.

f) *nøgl* (selt.), *negl* (lok.), *naglur* 'Nagel'

Die *nøgl/negl*-Variation findet sich im Sprichwort *nåttskorin nøgl/negl og norðtviðið hár verður ófeigum manna at bana*. Dem mask. konsonantischen Stamm awn. *nagl* steht ein fem. *ō*-Stamm *nøgl* > fär./isl. *nøgl/nögl* gegenüber. Der fär. Pl. *nøglir* geht — wie auch sonst bei vielen *ō*-Stämmen — nach den *i*-Stämmen.

Das Fär. setzt außerdem den alten Pl. *negl*, allerdings mit Pluralendungen nach den *i*-Stämmen, als *neglir* fort. Hierzu ist ein neuer Sg. *negl* entstanden (vgl. dän. *negl*) — möglicherweise wegen der frequenten Pluralform. Fär. *neglir* funktioniert auch als Pl. zum Mask. *naglur*, das den alten Sg. *nagl* mit einer analogischen Endung fortsetzt.

g) *nøkta* (veralt.) 'nackt machen' → *nekta*

Zu germ. \**nakwiþaz* kommen durch Analogie die Varianten awn. *nøk(k)viðr, nek(k)viðr* und anorw. *nøk(k)viðr* zustande. Ausgehend von Pl.-Formen wie *nøkðir* > *nøktir* wird *nøktr*, die Basis für fär. *nøkta*, gebildet. In ähnlicher Weise ist fär. *nekta* entstanden, das zudem von fär. *nekt* (< germ. \**nakwiþō*) gestützt wird. Außerdem ist ein Einfluß des frequenten Wortes awn. *nakkvarr, nekkvarr, nøkkvarr, nokkvarr, nøkkurr* 'jemand' durchaus möglich.

h) *røkkur* (kvæð.) → *rekkur* (kvæð.) 'Recke'

Awn. *rekkr* wird gewöhnlich zu asächs. *rink* gestellt, d.h. germ. \**renkaz* > *rinkar* 'Krieger' > *rekkar* > awn. *rekkr* > fär. *rekkur* (mit *i* > *e* vor geschwundenem Nasal). Hiermit ist fär. *røkkur* kaum in Einklang zu bringen, es sei denn, man führt es auf eine velarumgelautete Abtönungsstufe germ. \**rank-* (vgl. aisl. *rakkr*, dän. *rank*) zurück.

Fär. *røkkur* läßt sich aber auch zu ahd. (*w*)*recko* 'Krieger', asächs.

*wrekkio*, aengl. *wræccea* 'Verbannter' stellen, obwohl dieser *jan*-Stamm sonst nur im Westgerm. belegt ist. Ihm liegt — wie auch aisl. (*v*)*reka*, *landreki* 'vertreiben, Häuptling' — germ. *wrek-* zugrunde. Eine lautgesetzliche Entwicklung ergäbe daher \**wrekjan-* > awn. \**rikki* (vgl. \**weljan*, \**rakjōn* > *vili*, *rekkja*).

Da einige awn. *jan*-Stämme auch *wan*-Varianten aufweisen — vgl. \**maskjan-*, \**maskwan-* > fär. *meski*, isl. *möskvi* — kann neben \**rikki* ein *wan*-Stamm angenommen werden: \**wrekwan-* > awn. \**røkkvi* (ohne Brechung nach *r*). Bedenkt man außerdem, daß im Fär. stambbildendes *v* oft geschwunden ist (z.B. *morr/morvi* → *mørur/møri*) und daß die seltenen *jan/wan*-Stämme in größere Klassen aufgegangen sind (fär. *meski* → *meskur*), läßt sich \**røkkvi* → fär. *røkkur* rechtfertigen. Das Wort hat sich daraufhin *rekkur* semantisch angeglichen.

i) *røst* → *rest* 'starker Strom'

Awn. *røst* (< \**wrastō*) belegt, daß *ø* in fär. *røst* ursprünglich ist. Da fär. *røst* zu den *i*-Stämmen übergetreten ist, läßt sich das *e* in *rest* als ein analoger *i*-Umlaut erklären; vgl. nyn. *søgn/segn* und awn. *vørn*, *søgn* mit aschwed. *værn*, *sægn*.

j) *stødga* → *stedga* 'halten'

Fär. *stødga* [g:] ist zu germ. \**staðuza-* > awn. *støðugr* > fär. *støðugur* gebildet; vgl. aschwed. *staðugher* → *stadga* > schwed. *stadga* (mit der dialektalen Aussprache *stagga*). Fär. *stedga* geht auf eine (aus dem Ostn. entlehnte?) Nebenform germ. \**staðiza-* zurück; vgl. schwed. dial. *stagga/stägg* 'zu Hause bleiben'.

k) *tørva* ← *tarva* (selt., veralt.) ← *turva* (kvæð.), †*terva*

Awn. *þurfa*, *þarfa* > fär. *turva*, *tarva* stehen bereits im Awn. ablautend zueinander, wobei *tarva* (*ō*-Konj.) den Vokal des alten Sg.Präs.Ind. generalisiert.

Das *ø* in *tørva* geht laut Birkmann (1987: 267) auf den Einfluß von adän. *tørve* (< mnd. *dörven*) zurück, eventuell unterstützt von awn. *þorf* > fär. *tørvur* (vgl. Werner 1970a: 335). Fär. *tørva* enthält somit keine Labialisierung des *e* in *terva*. Diese von Hægstad (1917: 104) verzeichnete Variante ist heute unbekannt. Eventuell belegt *terva* die Sandoyrer/Skúvoyrer Entrundung; vgl. aber auch awn. *þarfnast*, \**þerfnast* > isl. *þarnast/þermast*.

l) *værild* (kvæð.) → *verøld* 'Welt'

Germ. \**aldī-* bildet seinen awn. Sg. nach den *ō*-Stämmen: \**wira-aldū* > awn. *verpld* > fär. *verøld*. In einer Nebenform ist die Zweitsilbe schwachtonig geworden, so daß *ρ* > *u* einen erneuten Umlaut ausgelöst hat: awn. *verpld* > \**veruld* > frühneufär. \**væruld* (vgl. urn. \**gamalu* > awn. *gømul*). Fär. *værild* ist bei Svabo eine lautnahe Schreibung der sehr verbreiteten Aussprache von *-uld* als [-ild]. Fär. *-uld* kommt sonst nicht vor, läßt sich aber mit *-il/-ul* vergleichen. Laut Hagström (1967: 159 f., 256, 202) bevorzugt Svabo die Schreibung *-il* für *-ul*.

m) *ørfinur*, *erfinur* 'ungewöhnlich fein/dünn'

Fär. *erfinur* ist eventuell ein Relikt der Sandoyer Entrundung *ø* > *e*. Der Vokal in germ. \**uz-* > *ør-* (vgl. \**kuza* > awn. *kør*) konnte aber auch bereits im Awn. entrundet werden, vgl. germ. \**uz-landia-* > aisl. *erlendr/ørlendr*.

5.2.2. Fär. *gjø-*, (s)*kjø-* durch Labialisierung *e* > *ø* (Zachariasen II)?

Kap. 5.2.1 zeigt, daß außer nach *Kv-* die Grundlage für einen Wandel *e* > *ø* völlig fehlt. Die folgenden Fälle mit fär. (s)*kjø-* und *gjø-* bestätigen dies.

a) *gjøðin* 'eifrig, treibsam; dummdreist, forsch'

Fär. *gjøðin* ist zum germ. *ja*-Stamm \**gaðja-* > awn. *geð* 'Gemüt, Sehnsucht' zu stellen. Der Vokal in fär. *gjøð-* geht möglicherweise auf *u*-Brechung eines sekundär abgeleiteten *wa*-Stammes \**gedwa-* zurück; vgl. den aisl. Dat.Sg. *heyvi* zu germ. \**hauja-* > aisl. *hey*.

b) *gjøldkúgv*, *geldkúgv* 'keine Milch gebende Kuh',

*gjøldneyt*, *geldneyt* 'unfruchtbares Vieh'

Die fär. Variation kann in Anlehnung an awn. *geldingr/gjöldungr* entstanden sein. Für fär. *gjøld-* findet sich auch eine andere Erklärung. Awn. *geldr* 'unfruchtbar, gelt' > fär. *geldur* ist ein alter *u*-Stamm germ. \**galðuz*, der bereits im Urn. zu den *a*-Stämmen übergetreten ist. Wie der Vergleich mit got. *hardus* (Nom.Sg.), *hardjana* (Akk.Sg.) zeigt, setzt awn./fär. *geld-* den *i*-umgelauteten Akk.Sg. fort. Da Deklinationsübergänge oft vom frequenten Nom.Sg. ausgehen, hat es eventuell auch eine palatalumgelautete Nom.-Variante \**gelduz* > awn. \**gjöldr* > fär. *gjøld-* gegeben. Bjorvand/Lindeman (2000: 310 f.) schlagen vor, awn. *geldr* als Perf.Part. eines deadjektivischen Verbs \**g(a)aldijan-* aufzufassen. Diese Etymologie vermag kein neues Licht auf fär. *gjøld-* zu werfen.

c) *gjørði* (lok.), *gerði* 'eingehegtes Land'

Bereits im Awn. besteht bei *gerða/gjarða* 'Gürtel am Frauenkleid' und *gerð/gjørð* 'Band, Gurt' > fär. (*kvið*-)*gjørð/gerð* 'Sattelgut' eine Variation mit gebrochenen und ungebrochenen Formen. In Analogie dazu wird wegen der lautlichen (und ursprünglich auch semantischen) Nähe zu germ. \**gardia*- > fär. *gerði* eine Form awn. \**gjørði* > fär. *gjørði* gebildet. Ein rein lautlicher Einfluß des nicht verwandten *gerð/gjarð/gjørð* 'Tat, Werk' ist ebenso denkbar.

d) *upp á gjøt* 'auf gut Glück', *gjøtl* (lok., selt.), *getlast* (Sand.),  
*gjøtla(st)* 'vermuten, raten'

Neben dem neutr. *a*-Stamm germ. \**geta* > awn. *get* ist eine Nebenform afär. \**gjat* mit lautgesetzlicher Brechung wahrscheinlich; vgl. \**helta* > awn. *hjalt*. Da fär. *gjøt* ein Singularetantum ist, kann fär. *gjøt* kein Pl. von \**gjat* sein. Statt dessen muß es zu afär. \**gjat* — wie bei *hjalt*, dem ein fem. *ō*-Stamm *hjølt* gegenübersteht (vgl. Noreen 1923/<sup>5</sup>1970: § 361) — eine Nebenform \**gjøt* > fär. *gjøt* gegeben haben.

e) *kjørald/-ild* (selt.), *kerald* 'Kübel'

Fär. *kerald/kerøld* (Sg./Pl.) setzen germ. \**kaz-aðla-/aðlu-* lautgesetzlich fort. Darüber hinaus hat der Pl. awn. *kerøld* eine Nebenform entwickelt, bei der *ø* > *u* eine *u*-Brechung ausgelöst hat: awn. *kerøld* > *kjøruld* > fär. *kjøruld* (veralt.); vgl. *værild* in Kap. 5.2.1. Awn. *kerald* > isl. *kjarald* (neben üblichem isl. *kerald*) enthält die analoge *a*-Brechung im Sg.

Durch Übernahme des Pl.-Erstgliedes *kjør-* in den Sg. ist das heute veraltete Paradigma Sg./Pl. *kjørald/kjøruld* entstanden; man vgl. damit den nyn. Sg. *kjørøld* (Torp <sup>1</sup>1919/1992: 274), bei dem der ganze Pl.-Ausdruck in den Sg. übernommen wurde.

Zu den Suffixen *-ild/-uld* [-ild] vgl. *bekil* und *værild* in Kap. 5.2.1, aber auch schwed. dial. *kärald/kärild*.

f) *skelkaður*, *skjølkaður* (lok.) 'verschreckt',  
*skelkur*, *skjølkur*<sup>1</sup> (lok.) 'Angst'

Fär. *skel-/skjøl-* geht auf vorgerm. *skel-* 'hüpfen, springen' zurück (≠ vorgerm. \**skel-* 'schiefe' und ablautend dazu germ. \**skalkjan* > fär. *skeljeja* 'Grimmassen schneiden'). Zu vorgerm. *skel-* werden ein *þ*-suffigiertes germ. \**skelþan* > fär. *skjálva* 'zittern' sowie das Kausativum \**skalbjan* > awn. *skelfa* 'schütteln, erschrecken' gebildet. Fär. *skjálva* findet sich nur in den Tanzballaden, während heute ungebrochenes *skelva* (neben

*skjálvta*) geläufig ist. Auch bei awn. *skelfr/skjalfr* stehen sich gebrochene und ungebrochene Formen gegenüber.

Wegen seiner Bedeutung muß der fär./isl. *i*-Stamm *skelkur* 'Angst' auf ein *k*-suffigiertes *skelb-/skalb-* mit zu erwartender Konsonantenvereinfachung *-lþk- > -lk-* zurückgehen. Die fär. *skjø*-Formen sind regional und setzen *u*-gebrochenes *skelb-* voraus. Noreen (1923/<sup>5</sup>1970:§ 388.4) verzeichnet zumindest im Akk.Pl. Schwankungen der *i-* nach der Seite der *u*-Stämme.

Fär. *skjolkur* wird laut der Wortzettelsammlung des Fróðskaparsetur geographisch etwas unklar als „fyri norðan“<sup>4</sup> eingeordnet, worunter man Nord-Eysturoy oder Norðuroyar, auf jeden Fall ein Gebiet nördlich des Skopunarfjörður zu verstehen hat. Deshalb ist das *ø* in fär. *skjolkur* unabhängig von einer eventuellen Labialisierungen auf Sandoy/Skúvoy.

g) *skjotta, sketta* 'auf jmd. achtgeben', *skettin* (selt.)

Fär. *skjotta* geht auf dän. *skotte* (mit *-tt-* aus dem Prät.; vgl. adän. *sköte*, fär. *skoyta*) zurück. Zum Zeitpunkt der Entlehnung war dän. *skø-* > *skiø-* bereits affriziert (vgl. Kap. 3.3), so daß sich fär. *skjø-* [ʃœ-] als eine lautliche Integration erweist; (awn. *skjø-* > fär. *skjø-* [ʃ-] diene als phonotaktisches Vorbild).

Es bieten sich zwei Etymologien zu fär. *sketta* an. Das Wort läßt sich zunächst als ein nicht restituirter Rest der Sandoyer/Skúvoyer Entrundung erklären. Denkbar ist aber auch eine (nur im Fär. belegte) Entlehnung aus dem Asächs./Mnd. Neben mnd. *schatten* (vgl. asächs. *scattemes*) findet sich auch asächs. *scattian*, das sich zu einem nicht belegten mnd. \**schetten* entwickelt haben mußte; vgl. mhd. *schetzen*. Bei einer fär. Entlehnung wäre dieselbe Bedeutungsverschiebung wie bei dt. *schätzen* 'taxieren > wertschätzen > achten' vorzusetzen.

### 5.2.3. Eine Restgruppe mit *gjø-*, (s)kjø- (*Zachariasen III*)

Zachariasen führt schließlich eine Restgruppe von Wörtern auf, deren Etymologie ihm zufolge besonders unsicher ist. Die folgenden Überlegungen zeigen, daß auch in diesen Fällen ein Lautgesetz *e > ø* gegenstandslos ist.

a) *s(k)jölka* 'schwerfällig gehen', *skjolkutur, skjolkur*<sup>2</sup> (selt.)

Fär. *s(k)jölka-* hält Zachariasen (1966: 80) für ein Onomatopoeikon und

<sup>4</sup> Freundlicher Hinweis von Zakaris Svabo Hansen, der einige Wörter in der Wortzettelsammlung des Fróðskaparsetur geprüft hat.

somit für nur beschränkt etymologisierbar. Dem lassen sich folgende drei Vorschläge entgegensetzen.

Nyn. *stjækla* 'Stelze' und *stjokkla* 'steif und unsicher gehen', das bereits Hægstad (1917: 133) zu fär. *skjalk-* stellt, lassen auf awn. \**stjokla* schließen; vgl. ahd. *stackulla*. Dem dürfte germ. \**stek-* (> dt. *stechen*) und ein gerätebezeichnendes *l*-Suffix zugrunde liegen; vgl. auch germ. \**stikilōn* > fär. *stikla* 'unsicher laufen'. Die fär. Form *stjalka* ergibt sich nach der seltenen Metathese *kl* > *lk*, die Hamre (1944: 53) auch in der Schreibung *Myllkedal* von 1613 für *Mikladalur* belegt sieht. Demnach wäre fär. *skjalk-* [*œlk-*] etymologisch als *stjalk-* zu schreiben.

Bei fär. *skjalk-* wäre auch *k*-suffigiertes germ. \**stelka-* > fär. *stelkur* 'Stiel' und isl./fär. *stelkur*, aisl. *stjalkr* 'Rotschenkel' mit *u*-gebrochenem Dat.Pl. *stjolkum* zu bedenken; vgl. aschwed. *stjælker* und ablautend dazu nyn. *stolka/stulka* 'steif gehen' sowie ohne *k*-Suffix germ. \**steluz* > *stjölur* > fär. *stjølur*.

Um die Etymologie von fär. *skjalk-* zu klären, ist auch der Vergleich mit isl. *stjækla* 'herumstreunen, -wackeln' aufschlußreich. Dieses Wort ist ein *l*-Iterativ zu *stjåka*, das wiederum auf ein *k*-suffigiertes germ. \**stewōn* > isl. *stjá* 'langsam gehen' zurückgeht. Dabei müßte im Fär. die *kl*-Suffigierung bei der Lautstufe \**stjo-* stattgefunden haben. Ein solches \**stjokl-* hätte sich nach Metathese lautgesetzlich zu fär. *stjalk-* entwickelt. Der Vergleich mit \**meluk-* > aisl. *mjolk* > *mjólk* > isl. *mjólk* [*mjoulk*] scheint dagegen auf eine Längung *o* > *afär. ó* vor *lk* und damit auf eine Schreibung fär. \**stjólk-* hinzudeuten. Dem steht entgegen, daß fär. *mjólk* im Süden von Suðuroy [*mjvjk*] gesprochen wird. Dieses Wort kann daher nur auf awn. *mjolk* mit *o* > *ø* zurückgehen und müßte entsprechend *mjolk* geschrieben werden. Fär. *mjólki* 'Fischsamen', *mjólkafiskur* werden hingegen [*mjolk-*] gesprochen — auch in Mundarten mit *ólk* [*œlk*]. Bei diesen Wörtern ist gelängtes *o* > *ó* lautgesetzlich mit *á* zusammengefallen, weshalb *Føroysk orðabók* (1998: 780 f.) folgerichtig auf *mjálki*, *mjálkafiskur* verweist. (Awn. *bolkr* > fär. *bólkur* [*œ, ɔ, \*ɥ*] ist hingegen nur durch *olk* > *ólk* zu erklären.)

b) *skjørsla* (lok.) 'unsicher gehen', *skjørslutur* (lok.) 'unsicher zu Fuß' Fär. *skjørsla* und *skjalka* stehen einander semantisch nahe und haben sich möglicherweise auch gegenseitig beeinflusst. Dennoch sind sie formal kaum aufeinander zu beziehen.

Germ. \**steran* > nyn. *stjara* 'steif gehen' bietet einige Anhaltspunkte für eine Etymologie von fär. *skjørsl-*. Dabei ist von germ. *ster-* 'steif' auszugehen. Neben nyn. *stjara* findet sich eine Reihe *ð*-Suffigierungen:

germ. \*ster-diaz > fär. *stirdur*, germ. \*sterð(i)az > \*stjärd > schwed. dial. *stjäl* (vgl. ablautend germ. \*sturðō > isl. *stord*). Die u-Brechung zeigt germ. \*sterðuz > \*stjprðr > nyn. *stjor* 'steif hervorstechender Stiel'.

Da das germ. *sl*-Suffix vorwiegend bei Verbalabstrakta erscheint, läßt sich zu \*stjprð ein afär. Verb \*stjprða rekonstruieren. Hierzu wird das Subst. \*stjpr(ð)sl und sekundär das Verb *stjpr(ð)sla* > fär. *stjorsla* gebildet; zu ähnlichen Wortbildungsketten vgl. (13).

(13)

	germ. > fär.	fär.	schwed.	germ. > schwed.	aschwed.
Subst.	*smerwa- > <i>smør</i>	–	–	–	*forþa
Verb	*smerwian > <i>smyrja</i>	<i>renna</i>	<i>vara</i>	*göðian > <i>göda</i>	<i>forþa</i>
<i>sl</i> -Subst.	*smerwisla > <i>smyrsl</i>	<i>rensl</i>	<i>varsel</i>	*göðislō > <i>gödsel</i>	*forþsl
<i>sla</i> -Verb	–	<i>rensla(st)</i>	<i>varsla</i>	*göðislōn > <i>gödsla</i>	*forþsla > schwed. <i>forsla</i> ; vgl. Hellquist ( <sup>3</sup> 1980: Stichwörter <i>folkefolor</i> , <i>forsla</i> )

Fär. *skjorsla* wäre daher etymologisch korrekt als *stjorsla* zu schreiben. Bei *skjorslutur* verzeichnet Poulsen (1974: 191) eine Aussprache mit [ʏ]. Sie verweist auf eine Süduoyer Herkunft.

c) *skjølþ* 'Schilfgras od. dgl. zum Abdichten der Bodennut eines Bottichs' Awn. *skolþr* 'Hohleisen, -meißel' dürfte eine über das Dän. vermittelte mnd. Entlehnung sein, die letztlich auf lat. *sculpere* zurückgeht. Die fär. Wörterbücher verzeichnen kein awn. *skolþr* > fär. *skólþur* [skœ-, sko-].<sup>5</sup> In einer persönlichen Mitteilung erwähnt jedoch Jóhan Hendrik Poulsen, daß fär. *skjølþur* als Werkzeugbezeichnung belegt ist. Wegen seines Anlautes [ʃ-] kann das Wort nicht auf awn. *skolþr*, sondern muß auf entlehntes dän. *skylþ*, *skølþ* (die ebenfalls mnd. Ursprungs sind) zurückgehen. Zur Anlautaffrizierung vgl. *til skjønns*, *skjøtta* oben sowie Kap. 3.3.

Fär. *skjølþ* setzt eine metonymische Übertragung der Bedeutung von *skjølþur* voraus: Wie bei dän. *skølþ* und nyn. *skolþ* wurde das Wort auch für das Ergebnis der Werkzeugbenutzung, d.h. für einen Falz oder eine

<sup>5</sup> Das Wort ist nicht mit fär. *skólþur/skølþur* 'Hoden' zu verwechseln; vgl. isl. *skólpa* 'spülen, strömen'.

Kerbe verwendet. Daraufhin wurde die Bedeutung — wohl nur im Fär. — auf die Bodennut eines Bottichs und schließlich auf das dort verwendete Dichtungsmittel (Schilfgras oder dgl.) übertragen. Damit ging auch ein Genuswechsel einher. Während nyn. *skolp* Maskulinum geblieben und dän. *skølp* erwartungsgemäß Utrum geworden ist, ist fär. *skjølþ* — wohl in Anlehnung an *gras* — zu den Neutra gewechselt.

Neben *skølp* führt *Føroysk-donsk orðabók* von Jacobsen/Matras (1961) die Nebenform *skjúlp* auf. Diese Variante ist eventuell auf dän. *skylp* zurückzuführen. Geht man davon aus, daß der Anlaut von *skylp* bereits im Dän. affriziert und als fär. [ʃʏ-] phonotaktisch integriert wurde, ist <skjú-> die einzig sinnvolle Verschriftungsmöglichkeit.

Fär. *skjúlp* kann aber auch anders gedeutet werden. Der Vergleich mit awn. *skyrta* > fär. *skjúrtá* sowie germ. *\*sinkwan* > *\*sekkva*/*\*synka* > fär. *søkka*/*sjúnka* zeigt, daß auch das Fär. im begrenzten Umfang an der sog. „ostnordischen“ Brechung teilgenommen hat (zu ihrer Wirkung im Norw. vgl. Seip/Saltveit 1971: 287 f.). Deshalb kann fär. *skjúlp* auch lautgesetzlich aus *skylp* [skʏ-] entstanden sein.

Die zwar nachvollziehbare, aber doch recht kräftige Bedeutungsverschiebung bei fär. *skjølp* wäre hinfällig, wenn man von mnd. *schelp* 'Schilf' (vgl. ahd. *skiluf*, *schelpf* < lat. *scirpus*) ausginge. Allerdings bliebe dann die Rundung *e* > *ø* ungeklärt. Gegen eine solche Entlehnung spricht außerdem, daß sich mnd. *schelp* sonst nicht im Skandinavischen findet. Außer auf Süduroy (wo kurzes *ø* zu [ʏ] wird) ließe sich fär. *skjúlp* [ʃʏlp] gar nicht mit mnd. *schelp* verbinden.

d) *gjø(ð)r* 'Ohrentaucher, Podiceps auritus'

Lockwood (1961: 52 f.) stellt fär. *gjø(ð)r* (fem. *i*-Stamm) zu awn. *gjóðr* (mask. *a*-Stamm) 'Fischadler', vermag den Vokalwechsel jedoch nicht zu erklären. Rein lautgesetzlich hätte sich awn. *gjóðr* zu fär. *\*gjóður* entwickeln müssen (vgl. *tjóðr*, *fóðr* > *tjóður*, *fóður*). Eine korrekte Etymologie, die auch das palatalisierte *gj-* beachtet, muß sowohl Genus als auch Deklinationsklasse von fär. *gjóðr* berücksichtigen.

Die *i*-Stämme sind für die Etymologie von *gjóðr* aufschlußreich. Bei ihnen ist ein lautgesetzlicher *i*-Umlaut in einigen Wortformen eingetreten. Im Awn. ist der daraus entstandene Vokalwechsel in der Regel durch analogischen Ausgleich beseitigt worden. Nur gelegentlich sind Doppelformen entstanden; vgl. germ. *\*leudiz* > awn. *ljóðr*/*ljóðr* (Mask.), *\*skuldiz* > *skuld*/*skyld* (Fem.). Außerdem haben die femininen *i*-Stämme in der Regel ihre Endung *-r* aufgegeben, weil diese zunehmend als Maskulinumzeichen aufgefaßt wurde. Sofern sie erhalten bleibt, ist



meistens ein Genuswechsel zum Maskulinum eingetreten; vgl. awn. *skuldr/skyldr* (Mask.), awn. *burðr* (Mask.) vs. got. *gabaurþs* (Fem.).

Diese Umstände weisen darauf hin, daß nicht nur fär. *gjøðr*, sondern möglicherweise auch awn. *gjóðr* auf einen femininen *i*-Stamm germ. \**geuþiz* zurückgeht. Dabei hat sich eine analogisch ausgeglichene Variante ohne *i*-Umlaut nach Genus- und darauffolgendem Deklinationenklassenwechsel als awn. *gjóðr* fortgesetzt. Wenn de Vries (1962: Stichwort *gjóðr*) *gjóðr* als *a*-Stamm anführt, bleiben die ursprünglichen, nur im Fär. sichtbaren Verhältnisse unerkannt. Zu diesem Wandel hat sicher beigetragen, daß die Wörter für fast alle Greifvögel maskulin und darunter die *a*-Stämme am besten vertreten sind; vgl. awn. *gambr/gammr*, *haukr*, *vákr*; *falki*, *hrafni*; *ørn* (nur *gleda* ist fem.).

Im Fär. ist germ. \**geuþiz* bis heute femininer *i*-Stamm geblieben. Allerdings läßt sich *gjøðr* hieraus nicht rein lautgesetzlich ableiten (vgl. \**geuþiz* > \**gyðr* > fär. \**gyður*). Deshalb ist ein früher Ausgleich anzunehmen, bei dem *eu* > *iu* > *ió* (aus einer vom Umlaut nicht betroffenen Paradigmenstelle) vor ein noch nicht geschwundenes *i* zu stehen kam. Dabei muß *iu* > *ió* jedoch nicht vollständig durchgeführt gewesen sein. Es reicht, daß sich *iu* soweit entwickelt hatte, daß daraus kein *y*, sondern ein *iø* entstehen konnte. Urfär. \**giøðr* wird zu afär. *gjøðr* mit palatalisiertem Anlaut.

Vor allem der letzte Schritt dieser Erklärung ist anfechtbar. Laut Noreen (1923/<sup>5</sup>1970: § 63.11) entwickelt sich *iø* zu aisl. *ó*; vgl. *hlópi*, (*i*)*þki*, (*i*)*ósi* (3.Sg.Prät.Konj. zu *hlaupa*, *auka*, *ausa*). Diese Beispiele sind jedoch nur bedingt mit fär. *gjøðr* vergleichbar. Sie sind im Awn. nicht nur äußerst selten, sondern auch anderen Ursprungs als *gjøðr*, weil sie eine Reduplikationssilbe \**e-au-* > *ió-* enthalten. Außerdem ist fraglich, ob das fakultative *i* in (*i*)*þki*, (*i*)*ósi* auf Analogie zum Prät.Ind. basiert.

Selbst wenn *iø* > *ó* auch für das Fär. angenommen wird, läßt sich der Anlaut [dʒ-] in *gjøðr* begründen. Da das *i* in *iø* nicht silbisch ist, steht seine halbkonsonantische Palatalität dem *g* näher als die vokalische Palatalität von *ó* in z.B. awn. *góða* [g-] (< germ. \**gōðian*). Die Palatalität des Anlauts in urfär. \**giøðr* > \**gjiøðr* > \**gjóðr* ist daher irreversibel (vergleichbar mit der von awn./fär. *gjalda*), während sie in afär. *góða* lediglich koartikulatorisch bedingt ist; vgl. Kap. 5.4. Vergleichbare Fälle finden sich keine, da urfär. \**giø-* eine phonotaktische Singularität ist.

Schließlich sind die Einsilbigkeit sowie die Schreibung von fär. *gjø(ð)r* zu klären. Wie bei dem fem. *i*-Stamm awn. *brúðr/brúðir* → fär. *brúður/brúðrar* wird -(u)r in afär. \**gjóð(u)r* als dem Stamm zugehörig

empfinden. Auch diese Reanalyse ist darin begründet, daß sich *-ur* zunehmend als Maskulinumzeichen etabliert hat. Nach lautgesetzlichem *ð*-Schwund \**gjǫður* > [dʒø:ur] wird deshalb der alte Pl. \**gjǫðir* durch *gjǫðrir* [dʒø:ɹi] verdrängt. In Analogie zu *bygd/bygdir* wird daraufhin der neue Singular *gjør* [dʒø:ɹ] gebildet.

Da die fär. Orthographie zwar etymologisierend ist, jedoch stets morphologischen Wandel berücksichtigt, wird der Sg. <*gjør*> geschrieben. Die Variante <*gjǫðr*> würde außerdem den falschen Eindruck erwecken, bei afär. *gjǫðr* wäre keine *u*-Epenthese eingetreten. Der Pl. <*gjǫðrir*> ist hingegen streng genommen wie <*brúðrar*> mit <*ð*> zu schreiben. Wenn *Føroya orðabók* (1998: 360) statt dessen <*gjørir*> vorschreibt, wird dem synchronen Prinzip der invarianten Wortstamm-schreibung auf Kosten der Etymologizität Rechnung getragen.

Zum morphologischen Wandel bei fär. *gjør* gibt es keine Parallelfälle. Mit *gjǫðr* sind lediglich einige feminin gebliebene awn. *i*-Stämme auf *-Vðr* vergleichbar; vgl. (14).

(14)

awn.	fär.	
<i>brúðr</i>	<i>brúður/brúðrar</i>	<i>ō</i> -Stamm mit heute radikalem <i>r</i>
<i>nauðr</i>	<i>neyð/neyðir</i>	<i>i</i> -Stamm mit geschwundenem <i>r</i>
<i>unnr</i> > <i>uðr</i>	–	(fär. <i>Unna</i> , <i>Unnur</i> sind zum Verb <i>unna</i> zu stellen)

Anders als bei *gjǫ(ð)r* hat sich kein einsilbiger Sg. \**brú(ð)r* \*[br̥u:ɹ] zum Pl. *brúðrar* entwickelt. Das liegt vor allem daran, daß der *r*-lose Stamm *brúð-* durch zahlreiche Wortbildungen wie *brúðleyp*, *brúðmaður*, *brúðkona* gestützt wird. Hinzu kommen genitivische Wortbildungen wie *brúðarpar*, *brúðarkjóli*, die dazu führen, daß sich neben dem analogischen Gen.Sg. *brúðrar* auch der alte *brúðar* gehalten hat.

Ein Vergleich von *gjǫðr* mit den fem. *ijō*-Stämmen — die im Awn. auch die Endung *-r* haben — ist ebensowenig sinnvoll. Diese haben im Fär. das *-i* des Dat./Akk.Sg. in den Nom. übernommen oder sind zu den *ōn*-Stämmen übergetreten; vgl. awn. *heiðr* 'Heide' → *heiði* bzw. *æðr* 'Eidervogel' → *æða*.

Fär. *gjǫ(ð)r* ist nicht vergleichbar mit den Substantivvarianten fär. *sløðr/sløður*, die zum Verb *sløðra* gebildet sind. Dabei ist *sløðr* [slø:ɹ] erst nach dem *ð*-Schwund *sløðra* > [slø:ɹa] entstanden.

5.3. Von Zachariasen unerwähnte Wörter mit *gjø-*, (*s*)*kjø-*a) *gjöld* 'Bezahlungen'Fär. *gjöld* (< germ. \**geldō-*) ist der *u*-gebrochene Pl. des neutralen *a*-Stammes fär. *gjald* 'Bezahlung'.b) *gjølv-* (lok.), *giml-* (veralt.), *gelv-*, *gempl-*, *gjólingur* 'Mutterlamm, bevor es getragen hat'

Diese Variantenvielfalt geht auf eine Reihe von mehr oder minder regulären Lautveränderungen zurück:

- (1) Der Wechsel *ml/lm* in awn. *gemplir/gelmir* und isl. *gemplingur/gelmingur* belegt eine seltene bereits awn. Metathese *ml* > *lm*.
- (2) Fär./isl. *hellingur* 'Hälfte', *hálvur/hálfur* 'halb' belegen den Wandel germ. *l̥b* > awn. *lm* vor nasaliertem Vokal; vgl. aber auch seltene Fälle wie awn. *hwilmt/hwilft* und Noreen (1923/51970: § 237, Anm. 2).
- (3) Das Fär. hat die im Awn. nur sporadisch vorhandene Metathese *bl* > *lb* relativ konsequent durchgeführt; vgl. awn. *tafl* > fär. *talv* und Noreen (1923/51970: § 313).

Da sich (1)–(3) lautlich nahe stehen, aber auch weil sie eine niedrige Type-Frequenz haben, sind analogische Nebenformen, die auf der Variation *ml/lm/l̥b/bl* > fär. *ml/lm/lv/vl* beruhen, zu erwarten: germ. \**gamling-* > \**gemling-* > fär. *gemplingur, gelvingur, gevlingur* bzw. isl. *gemplingur, gelmingur*. Fär. *gimlingur* reflektiert vielleicht eine grundstufige Form \**gem-*, dürfte aber eher von fär. *gimbur* beeinflusst sein.

Die Etymologie des heute geläufigen Wortes *gjólingur* ist unsicher. Wenn man entgegen Kap. 3.2 doch eine Vokaldehnung von *ɛ* vor *lk* annimmt, bietet sich ausgehend von \**gelb-* > \**gælb-* eine Erklärung an. Durch Analogie könnte sich der gelängte Vokal auch in \**gæbl-* > \**gæwl-* > fär. *gjólingur* durchgesetzt haben (vgl. den vom Dat. *sæwi* beeinflussten Nom. \**sæwr* > awn. *sjór*). Fär. *gjólv-ingur* wäre dann eine Kontamination von *gjólingur/gelvingur* und entsprechend *gjólv-ingur* [dʒœlv-] zu schreiben. Die seltenen Belege mit *gjólv-ingur* kommen aus Kaldbak und Funningsfjórður; *gjólv-ingur* ist in Funningur belegt.<sup>6</sup>

Eine andere Etymologie von *gjólingur* wird möglich, wenn man verwandte Tierbezeichnungen wie awn. *gumarr* und isl./fär. *gimbur* beachtet. Ausgehend von germ. \**gimrī-* > fär. *gimbur* (mit *mr* > *mbr*) lassen sich

<sup>6</sup> Freundlicher Hinweis von Zakaris Svabo Hansen.

diese Wörter durch analogische „Ablautformen“ zusammenführen (vgl. Bjorvand/Lindeman 2000: 293 f.):

x: *gim-* ↔ *spann:* *spinna* ⇒ x = *gam-*

x: *gim-* ↔ *spunnum:* *spinna* ⇒ x = *gum-*

x: *gum-* ↔ *brjóta:* *brutum* ⇒ x = *gíóm-*

Im Anschluß an die Variation *gempl-/gelv* wäre daraufhin *gjólvingur* [dʒœlv-] (= *gjálvingur*) entstanden. Nimmt man an, daß urn. *iōb* > *iów* mit *eþu* > awn. *jó* zusammenfällt, läßt sich *gjólingur* auf \**giōblingr* zurückführen.

c) *kjør-* 'Wahl-', *kjæra* (veralt.), *kjærra* (lok.), *kjása* 'wählen'

*kjør* 'das beste/ausgewählte Stück', *kjør(an)* 'Prügel (Suð.)'

*kjør(u)breyt*, *kjælbreyt* 'Kreuzweg (d.h. Wahlweg)', *kjærklingra* 'Platz mit Kreisverkehr'

Das fär. Neutrum *kjør* ist keine direkte Weiterentwicklung von germ. \**kuza* > \**kora* > awn. *kør* (daneben findet sich fär. *kor* ohne r-„Umlaut“). Der Wandel awn. *kør* → fär./isl. *kjør/kjör* ist vermutlich auf die Variation in awn. *kjása-kæra/kaus-kusum/kørum* zurückzuführen; vgl. isl. *kaus/kjöri*.

d) *kjörneyt* 'Ochse, Dummkopf'

Zu germ. \**þeuz* > awn. *þjórr* > fär. *tjórur* 'Ochse' wird fär. *tjörneyt* [tʃœ-] gebildet. Wie in vielen anderen Komposita vom Typ -óK+K- wird der Vokal trotz der Kompositionsgrenze gekürzt; vgl. z.B. *tjóvskapur* [-œ-], *hjólbeintur* [-œ-], *blóðsdropi* [-œ-], aber auch *djúplundur* [ɣ, ʏu:], *fjósdýr* [œ, ʊu:]. Fär. *kjörneyt* ist daher eine zwar lautgerechte, aber ahistorische Schreibung von *tjörneyt* (die *tj*-Schreibung wird vom *Føroyisk orðabók* 1998 bevorzugt).

e) *kjørugangur* 'starke Magenschmerzen'

Der germ. *wōn*-Stamm \**terwōn* (vgl. finn. *terva*) > awn. \**tjørwa* entwickelt sich lautgesetzlich zu fär. *tjæra* 'Teer' (mit *w*-Schwund in Analogie zu Wortformen, wo *w* lautgesetzlich vor *u* schwindet). Fär. *kjør(u)-* ist daher eine ahistorische Schreibung von *tjæru-* (die letztere Schreibung wird vom *Føroyisk orðabók* 1998 bevorzugt). Semantisch ist die Krankheitsbezeichnung wohl über Heilmittel wie fär. *tjøruvatn*, dän. *tjære-salve* zu erklären.

f) *kjötlostur* (selt.), *ketilostur* 'gekochte Biestmilch, bei der Käse und Molke getrennt sind'

Germ. \**kat-ila-z* (vgl. finn. *kattila-*) > fär. *ketil* geht auf entlehntes lat. *catīnus* oder einen dazu gebildeten (im Lat. nicht überlieferten) Diminutiv \**catillus* zurück.

Da sich fär. *ketil* und awn. *kjöt*/\**köt* > isl. *kjöt*/*ket* sowohl lautlich als auch in bezug auf ihre Sinnbezirke nahestehen, ist eine analogische Form afär. \**kjöt* > *kjöt* durchaus denkbar; zu solchem Lautwandel im lexikalischen Rahmen vgl. Werner 1988.

Eine Variante germ. \**kat-ula-z* > \**kōtull* > fär. \**kōtul* dürfte keine Palatalisierung aufweisen; vgl. awn. *kōttr* > fär. *kōttur*. Palatalisiertes *kjō* könnte allenfalls durch Vermischung mit dem Anlaut von *ketil* entstanden sein.

g) *skjölur*, *stjölur* 'Stiel', *illa skjøladur/stjøladur* 'schlecht gelaunt'

Fär. *skjölur* ist eine ahistorische Schreibung des *u*-Stammes germ. \**stelu-* > awn. *stjōlr* > fär. *stjölur*; vgl. *s(k)jølka* in Kap. 5.2.3. Fär. *skjøladur/stjøladur* ist zu *skjölur/stjölur* gebildet; vgl. *seta stjōlin út, vera (ringur) stjölur á e-m* u. dgl.

h) *s(k)jöt*, *s(k)jötul/-il* 'Absatz auf Klippe'

Fär. *s(k)jöt* gehört zur gleichen Wurzel wie germ. \**setjan* > fär. *sita*; vgl. aisl. *sjöt*. Formal ist urn. \**setu* > awn. *sjöt* 'Bank, Wohnort' > fär. *sjöt* der Pl. des neutralen und ungebrochenen *a*-Stammes awn. *set* 'erhöhter Boden an den Wänden eines Raumes'; vgl. germ. \**setanōn* > awn. *setna/sjatna*. Die heute nicht mehr empfohlene Schreibung mit <skj> ist ahistorisch.

5.4. Fär. *g-*, (*s*)*k-* vor awn. *ø/ø*, *ó/ó* > fär. *ø*

Die eingangs in Kap. 5 gestellte Frage, ob *g-* und (*s*)*k-* vor awn. *ø/ø* > fär. *ø* palatalisieren, läßt sich nun beantworten: Laut Kap. 5.1–5.3 finden sich im Fär. keine sicheren Beispiele hierfür. Außerdem konnte in Kap. 5.2.1.–2. gezeigt werden, daß die Sandoyer/Skúvoyer Labialisierung *e* > *ø* als Erklärung für *gjø-*, (*s*)*kjø-* hinfällig ist.

Eine Palatalisierung von awn. *ø* kann daher höchstens für Fälle wie awn. *kømr* > fär. *kemur* behauptet werden. Beispiele mit *g-*, (*s*)*k-* vor labial gebliebenem awn. *ø/ø* finden sich indes nicht. Fär. *køkja*, das Matras (1954) auf kelt. \**con cenn* zurückführt, ist kein Gegenbeispiel. Der Anlaut muß als awn. *kø-* > fär. *kø-* phonetisch integriert worden

sein. Ein Palatalumlaut wie in germ. \*krōkin > krøkja oder \*komiz > kōmr ist ausgeschlossen, da das *kj* in *køkja* auf ein im Schott.-Gäl. affriziertes *ce-* zurückgeht und somit keinen Umlaut ausgelöst haben kann.

Die Frage, ob *g-*, (*s*)*k-* vor awn. *ó/ǿ* > fär. *ø* palatalisieren, ist indes nicht gegenstandslos. Da awn. *ǿ* äußerst selten und insbesondere nach *g-*, (*s*)*k-* nicht belegt ist (vgl. Noreen 1923/<sup>5</sup>1970: § 77.8.), beschränkt sich das Belegmaterial auf palatalumgelautetes germ. *ō* > awn. *ó* > fär. *ø* [ø, œ]. Im Gegensatz zum Isl. (mit *ó* > *æ* > [ai(:)]) bleibt im Fär. die Palatalisierung von *g-*, (*s*)*k-* stets aus. Insgesamt sind die elf Wortstämme in (15) betroffen.

## (15)

germ.	awn.	isl.	fär.
*gōgi-?	*gōg(r)	–	gø <sup>1</sup> 'Sehnenscheidenentzündung am Handgelenk'
*gō(i)-	gō = góí 'eine Art von Wetter'	góa (alter Monatsname im Frühjar)	gø <sup>2</sup> (alter Monatsname im Frühjar)
*gōðijan	gōða 'bereichern'	gæða 'traktieren'	gøða 'mästen'
*gāg-/*gōg-	gægjask 'gucken'	gægjast 'gucken'	gøgast 'betrachten'
*gōlijōn	gǽlur 'Pl., Liebkosungen'	gællur 'Pl., Liebkosungen'	gøla 'Sturm'
*kōlijan	kōla '(ab)kühlen'	kæla 'abkühlen'	køla 'abkühlen'
*kōnija	kōnn 'kundig'	kænn 'klug'	kønur 'kundig'
*kōgilaz	kōgill 'kleines Lamm'	kægill 'kleiner Mann, kleines Lamm'	køgilsbarn, køgulsbarn [kø:vis-], køvisbarn 'Wechselbalg'
	vgl. kōgurbarn/-sveinn 'Wickelkind'	kōgurbarn 'Kleinkind'	
*kōp-lengaz	*kōplingr, kōpr 'Seehund'	kæplingur 'neugeborener Seehund'	køplingur 'kleiner Seehund'
*kwoðijan	kōfa 'ersticken'	kæfa 'ersticken'	køva 'ersticken'
*skōhaþja/-hipja	skōði 'Schuhleder'	skæði 'Schuhleder'	skøði 'Schuhleder'
*skōkijōn	skōkja 'Dirne, Hure'	skækja 'Dirne, Hure'	skøkja 'Dirne, Hure'

Fär. gø<sup>1</sup> hat eine unklare Etymologie, ist aber synonym mit umlautlosem shetl. gjöger, dessen epenthetisches *j* lautgesetzlich ist. Der Vokal ist ursprünglich lang, da sonst die sekundären Diphthogierungen in norw. dial. gøyra, gøyr nicht erklärbar wären. Beachtet man außerdem, daß nyn. gjø(g)r mask. und gjø fem. ist, läßt sich eine awn. Form \*gōg(i?)r rekonstruieren. Das Wort steht eventuell ablautend zu isl. gjúga, das laut Blöndal (1920–1924: 255) auch die Bedeutung 'Hautbeule/-entzündung' haben kann; d.h. vorgerm. \*ghō(u)gh-, \*gheugh- > awn. \*gōg(i)r, gjúga

(zum Ablautverhältnis vgl. vorgerm. \*skō(u)-ko-, \*skeulo- > awn. skór, skjól). Fär. gø<sup>1</sup> ist vermutlich in Analogie zu gø<sup>2</sup> Neutrum geworden. Das Wort wird im Fär. ohne stummes g geschrieben, weil die Schreibung des Gen.Sg. als \*gøgs die falsche (aber vielleicht afär. richtige) Aussprache \*[gøks] implizieren würde.

Werner (1996: 52) erklärt die unterbliebene Palatalisierung von g-, (s)k- vor fär. ø damit, daß sich awn. ó zu [ø:] ≈ ø<sup>1</sup> velarisiert hat, um awn. ø > ø<sup>2</sup> eine Langvokalentsprechung zu sichern. Erst nach Abschluß der Palatalisierung wären diese beiden Laute als Länge-Kürze-Paar palatal geworden. Es ist sicher richtig, daß awn. ó durch eine zeitweise zentralisiertere Aussprache nicht mehr palatalisierungsauslösend war. Hierfür ist aber nicht awn. ø > ø<sup>2</sup> verantwortlich.

Wie aus Kap. 4 hervorgeht, war zur Zeit der Palatalisierung das afär. Langmonophthongsystem stark reduziert, so daß die awn. Quantitätsdistinktion kaum strukturbildend sein konnte. Awn. i/y hatten bereits velare und ó, ú diphthongische Elemente entwickelt. Außerdem waren awn. é und æ zu [æ:] sowie á und ó zu ø<sup>2</sup> zusammengefallen. Als Langmonophthongsystem blieben lediglich die drei Einheiten é/æ, ó/ø<sup>1</sup>, á/ø<sup>2</sup> übrig. Das ist der Hintergrund, vor dem die ausgebliebene Palatalisierung von g-, (s)k- vor awn. ó > fär. ø gesehen werden muß.

Wie Küspert (1988: 330 f.) darlegt, geht ø<sup>1</sup> im ganzen awn. Sprachgebiet (außer in Valle/Setesdal) keine Reihenbindung mit é und ó ein, sondern bleibt monophthongisch stabil. Als Ursache hierfür nennt Küspert den heterogenen Ursprung von awn. ó/ø<sup>1</sup> > spätawn. ø<sup>1</sup>: geschlossenes ø<sup>1</sup> (Palatalumlaut von ō, u-Umlaut von ē, gedehntes ø) sowie seltenes offenes ø<sup>1</sup> (u-Umlaut von æ, Palatalumlaut von ó). Dieser Umstand habe einen großen allophonischen Spielraum bewirkt.

Indem é zu afär. æ gesenkt wurde, fiel geschlossenes ø<sup>1</sup> mit offenem ø<sup>2</sup> zusammen. Nur so konnte awn. ó der typologischen Extremsituation entgehen, als gerundeter Palatalvokal kein ungerundetes Pendant zu haben. Dies wiederholte sich, als afär. æ weiter zu [æ:] gesenkt wurde. Dabei konnte jedoch die Lippenrundung von ó/ø<sup>1</sup> > ø<sup>2</sup> nur bei einer gleichzeitigen Velarisierung/Zentralisierung erhalten bleiben (maximal offene gerundete Palatalvokale sind artikulatorisch unnatürlich). Dadurch erhielt ø<sup>2</sup> eine palatovelare/mittelzungige Qualität wie etwa ø<sup>1</sup>. Die einzige Alternative hierzu wäre eine Entrundung und damit ein Zusammenfall mit [æ:] gewesen, wie dies auch im Nebenton geschehen ist; vgl. awn. tǫkr, nyn. fátøk mit fär. fátækur [-takui]. Im Isl. ist die Entrundung konsequent auch bei Hauptton eingetreten. Wegen aisl. é > ié

sind hier (wie im Fär.) awn.  $\acute{o}/\acute{\phi}$  zunächst zu aisl.  $\acute{o}$  zusammengefallen. Daß es im Isl. zu keiner Zentralisierung, sondern zu einem Zusammenfall mit  $\acute{æ}$  kam, ist durch die Entrundung von awn.  $\acute{y}$ ,  $\acute{\phi}y$  bedingt; vgl. Kap. 4.2. Im Fär. haben dagegen awn.  $\acute{\phi}y > \acute{o}y$  und awn.  $\acute{y} > [\text{ɥ}y] > [\text{ʉ}(\text{:})]$  ihre Labialität nie verloren. Statt dessen schloß sich awn.  $i$  der Entwicklung von  $\acute{y}$  an. Auch diese Umstände können bei afär.  $\acute{o}$  eine palatovelare/mittelzunge Qualität bewirkt haben.

Nimmt man bei afär.  $[\text{a}:]$  eine leicht palatale Qualität an, bilden die drei verbliebenen langen Monophthonge des afär. Vokalsystems ( $\acute{e}/\acute{æ} > [\text{a}:]$ ,  $\acute{\acute{e}}$ ,  $\acute{\acute{o}}$  trotz seiner „Defektivität“ eine erstaunlich einheitliche Reihe, die unter den gegebenen Umständen eine recht hohe Natürlichkeit aufweist: Afär.  $[\text{a}:]$ ,  $\acute{\acute{e}}$ ,  $\acute{\acute{o}}$  sind etwa als  $[\text{æ}:$ ,  $\text{æ}:$ ,  $\text{ɔ}:]$  aufzufassen. Den sich parallel entwickelnden Palatalvokalen  $\acute{e}/\acute{æ}$  und  $\acute{o}/\acute{\phi}$  hat sich  $\acute{á}/\acute{\acute{o}}$  zu einer gekoppelten Reihe diphthongierender Langvokale angeschlossen. Während fär.  $[\text{ɛa}:$ ,  $\text{ɔa}:]$  aus  $\acute{e}/\acute{æ}$ ,  $\acute{á}/\acute{\acute{o}}$  entstehen, unterbleibt indes die systematisch zu erwartende Diphthongierung  $\acute{o}/\acute{\phi} > \acute{\acute{o}} > *[\text{œ}̥]$ , weil sie zu einem sehr unnatürlichen Laut geführt hätte.

Durch die Quantitätsumlegung veränderte sich die Situation radikal. Insbesondere entstand mit  $e > [e:]$  ein neuer halbgeschlossener Langvokal, wodurch  $\acute{\acute{e}}$  wieder palataler werden konnte. Die palatovelare Qualität bei fär.  $[\text{ø}:]$  ist indes noch heute bemerkbar. Laut Rischel (1964: 107 f.) hat  $[\text{ø}:]$  einen F2-Wert, der weitaus niedriger ist als bei  $[e:$ ,  $\text{ɛ}$ ,  $\text{ɪ}$ ,  $\text{ʏ}]$ . Petersens (2000: 40) Messungen bestätigen diese Angaben. Der F2-Wert unterschreitet laut Rischel sogar den von  $[\text{a}]$ . Dementsprechend ist die Palatalisierung von awn.  $\acute{o} > \text{fär.} [\text{ø}:]$  relativ geringfügig ausgefallen, was außerdem mit awn.  $\acute{o}N(\text{K}) > \text{fär.} [\text{ɔ}:$ ,  $\text{ɔ}]$  gut korrespondiert; vgl. awn.  $\acute{o}nd/\acute{o}m\acute{o}n > \text{fär.} \text{ond}/\text{mon}$ , isl.  $\acute{o}nd/\acute{o}m\acute{o}n$ .

In Svabos Balladenaufzeichnungen (Matras 1939) findet sich jedoch ein Beleg für eine Palatalisierung vor awn.  $\acute{o}$ : *Listili eer Brúur kjøon* (V. 4:3 *Koralds kvæði*). Die Schreibung von *kjøon* (< awn. *kónn*) zeigt, daß eine Palatalisierung vor irregulär nicht oder spät palatovelarisiertem awn.  $\acute{o}$  im Färöischen möglich war.

## 6. Diphthongkürzungen und Merkmalsantizipation

Durch die Quantitätsumlegung wurden afär. Langvokale vor KK (außer vor *kl*, *kr*, *pl*, *pr*, *tr* und *kj*, *tj*, *sj*) gekürzt. Die dadurch entstandenen fär. Kurzdiphthonge wurden vielfach monophthongiert. Daß sich die isl. Kurzmonophthonge erheblich besser gehalten haben, geht teilweise auf



eine konservative und schriftzentrierte Sprachkultur zurück, die es in dieser Form auf den Färöern nicht gegeben hat. Zu rückgängig gemachten Monophthongierungen von isl. *æ*, *ei*, *ey*, *au* vor KK vgl. Ófeigsson (1920–1924: xxvi), Bandle (1956: § 47), Guðfinnsson (1964: 171–179).

Die dialektale Variation der fär. Kurzdiphthonge verzeichnet Werner (1987) auf Karten, denen in den Jahren 1961 und 1966 durchgeführte Befragungen älterer Sprecher zugrunde liegen. Tabelle (16) ergänzt diese Angaben mit einigen Sonderfällen. Zum Vergleich werden auch die Kurzvokale vor den Schärfungsprodukten *ggi/ggi*, *gv* aufgeführt (hierzu in Kap. 7).

(16)

awn.	fär. Kürze außer vor Schärfung	fär. Kürze vor Schärfung
<i>ei</i>	[aɪ] Vágar, Koltur, Hestur, Nólsoy, Süd-Streymoy, alles südl. davon; [ɔɪ] sonst	[aɔɟ] Vágar, Koltur, Hestur, Nólsoy, Süd-Streymoy, Sandoy; [ɔɔɟ] sonst (einschl. Suðuroy) Beispiele sind selten: <i>deiggj</i> , <i>reiggja</i> , <i>sveiggja</i>
<i>ei+st</i>	[ɔɪ, (> ɔ, ʏ, i)] erstreckt sich weiter südl. als sonstige <i>ei</i> KK; [aɪ] oft nur als Zweitform	–
<i>ei+g/k+K</i> ; (awn. <i>e</i> >) <i>ei+ng/nk</i> ohne folgendes <i>i/j</i>	[ɔ] ([aɪ] <i>Eingland</i> auf Sandoy)	–
(awn. <i>e</i> >) <i>ei+ng/nk+i/j</i>	[a] zentrales, wortweise unterschiedlich großes Gebiet; [ɔ] sonst	–
<i>øu &gt; ey</i>	[ɛ] gesamtfär.; [ei] Zweitform auf Suðuroy	[eɔɟ] Beispiele sind selten: <i>heyggiur</i> / ( <i>heygur</i> ), <i>fleyggi/fleyg</i> , <i>teygi</i>
<i>øy &gt; oy</i>	[ɔɪ] gesamtfär.; [ɔ] im Nordosten; [œ] zentral-, südfär.; ([œ] > [ʏ] Suðuroy)	[ɔɔɟ]
<i>i, ý</i>	[ui, (uʏ)] gesamtfär. vor allem bei morphologischem Wechsel mit [uɪ]; [u] Norðuroyar, zentralfär.; [ʏ] zentral-, südfär.	[uɔɟ] gesamtfär.; [uʏɔɟ] als selt. Zweitform im Norden bei <i>flyggja</i> , <i>nýggjur</i> , auch [flʏɔɟ] in <i>Fuglafjørður</i>
<i>ó</i>	[ɔ] südl. des Skopunarfjørður; [œ] nördl. des Skopunarfjørður	[ɔgv] Suðuroy; [egv] sonst
<i>ú</i>	[ʍu] Süd-Suðuroy; [ʏ] sonst; ([u] selten)	[ɪgv]

Tabelle (16) faßt die Grundzüge einer dialektalen Variation zusammen, die darüber hinaus wortweise Abweichungen aufweist; vgl. die eingehende Behandlung bei Werner (1987). Ausgehend vom Prinzip der phonologischen „Natürlichkeit“ stellt Werner fest, daß die Kurzdiphthonge unterschiedlich stark zur Monophthongierung neigen. Am stabilsten sind die schließenden Kurzdiphthonge — vor allem, wenn sie einen maximalen Artikulationsweg haben. Entsprechend bleiben [ai, oi] eher diphthongisch als [ɥu]. Außerdem sind palatal endende Kurzdiphthonge wie [ui] stabiler als velar endende wie [ɥu]. Die Instabilität des Diphthongs [ɥu] kommt auch dadurch zum Ausdruck, daß er in einigen Wörtern durch [ui] ersetzt wurde. Werner (1968: 329–355) hat dies vor allem auf Sandoy und Suðuroy bei *knúska*, *glúpskur*, *nústani*, *lúkst* beobachtet. Bei *nústani* findet sich sogar ein Beleg aus Vestmanna.

Weil [ɥu] heute nur noch auf Süd-Suðuroy zu hören ist, läßt sich folgender Wandelablauf erschließen: Die Monophthongierung [ɥu] > [ɣ] hat sich südwärts ausgebreitet, und erst bevor sie Ost-Streymoy erfaßte, kam es hier und südwärts im Sprachgebiet zum Lautersatz [ɥu] → [ui]. Weil sich auf Sandoy sowohl *i/ý* als auch *ú* zu [ɣ] entwickelt haben, ist bei Wörtern mit <ú>[ɣ] nicht zu entscheiden, ob vor der Monophthongierung ein Lautersatz stattgefunden hat. Nur bei Sprechern auf Süd-Suðuroy, deren [ɥu] erhalten ist, läßt sich mit Sicherheit sagen, daß <ú>[ɣ] auf einen Lautersatz zurückgeht.

Zu den Diphthongkürzungen sind Fälle wie [ɛa: – a] und [ɔa: – ɔ] nicht zu zählen (vgl. *ƒjala – ƒjaldi*, *mæla – mælti* bzw. *blása – blásti*). Den Kurzmonophthongen [a, ɔ] liegen laut Kap. 3.6 gar keine Diphthonge zugrunde. Deshalb finden sich heute keine relikthaften Kurzdiphthonge \*[ɛa, ɔa].

Die Monophthongierung der palatal auslautenden Kurzdiphthonge erfolgt grundsätzlich durch Schwund des Diphthongauslauts. Vorher kann dieser den Diphthonganlaut beeinflußt haben. Ein Beispiel hierfür ist *i/ý* > [ui] > [ɣ], wobei das diphthongauslautende Merkmal {+palatal} das [u-] „umlautet“, bevor es schwindet; vgl. Werner (1987: 450), der diese Merkmalsantizipation als Merkmalsmischung bezeichnet. Bei einer hypothetischen Entwicklung *i/ý* > [ui] > [ɣi] > [ɣ] hat [ɣi] als höchst instabil zu gelten, so daß der [-i]-Schwund mit [u-] > [ɣ-] einhergeht.

Hinsichtlich der Merkmalsantizipation weist Werners (1987) Material folgende dialektgeographische Tendenz auf: Wenn palatal auslautende Kurzdiphthonge monophthongieren, so tritt eine Merkmalsantizipation

um so eher ein, je weiter südlich sich ein Dialekt befindet. Auf den Norduroyar finden sich so gut wie keine Beispiele mit Merkmalsantizipation, obwohl gerade bei nördlichem  $i/\acute{y} > [u]$  die Tendenz zur Monophthongierung größer ist als im Zentralfär. Die Merkmalsantizipation scheint länger erhaltene Kurzdiphthong(auslaut)e vorauszusetzen.

Südlich der Norduroyar kommt die Merkmalsantizipation bei  $i/\acute{y} > [u]$  >  $[\gamma]$  öfter vor. In einem zentralfär. Gebiet stehen sich  $[\gamma]$  und  $[u]$  als Varianten gegenüber, während  $[\gamma]$  südlich des Skopunarhfjörður zumindest in Wörtern, deren  $i/\acute{y}$  mit keinem Langdiphthong  $[u:]$  morphophonemisch wechselt, vorherrschend ist.

Südlich des Skopunarhfjörður wird awn.  $\text{øy} > \text{fär. } \text{øy}$  bei Kürze häufig zu  $[\text{œ}]$  (und auf Süd-Suduroy gelegentlich zu  $[\gamma]$  gehoben). Auch hier liegt eine Merkmalsantizipation und kein bloßer Schwund des Diphthongauslauts von awn.  $\text{øy}$  vor. Das Fehlen einer kurzdiphthongischen Vorstufe  $*[\text{œ}\gamma]$  ist allerdings kein hinreichender Beweis hierfür, weil  $[\text{œ}]$  schon vor der Weiterentwicklung von awn.  $\text{øy}$  zu  $[\text{o}]$  hätte entstanden sein können. Da aber Wörter wie *goymsla*, *goymdur*, *koykla*, *koyrsla*, *óskoytni*, *skoyndi*, selbst wenn sie mit  $[\text{œ}, (\gamma)]$  gesprochen werden, keine Palatalisierung von  $g$ -,  $(s)k$ - aufweisen, ist für awn.  $\text{øy} > [\text{œ}]$  eine nicht-palatal anlautende Zwischenstufe anzunehmen. Diese Zwischenstufe ist mit awn.  $\text{øy} > [\text{o}]$ , dessen Anlaut sich durch Palatalitätsantizipation zu  $[\text{œ}]$  wandelt, gegeben.

Werner (1968: 340) führt auch vereinzelte Belege mit *kreista* >  $[-\text{æst-}, -\text{yst-}]$  (Nólsoy bzw. Tórshavn) auf. Auch diesen Monophthongen liegt eine Merkmalsantizipation zugrunde:  $ei > ai > [\text{o}]$  >  $[\text{œ}]$  (vor *st* reicht awn.  $ei > \text{fär } [\text{o}]$  weiter südlich als sonst). Bei  $[\text{yst}]$  dürfte außer der Palatalität auch das Merkmal  $\{+\text{geschlossen}\}$  aus dem Diphthongauslaut übernommen worden sein (oder Lautersatz durch  $i/\acute{y} [\text{u}] > [\gamma]?$ ).

Bei der Antizipation eines diphthongauslautenden  $[-u]$  ist zu erwarten, daß der Diphthonganlaut labialisiert wird. So ließe sich die Kürze öKK  $[\text{œ}]$  aus  $[\text{eu}]$  ableiten. Einiges spricht indes gegen diese Annahme. Da öKK nördlich des Skopunarhfjörður (außer auf Koltur, Hestur, Nólsoy) als  $[\text{œ}]$  gesprochen wird, stünde eine solche velare Merkmalsantizipation im krassen Gegensatz zur dialektgeographischen Verteilung der palatalen Merkmalsantizipation, die gerade im Norden kaum vorkommt. Ein schwerwiegenderer Einwand ist jedoch, daß die Grenze zum südlichen Gebiet mit fär. öKK  $[\text{o}]$  sehr scharf ist im Vergleich zu der bei  $i/\acute{y} > [\gamma, u]$ . Bei  $i/\acute{y}$  erscheinen  $[\gamma]$  und  $[u]$  in einem großen zentralfär. Gebiet als Varianten, die außerdem mit dem Kurzdiphthong  $[u:]$  konkurrieren. Dieser Umstand deutet auf eine frühere Monophthongie-

zung von fär. *ó*KK als bei den palatal auslautenden Kurzdiphthongen hin. Deshalb muß fär. *ó*KK > [œ] auf eine Zwischenstufe awn. *ó* > [öu] > [ö] > [œ] zurückgehen. Erst nach der Monophthongierung [öu]KK > [œ] hat sich [öu:](K) zu [œu: > εu:] entwickelt; vgl. Kap. 8.2.

Die Monophthongierung [öu]KK > [œ] ist der Normalentwicklung von fär. *ú* [ɥu] zu [ɥ] > [ɣ] sehr ähnlich. Die Palatalisierung [ɥ] > [ɣ] erklärt Werner (1987: 454) dadurch, daß der „unnatürliche“ Laut [ɥ] in ein „natürlicheres“ [ɣ] überführt wird (durch Lautwandel oder -ersatz?). Laut Kap. 4.4.3 standen sich (wie heute im Norw.) gerundetes *y*KK und *ú*KK [ɥ] eine Zeitlang gegenüber. Erst als *y* delabialisierte, erhielt fär. [ɥ] einen größeren allophonischen Spielraum in Richtung [ɣ]. Analog zu *ú*KK > [ɥ] > [ɣ] entwickelt sich *ó*KK > [ö] zu [œ]. Dieser Wandel ist jedoch getrennt von awn. *ø* > fär. [œ, ɔ]; vgl. awn. *bóndi*, *hónd*, *björn* > fär. *bóndi*, *hond*, *björn* [œ/ɔ, ɔ, œ/ɣ].

## 7. Vokal- und Konsonantenentwicklungen bei der färöischen Schärfung

### 7.1. Phonotaktische Voraussetzungen und Entwicklungswege

Die fär. Schärfung überführt die spätafär. Diphthongauslaute [-ɪ] und [-u] unter bestimmten Bedingungen in Obstruenten; vgl. awn. *døyyja* > *doyggja* (palatale Schärfung), *róa* > *rógva* (velare Schärfung).

Die Schärfung wirkte zunächst inlautend, breitete sich aber durch Analogie inter- und intraparadigmatisch aus, so daß sie auch auslautend zu stehen kam (z.B. *deiggj*). In anderen Fällen wurde sie analogisch beseitigt (z.B. *tjóvvur*). Auch kam es zu einer funktionalen oder dialektalen Spaltung (z.B. *heygur/heyggjur* bzw. *dúva/dúgva*). Außerdem sind Doppelformen in phraseologisierten Pleonasmen wie *hon fekk hvørki rógv ella ró* entstanden.

Vorübergehend hat sich die Schärfung auf alle ungedeckten Diphthongauslaute mit [-ɪ, -u] ausgebreitet. Sonst hätten indeklinable Wörter wie frühneufär. *júgv*, *núgv* keine Schärfung erhalten können; vgl. auch die Schreibung <udj Skalum> für *i Skalum* aus dem Jahr 1684 (Hamre 1944: 24). Heute sind diese Formen veraltet, und statt dessen stehen *jú*, *nú*, *i*. Auch in *tvey*, *sje*, *tey* findet sich heute keine Schärfung.

Tabelle (17) faßt alle potentiellen Schärfungsfälle zusammen. Beispiele ohne eingetretene Schärfung sind kursiv gesetzt. In (18) werden die phonetischen Entwicklungen dargestellt. Dabei wird vor allem deut-

lich, daß die Schärfung eine Reihe unterschiedlicher sowie schwach konsonantischer Silbengelenke zu [dʒ, gv] vereinheitlicht und verstärkt. Dieser phonotaktischen Vereinfachung steht ein erhöhter artikulatorischer Aufwand gegenüber.

(17)

	(a1') awn. Hiatus (a2') awn. intervok. j	(b1', b2', b3') awn. g, gj, g' [ɣ, ɣj, ɣj]	(c') awn. f [β]	(d') awn. ð [ð]
ou > ey [ei]	–	haugr > <i>heygur</i> / heyyggjur, v. *slauga <sup>a</sup> > <i>sleyga</i> / sleyggja, v. taugin > <i>teyggin</i> draugr > <i>dreygur</i> , s. auga > <i>eyga</i> , s.	– raufa > <i>reyvar</i> .	– auðr > <i>eyður</i> , a., s. dauði > <i>deyði</i> , s.
øy > oy [oi]	<i>døyja</i> > <i>doyggja</i> , v. <i>høyja</i> > <i>hoyggja</i> , v. <i>þrøyja</i> > <i>troyggja</i> , v. <i>þøyja</i> > <i>toyggja</i> , v.	<i>bøyja</i> > <i>boyggja</i> , v. <i>tøyja</i> > <i>toyggja</i> , v. <i>smøyja</i> > <i>smoyggja</i> , v. * <i>tøygur</i> <sup>b</sup> > <i>toygur</i> , a.	– <i>hrøyfa</i> > <i>royva</i> , v.	– <i>øyða</i> > <i>oyða</i> , v. <i>øyði</i> > <i>oyði</i> , s.
ei > [ai]	–	<i>deigi</i> > <i>deiggi</i> , s. <i>veigi</i> > <i>veiggi</i> , s. <i>sveigja</i> > <i>sveiggja</i> / <i>sveiga</i> , v. <i>teigr</i> > <i>-teiggjur</i> / <i>teigur</i> , s. <i>eiga</i> > <i>eiga</i> , v. <i>deigr</i> > <i>deigur</i> , a. <i>feigr</i> > <i>feigur</i> , a.	– <i>greifi</i> > <i>greivi</i> , s.	<i>reiða</i> ? <sup>c</sup> > <i>reiggja</i> , v. <i>beiða</i> > <i>beida</i> , v. <i>reiði</i> > <i>reidi</i> , s.
i/ý > [ui]	<i>niu</i> > <i>niggju</i> , num. <i>nýir</i> > <i>nýggir</i> , a <i>flýja</i> > <i>flýggja</i> , v. <i>frýja</i> > <i>frýggja</i> , v.	<i>stigr</i> > <i>stigur</i> / <i>stiggjur</i> , s. – <i>stigr</i> > <i>stigur</i> , v.1 <i>stiga</i> > <i>stiga</i> , v.1 <i>flýgr</i> > <i>flýgur</i> , v.2	– <i>rifa</i> > <i>riva</i> , v. <i>klýfr</i> > <i>klývur</i> , v.	<i>striðinn</i> ? <sup>c</sup> > <i>strigginn</i> , a. <i>hlýðinn</i> > <i>hýðin</i> , a. <i>liða</i> > <i>líða</i> , v. <i>kviði</i> > <i>kviði</i> , s.

	(a) awn. Hiatus	(b) awn. g [ɣ]	(c) awn. f [β]	(d) awn. ð [ð]
ú > [ʊu]	<i>trúa</i> > <i>trúgva</i> , v. <i>trúr</i> > <i>trúgvur</i> / <i>trúur</i>	<i>súga</i> > <i>súgva</i> , v.2 / <i>súga</i> , - <i>aði</i> <i>fljúga</i> > <i>fl(j)úgva</i> / <i>fl(j)úga</i> , v.2 <i>drjúgr</i> > <i>dr(j)úgvur</i> , a. <i>súgr</i> > <i>súgur</i> , s. <i>júgr</i> > <i>júgur</i> , s.	<i>kljúfa</i> > <i>klúgva</i> , v.2 – <i>dúfa</i> > <i>dúgva</i> / <i>dúva</i> , s. <i>þúfa</i> > <i>túgva</i> / <i>túva</i> , s.	– <i>lúðr</i> > <i>lúður</i> , s.
ó > [ou]	<i>róa</i> > <i>rógva</i> , v. <i>söu</i> > ( <i>sægvu</i> )/ <i>sóu</i> , v.5	<i>nógr</i> > <i>nógvur</i> , a. <i>lógu</i> > ( <i>lægvu</i> )/ <i>lógu</i> , v.5	<i>lófi</i> > <i>lógvi</i> , s. <i>svöfu</i> > <i>svönu</i> , v.4	* <i>blóða</i> ? <sup>c</sup> > <i>blógva</i> , v. <i>bjóða</i> > <i>bjóða</i> <i>góðr</i> > <i>góður</i> , a.

a. = Adj., s. = Subst., v. = Verb, v.5 = 5, Ablautreihe

<sup>a</sup> Vgl. isl. *ordaslaug* 'Spott, Schalkhaftigkeit'. Fär. *sleyga* ist zu awn. *slaug* > *sleyg* gebildet.

<sup>b</sup> Vgl. isl. *teygur*.

<sup>c</sup> Vgl. Kap. 7.5.



Wandel würde über einen typologisch weniger präferierten Zustand gleich zurück zum Ausgangspunkt führen.

Es ist gleichermaßen fraglich, ob bei awn. *bøygia, deigi* > *boyggja, deggi* (b2', b3') durch [ɣj]-Schwund zunächst ein Hiatus entstand, der daraufhin wieder beseitigt wurde. Da inlautendes [ɣj] artikulatorische Züge hat, die als Vorstufe der Schärfung auftreten, ist hier ein [ɣj]-Schwund ausgeschlossen.

Bei Silbenkontakten vom Typ [-i.ɪ-] (a1', a2') wie in awn. *níu, døyja* ist an und für sich keine Schärfung zu erwarten. Daß sich diese Wörter dennoch zu *niggju, doyggja* entwickeln, hat eine andere Ursache. Der Ursprung der Schärfung findet sich in der Entwicklung von [ɣj] (b2', b3'). Im Gegensatz zu velarem g [ɣ] ist hier die Schärfung ausnahmslos eingetreten; vgl. awn. *bøygia* (b2'), *deigi* (b3') > *boyggja, deggi*, aber awn./fär. *eiga*. Traditionell wird dieser Unterschied folgendermaßen erklärt: Zunächst schwand [ɣj], aber nicht [ɣ], so daß awn. *bøygia, deigi* einen Hiatus bekamen und mit Fällen wie *níu* zusammenfielen. Ein solcher [ɣj]-Schwund ist jedoch unwahrscheinlich, weil er einen weniger präferierten Silbenkontakt zur Folge gehabt hätte.

Statt dessen ist afär. [-i.ɣj-] (z.B. in *bøygia, deigi*) als der eigentliche Ausgangspunkt für die palatale Schärfung anzusehen. Ihren Anfang nimmt sie in einer regressiven Assimilation [-i.ɣj-] > [-i.ɣj-] > [-ɣj.ɣj-]; vgl. (18). Da [i] und [ɣj] sehr ähnlich sind, fällt [-i.ɪ-] > [-i.ɪ-] (a1', a2') mit [-i.ɣj-] > [-ɣj.ɣj-] (b2', b3') zusammen. An welchem Punkt der Entwicklung das genau geschieht, ist allerdings kaum zu sagen.

In (a1', a2', b2', b3') wird der Auslaut der [-i]-Diphthonge konsonantisiert, so daß die Diphthonganlaute als Kurzmonophthonge vor [-ɣj.ɣj-] zu stehen kommen. Bei fär. *niggju, doyggja, deggi, boyggja* sind demnach die haupttonigen Kurzmonophthonge verhältnismäßig alt. Insbesondere gehen sie nicht auf monophthongierte Kurzdiphthonge zurück, wie dies auch Rischel (1968: 112 f.) richtig sieht; vgl. auch Roe (1965: 81 f.) und Kap. 7.6 f.

Der weitere Schritt auf dem Weg zum heutigen Lautstand mit [dʒ] erfolgt, indem sich bei [-ɣj.ɣj-] > [-gʲ.gʲ-] ein langer Plosiv — parallel zu *ðg* > [-ɣ.ɣ-] > [-g.g-] in z.B. *stedga* — herausbildet. Durch die lautgesetzliche Dentalisierung von palatalisiertem g (vgl. awn./fär. *liggia*) entsteht schließlich [-d.ʒ-] in fär. *niggju, doyggja, deggi, boyggja*.

Die Entwicklung in (a1' a2', b2', b3') läßt sich somit gänzlich ohne den silbenstrukturell höchst unnatürlichen Umweg [ɣj] > Ø > [i] > [ɣj] erklären. Es ist außerdem fraglich, ob das heutige [j] in *eiga, eyga* (b1') überhaupt einen Schwund von awn. g [ɣ] voraussetzt. Eine progressive

Assimilation [-i.ɣ-] > [-i.j-] dürfte wahrscheinlicher sein. Diese ist so spät eingetreten, daß es zu keinem Zusammenfall mit (a1' a2') kommen konnte. Wörter wie *eiga* haben daraufhin das phonotaktische Vorbild für die Weiterentwicklung des durch späteren *ð*-Schwund entstandenen Hiatus in z.B. fär. *beida*, *sidur* (d') abgeben.

Wie bereits von Matras (1952) vermerkt, hat die fär. Schärfung Gemeinsamkeiten mit der viel älteren nordgerm. Schärfung. Die Unterschiede sind indes unübersehbar: Während bei dieser nach kurzem Vokal intervokalisches urgerm. *ɹ* zu *ʝ* geminiert wird, geht jene spätere Entwicklung von einer assimilierenden Konsonantisierung des Diphthongauslauts in [-i.ɣ'] > [-ɣ'.ɣj-] aus.

Insgesamt tendieren die afär. Frikative [ɣ, ɣ'] dazu, aus dem Lautsystem auszuschneiden. Falls sie nicht zu [j] werden bzw. in die Schärfung aufgehen, schwinden sie. Letzteres ist der Fall, wenn *g* [ɣ] neben keinem maximal geschlossenen Vokal steht wie z.B. in *øga*, *flaga* [ø:a, flæ:a].

Bei der palatalen Schärfung sind die lautgesetzlichen Verhältnisse oft durch Analogien aufgehoben. Deshalb muß sie (wie ihre velare Entsprechung) auch orthographisch angezeigt werden.

Bei *sleyga* (b1') kommt die analogische Nebenform *sleyggja* nur regional vor. Die ungeschärfte Form wird zudem durch das Substantiv awn. *slaug* > *sleyg* gestützt.

Neben der lautgesetzlichen und heute üblichen Form awn. *sveigja* > *sveiggja* (b2') steht *sveiga*, das zum Prät. afär. *sveigða* gebildet ist. Die ungeschärfte Form *sveiga* ist somit nicht als Relikt anzusehen.

Auch Ableitungen können von Analogien betroffen sein. Die Schärfung bei *hoyggj* 'Heu', *toyggjur* 'Tauwetter' (awn. *høy*, *þøyr*) muß nicht unbedingt vom Dat.Sg., wo sie sich lautgesetzlich entwickelt hat, herühren. Sie findet sich auch in den entsprechenden Verben awn. *høyja*, *þøyja* > *hoyggja*, *toyggja* 'heuen, tauen' (a2').

Ähnlich muß die Schärfung bei fär. *teyggj* nicht auf die bestimmte Form awn. *taugin* 'das Tau' > *teygin* zurückgehen. Auch der Inf. *tøygja* > *toyggja* (b2') hat lautgesetzliche Schärfung.

Lautgesetzliches awn. *haugr* > fär. *heygur* findet sich nur in den Tanzballaden und in der Dichtung. Die Schärfung der geläufigen Variante *heyggjur* geht auf den lautgesetzlichen Dat.Sg. *haugi* > *heygi* > *heyggi* (b3') zurück.

In bezug auf die Schärfung sind die paradigmatischen Ausgleiche bei Ortsnamen gelegentlich anders erfolgt als bei den Appellativa. Bei *heyggjur* hat sich die Schärfung einheitlich im Sg. (außer im Gen.)



durchgesetzt. Im Pl. hat das Appellativum durchgehend analogische Schärfung (*heyggjar*, *heyggjum*), während die Ortsnamen in der Regel lautgesetzlich ohne Schärfung stehen wie z.B. *Høguheygar*, *Uppi á Heygunum*, *Norð(ur) á Heygum* (Bsp. von den Norðuroyar aus Matras 1932: 145 f.). Das muß nicht nur daran liegen, daß Namen schnell lexikalisieren und somit für Analogien weniger zugänglich sind. Hinzu kommt, daß der im Sg. lautgesetzlich geschärfte und im Pl. ungeschärfte Dat. bei Ortsnamen häufig ist; diese enthalten oft Präpositionalphrasen mit *í*, *á* (Matras 1932: 51 f.).

Das formale Auseinandergehen von Appellativa und Ortsnamen ist indes nicht einheitlich durchgeführt. So gibt *Færoysk orðabók* (1998: 1217 f.) *teiggjur* nur für Ortsnamen (*Purka-*, *Breiðiteiggjur*) und *teigur* als Appellativum an (Pl. einheitlich *teigar*), während Matras (1932: 285 f.) für die Norðuroyar ausschließlich ungeschärfte Formen wie z.B. *Breiðiteigur*, *Gøtuteigur* verzeichnet.

Das Substantiv *stigur* ist anders als die Verbform *stigur* zu sehen. Zum lautgesetzlichen Nom.Sg. *stigur* (b<sub>1</sub>') hat sich aufgrund der Schärfung im Dat.Sg. *stíggi* (b<sub>3</sub>') eine analogische Zweitform *stiggjur* gesellt. Außerdem ist eine partielle semantische Differenzierung bei *stigur/stiggjur* eingetreten. In der Bedeutung 'Pfad' ist *stiggjur* die Normalform und *stigur* veraltet oder in den Tanzballaden zu finden. In der übertragenen Bedeutung 'Stillstand' gibt *Færoysk orðabók* (1998: 1145) der ungeschärfen Form den Vorrang, indem von *stiggjur* auf *stigur*, aber nicht umgekehrt verwiesen wird. Bei den Ortsnamen auf den Norðuroyar stellt Matras (1932: 268–270 f.) wiederum eine andere Differenzierung fest: Wie bei der Verwendung von *heyggjur* in Ortsnamen steht *stiggjur* im Sg. mit und im Pl. ohne Schärfung (z.B. *Áarstiggjur* vs. *Keldustigar*). Fär. *stiggjur* 'Pfad' ist nicht verwandt mit fär. *stiggjur* 'Koben' < afär. \**stiur* (a<sub>1</sub>'), einer mask. Variante zu awn. *stia/sti* (Fem./Neutr.).

Diese Beispiele zeigen, daß in *heyggjur*, *sleyggja*, *stiggjur*, *teiggjur* usw. keineswegs ein früher [ɣ]-Schwund mit nachfolgender Hiatusfüllung und lautgesetzlicher Schärfung vorliegt (für eine Gegenmeinung vgl. Petersen (1993: 16)). Das gleiche gilt für fär. *eiga*, *stiga*, *flygur* (b<sub>1</sub>'). Weil hier das velare awn. [ɣ] in [-i.ɣ-] keine Schärfung auslöste, konnten auch Formen wie \**eiggja*, \**stiggja*, \**flyggjur* nie entstehen. Bei *eiga* wäre eine lautgesetzliche Schärfung nur im seltenen Konj. und in der 2.Pl.Imp. theoretisch denkbar. Bei den starken Verben der 1. Ablautreihe wäre Schärfung auch im Sup. und Prät.Part. möglich. Nimmt man an, daß sich das -i als einheitliche 1.Sg.Präs.-Endung früh herausgebildet hat, ergibt das eine weitere Schärfungsmöglichkeit. In den meisten Paradig-

menpositionen unterbleibt jedoch die Schärfung lautgesetzlich. Wo sie entstehen konnte, wurde sie daher oft analogisch beseitigt (oder gar von vornherein unterdrückt?). Hinzu kommt, daß die 1.Sg.Präs.Ind. zwar recht häufig ist, diese Verbform jedoch vom lautgesetzlich ungeschärften Inf. *eiga* abgeleitet wird.

Bei awn. *auga* > *eyga* (b<sub>1</sub>') gab es gar keine Form mit *gi*, die eine lautgesetzliche Schärfung hätte bewirken können.

Bei Adjektiven wie awn. *feigr*, *deigr*, *tøygr* (b<sub>1</sub>') > *feigur*, *deigur*, *toygur* hätte eine analogische Verbreitung der Schärfung nur vom Nom.Mask. Pl. der starken und vom Nom.Mask.Sg. der schwachen Deklination ausgehen können (*feigr/feigi* ...). Weil sonst alle anderen Paradigmenstellen ohne Schärfung sind, hat sie sich nicht durchgesetzt.

Fär. *peiggja*, *peiga*, denen das partiell synonyme Wort *peika* gegenübersteht, sind erklärungsbedürftig, weil sich weder *peika* > *peiga* noch *peiga* > *peiggja* innerhalb des Fär. lautgesetzlich erklären lassen. In den an. Dialekten ist das Wort nur selten und vor allem im Ostn. überliefert. Möglicherweise geht es auf mnd. *peik*, *pēk* 'Lanzenspitze, Pike' zurück. Fär. *peika* wäre damit ein denominales Verb, das man auch sonst im ganz Festlandskand. findet. Eine erneute Entlehnung von (adän. *peika* >) frühneudän. *pege* [p<sup>h</sup>æyjɛ] ließe sich als fär. *peigja* > *peiggja* integrieren. Fär. *peiga* schließlich könnte auf ein zum dritten Mal entlehntes dän. *pege* [p<sup>h</sup>ajə] zurückgehen.

Fär. *beiggi* 'Bruder' hat eine ungeklärte Etymologie. SAOB (1903: B74, *bagge*<sup>3</sup>) schreibt das Wort *baggi*. Jacobsen/Matras (1927–1928) geben ebenso *baggi* an. Das Wort hat in einigen norw. Mundarten die pejorative Bedeutung 'dicke, unbeholfene, wohlernährte Person', die sich aber auch ins positiv-familiäre wenden und etwa 'lustiger Geselle' ergeben kann; vgl. Aasen (1873: 37); Ross (1895: 32). In einigen schwed. Mundarten bedeutet *bagge* 'Junge, Jüngling'; vgl. Rietz (1867: 19). Jacobsen/Matras (1927–1928) verweisen aber aus gutem Grund auf die heute gültige Schreibung *beiggi*. Dem liegt wohl die Überlegung zugrunde, daß das Wort auf Süd-Streymoy zwar mit [a], jedoch nördlich davon mit [ɔ] gesprochen wird. Das schließt eine direkte Herleitung von awn. *baggi* aus; vgl. (16).

Fär. *beiggi* geht kaum auf eine westgerm. Entlehnung entsprechend engl. *boy(e)*, *boie* 'Junge' oder ostfries. *boi/boy* zurück. Weil sich das Wort nicht zu gesamtfär. \**bøyggi* [-ɔ-] entwickelt hat, müßte die Entlehnung vor awn. *øy* > fär. *oy* stattgefunden haben. Zu diesem Zeitpunkt hatte aber awn. *ei* noch nicht zu [ar] dissimiliert, so daß *oy* → awn. *ei* unwahrscheinlich wirkt.

Statt dessen ist fär. *beiggi* zu isl. [p<sup>h</sup>ei:ji] 'Knirps, Kerl, Junge' zu stellen, das wegen seiner ungeklärten Herkunft eine Reihe homophoner Schreibvarianten aufweist: *peygji*, *peyi*, *peii*, *peji*. Da die fär. Dialekte [badʒ, bədʒ] haben, muß dem isl. Wort ein awn. *ei* zugrunde liegen, das somit als *peigi* zu schreiben ist. Der Anlaut in fär. *beiggi* erklärt sich durch Einfluß von fär. *pápa/babba*; vgl. auch isl. *pappi/babbi* sowie fär. *babababa* = *pápabeiggi* 'Onkel väterlicherseits'.

Anlautendes germ. *p* (< ie. *b*) ist selten. Es kommt vor allem bei Entlehnungen oder bei Wörtern unsicherer Herkunft vor. Eventuell geht isl. *peig-* auf finn. *poika* zurück, doch bereitet hier das *k* Schwierigkeiten; vgl. jedoch aschwed. *pīgha/pīka* < finn. *piika*. Eine andere denkbare Herkunft von isl. *peig-* ergibt sich aus dem Vergleich mit Personenbezeichnungen wie isl. *stúlka*, *stelpa*, *strákur*, schwed. dial. *påg*, dt. *Bengel*. Deren ursprüngliche Bedeutung verweist auf ein Wortfeld wie etwa 'hervorspringende Ecke, Stumpf, (dicker) Stab, Knüppel, Pfahl, Stachel'. In diesem Sinne läßt sich isl. *peig-* zu aschwed. *pigger* 'Stachel' (Intensivbildung mit Geminate) stellen, das möglicherweise mit ir. *biach* 'Penis, Spitze' < \**beiko-*, \**beiqo-* verwandt ist; vgl. Hellquist (3<sup>1980</sup>: 760).

### 7.3. Velare Schärfung bei awn. Hiatus und bei intervokalischem awn. *g*

Von velarer Schärfung sind afär. Diphthonge auf [-u], d.h. *ó* und *ú* betroffen; vgl. die Fälle (a, b) in (17) und (18). Während *g* [ɣ] eine palatale Schärfung unterbindet, löst dieser Laut die velare Schärfung aus.

In der Silbengrenze von afär. *súga*, *nógur* > [-ʃu.ɣ-, -öu.ɣ-] assimiliert die Artikulationsart regressiv, die Artikulationsstelle samt Lippenrundung hingegen progressiv: [-u.ɣ-] > [-ɣ<sup>u</sup>.ɣ<sup>u</sup>-]; vgl. (b) in (18). Diese Entwicklung verläuft parallel zu der palatalen Schärfung in (b2', b3'). In einem Punkt entsprechen sich velare und palatale Schärfung jedoch nicht. Bei der palatalen Schärfung unterbindet ein folgendes *a* oder *u* die Schärfung von *g* [ɣ] (fär. *eyga*, *eygum* (b1')), während die velare Schärfung auch vor *i* eintritt: fär. *múgvinskapur* (← awn. *múgi*).

Wie bei *niú* [-i.u] > [i.iu] (a1') bewirkt bei awn. *trúa*, *róa* [-u.a-] > [-u.ɣa-] (a) der Hiatusfüller einen präferierteren Silbenkontakt. Dieser Wandel tritt auch vor *i* ein; vgl. awn. *búinn* > fär. *búgvinn*. Nachdem der Hiatusfüller entstanden ist, schließen sich diese Wörter der Entwicklung in (b) an. In ähnlicher Weise sind die Silbenkontakte in *døryja*, *niú* (a2', a1') mit denen in *deigi*, *bøygja* (b3', b2') zusammengefallen. Damit wird deutlich, daß die velare Schärfung ebensowenig wie ihre palatale Ent-

sprechung von einem Hiatusfüller ausgeht. Im Wortschatz sind außerdem die entsprechenden Typen (a) und (a<sup>1</sup>) relativ selten.

Parallel zu [-y<sup>j</sup>.y<sup>j</sup>-] > [d̥.ʒ] und (ðg >) [ʏʏ] > [g:] entwickelt sich [-y<sup>u</sup>.y<sup>u</sup>-] zu [-g<sup>u</sup>.g<sup>u</sup>-]. Daraufhin findet eine Dissimilation statt. Der Verschuß wird vorzeitig gelöst und die Labialität verzögert realisiert sowie dentalisiert: [g<sup>u</sup>.g<sup>u</sup>] > [-g.ɥ-] > [-g.v-]. Aus awn. *trúa, róa, búinn* (a) und *súga, nógur* (b) werden fär. *trúgva, rógva, búgvin, súgva, nógvur*.

Die Dissimilation [g<sup>u</sup>.g<sup>u</sup>] > [-g.v-] ist auch der Grund, aus dem sich der Vokal in *úgv* nicht wie in *úKK* zu gesamt fär. [ɥ] > [ʏ], sondern zu [ɪ] entwickelt: Durch den verzögerten Einsatz der Labialität bei *gv* wird auch der davorstehende Vokal entrundet.

In einer modifizierten Form greift diese Erklärung auch bei *ógv* [ɔgv/ɛgv]. Analog zu *ú* > [ɥu, ʏu] ist vor Eintritt der Schärfung von einem Kurzdiphthong *ó* > [öu, öu] zuzugehen, vgl. Abb. (19) in Kap. 8.2. Genau wie der Anlaut von *ú* [ɥu] in Schärfungsposition zu [ɪ]gv palatalisiert und delabialisiert, wird *ó* [öu, öu] zu [ɛ]gv. Diese Parallelentwicklung ist jedoch nicht auf Suðuroy eingetreten. Hier velarisiert statt dessen *ó* [öu, öu] > [ö]gv > [ɔ]gv, was als ein phonetisch natürlicher Vorgang zu werten ist. Die Entstehungsbedingungen der Isoglosse [ɛ, ɔ]gv sind somit vor der Quantitätsumlegung und daher auch von der sonstigen Entwicklung von *óKK* unabhängig. Auf Sandoy stehen *óKK* > [ɔ] und geschärftes [ɛ]gv nebeneinander.

Auch bei der velaren Schärfung sind analogische Ausgleichs eingetreten; vgl. z.B. awn. *trúr, mór* > *trúur/trúgvur, móur/mógvur*. Die geschärften Varianten setzen afär. Formen *\*trúur, \*móur* (a) mit analogischem *-ur* voraus (vgl. awn. *blár* → fär. *bláur*). Nach eingetretener Schärfung *\*trúur, \*móur* > *trúgvur, mógvur* sind in Analogie zu lautgesetzlich ungeschärften Wortformen wie *trús/trú/trútt* bzw. *mó/mós* die heute seltenen/veralteten Varianten *trúur, móur* sekundär entstanden. Sie sind demnach weder ungeschärft gebliebene Formen noch das Resultat einer sekundären phonetischen „Entschärfung“. Die analogischen Formen fär. *trúur, móur* haben sich nicht durchsetzen können, möglicherweise weil sie zum Zeitpunkt ihrer Entstehung eine Silbenstruktur aufwiesen, die durch die Schärfung gerade abgebaut wurde. Sie müssen daher vor dem ð-Schwund marginalisiert worden sein, weil mit ihm ein velarer Silbenkontakt erneut entsteht; vgl. fär. *móður* ‘mutig’, *búðu* ‘wohnten’ > [mou:(w)uɪ, bɥu:(w)u]. Hamre (1944: 38, 54 f.) datiert den ð-Schwund in die zweite Hälfte des 17. Jh. und die velare Schärfung spätestens ins 16. Jh. In dieser Zeitspanne sind die analogischen Formen fär. *trúur, móur*

entstanden und wegen ihrer damals unzulässigen Silbenkontaktstruktur zu Nebenformen geworden.

Die unterbliebene Schärfung in *búur/búr* und *fróur* ist anders zu erklären. In Analogie zu *setur/setri/setrum* wurde zu den Dat.-Formen *búri/búrum* ein neuer, nur regional gebräuchlicher Nom./Akk.Sg./Pl. *búur* mit Gen.Sg. *búurs* gebildet. Zur Segmentierung *bú-ri/rum* hat wohl auch *búa* beigetragen. Fär. *fróur* 'fröhlich' geht vermutlich auf mnd. *vrō* zurück; vgl. isl. *frór* 'ruhig'.

Neben den lautgesetzlich geschärften Formen awn. *súga*, *fljúga* > *súgva*, *fl(j)úgva* finden sich *súga*, *fl(j)úga*. Dabei ist dem schwach gewordenen Verb *súga* eine Bedeutungsverengung widerfahren: Es bezeichnet rhythmische Seebewegungen in Landnähe. Dieser schärfungslose Inf. ist in Anlehnung an die lautgesetzlichen Formen *sýgur*, *seyg*, *sugu*, *sogin* entstanden. Zu *súga* ist das Substantiv *súgur* gebildet. Bei *flúga/flúgva* ist keine Lexemspaltung eingetreten, so daß die „redundante“ Analogieform *flúga* ungebräuchlich geworden ist.

Bei awn. *júgr* (<\**eudra* mit  $\mathfrak{z} < \mathfrak{ð}$ ) gehört das *r* zur Wurzel, so daß in den fär. Dat.-Formen *júgri*, *júgrum* die Schärfung unterblieb; vgl. auch *júgrað*. Wie fär. *júgur* zeigt, hat sich der ungeschärfte Stamm durchgesetzt. Die Aussprache [jʏu:(w)uɹ] läßt aber auch an die veraltete isl. Variante *júfur* denken, die eventuell aus dem Adän. kommt; vgl. ostn. \**iúwer* > dän. *yver*, schwed. *juver* mit ostn. *w < \mathfrak{z}. Fär. <gr> wird normalerweise [gɹ] gesprochen wie z.B. in *sigra*, *hægri* (aber *sigur*, *høgur* mit <g>[j, v]). Gemessen an der Schreibung hat daher *júgrað* [jʏu:ɹa] eine irreguläre Aussprache. Deshalb käme auch ein afär. \**júvur* als Vorstufe für [jʏu:(w)uɹ] in Frage, zumal diese Form laut Kap. 7.4 dialektal ungeschärft bleiben kann.*

Onomatopoetika verhalten sich in bezug auf die Schärfung nicht immer lautgesetzlich wie z.B. das zu *kró* gebildete Verb *króa*.

Bei den starken Verben sind die lautgesetzlichen Verhältnisse oft durch Analogien aufgehoben. So stehen z.B. *sóu*, *lógu* (Prät.Pl. von *siggja*, *liggja*) ohne Schärfung. Schreibungen, die auf ursprünglich geschärfte Formen schließen lassen, finden sich in der Sandoyarbók: <*sægvu*, *lægvu*>; vgl. Petersen (1993:18). Die zugrundeliegenden Prät.Pl.-Formen awn. *sóu*, *lógu* (a, b) belegen zudem, daß sich awn. *ó* nicht immer zu fär. *á*, sondern auch zu *ó* (das hier zu *ógv* [ɛgv] geschärft wurde) entwickelt hat.

Vorbild für *sóu*, *lógu* können nicht die Prät.Sg.-Formen fär. *sá*, *lá* gewesen sein; sie hätten \**sáu*, \**láu* ergeben. Auch findet sich im Prät. der

anderen Ablautreihen kein Sg./Pl.-Wechsel vom Typ *Ká(K)/Kó(K)*, der ausgehend von *sá, lá* die Formen *sóu, lógu* motiviert hätte.

Für die Entstehung von *sóu, lógu* ist allein entscheidend, daß *ó* im Prät.Pl. der starken Verben sehr häufig ist. Zunächst sind awn. *á, ó > ǫ* nach *ν* und in nasaler Umgebung zu *ó* geworden (Noreen 1923/<sup>5</sup>1970: §§ 86, 116); vgl. Prät. awn. *nam/nǫmu, var/vǫru* > fär. *nam/nómu, var/vóru* (4. bzw. 5. Ablautreihe). Dieses *ó* hat sich daraufhin auf den Prät.Pl. anderer Verben wie *bar/bóru, sat/sótu* (4. bzw. 5. Ablautreihe) ausgebreitet. Damit erhielt der Prät.Pl. der 4.–6. Ablautreihe im Fär. einheitlich den Wurzelvokal *ó* (vgl. dagegen isl. *báru, sátu, tóku*). Dieser Struktur haben sich auch die wenigen nicht schwach gewordenen reduplizierenden Verben mit Langvokal im Prät.Pl. angeschlossen; vgl. isl./awn. *grét/grétum, lét/létum* → fär. *græt/grótu, læt/lótu* (fär. *leypa* hat jedoch mit *leyp/lupu* ein Prät. entsprechend der 2. Ablautreihe).

Im Prät.Pl. wirkt mit anderen Worten der Vokal *ó* klassenbildend. Hierzu trägt verstärkend bei, daß alle anderen stark gebliebenen Verben ihr Prät.Pl. mit einem Kurzvokal *i* oder *u* bilden. Auch bei den Prät.Pl.-Formen von *vega, sláa* wurde die Schärfung durch Analogie beseitigt; vgl. fär. *vá/vógu, sló/slógu* (5. bzw. 6. Ablautreihe).

#### 7.4. Velare Schärfung bei intervokalischem awn. *f*

Bei awn. *f* [β] kommt es zu keiner palatalen Schärfung, da ein Wandel [-i.β-] > [-i. i-, -i. j-] phonetisch höchst unwahrscheinlich wäre. Das gilt selbst dann, wenn nach awn. *f* ein palataler Laut steht wie in awn. *greifi* > *greivi* (c').

Eine velare Schärfung ist dagegen zu erwarten, weil awn. *f* [β] dem Halbvokal [ɥ] sehr ähnlich ist; vgl. die Fälle vom Typ (c) in (17) und (18). Bevor awn. *f* [β] zu [v] wird (wie in fär. *hava*), fallen awn. *kljúfa, lófi* [-u.β-] > [-u.βa] (c) mit awn. *trúa, róa* [-u.a] > [-u.ɥa] (a) zusammen. Erst infolge der weiteren gemeinsamen Entwicklung zu [-ɥ<sup>u</sup>.ɥ<sup>u</sup>-], die von Fällen wie *súga* [-u.ɥ-] > [-ɥ<sup>u</sup>.ɥ<sup>u</sup>-] (b) ausgeht, erfahren awn. *kljúfa, lófi* eine velare Schärfung.

Bei der Schärfung von awn. *f* sind analogische Ausgleichs eingetreten. Wie bei *sóu, lógu* setzt sich auch hier ein Prät.Pl. mit *ó* durch: *geva/góvu, veva/vóvu* (vgl. *vera/vóru*), *grava/gróvu* (vgl. *fara/fóru*), *sova/svóvu* (vgl. *troða/tróðu*).

Oft sind die Analogien in beide Richtungen verlaufen, so daß sich ungeschärfte und geschärfte Formen gegenüberstehen wie z.B. in

*hóva/hógva* zu *hóvur/hógvur* 'Huf' (< awn. *hófr*). Hierbei spielen auch lautgesetzlich ungeschärfte Wortbildungen wie *hóvdýr*, *hóvjarn* eine unterstützende Rolle. Die Variantenbildung geht nicht selten mit einer partiellen Lexemspaltung einher. Laut *Føroyisk orðabók* (1998: 480, 483) hat *hóvur*, nicht aber *hógvur* die übertragene Bedeutung 'schmutziger Fuß od. Schuh'. Fär. *hógvur* 'frischgemähtes Feld' hat dagegen keine ungeschärfte Variante. Das Wort geht auf einen im Afär. maskulin gewordenen awn.  $\bar{o}$ -Stamm *\*hawō* > *hó* → *\*hóur* zurück; vgl. das isl. Fem. *há* (< analogisches awn. *hǫ*). Nyn. *hå* hat noch heute beide Genera.

Fär. *hóva* 'meinen' steht immer ohne Schärfung. Das Wort ist kaum als eine umlautlose Variante zu germ. *\*hōbian* > fär. *høva* aufzufassen. Möglicherweise geht es auf adän. *howe*, *hof(f)ve* zurück; vgl. Molbech (1859: 971), Nielsen (1989: 188) und *Ordbog over det danske sprog* (1926: Bd. II, 578). In dem Fall wäre fär. *hóva* etymologisch korrekter als *hóga* zu schreiben; vgl. fär./isl. *huga*, aschwed. *hogher*.

Bei *tógv*, *tóvi/tógvi*, *tóvur/tógvur* (Akk.Sg. *tónan*), *tóvari* ist der Ausgleich in beide Richtungen erfolgt. Die geschärften Formen sind am gebräuchlichsten.

Bei *tjóvur* 'Dieb' hat sich die ungeschärfte Form nicht nur wegen des Akk.Sg. *tjóv* durchgesetzt, sondern auch wegen vieler Wortbildungen wie *tjóvmenni*, *tjóvskleiki*, *tjóvskur*, die lautgesetzlich ohne Schärfung stehen. Die Lautung von *tjóvur* wird in einem Thingprotokoll von 1725 zum Gegenstand einer Rechtssache; vgl. Hamre (1944: 54). In diesem in dän. Sprache verfaßten Text behauptet jemand, einen Herrn J. J. nicht „tyv“, sondern „tioug“ genannt zu haben. Hamre versteht das so: Mit *tioug* sei awn. *bjó* → fär. *tjógv* 'Lende von Tier' gemeint; und wenn *tjógv* mit dem Akk. von fär. *tjóvur* 'Dieb' verwechselt werden könne, müsse dieser damals geschärft gewesen sein. Hamres Argumentation setzt jedoch eine Schreibung wie etwa <tioug(g)v, tioug(g)w> voraus. Ein postvokalisches finales <g> repräsentiert im Dän. nie einen Plosiv, sondern ist oft stumm oder steht für ein vokalisiertes *g* > [u]; vgl. dän. *bug* [bʊ(:)'(u)]. Deshalb läßt die Schreibung <tioug> eher auf eine mit *tjóv* homophone Aussprache [tʃou:] schließen. Damit ist die lautgesetzlich unterbliebene Schärfung bei awn. *bjó* > frühneufär. *tjó* [tʃou:] belegt. Die heute übliche Form *tjógv* hat ihre Schärfung vom Dat.Sg. *tjógv*.

Ungeschärftes und nur regional gebräuchliches *kóvaligur* beruht auf Analogie zu awn. *kóf* > *kóv/kógv*.

Die ungeschärfte Form des schwachen fem. *skóva* kommt vom synonymen  $\bar{o}$ -Stamm *skóv* (< germ. *\*skōbō(n)*).

Zu awn. *stúfr* > *stúgvur* 'Stumpf' wurde ausgehend von ungeschärften

Wortformen partiell synonymes *stúvur* gebildet. Das mnd. Lehnwort *stúwen* 'packen' ist zu fär. *stúva/stúgva* geworden, während *stúven* 'in einer dicken Soße kochen' als *stúva* ohne Schärfung steht.

Fär. *tóv* geht auf ein spät entlehntes engl. *tow* zurück. Entsprechend ist *tóva* 'mit Schleppnetz fischen' ungeschärft.

Auch bei der *f*-Schärfung finden sich onomatopoetische Beispiele wie z.B. *skró* 'Ruflaut des Sterntauchers'. Zum homophonen Wort *skróv* wird das Verb *skróva* (neben seltenem *skrógva*) gebildet.

Bei einigen Wörtern ist die auslautende Schärfung nur schwer durch intraparadigmatische Analogien zu erklären wie z.B. fär. *gjógv/gjáar/gjái/gjáum/gjáa*; vgl. isl. *gjá*. Die geschärfte Form könnte von einem afär. Gen.Sg. \**gjó-ar* > \**gjógvar* mit Stamm aus den anderen Sg.-Formen und analogischem Gen.-Flexiv kommen; vgl. fär. *kúgv/kúgvar* und *klógv/klóar* sowie die isl. Gen.Sg.-Varianten *rá(a)r*, *há(a)r*, *skrá(a)r*. Daraufhin wäre \**gjógvar* — wie der Genitiv überhaupt — geschwunden und der heutige Gen.Sg. *gjáar* erst später in Analogie zum Pl.-Stamm neu gebildet worden. Die Tanzballaden weisen die konservativen Formen *gjá*, *gjó* auf, so daß die Entstehung von *gjógv* eventuell in die Zeit fällt, in der die Schärfung vorübergehend auch im Wortauslaut wirkte; vgl. die veraltete Form *núgv* mit fär. *nú*.

Bei einigen Wörtern ist die unterbliebene Schärfung kaum durch Analogie zu erklären wie z.B. das indeklinable Adj. *tjóva*. Laut Petersen (1993: 15) finden sich neben den lautgesetzlichen Formen (awn. *dúfa*, *búfa* >) *dúgva*, *túgva* vor allem in den nördlichen Mundarten die ungeschärfte Varianten *dúva*, *túva*. Henriksen (1975: 18) stellt dies auch bei awn. *á grúfu* > fär. *á grúvu/grúgvu* 'vornüber' und awn. *skúfr* > fär. *skúvur/skúgvur* 'Quaste' fest. Ähnlich verhält es sich bei awn. *hnúfa*, *rófa* > fär. *núva/núgva*, *róva/rógva*. Mnd. *skrüfe* (> adän. *skruffve*) > fär. *skríva/(skrúgva)* 'Schraube' zählt jedoch nicht hierzu. Wenn das heutige Standardfär., das auf der Mundart Süd-Streymoy basiert, ungeschärfte Formen aufweist, muß dies nicht immer auf intra- und interparadigmatische Analogien, sondern kann auch auf nördlichen Einfluß zurückgehen.

Daß gerade die *f*-Schärfung nicht im ganzen fär. Sprachgebiet konsequent eingetreten ist, hat seinen Grund: Wie bei allen anderen Wörtern mit postvokalischem awn. *f* [β] > fär. *v* [v] stellt auch awn. [-u.β-] > [-u.ϕ-] einen Silbenkontakt dar, der mit einem geringfügigen Wandel zu [-u.v-, -u.v-] erheblich präferierter wird. Bei der *g*-Schärfung mit Ausgangspunkt in [-u.ɣ-] ist der phonetische Abstand zu [-u.v-, -u.v-] hin-



gegen größer. Deswegen finden sich kaum Fälle, deren unterbliebene *g*-Schärfung sich nicht durch Analogie erklären läßt.

Daß die *f*-Schärfung dennoch oft vollzogen wird, dürfte an der Vorgabe vom Typ awn. *róa, nógur* > *rógva, nógvur* (a, b) liegen. Wie (18) zeigt, bietet der Silbenkontakt [-y<sup>u</sup>.y<sup>u</sup>-] ein attraktives Wandelziel für [-u.β-] > [-y.β-].

### 7.5. Ausnahmsweise Schärfung bei intervokalischem awn. *ð*?

Bei intervokalischem awn. *ð* findet lautgesetzlich keine Schärfung statt, weil *ð* — wie oft vermerkt — erst nach der Schärfungsperiode schwand; vgl. in (17) und (18) die Fälle von den Typen (d, d'). Außerdem bietet *ð* im Gegensatz zu awn. *g, g(i), gj, f* phonetisch keinen guten Ausgangspunkt für die Schärfung. Bei *ð* hätte die Entwicklung tatsächlich über den Schwund und einen Hiatusfüller erfolgen müssen. Wie (b, b2', b3') in (18) zeigen, erfolgt die Schärfung jedoch nach keinem solchen Muster. Bei einigen wenigen Wörtern scheint eine Schärfung nach *ð*-Schwund doch eingetreten zu sein: vgl. fär. *reiggja, striggin, blógva* mit awn. *reida, stridinn, \*blóða*.

Die Etymologie awn. *reida* > fär. *reiggja* ist hinsichtlich der Erstbedeutung '(etw. in der Luft) schwingen' semantisch befriedigend. Dem steht jedoch entgegen, daß die Zweitbedeutung 'zum Schwingen bringen' eher auf nyn. *reigja* 'leicht schaukeln' verweist. Dementsprechend führt Blöndal Magnússon (<sup>3</sup>1995: 749) fär. *reiggja* formal auf awn. *reigja* (b2') zurück. Dabei muß awn. *reida* seine Erstbedeutung an fär. *reiggja* abgegeben haben. Ähnlich argumentiert schon Torp (<sup>1</sup>1919/1992: 522); vgl. auch aisl. *reigjask* 'sich zurückbeugen'.

Die Gegenüberstellung von awn. *stridinn* mit fär. *striggin* 'anstrengend, beschwerlich' erweckt ebenfalls den Eindruck, daß die Schärfung ausnahmsweise nach *ð*-Schwund eingetreten wäre. Aufschlußreich ist hier das fär. Adjektiv *stríður* 'über Haare: struppig, kratzbürstig', das Svabo in *Dictionarium Faeroense* neben <Strujur> auch <Strujggjur> schreibt und mit 'rauhhaarig' übersetzt. Die schärfungsbedingte Schreibung <Strujggjur> erklärt sich dadurch, daß awn. *stríðr* mit awn. *strý* 'grobes Haar, Abfall von Flachs' > fär. *strýggj* 'Hanf, Wollhaar' kontaminiert wurde; vgl. auch fär. *strýggjutur* 'strähmig, zottelig', *strýggja* 'Strähne'. Awn. *stríðr* und *strý* sind sich nicht nur semantisch ähnlich, sondern fallen lautlich zu afär. \*[stru:-] zusammen. Deshalb hat frühneufär. *striggjur* (Svabo: <Strujggjur>) eine lautgesetzlich unmögliche Schärfung vorübergehend angenommen. Bevor *striggjur* wieder von der

lautgesetzlichen Variante *stríður* völlig verdrängt wurde, hat die Schärfung auch das etymologisch und semantisch nah verwandte Adj. awn. *stríðinn* → fär. *striggin* erfaßt.

Fär. *blógva* ist nicht direkt von fär. *blóða*, einem seltenen und nur regional belegten Wort, abzuleiten. Statt dessen ist von awn./fär. *blóðga* 'mit Blut verschmieren', einer Verbalableitung zu fär. *blóðugur* 'blutig', auszugehen. Afär. *blóðga* hat eine dreifach divergierende Lautentwicklung erfahren:

1. Fär. *blóðga* [g:] entsteht, indem awn. *ðg* lautgesetzlich über [ɣɣ] zu fär. [g:] assimiliert; vgl. nyn. *blodge*, *blögge*.
2. Fär. *blóða* ist keine umlautlose Variante zu *bløða* (< \*blōðijan). Statt dessen beruht auch *blóða* auf afär. *blóðga*, das sich durch ð- und g-Schwund (eventuell in Anlehnung an *blóðugur*) zu [blou:a] entwickelt; vgl. *gð* in awn. *bregða* > fär. *bregða* [bre:a, bri:a], *bregða* [brægða]. Weil das Bigraphem <ðg> bereits für [g:] belegt ist, muß [blou:a] als <blóða> geschrieben werden (die Schreibungen <blóga, blóa> kommen nicht in Frage, weil sie den semantischen Bezug zu Wörtern mit <blóð-> verwischen).
3. Afär. *blóðga* [-ɣ.ɣ-] hat sich auch zu *blógva* entwickelt, das zusätzlich die spezielle Bedeutung 'ein wenig bluten' erhalten hat. Dabei muß sich ó > [ou] velarisierend auf [-ɣ.ɣ-] > [-ɣ<sup>u</sup>ɣ<sup>u</sup>-], das lautgesetzlich zu *gv* dissimiliert, ausgewirkt haben; vgl. (b) in (18). Die Existenz einer solchen zumindest fakultativen progressiven Velarisierung wäre durch weitere Beispiele mit fär. *-óðg-*, *-úðg-* zu belegen. Das ist leider nicht möglich, da es kaum vergleichbare Wörter mit diesen Lautverbindungen gibt. Bei fär. *góðga* [-g:-] ist keine progressive Velarisierung mit Schärfung bekannt. Fär. *sjúgva/sjúgga* 'verscheuchen' dürfte kein Fall von *ðg* > *gv/gg* sein; vgl. die Varianten *sjugga*, *sjúka*. Diese Wörter gehen wohl auf germ. \**skeug-* (> fär. *skjúgva*), mit expressiver Geminata auf \**skeugg-* (> fär. *skjúgga* [ɰu] > *skjúgga* [ɣ], *skjugga* [u]), mit wurzelauslautendem *h* (wegen Verners Gesetz) sowie „affektivischem“ *k*-Suffix (Krahe/Meid 1967: § 194) auf \**skeuhk-* (> fär. *sjúka*) zurück; vgl. ablautend dazu germ. \**skuwwan-* > fär. *skuggi*.

## 7.6. Das dialektgeographische Zeugnis

Dialektgeographische Untersuchungen zur Schärfung fehlen leider. Werner (1987: 452) hat jedoch seltene Zweitformen von *nýggjur* und *flýggja* (< afär. \**nýjur*, awn. *flýja*) mit [uɣɔɔ] aus dem nördlichen Sprach-

gebiet samt *flýggja* [flʏdʒa] aus Fuglafjörður notiert. Sie scheinen folgendes anzudeuten: Entgegen (18) ist das Schärfungsprodukt nicht aus dem Diphthongauslaut, sondern ausschließlich aus dem darauffolgenden Hiatusfüller entstanden. Insbesondere würde [ʏʏdʒ] belegen, daß die Diphthonge nicht als Bestandteil des Schärfungsprozesses entstanden, sondern erst nach der Schärfung gekürzt und monophthongiert wurden; d.h. [ʏʏ:] + [i] + V > [ʏʏ:i] + V > [ʏʏdʒ] + V > [ʏdʒ, ʏdʒ] + V.

Diese Beispiele sind indes anders zu verstehen: Zur lautgesetzlichen Form [ʏdʒ] haben sich in Analogie zur Normalentwicklung [ʏʏ > ʏʏ, u, ʏ]KK (in z.B. *nýs*, *flýr*) die sekundären Nebenformen [ʏʏdʒ, ʏdʒ] herausgebildet. Denkbar ist auch eine sekundäre Antizipation der Palatalität wie etwa [ʏdʒ > ʏʏdʒ] samt darauffolgender Entwicklung zu [ʏʏdʒ > ʏdʒ]. Seltene Belege mit [(ʏ)ʏdʒ] widersprechen daher nicht der Feststellung, daß sich [dʒ] aus dem Diphthongauslaut entwickelt hat.

Auch bleibt die Deutung der velaren Schärfung hiervon völlig unberührt. In Svabos Liederaufzeichnungen (hrsg. von Matras 1939) findet sich in *Grimar Kongur uj Gêararujki* (V. 165:1) zwar der fem. Pl. *Gléugvunar*, er ist aber als eine Kontamination von fär./awn. *glóð* und *glógv* (fär. *glógva* < awn. *glóa*) zu verstehen; vgl. die fär. Synonyme *glógvheitur*/*glóðheitur*. *Gléugvunar* basiert somit auf *glóð* und hat die Schärfung von *glógv* übernommen, ohne den lautgesetzlichen Diphthong aufzugeben.

Folgende dialektgeographische Befunde geben weitere Hinweise darauf, daß die Kurzvokale vor *gv*, *ggi/ggi* auf keine monophthongierten Kurzdiphthonge zurückgehen:

- Vor *gv*, *ggi/ggi* finden sich keine sicheren Belege für Kurzdiphthonge. Das trifft auch auf die Vokale zu, die ansonsten vor KK als Kurzdiphthonge gut erhalten sind; vgl. *i*, *y*, *ei*, *oy* in (16).
- Die dialektale Variation der Kurzvokale ist vor *gv*, *ggi/ggi* erheblich geringer als die Variation bei den monophthongierten Kurzdiphthongen.
- Entgegen Hægstad (1917:112) stehen teilweise andere Kurzmonophthonge vor *gv*, *ggi/ggi* als vor KK; vgl. (16).
- Die Dialektgebiete sind bei einer bestimmten Schärfungsvariante in der Regel größer als bei der monophthongischen Variation normaler Diphthongkürzungen. Insbesondere findet sich die Entrundung von *ú* in *úgv* [ɪgv] nur bei Schärfung. Sonst gilt vielfach *ú*KK > [ʏ]KK; vgl. fär. *kúgvín* mit *kúnna*.
- Die Entrundung bei *ógv* [ɛgv] findet sich nur bei Schärfung, und

- zwar sowohl im ganzen Gebiet mit *ó*KK > [œ]KK als auch auf Sandoy, wo *ó*KK > [ɔ]KK eingetreten ist.
- Bei Schärfung nach awn. *ei* fällt die nördliche Isoglosse von *-eiggj/i-* [aðʒ, ɔdʒ] mit der von *ei*KK > [ai, ɔi]KK zusammen. Abweichend hiervon hat Suðuroy zumindest beim Wort *deiggj* velares [ɔdʒ], obwohl hier normalerweise *ei*KK > [ai]KK gilt; vgl. Werner (1987: 447).

Gegen die Annahme monophthongierter Kurzdiphthonge vor *gv*, *ggj/ggi* findet sich auch ein diachrones Argument. Geht man von frühneufär. Kurzdiphthongen vor *gv*, *ggj/ggi* aus, können diese nicht erst bei der Quantitätsumlegung um 1600 entstanden sein. Dabei bliebe nämlich ungeklärt, weshalb sie schneller und teilweise anders als sonst vor KK monophthongierten; vgl. *gjógvín*, *gjónna* [ɛ, œ] und *kúgvín*, *kúnna* [i, y]. Wer frühneufär. Kurzdiphthonge vor *gv*, *ggj/ggi* voraussetzt, muß bei *gv*, *ggj/ggi* besondere Diphthongkürzungen und Monophthongierungen vor 1600 glaubhaft machen (vgl. Werner 1987: 452 f.). Die Schärfung ist aber erst nach *ou* > *ey*, d.h. laut Kap. 4.6 frühestens um 1400 eingetreten; vgl. *heyggjur*. Diphthongkürzungen sind jedoch erst dann denkbar, wenn durch die Schärfung eine Konsonantenverbindung entstanden ist, d.h. frühestens bei [-ɣʲ.ɣʲ-] bzw. [-ɣ<sup>u</sup>.ɣ<sup>u</sup>-]. Vor diesem Hintergrund erweist sich die Zeit, bis die Quantitätsumlegung einsetzt, für Diphthongkürzungen und Monophthongierungen vor *gv*, *ggj/ggi* als zu kurz.

Nimmt man dagegen mit (18) an, daß bei der Schärfung der Diphthongauslaut konsonantisiert wurde, ist nachvollziehbar, daß schon vor 1600 ausnahmslos Kurzmonophthonge mit wenig dialektaler Variation bestanden. Wie in Kap. 7.3 gezeigt, läßt sich damit auch die Entrundung in fär. *úgv*, *ógv* [ɪgv, egv] als mit [-ɣ<sup>u</sup>.ɣ<sup>u</sup>-] > *gv* zusammenhängend deuten.

### 7.7. Svabos Schreibungen vom Typ <Kygvín, Sjøgv>

Svabos Schreibungen in z.B. <Kygvín, Sjøgv> (fär. *kúgvín*, *sjógv*) scheinen einer frühen Entrundung des Vokals in *úgv*, *ógv* zu widersprechen. Beispiele mit <ygv, øgv/ög> finden sich auch in Schrøters Aufzeichnungen der *Færøiske Qvæder om Sigurd Fofnersbane og hans Æt* (hrsg. v. Lyngbye 1822 und Matras 1951–53).

Diese Schreibungen reflektieren jedoch nicht eine alte Aussprache mit [ɣ, œ]gv. Wenn dies so wäre, bliebe auch unverständlich weshalb

[œ] in *Sjøgv* delabialisiert, während *bónði*, *bøndur*, *bjørn* bei [œ] bleiben.

Die Aussprache mit [ɣ, œ]gv ist als das Ergebnis einer regressiven Assimilation, bei der die Labialität des folgenden *gv* auf [ɪ, ε] abfärbt, zu sehen. Ein Brief von Jens Davidsen an Rasmus Rask aus dem Jahr 1829 bestätigt diese Analyse indirekt. In diesem Brief wird u.a. die Verwendung von <v> und <w> diskutiert, wobei Davidsen <w> für einen halbkonsonantischen/halbvokalischen Laut verwenden möchte. Interessanterweise befürwortet er diese Schreibung auch bei <ygw>, denn „ygw er en Udvidelse af ú (yw), der af de Gamle oftest udtales ygw, ligesom ow ogw“ (zit. nach Skårup 1964:60). Nimmt man Davidsen beim Wort, muß <w> in <ygw, ogw> für den gleichen Laut wie in „ú (yw)“, nämlich für [ɥ] oder dergleichen stehen. Die Labialisierung des vorangehenden Vokals erklärt sich daher folgendermaßen: Die Schreibungen <ygw, øgw> geben eine schwache sekundäre Labialisierung [ɪɥ, εɥ] > [ɣɥ, œɥ] wieder, die sich jedoch dauerhaft nicht durchzusetzen vermochte. Hierbei ist auch zu bedenken, daß der allophonische Spielraum des vor *gv* stehenden Vokals sehr groß ist: [ε, ɪ]+*gv* steht nie in Opposition zu [œ, ɣ]+*gv*. Wie awn. *hoggva* > fär. *høgga* zeigt, ist awn. *ggv* zu fär. *gg* geworden (der fär. Name *Trygvi* ist eine wiederbelebte Form; vgl. *Triggason* bei Svabo in *Sigmunda Kvæði*).

Modern gesprochen hat Svabo die schwach labialisierten Vokale [ɪ, ε] > [ɣ, œ] (in z.B. *kúgvín*, *sjógv*) als Allophone von /ɣ/ (<úKK) bzw. /œ/ reanalysiert und konsequent mit <y, ø> verschriftet. Auch Hægstad (1917:113 f.) bestätigt indirekt die Annahme einer vorübergehenden Labialisierung von [ε]gv, denn in „sume ord kann ein enda stundom høyra (eller synast høyra) ø“ (daß er diesen [œ]-ähnlichen Laut für ursprünglich hält, ist hierbei irrelevant). Hægstad vermerkt außerdem, daß *kúgv* mit [ɣ] noch auf Suðuroy vorkommen soll.

Die Labialisierung [ɪ] > [ɣ] hat vermutlich etwas mehr Durchschlagskraft gehabt als [ε] > [œ]. Oft stehen sich Fälle wie <negvar> (ohne Labialisierung) und <mygvandi> (mit Labialisierung) gegenüber wie z.B. in J. H. Schrøters Übersetzung der *Færeyinga saga* (hrsg. v. Rafn/Mohnike 1832–33). In seiner Übersetzung des Matthäusevangeliums (1823; vgl. Matras 1973) hat Schrøter dagegen einheitlich <Negv, Grigvu>, obwohl Schreibungen wie <Födur> (wegen *t* > *d*) auf seine Suðuroyer Wohngegend verweisen und deshalb ein <Nogv> erwarten ließen.

Frühneufär. [ɪ]gv > [ɣ]gv ist erst nach der Delabialisierung von awn. *y* (laut Kap. 4.4.3 im 16./17. Jh.) eingetreten. Sonst wäre auch [ɣ] schon vor Svabos Zeit zu [ɪ] geworden. Auch aus diesem Grund kann

[ɣ]gv nicht direkt auf [ɸugv] > [ɸgv] > [ɣgv] zurückgehen. Wie die heutigen Mundarten zeigen, hat sich die Labialisierungstendenz [ɪ, ɛ] > [ɣ, ɸ] nicht durchsetzen können. Das liegt daran, daß sich [ɸ] in gv zu labiodentalem [v] entwickelte, bevor die Labialisierung irreversibel wurde.

Die Verschriftungen <ygv, øgv>[ɣ, ɸ] werfen auch neues Licht auf Svabos scheinbar unsystematische Schreibungen von [ɛa:, ɛu:, ɸu:] als <êâ, êû, û>. Sie haben zwar alle den diphthonganzeigenden Zirkumflex, sind aber nicht einheitlich bigraphemisch. Das kann man dadurch erklären, daß An- und Auslaut bei fär. *ú* weniger weit auseinander liegen als bei fär. *a/æ* [ɛa:] und *ó* [ɛu:]. Zudem ist fär. *ú* ein schwebender Diphthong. Diese Ambivalenz zeigt sich bei Hammershaimb, der *ú* zunächst „omtrent som det svenske lukkede u, dog noget bredere med et forslag ligesom af y“ (1854: 240), d.h. etwa als [ɣɸ:] und später „som norsk u med et efterslag af dansk u (eller som yw)“ (1891: lxi), d.h. etwa als [ú:] beschreibt.

Svabos Wahl von <êâ, êû, û> für [ɛa:, ɛu:, ɸu:] hat aber auch einen strukturellen Grund. Monographemische Schreibungen <ê, ê, ȳ> (ausgehend vom Diphthonganlaut) oder <â, û, û> (ausgehend vom Diphthongauslaut) sind nicht hinreichend differenziert. Eine konsequent bigraphemische Schreibung mit <yû>[ɸu:] kam für Svabo ebensowenig in Frage, weil <y> schon für palatales [ɣ, ɣ] (fär. *úgv, úKK*) belegt war. Um [ɸu:] bigraphemisch zu schreiben, hätte er ein neues Graphem einführen müssen (wobei auch <ûû> undenkbar wäre, weil das Trema allein der Dihäsemarkierung dient; vgl. <Brûûr> für fär. *brúður*). Vor diesem Hintergrund erscheinen <êâ, êû, û> als die eleganteste Lösung.

Fälle mit nur ansatzweisem, sich langfristig nicht durchsetzendem Lautwandel sind häufig. Bei unverschrifteten Sprachen hinterlassen sie jedoch kaum Spuren, und bei verschrifteten Sprachen setzen sie sich gegen die etablierte Schrifttradition selten durch. Das Wissen um die vorübergehende Labialisierung fär. [ɪ, ɛ] > [ɣ, ɸ] > [ɪ, ɛ] verdanken wir Svabos konsequent synchronen Lautanalysen, die er der Verschriftung seiner Tanzballadensammlungen zugrundegelegt hat.

8. Awn. *ó*8.1. Awn. *ó* und *é*, *ǫ/ǫ̇*

Laut Küspert (1988: 240 f., 281–287) gibt es weder für die Diphthongierung awn. *ó* > *ou* noch für das Aufbrechen der Reihe *é*, *ǫ/ǫ̇*, *ó* eine befriedigende Erklärung.

Bei *ó* > *ou* wird man kaum *á/ǫ̇* > gemeinnord. *ǫ̇* als Ursache annehmen. Überall, wo *ǫ̇* zu *au* diphthongiert wurde (im 13. Jh. laut Küspert 1988: 281, 335), geschah dies lange vor *ó* > *ou* (im Isl. erst im 15. Jh. laut Bandle 1956: § 20). Außerdem ist das Verbreitungsgebiet von awn. *ǫ̇* > *au* erheblich größer als das von *ó* > *ou* (Küspert 1988: 240).

Mit Küspert (1988: 356, 284) ist *ó* > *ou* am ehesten auf eine zunehmende Artikulationsspannung aller geschlossenen und halbgeschlossenen Vokale zurückzuführen. Da diese Langvokale ohnehin gespannter sind als die anderen, wurde damit eine schon vorhandene Asymmetrie des Vokalsystems verstärkt. Diese zunehmende Spannung hat eine Diphthongierungstendenz nicht nur bei *i*, *y*, *ú* > [ii, yy, uu], sondern auch bei *ó* > fär./isl. *ou* bewirkt. Fär. *ó* > *ou* ist aber erst nach *é* > afär. *æ* eingetreten, da sich sonst *é* zu \**ei* entwickelt hätte. Dadurch, daß die palatalen Langvokale (*é/æ* >) *æ* und (*ǫ̇/ǫ̇̇* >) *ǫ̇* zu mehr Offenheit tendierten (vgl. Kap. 5.4), hat sich *ó* > fär. *ou* von ihnen abgekoppelt. Als weitere Ursache für *ó* > *ou* ist die Quantitätsumlegung zu erwägen; durch Diphthongierung weicht *ó* > *ou* vor *o* > [o:] aus (Schubkette).

Vor diesem Hintergrund ist erklärungsbedürftig, weshalb sich aisl. *æ*, *ǫ̇/ǫ̇̇* > *æ* und *á*, *ǫ̇* > *ǫ̇* zu den steigenden Diphthongen [ai, au] entwickelt haben. Bei diesen offenen und somit weniger gespannten Vokalen wäre statt dessen eine öffnende Diphthongierung zu erwarten gewesen, wie sie im Fär. mit awn. *é/æ/a*, *á/ǫ̇* > [a:, ɔ:] > fär. [ea:, ɔa:] eingetreten ist; vgl. Kap. 3.5.3. Zur unterbliebenen Diphthongierung von (*ǫ̇/ǫ̇̇* >) afär. *ǫ̇*; vgl. Kap. 5.4.

Laut Wiesingers (1983: 1076 f.) Vokalentwicklungstheorie ist eine schließende Diphthongierung bei aisl. *æ*, *ǫ̇/ǫ̇̇* > *æ* > [ai] bzw. *á/ǫ̇* > *ǫ̇* > [au] nur dann verständlich, wenn man einen von der Artikulationsspannung unabhängigen steigtonigen Akzentverlauf annimmt (den es im Afär. nicht gegeben haben kann). Dabei wäre aber auch eine Diphthongierung (aisl. *i/y* >) *i* > *ei* zu erwarten. Diese unterbleibt jedoch, da der Steigton auch den Erhalt des Diphthongs awn. *ǫ̇i* unterstützt, der sich seinerseits wegen *æ*, *ǫ̇/ǫ̇̇* > *æ* > [ai] nicht öffnen kann; vgl. Kap. 4.2. Der aisl. Steigton hat sich erst entwickelt, nachdem awn. *é* zu spätaisl. *ié*

gebrochen worden war (vgl. aber auch Benediktsson (1959: 298), der auf awn. Nebenformen mit *é* > *ei* hinweist).

Der Vergleich mit dem Fär., das keinen steigtonigen Akzentverlauf hatte, zeigt daher, daß auch im Isl. ausschließlich die erhöhte Artikulationsspannung für die Diphthongierung *ó* > *ou* verantwortlich ist.

## 8.2. Zur Dialektgeographie von fär. *ó*

Bei der fär. Fortsetzung von awn. *ó* sind drei unterschiedlich verlaufende sowie lautlich divergierende Isoglossen entstanden: *ó*(K) [ou:, œu:/eu:], *ó*KK [ɔ, œ] und *ógv* [ɔgv, egv]; vgl. Werner (1968: 104 f., 1987: 453), Poulsen (1994: 119–12) sowie Abb. (19a–d) unten. Hiervon ist auch awn. *ólk* > *ólK* betroffen wie z.B. fär. *fólk* (zu den dialektgeographischen Besonderheiten bei u.a. fär. *mjólk*, *gól*, *dólgur* vgl. Lindqvist 2003).

Keiner der bisherigen Versuche, die Ursachen hinter der diachronen Lautgeographie bei fär. *ó* aufzudecken, kann als gelungen betrachtet werden; vgl. Hamre (1944: 26, 55); Werner (1987: 454). Besonders erklärungsbedürftig ist der Lautstand auf Süd-Streymoy, wo die Länge *ó*(K) [ou:] mit den südlichen und die Kürze *ó*KK [œ] mit den nördlichen Mundarten übereinstimmt.

Verglichen mit der heutigen Isoglosse für *ó*(K) scheint außerdem eine Bemerkung von Svabo unverständlich zu sein. Im Vorwort seines Wörterbuchs von 1773 schreibt er, daß es drei färöische Mundarten gibt: „den *Sudærøiske*, *Nordærøiske* og den *Thorshavnske* eller den *fordærvede*. De 2de første ere reener, og o u istædet for eû synes at være noget eget i den Thorshavnske“ (zit. nach Matras (1970: xvii), kursiv im Original). Svabo zufolge haben alle Mundarten außer der Tórshavner Stadtsprache die Entwicklung awn. *ó* > [ou:] > [œu:] > [eu:] durchgemacht! Diese Behauptung läßt sich an Svabos Liederaufzeichnungen jedoch nicht überprüfen, da er die Sprache der Tanzballaden entsprechend seiner Vágar-Mundart normalisiert hat. In einigen Liedern finden sich indes Züge, die auf eine sprachliche Herkunft aus dem Gebiet mit *ó*(K) > [ou:] hinweisen. Hierzu zählen u.a. die oft endungslosen Verbformen <tú kan, skéal, eer, gak . . .>, wie man sie südlich des Skopunarfjørður findet; vgl. Werner (1970a: 340–342); Weyhe (1996a: 106–108). Seltener sind Schreibungen, die auf einen erhaltenen Hiatus zwischen awn. *á*, *æ* und schwachtonigem *u* schließen lassen: <rêäür> für *ræður* (*Grimar Konungur uj Géararúki*, V. 148: 2), <háäüli> für *háðulig* (*Viljorms Kvæði*, V. 19: 4). Da Svabo in solchen Fällen sonst immer <êävu-, -âävu-> schreibt, verweist dies — zumindest an den heutigen Mundarten ge-



messen — auf Suðuroy, wo sich in dieser Position kein Hiatusfüller entwickelt hat. Trotz dieses nachweisbaren Einflusses aus den südlichen Mundarten verwendet Svabo fast ausnahmslos <éú>. In seinen Balladen-aufzeichnungen haben nur folgende Wörter mit jeweils einem Beleg <ou, ôú>: <Touralds, Poúl, Sôúma, Flóúvin, fjóúna> (Matras 1939). In *Dictionarium Færoense* fällt zudem auf, daß das Suffix *ó-* oft als <ou> erscheint; vgl. aber auch <Kampagrou> (Matras 1966).

Der Weg von awn. *ó* zum Lautstand der heutigen Mundarten ist nicht mit Sicherheit rekonstruierbar. Es läßt sich mindestens ein Dutzend Wandelszenarien entwerfen, die sich jeweils in mehrere Varianten aufgliedern. Nicht alle Szenarien sind jedoch gleichermaßen glaubwürdig.

- Wenn sich vor der Quantitätsumlegung Diphthonge durch Lautersatz ausbreiten, ist es unwahrscheinlich, daß vor Mehrfachkonsonanz eine andere Isoglosse entsteht als vor Einfachkonsonanz. Nach der Quantitätsumlegung kann sich aber z.B. [ou:](K) anders ausbreiten als [ou]KK.
- Falls sich *ó*KK > [ou] > [ɔ] und *ó*KK > [öu] > [œ] durch Lautersatz ausbreiten, findet dies vor der Monophthongierung statt, weil nirgends z.B. *kroppur* mit [œ] und *søtt* (< awn. *sætt*) mit [ɔ] gesprochen werden.
- Durch Lautersatz kann sich monophthongisches [ɔ]KK (< *ó*KK) nur unter Beachtung des Folgekonsontanismus anders ausbreiten als [ɔ]gv.
- Lautersatz ist bei Kurzdiphthongen fraglich, da diese sehr reduktionsanfällig sind.
- Lautersatz ist oft durch ein soziales, kulturelles oder wirtschaftliches Gefälle bedingt.
- Die Kurzvokale, die die [ɔ, ε]gv-Isoglosse konstituieren, sind vor der Quantitätsumlegung (um 1600) aus einem Diphthongauslaut entstanden; vgl. Kap. 7.3, 7.6. Nach der Quantitätsumlegung ist die weitere Entwicklung von awn. *ó* vom Schärfungsprodukt *ógv* abgekoppelt.
- Wie in Kap. 7.3 erörtert, ist ein möglichst großes [ε]gv-Gebiet bereits bei der Entstehung der Schärfung anzusetzen.
- Einzelne [ɔ]KK-Belege in Kirkjubøur und auf Nólsoy müssen ins Szenario passen.

Unter all den Szenarien, die diese Einschränkungen sowie Svabos Beobachtungen zu fär. *ó* berücksichtigen, scheint das in (19a–d) am plausibelsten zu sein.

Abb. 19a	19b	19c	19d	
				Norðoyar, Norð- Streymoy, Eysturoy, Vágar
				Süd-Streymoy bis Kaldbaksfjørður, Hestur, Koltur [ǰu:], Nólsoy [ǰu, œ/ɔ]
[öu:], [öu], [ε]	[öu:], [œ/ɔ], [ε]	[ou:], [œ/ɔ], [ε]	[ou:], [œ], [ε]	
[öu:], [öu], [ε]	[öu:], [öu], [ε]	[öu:], [öu], [ε]	[ou:], [ɔ], [ε]	Sandoy, Skúvoy
[öu:], [öu], [ɔ]	[öu:], [öu], [ɔ]	[öu:], [öu], [ɔ]	[ou:], [ɔ], [ɔ]	Suðuroy
+K +KK +gv	+K +KK +gv	+K +KK +gv	+K +KK +gv	+KK +gv

Abb. (19a) gibt die alte [ɔ, ε]gv-Isoglosse zwischen Suðuroy und Sandoy wieder. Ihr scheinen einige Ortsnamenschreibungen aus dem 16./17. Jh. zu widersprechen. Von Eysturoy verzeichnet Hamre (1944:54 f.) *Gioffuer Aa* (1584) und *Giøffuer Aa* (1622) (< við Gjógvará). Da *Giøffuer* einen kurzen ø-Laut impliziert, muß <ffu> auch in *Gioffuer* Mehrfachkonsonanz bezeichnen. Das belegt für <offu> eine Aussprache mit [ɔ], die sich aber als Reliktform, Danizismus oder durch eine konservative Schreibung erklären läßt. Daß konservative Schreibungen üblich waren, zeigen spätere schärfungslose Belege wie *Giover Aae*. *Giøffuer* gibt einen terminus ante quem für die sekundäre (und später rückgängig gemachte) Labialisierung [ε]gv > [œ]gv.

Vor allem aber zeigt Abb. (19a), daß sich awn. ó nicht nur zu ou, sondern gesamtfär. weiter zu einem palatoverlar/mittelgaumig anlautenden Diphthong [öu] entwickelt hat – und zwar im ganzen Dialektgebiet. Laut Küspert (1988:206) läßt sich diese Develarisierung als Ergebnis einer losen Koppelung mit der gesamtfär. Palatalisierung von awn. *ou* > *øy* > *ey* [ei:] sehen; vgl. Kap. 4.4.4. Abb. (19a) gibt den Zustand unmittelbar nach der Quantitätsumlegung wieder.

Nördlich des Skopunarfjørður werden die Kurzdiphthonge monophthongiert. Dabei schließt sich [öu] > [ö] dem kurzen [œ] an. Dieser Wandel ist das Ergebnis einer ambivalenten Situation. Bei einer weniger palatalen Aussprache von [öu] hätte es auch zu einem Zusammenfall mit awn. *o* > fär. [ɔ] (in z.B. *korn*) kommen können. Das wäre selbst dann möglich gewesen, wenn die Monophthongierung von [öu] vor der Develarisierung von awn. *o* eingetreten wäre. Awn. *ó* > *ou* > [öu] hat nämlich einen geschlosseneren Anlaut als awn. *ou*. Von dieser Ambivalenz zeugen noch einzelne Kirkjubøurer [ɔ]KK-Belege, die Werner (1968:315) notiert hat. Er hat auch festgestellt, daß in Nólsoy óKK von Wort zu Wort unterschiedlich mit entweder [ɔ] oder [œ] gesprochen wird. Möglicherweise haben nördlich des Skopunarfjørður die Varian-

ten *ó*KK > fär. [œ, ɔ] eine Zeitlang nebeneinander existiert. Hierzu paßt auch, daß der Name Nólsoy erst Anfang des 18. Jh. mit <ø>-Schreibungen wie <Nølsøe> erscheint. Davor war <o, aa> üblich; vgl. Hamre (1944: 26). Abb. (19b) gibt diesen Zustand wieder, wobei der Kurzdiphthong [öu] südlich des Skopunarfjørður erhalten ist. Zwar ist er heute monophthongiert, doch belegen die vielen Süðuroyer Kurzdiphthonge, daß die Monophthongierung in den südlichen Mundarten später erfolgte. Auf Süd-Süðuroy ist sogar *ú*KK [ʊ] bis ins 20. Jh. gebietsweise diphthongisch geblieben.

Abb. (19c) stellt nur eine, dafür aber bedeutsame Neuerung dar. Auf Süd-Streymoy wandelt sich [öu:] zu [ou:] zurück, obwohl der Kurzdiphthong zu [œ] palatalisiert hatte. An den Rändern dieses Gebiets, nämlich auf Koltur und auf Nólsoy öffnet sich [ou:] zu [əu:]. Denkbar ist aber auch, daß diese Inseln ursprünglich zum [eu:]-Gebiet gehörten, so daß [əu:, əu:] auf eine Öffnung von [eu:] zurückgeht. Hamre (1944: 26) erklärt die Restitution [öu: > ou:] mit einem Einfluß der Mundarten südlich des Skopunarfjørður, deren *ó*K sich zu [ou:] entwickelt hat. Werner erwägt außerdem die Möglichkeit, daß *ó* > [ou:] ursprünglich ist und daß auf Süd-Streymoy *ó*KK > [ɔ] durch nördliches *ó*KK > [œ] verdrängt wurde.

Keine dieser beiden Erklärungen befriedigt, weil sie einen Lautersatz voraussetzen, bei der sich die Sprecher des wirtschaftlich und politisch bedeutsamen Süd-Streymoy an die Nachbarschaft anpassen. Kap. 3.3 hat im Gegenteil gezeigt, daß Lautersatz normalerweise von Süd-Streymoy ausging. Ohne konkretere Angaben zu machen, deutet Hamre (1944: 26) eine weitere Erklärung für awn. *ó* > [ou:, œ] an: „påvirkning av dansk uttale (særlig gjennem Torshavnsk)“. Das ist durchaus möglich: Im fast ganzen Inseldän. wurde ab dem 12. Jh. adän. *ó* zu *ou*; vgl. Skautrup (1944: Bd. 1, 264).

Abb. (19c) verzeichnet nicht die vorübergehende Labialisierung fär. [ɛ]gv > [œ]gv, gibt aber einen Lautstand wieder, der mit Svabos Dreiteilung des fär. Dialektgebiets übereinstimmt. Weil Svabo im oben angeführten Zitat <ou> verwendet, um einen typischen Zug der Tórshavner Aussprache anzuzeigen, kann er dieses Bigraphem für das [öu:] der restlichen Mundarten nicht verwenden. Daß Svabo sich für <éu> entscheidet, liegt sicher an der für Vágar sehr typischen Delabialisierung von [öu:] > [œu:] zu [eu:]. Er setzt also die palatal anlautenden Diphthonge [œu:/eu:] des Nordens und Westens sowie das südlich des Skopunarfjørður palatovelar gesprochene [öu:] in Opposition zur eindeutig velaren Aussprache [ou:] auf Süd-Streymoy. Damit wird verständlich,

weshalb Svabo <éú> auch für Tanzballaden benutzt, die sonst eindeutige Züge einer Sprachform südlich des Skopunarfjörður aufweisen.

Abb. (19d) schließlich zeigt den Lautstand anfangs des 19. Jh. mit ó(K) [öu: > œu: > εu:] nördlich von Süd-Streymoy. Die Monophthongierung [öu]KK > [ɔ] südlich des Skopunarfjörður zeigt mit großer Konsequenz einen Wandel, der in Nólsoy nur Spuren hinterlassen hat. Auf Suðuroy korrespondiert dies außerdem mit ógv > [ɔ]gv.

Analog zu [öu] > [ɔ] restituiert südlich des Skopunarfjörður der Langdiphthong [öu:] > [ou:] seinen Anlaut. Eventuell wäre hierbei zumindest für die östlichen Orte Sandoy an einen Einfluß von Süd-Streymoy zu denken. Diese Restitution läßt sich schwer datieren. Das Bigraphem <ou> wird zwar in der *Sandoyarbók* (1821–31), in Schröters Aufzeichnung des *Sjørðar kvæði* (1818) und in seinen Übersetzungen des *Matthäusevangeliums* (1823) sowie in der *Færeyinga saga* (1832) durchgehend verwendet; vgl. Lyngbye 1822; Matras 1973; Djupedal 1964; Rafn/Mohnike 1833. Das bedeutet aber nicht, daß [öu:] > [ou:] schon vor Svabos Tod 1824 erfolgt war. Die Schreibung <ou> kann auf einer Anpassung an die Aussprache von Süd-Streymoy beruhen. Denkbar ist aber auch, daß [ou:] auf Süd-Streymoy mit einem damals auf Suðuroy noch gebrauchten, aber wieder stärker velaren [öu:] gleichgesetzt wurde. Diese Laute erscheinen als besonders ähnlich, nachdem sich nördliches/westliches [öu:] weiter zu [œu: > εu:] entwickelt hat.

Abb. (19d) weicht in einem Punkt vom heutigen Lautstand ab: In Skúvoy sowie in den westlichen Orten Sandoy (Sandur, Skopun) wird ó [εu:] gesprochen. Daß dies eine Neuerung des 19. Jh. ist, erkennt man daran, daß Skopun erst 1833 gegründet und laut Poulsen (1994: 121) vornehmlich von Leuten aus Koltur besiedelt wurde. Diese aber hatten eine Aussprache [ǰu:]. Die heutige Skopuner Aussprache [εu:] muß daher erst nach der Ortsgründung entstanden sein. Poulsen (1994: 121) gibt die Erklärung des Volksmundes hierfür wieder: Ein Junge aus Streymoy nördlich des Kaldbaksfjörður sei nach Sandoy umgezogen. Wegen seiner Sprachgewandtheit und seiner lustigen Erzählungen hätten viele Leute seine [εu:]-Aussprache übernommen. Im Kern entspricht dem allgemein anerkannte Erkenntnisse zur Ausbreitung von prestigevollen oder identitätsstiftenden Aussprachevarianten in sozialen Netzen. Derartiges läßt sich u.a. in Jugendcliquen, Freizeitvereinen, politischen Parteien, Wirtschaftsunternehmen beobachten.

Für die Aussprache mit ó [εu:] auf Skúvoy und West-Sandoy gibt es aber auch eine andere Erklärung. Auf Koltur (und Nólsoy) wird der Anlaut von [ǰu:] sehr hell gesprochen, so daß *nón* [nǰu:n, nǰu:m] in

Opposition zu *navn* [naʋ:n] steht. Es ist also denkbar, daß sich [aʋ:] auf Koltur und Nólsoy aus [eu:] entwickelt hat. Falls die Öffnung [eu: > æʋ: > aʋ:] erst im 19. Jh. erfolgt ist, ließe sich die heutige Skopuner Aussprache auf das [eu:] der Siedler aus Koltur von 1833 zurückführen.

## 9. Literatur

- Aasen, Ivar 1873/1918: *Norsk Ordbog*. Christiania, Malling.
- Amundsen, Sigurd 1968: „La palatalisation de *g* et *k* en féroïen“. *Orbis* 17, S. 396–398.
- Bandle, Oskar 1956: *Die Sprache der Guðbrandsbiblía* [= Bibliotheca Arnarnagæana 17]. Kopenhagen, Munksgaard.
- Benediktsson, Hreinn 1959: „The vowel system of Icelandic: a survey on its history“. *Word* 15, S. 282–312.
- Birkmann, Thomas 1987: *Präteritopräsentia. Morphologische Entwicklungen einer Sonderklasse in den altgermanischen Sprachen*. Tübingen, Niemeyer.
- Bjorvand, Harald/Lindeman, Fredrik Otto 2000: *Våre arveord. Etymologisk ord-bok*. Oslo, Novus forlag.
- Blöndal Magnússon, Ásgeir 1995: *Íslensk orðsifjabók*. o.O., Órðabók Háskólans.
- Blöndal, Sigfús 1920–1924: *Íslensk-dönsk orðabók*. Reykjavík, Verslun Þórarins B. Þorlákssonar und Kopenhagen/Oslo, H. Aschehoug & Co.
- Chapman, Kenneth G. 1962: *Icelandic-Norwegian Linguistic Relationships* [= Norsk tidsskrift for sprogvidenskap, suppl. bind VII]. Oslo, Universitetsforlaget.
- Djupedal, Reidar 1964: „Kring J. H. Schröters omsetjing av Matteus-Evangeliet, 1823“. *Fróðskaparrit* 13, S. 235–262.
- Føroysk orðabók* 1998: *Føroysk orðabók*, ed. von Jóhan Hendrik W. Poulsen et al. Tórshavn, Føroya Fróðskaparfelag og Fróðskaparsetur Føroya.
- Friesen, Otto von 1934: „Sv. göra. En formhistorisk utredning“. *Nysvenska studier* 14, S. 123–164.
- Guðfinnsson†, Björn 1964: *Um islenzkan framburð. Mállyzkur II* (veröffentlicht von Ólafur M. Ólafsson und Óskar Ó. Halldórsson) [= Studia Islandica 23]. Reykjavík, Heimspékideild háskóla Íslands og bókaútgáfa Menningarsjóðs.
- Hægstad, Marius 1906–1942: *Vestnorsk maalføre fyre 1350* [= Videnskapsselskabet Skrifter, Historisk-Filosofisk Klasse, Færøymaal in: Vestnorske maalføre II, 2, Andre Bolken, 1917, S. 63–190]. Oslo, Jacob Dybwad.
- Hagström, Björn 1967: *Ändelsevokalerna i färöiskan: En fonetisk-fonologisk studie* [= Acta Universitatis Stockholmiensis, New Series 6]. Stockholm, Almqvist & Wiksell.
- Hammershaimb, V. U. 1854: „Færøisk Sproglære“. *Annaler for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, S. 233–316.
- Hammershaimb, V. U. 1891: *Færøsk Anthologi*, Bd. I. Tekst samt historisk og

- grammatisk indledning, Bd. II. Ordsamling og registre, udarbejdede af J. Jakobsen [Reprint 1991, Krips repro BV — The Netherlands]. København, Møller & Thomsen.
- Hamre, Håkon 1944: *Færøymålet i tiden 1584–1750* (Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II. Hist.-Filos. Klasse. 1944, No. 2). Oslo, Jacob Dybwad.
- Hansson, Åke 1973: „Färöisk fonemhistoria“. *Färöiska studier* [= Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie D. Meddelanden Nr. 5], S. 160–197.
- Hansson, Åke 1983: „Phonemic history of Faroese“. Karl-Hampus Dahlstedt, Åke Hansson, Björn Lindholm (eds.): *From sounds to words. Essays in honor of Claes-Christian Elert*. Stockholm, Almqvist & Wiksell International, S. 127–158.
- Haugen, Einar 1982: *Scandinavian language structures. A comparative historical survey*. Tübingen, Niemeyer.
- Helgason, Jón 1924: „Færøiske studier“. *Maal og Minne*, S. 29–48.
- Hellquist, Elof<sup>3</sup> 1980: *Svensk etymologisk ordbok*. 2 Bde. Malmö, Liber.
- Henriksen, Jeffrei 1975: *Ljóðlæra. Føroysk málæra til framhaldasskúlar I*. Tórshavn, Egið forlag.
- Jacobsen, M. A./Matras, Christian 1927–1928: *Føroysk-donsk orðabók*. Tórshavn, Varðin/København, J. H. Schultz Forlag A/S.
- Jacobsen, M. A./Matras, Christian 1961: *Føroysk-donsk orðabók*. Tórshavn, Føroya Fróðskaparfelag.
- Jakobsen, Jakob (ed.) 1907: *Diplomatarium Færoense, Føroyskt fodnbrævasavn I, Miðalaldarbrøv upp till trúbotarskeiðið*. Tórshavn, H. N. Jacobsens bóka-handil/København, Vilh. Prior.
- Jakobsen, Jakob 1928–1932: *An Etymological Dictionary of the Norm Language in Shetland* (2 Bde). London, David Nutt/Kopenhagen, Wilhelm Prior.
- Karlsón, Stefán 1989: „Tungan“. Haraldur Ólafsson, Jón Hnefill Aðalsteinsson, Þór Magnússon (eds.): *Íslensk þjóðmenning VI. Munnmenntir og bókmennning*. Reykjavík, Bókaútgáfan Þjóðsaga, S. 3–54.
- Krahe, Hans/Meid, Wolfgang 1967: *Germanische Sprachwissenschaft. III: Wortbildungslehre* (Sammlung Götschen 1218). Berlin, Walter de Gruyter.
- Küspert, Klaus-Christian 1988: *Vokalsysteme im Westnordischen: Isländisch, Färöisch, Westnorwegisch. Prinzipien der Differenzierung*. Tübingen, Niemeyer.
- Lindqvist, Christer 2003: „Sprachideologische Einflüsse auf die färöische Orthographie(forschung)“. *NOWELE* 43, S. 77–144.
- Lisse, Christian 1964: „Nogle lydelige restitutioner i ømålene“. *Dialektstudier 1, tilegnede Johs. Brøndum-Nielsen* [= Tillægsbind 1 til Danske Folkemaal 18, 1961–1964], S. 171–208.
- Lockwood, W. B. 1961: *The Faroese Bird Names*. København, Munksgaard.
- Long, Rikard (ed.) 1968: *Jóhannes í Króki. Sandoyarbók I*. Tórshavn, Mentunargrunnar Føroya Løgtings.
- Long, Rikard (ed.) 1970–1982: *Jóhannes í Króki. Sandoyarbók II*. Tórshavn, Mentunargrunnar Føroya Løgtings.

- Lyngbye, Hans Christian (ed.) 1822: *Færøiske Qvæder om Sigurd Fofnersbane og hans Æt.* o.O., Randers (Nachdruck Tórshavn, Emil Thomsen).
- Matras, Christian 1932: *Stednavne paa de færøske Nordøuroyar* [= Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 22]. København, Nordisk Forlag.
- Matras, Christian (ed.) 1939: *Svabos færøske Visehaandskrifter.* Kopenhagen, Bianco Lunos Bogtrykkeri A/S.
- Matras, Christian (ed.) 1951–53: *J. H. Schrøters optegnelser af Sjørðar kvæði.* København, Ejnar Munksgaard.
- Matras, Christian 1952: „Ljóðskifti í Føroyskum. Av sama slag sum ‘skerpingin’ í frumnorrønum og gotiskum“. *Fróðskaparrit* 1, S. 177–180.
- Matras, Christian 1954: „Lamb chearr í føroyskum máli“. *Fróðskaparrit* 3, S. 60–77.
- Matras, Christian 1955: „Soppur í føroyskum og sopp í irskum“. *Fróðskaparrit* 4, S. 15–31.
- Matras, Christian 1960: „Færøsk sprog“. *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid, Bd. v*, Sp. 80–84. København, Roskilde og Bagger.
- Matras, Christian (ed.) 1966: *Dictionarium Færoense. Færøsk-dansk-latinsk ordbog. Af J. C. Svabo. Udgivet efter håndskrifterne af Chr. Matras. I Ordbogen.* København, Munksgaard.
- Matras, Christian (ed.) 1970: *Dictionarium Færoense. Færøsk-dansk-latinsk ordbog. Af J. C. Svabo. Udgivet efter håndskrifterne af Chr. Matras. II Inledning og registre.* København, Munksgaard.
- Matras, Christian (ed.) 1973: *Evangelium Sankta Matteusar. Prentaða týðing Schrøters 1823 og óprentaðu viðmerkingarnar*, 2 Bde. Tórshavn.
- Molbech, Christian <sup>2</sup>1859: *Dansk Ordbog indeholdende det danske Sprogs Stammeord tilligemed afledede og sammensatte Ord, efter den nuværende Sprogbrug forklarede i deres forskiellige Betydninger, og ved Talemaader og Exempler oplyste af Chr. Molbech.* København, Gyldendalske Boghandling.
- Murray, R./Venneman, T. 1983: „Sound Change and Syllable Structure in Germanic Phonology“. *Language* 59, S. 514–528.
- Naert, Pierre 1958: „För en finare fonetisk transkription av färöiskan“. *Lundastudier i nordisk språkvetenskap* 14, S. 23–33.
- Nielsen, Niels Åge 1989: *Dansk etymologisk ordbog. Ordenes historie.* København, Gyldendal.
- Noreen, Adolf 1904: *Altnordische Grammatik II. Altschwedische Grammatik mit Einschluß des Altgutnischen.* Halle, Niemeyer.
- Noreen, Adolf 1923/<sup>5</sup>1970: *Altnordische Grammatik I. Altisländische und altnorwegische Grammatik (Laut- und Flexionslehre) unter Berücksichtigung des Urnordischen.* Tübingen, Niemeyer.
- Ófeigsson, Jón 1920–1924: „Træk af moderne islandsk Lydlære“. Sigfús Blöndal (ed.) *Íslensk-dönsk orðabók.* Reykjavík/Kopenhagen/Oslo, Verslun Þórarins B. Þorlákssonar, H. Aschehoug & Co, S. xiv–xxvii.
- Ordbog over det danske sprog* 1918–1956: *Ordbog over det danske sprog. Grundlagt*

- af *Verner Dahlerup*. København, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Petersen, Hjalmar P. 1993: „Skerpingin í føroyskum“. Magnús Snædal, Turið Sigurðardóttir (eds.): *Frændafundur. Fyrirlestrar frá íslensk-færeyskri ráðstefnu í Reykjavík 20.–21. ágúst 1992*. Reykjavík, Háskóli Íslands, S. 11–19.
- Petersen, Hjalmar P. 1996: „Vágamálføri“. *Fróðskaparrit* 44, S. 5–21.
- Petersen, Hjalmar P. 2000: „Mátningar av sjálvljóðum í føroyskum“. *Málting* 10.1, S. 37–43.
- Poulsen, Jóhan Hendrik W. 1974: *Føroysk-donsk orðabók* (Eykabind). Tórshavn, Føroya Fróðskaparfelag.
- Poulsen, Jóhan Hendrik W. 1994: „Sandoyarmál — leysligar hugleiðingar“. *Fróðskaparrit* 42, S. 117–123.
- Rafn, C. C./Mohnike, G. C. F. (eds.) 1833: *Færeyinga saga* [isl.-fär.-dän. Ausgabe 1832 und isl.-fär.-dän.-dt. Ausgabe 1833]. Kopenhagen, Verlag der Schubotheschen Buchhandlung.
- Rietz, Johan Ernst 1867: *Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket*. Lund, o.A.
- Rischel, Jørgen 1961: „Om retskrivningen og udtalen i moderne færøsk“. M. A. Jacobsen, Chr. Matras (eds.): *Færoysk-donsk orðabók*. Tórshavn, Føroya Fróðskaparfelag, S. xiii–xxxvi.
- Rischel, Jørgen 1964: „Towards the phonetic description of Faroese vowels“. *Fróðskaparrit* 13, S. 99–113.
- Rischel, Jørgen 1968: „Diphthongization in Faroese“. *Acta Linguistica Hafniensis* 11, S. 89–118.
- Rischel, Jørgen 1992: „A diachronic-typological view of the Faroese language“. Jonna Louis-Jensen, Jóhan Hendrik W. Poulsen (eds.): *The Nordic Languages and Modern Linguistics 7, Proceedings of the seventh International Conference of Nordic and General Linguistics in Tórshavn, 7–11 August 1989*. Tórshavn, Føroya Fróðskaparfelag, S. 93–118.
- Roe, Harold Antony 1965: *Verschärfung in Faroese* [unveröffentl. Diss.]. Harvard.
- Ross, Hans 1895: *Norsk Ordbog*. Christiania, Alb. Cammermeyers Forlag.
- SAOB 1903: *Ordbok öfver svenska språket* (hrsg. v. Svenska Akademien), Bd. 2. Lund, C. W. K. Gleerups Förlag.
- Seip, Didrik Arup/Saltveit, Laurits 1971: *Norwegische Sprachgeschichte*. Bearbeitet und erweitert von L. Saltveit [= Grundriß der germanischen Philologie 19]. Berlin, Walter de Gruyter.
- Skårup, Povl 1964: *Rasmus Rask og Færøsk*. Kopenhagen, Munksgaard.
- Skautrup, Peter 1944–1970: *Det danske sprogs historie*. 5 Bde. (Registre 1970). Kopenhagen, Gyldendalske Boghandel/Nordisk Forlag.
- Sørliie, Mikjel 1936: *Færøysk tradisjon i norrønt mál* [= Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, II. Hist.-Filos. Klasse 1936,1]. Oslo, Jacob Dybwad.
- Sørliie, Mikjel 1968: „Om målet i Johannes Klemensens kvædeoppskrifter“. Rikard Long (ed.) *Jóhannes í Króki. Sandoyarbók 1*. Tórshavn, Mentunargrunnar Føroya Løgtings, S. vii–xxxix.



- Thorson, Per 1949: „Om regressiv palatalisering av *g* og *k* i germansk, i serlig nordisk“. *Acta Philologica Scandinavica* 20, 345–370.
- Torp, Alf 1919/1992: *Nynorsk etymologisk ordbok*. Oslo, Bjørn Ringstrøms Antikvariat.
- Vries, Jan de 1962: *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden, Brill.
- Werner, Otmar 1968: *Studien zur Lautgeographie und Lautgeschichte des Färöischen und Isländischen. 1. Vokalismus* [unveröffentlichtes Typoskript]. Erlangen.
- Werner, Otmar 1970a: „Die Präteritopräsentien im Färöischen“. *Fróðskaparrit* 18 [= Festschrift Christian Matras], S. 333–346.
- Werner, Otmar 1970b: „Die Vokalisierung von *v* im Färöischen“. Hreinn Benediktsson (ed.): *The Nordic Languages and Modern Linguistics. Proceedings of the 1st International Conference of Nordic and General Linguistics, Reykjavík 1969*. Reykjavík, Vísindafélag Íslendinga, S. 599–616.
- Werner, Otmar 1987: „Wie regulär/irregulär geht Lautwandel vor sich? Die Reduktion der färöischen Kurzdiphthonge“. Pirkko Lilius, Mirja Saari (eds.): *The Nordic Languages and Modern Linguistics 6. Proceedings of the Sixth International Conference of Nordic and General Linguistics in Helsinki, August 18–22. Helsinki*, Helsinki University Press, S. 437–458.
- Werner, Otmar 1988: „Irregulärer Lautwandel im lexikalischen Rahmen: An. *e* — nisl. *je*“. *Nordeuropa (Studien)* 23, S. 116–125.
- Werner, Otmar 1996: „Old Norse in the Faroes (with special reference to palatalization)“. P. Sture Ureland, Iain Clarkson (eds.): *Language Contact across the North Atlantic. Proceedings of the Working Groups held at University College, Galway (Ireland), August 29 – September 3, 1992 and the University of Göteborg (Sweden), August 16–21, 1993*. Tübingen, Niemeyer, S. 35–59.
- Weyhe, Eivind 1996a: „Bendingamunur í føroyskum málførum“. *Íslenskt mál og almenn málfraði* 18, S. 71–118.
- Weyhe, Eivind 1996b: „Om de færøske dialekte“. *Atlantic Review* 14, S. 14–16.
- Widmark, Gun 1996: „GÖRA i nordiskt perspektiv“. Institut for dansk Dialektforskning (ed.) *Studier i talesprogsvariation og sprogkontakt. Til Inger Ejskjær på halvfjerdsårsdagen den 20. maj 1996*. København, Reitzel, S. 321–331.
- Wiesinger, Peter 1982: „Die Reihenschrittheorie: Muster eines dialektologischen Beitrags zur Erklärung des Lautwandels“. Werner Besch et al. (eds.): *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*. Berlin/New York, Walter de Gruyter, S. 144–151.
- Wiesinger, Peter 1983: „Diphthongierung und Monophthongierung in den deutschen Mundarten“. Werner Besch et al. (eds.): *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*. Berlin/New York, Walter de Gruyter, S. 1076–1083.
- Zachariasen, Ulf 1966: „Skiftið millum framgóma- og afturgómaframburð av *g* og *k* í forljóði í føroyskum. Hvat kann hetta skifti siga okkum um hin føroyska sjálvljóðavoksturin?“. *Fróðskaparrit* 15, S. 74–90.

- Zachariasen, Ulf 1968): „Munurin millum Suðuroyarmál og føroysk annars í longdaruppfatanini av *p*, *t*, *k*, *s* + *j*, *r* og *p*, *k* + *l*“. *Fróðskaparrit* 16, S. 45–51.
- Zachariasen, Ulf 1970: „The Palatalizing of *g* and *k* in Faroese. Reply to Mr Sigurd Amundsen“. *Orbis* 19, S. 89–93.
- Zachariasen, Ulf 1976: „Iakttagelser vedrørende hiatus-udvikling i færøsk“. Lars Svensson, Anne Marie Wieselgren, Åke Hansson (eds.): *Nordiska studier i filologi och lingvistik. Festskrift tillägnad Gösta Holm på 60-årsdagen den 8 juli 1976*. Lund, Studentlitteratur, S. 471–475.

HARRY LÖNNROTH

## Domboksutgivningen i Finland

### En kritisk översikt

Hvert enkelt håndskrift er en kilde ikke blot til den tekst det bevarer, men også til palæografien, til sprog og skrivemåder på den tid da det blev skrevet, og en kilde som man gerne vil bevare. Derfor er det, at man i tekstkritiske udgaver gengiver håndskrifternes tekst ikke blot ordret men også bogstavret.

*Ólafur Halldórsson (1988: 12)*

#### 1 Inledning

Att forskare i arkivens gömmor ger ut värdefulla historiska primärkällor har varit, är och kommer framöver att vara samhällreligt relevant. En vetenskaplig textutgivare sysselsätter sig med något som från det ena seklet till det andra varit ett av textkritikens primära intressefält och gagnar på så vis forskningen på ett flertal områden: det är fråga om "ei tenesteytande næring der føremålet er å leggje fram den bestmoglege teksta, til bruk for andre forskarar eller også til eigen bruk" (Haugen 1990: 128; se även bidragen i Fidjestøl m.fl. 1988 och Haugen m.fl. 1990). Kravet på ökad tvärvetenskaplighet som på senare år vunnit terräng inom den akademiska världen kan ytterligare framföras som ett argument för effektiverad satsning på editionsfilologi. Icke desto mindre intar diplomatarisk textutgivning en marginell ställning inom dagens finländska nordistik (för aktuellt forskningsläge i Sverige se utgåvorna i Svenska fornskriftsällskapets serier, speciellt Alvered 1996). De flesta texter från gångna århundraden, vare sig fornsvenska eller nysvenska, är inte bara i sig själva unika och därför värda att offentliggöras, något som mottot av Halldórsson ovan antyder, utan de fördjupar ytterligare vår förståelse för och kännedom om det förflutna, om det samhälle som under olika historiska perioder föregått vårt eget. Denna värld kan forskningen endast söka nå genom skriftliga källor som dessutom mestadels är sporadiskt bevarade. T.ex. den specifika genre som står i fokus för denna

uppsats — underrätternas protokoll eller s.k. domböcker — utgör en given empirisk grundval för ett antal historiskt orienterade discipliner — rättshistoria, kulturhistoria, släktforskning, filologi, språkhistoria osv. (för Ekenäs stads dombok som källa för historisk pragmatik se Lönnroth 2002).

Hur och i vilken form dessa primärkällor görs tillgängliga för forskningen och hur de möter det samhälle vars kulturarv de ingår i, fyller sålunda en viktig funktion. Sådan verksamhet förmår dock endast bära frukt ifall den fyller stränga krav på filologisk tillförlitlighet och vetenskaplig metod. Därtill spelar utgivarens ambitionsgrad, språkhistoriska och allmänhistoriska färdigheter in. Han eller hon skall, såsom jag kommer att argumentera nedan, se till att de texter som ges ut når fram till användarna i form av en *diplomatarisk* (vetenskaplig, textkritisk) utgåva med tillkommande kommentar och register (omfattande både namn- och ord/sakregister). Såsom det kommer att framgå av föreliggande utgivningshistorik har detta långt ifrån alltid varit fallet i Finland med avseende på domböcker. I dagens forskningsläge är forskaren i brist på adekvata textutgåvor nödd och tvungen att gå till originalen, vilket för med sig vissa praktiska problem. Det handlar i synnerhet om resurser av skilda slag: resor till och tidskrävande handskriftsläsning i arkiv, fjärrlån av mikrofilmer som knappt kan kallas användarvänliga osv. En förtjänstfull diplomatarisk utgåva, antingen i traditionell bokform eller i elektronisk form, undanröjer åtminstone till en del sådana här hinder.

## 2 Mål och material

Målet med denna uppsats är att utifrån en kritisk genomgång av samtliga för mig kända utgåvor redogöra för utgivningstraditionen av domböcker i Finland under 1800- och 1900-talen, dvs. tiden från den allra första utgåvan fram till dags dato.<sup>1</sup> Denna utgångspunkt är tudelad: å ena sidan vill jag klarlägga vilka och hurdana utgåvor som under årens gång åstadkommit på finländsk botten, å andra sidan granska hur, dvs. enligt vilka principer upphovsmännen<sup>2</sup> bakom dessa gått tillväga i sin utgivargärning. Ytterligare analyserar jag vilka huvudtrender som kan skönjas och vilka brister som eventuellt påträffas. Tonvikten läggs på hur utgivarna resonerat i sina inledningar respektive företal av det skälet att det är där

<sup>1</sup> Hafström (1965: 171) anger utan angivande av källa att även dombok för Masku härad den 3 och 5 juli 1464 kommit ut i tryck. Jag har dock inte kunnat spåra den.

<sup>2</sup> Utgivarnas biografiska uppgifter är huvudsakligen hämtade ur *Uppslagsverket Finland* 1–3 (1982–1985). Angående Alb. (Albin) Hästesko saknas omnämmanden.

dessas referensramar tydligast kommer till synes och riktningsgivande betoningar uppdragas. Detta gör jag inom en språkhistoriskt skolad lingvists referensram.

Denna editionsfilologiska problemställning leder sitt ursprung till två grundläggande omständigheter: för det första fattas det ännu den dag idag en täckande textkritisk dombokshistorik i Finland (jfr dock Hafström 1965: 171; för Sveriges del se Almquist 1945; Sleman 1961; Hafström 1965: 167–171; Andersson Palm 1984a, 1984b), för det andra vill jag i detta sammanhang dryfta frågan om de existerande utgåvornas filologiska tillförlitlighet och användbarhet och antyda i vilken riktning på skalan diplomatarisk–icke-diplomatarisk trenden med tanke på framtida textutgåvor borde styras. Såsom jag kommer att hävda nedan skall man inte alltför okritiskt nyttja de utgåvor som för närvarande står till buds som underlag för forskning. Noggrannheten av transkriptionsarbete tar jag däremot inte ställning till.

Undersökningsmaterialet består av underrätternas renoverade stadsdomböcker för 1600-talet samt Finlands äldsta domböcker från 1400- och 1500-talen i tryckta utgåvor.

### 3 Teoretisk utgångspunkt

Till teoretisk utgångspunkt för min analys av finländska domböcker ligger Odd Einar Haugens uppsats "Constitutio textus. Intervensjonisme og konservatisme i utgjevinga av norrøne tekster" (1995). Även om Haugen i sin uppsats fokuserar medeltida, norröna texter, kan en utgivare av t.ex. handlingar från nysvensk tid på lämpliga punkter dra nytta av hans resonemang. Termen textkonstitution rör sig om den enskilde textutgivarens principiella ställningstaganden gentemot "korleis teksta skal sjå ut — kva for handskrift eller handskrifter han skal leggje til grunn, kva for utval av variantar (om noko) han skal føre i det kritiske apparatet, kva for ortografi han skal velja osv." (Haugen 1995: 70).

Inom textkritiken har man traditionellt delat in begreppet textkonstitution i tre arbetsfaser: *recension*, *examination* och *emendation* (för termer se Haugen 1995: 69–70). Vad textval och textetablering gäller har de s.k. konceptdomböckerna (original) mestadels gått förlorade. Av den anledningen är forskarna hänvisade till renovationerna (renskrivna domböcker), som sålunda är det bästa textvittnet. Men på grund av att koncepten i de flesta fall saknas kan man inte exakt komma åt det faktiska förhållandet mellan koncepten och renovationerna (jfr bl.a. Orrman 1994: 89). Problematiken kring förhållandet koncept–renovation är

därför av stor betydelse. I motsats till norrönfilologin (jfr Haugen 1995: 69–70) behöver man för det mesta inte gå igenom ett omfattande avskriftsmaterial och på så sätt stemmatiskt rekonstruera den till grund liggande ursprungstexten. Det gäller alltså att dels välja en text (textselektion), dels principerna för utgivningen (textreproduktion). Vad det senare beträffar talar Haugen om en s.k. konservativ respektive interventionistisk syn på textreproduktionen: en ”konservativ” textutgivare ger ut texten som sådan, utan några ingrepp från sin sida, medan den interventionistiska utgivningen alltid för med sig en viss tolkande dimension.

Haugen (1995: 71–78) gör vidare åtskillnad mellan olika typer av utgåvor utgående från hur noggrant den till grund liggande texten reproduceras i dessa. Han skiljer mellan följande sex utgåvetyper med var sin grad av textreproduktion som jag listar — från det trognaste till det mest moderniserade alternativet: fotografiskt faksimil (i litografi eller fotografi), faksimiltryck (se dock kritiken i Haugen 1995: 78–80), strängt diplomatarisk utgåva, diplomatarisk utgåva, lätt normaliserad utgåva och fullt normaliserad utgåva (min övers.). På basis av Haugens indelning försöker jag klassificera de behandlade utgåvorna, dock hela tiden med hänsyn tagen till skillnaden mellan norröna och äldre nysvenska texter (jfr Haugen 1995: 78).

## 4 Utgåvorna

### 4.1 Reinhold Hausens utgivningsverksamhet

Den i arkivsammanhang legendariske gestalten och historikern, fil.dr Reinhold Hausen (1850–1942) var upphovsmannen bakom den första domboksutgåvan i Finland. Den eldsjäl, utgivare av källpublikationer rörande Finlands äldre historia, som han var utgav han på 1880-talet två, i finska förhållanden, gamla tavastländska domböcker som bådadera ingår i det första bandet av Riksarkivets — dåvarande Statsarkivets — urkundsserie *Bidrag till Finlands historia* (Hausen 1881–1883a). Den ena var domboken för sydöstra Tavastland 1443–1502<sup>3</sup> (Hollola domsagas dombok) (se Hausen 1881–1883b), den andra domboken för den sydvästra delen av samma landskap 1506–1510 som enligt Orrman (1994: 86) endast består av ”knapphändiga annotationer” (Sääksmäki domsagas

<sup>3</sup> Denna ”dombok” är dock enligt Orrman (1994: 86) ”ingen egentlig dombok utan en samling dombrev” (jfr även diskussionen i Mikander 1977: iii). Detta till trots behandlas även den här.

dombok) (se Hausen 1881–1883c). Med Hausens pionjärverksamhet inleddes utgivningen av domböcker i Finland (Hausen gav även ut en åländsk dombok varom dock mera nedan i kap. 4.6).

Hausens förord är kort och innehåller bara den mest grundläggande bakgrundsinformation om handskrifterna. Hans främsta avsikt har varit att "för forskaren tillgodogöra dessa nya samlingar". Den ledande principen vid redaktionen har varit "att så noggrant som möjligt återgifva skriftsättet i originalen". (Hausen 1888–1883a:i, v.) Han gör dock två undantag från denna huvudprincip: för det första har Hausen i huvudsak löst upp alla förkortningar och angett dem i kursiv. För det andra har han infört sina egna tillägg till texten inom klammer. Både kursivering av förkortningar och bruk av klammer används som bekant ännu idag i vetenskapliga textutgåvor. Utgåvan är försedd med kortare kommentarer i noterna. Hausen har utarbetat två register till sin utgåva: dels återfinns det ett kronologiskt register till de i utgåvan ingående domböckerna, dels ett allmänt register över namn, ord och saker. I en bilaga presenterar han ytterligare de vattenstämplar som urkunderna innehåller.

#### 4.2 Åbo stads dombok

Efter Hausens utgåva fokuserade man stadsdomstolarnas domböcker, företrädesvis från 1600-talet, av vilka största delen fortfarande föreligger otryckta i finska Riksarkivets förvar. Först började utgivningen av Åbo stads dombok (se även Orrman 1994: 89).

Den förste utgivaren av Åbo stads dombok var historikern, sedermera professor Carl von Bonsdorff (1862–1951). Denne kom under loppet av tre år ut med tre utgåvor. 1885 gav han ut utdrag ur Åbo stads dombok 1624–1625. Följande år, 1886, fortsatte han arbetet med åren 1623–1624. Sin sista insats gjorde han 1887 då han bearbetade — återigen utdrag ur — Åbo stads dombok 1626–1632 till en utgåva. Bonsdorff gav med andra ord ut två årgångar, 1623–1624, i sin helhet, dock med vissa "rektifikationer" (se Bonsdorff 1886:i), resten som utdrag.

Efter Bonsdorff fortsattes utgivningen av Åbo stads dombok av genealogi- och heraldikforskaren, jur.dr George Granfelt (1865–1917). 1890 gav han ut utdrag ur Åbo stads dombok 1632–1634. Därefter utkom tre band utgivna av historikern och tidningsmannen, fil.kand. Torsten Hartman (1867–1927). Hans utgivningsverksamhet innefattar utdrag ur Åbo stads dombok för åren 1635, 1636 och 1637 (Hartman 1891, 1896, 1898). Den senaste utgåvan av Åbo stads dombok, utdrag ur 1638 års dombok, gavs ut 1905 av Albin Hästesko. Varje utgåva kom ut i serien *Bidrag till Åbo stads historia*.

Företalen till Bonsdorffs utgåvor (1885, 1886, 1887) är sparsamma, de omfattar bara en sida i var utgåva. Utgivaren har inte i detalj redogjort för sina principer för utgivning. Jag citerar Bonsdorffs företal till sin förstlingsutgåva:

Den princip utg. [Bonsdorff] följt vid utarbetandet af detta häfte af Bidrag till Åbo stads historia, har varit, att ur de originala protokollen intaga in extenso hvad som kan anses vara af större vigt och tjena till att i någon mån belysa förhållanden af olika art under ifrågavarande tid, samt att i korthet referera alla öfriga i protokollen upptagna mål, och har han vid detta utgallringsarbete hellre velat bland utdragen intaga för mycket än för litet, hvarjemte han ock i referaten sökt att såvidt möjligt begagna verba formalia, de uttryck och ordalag, hvilka i originalet blifvit användade.

Hvad som omnämnes af ekonomisk art eller hänför sig till stadens förvaltning m. m. har i regeln utan förändring intagits, likasom ock alla i protokollen upptagna bref och kungörelser från konungen, landshöfdingen m. fl. Under arbetets framtida fortgång torde ett sparsammare intagande af målen i oförändradt skick kunna ske. I detta första häfte har en större vidlyftighet blifvit föredragen. (Bonsdorff 1885: ii.)

Bonsdorff har gjort ett par väsentliga linjedragningar som utgivare, huvudsakligen är det fråga om s.k. stillatigande ingrepp. För det första har han valt ut de mål som kan tänkas vara "af större vigt" och sålunda gallrat bland protokollen. Det framgår dock inte tydligt vad han avser med detta urvalskriterium. För det andra har resten av målen, de som enligt utgivaren varit "mindre viktiga", refererats. Bruket av "verba formalia", ordagranna citat, som är särskild betydelse för språkforskningen och typiska för domboksgenren i gemen är vacklande och redogörs inte tillräckligt ingående för av utgivaren.

Ortografen kommenterar Bonsdorff endast i fråga om namnen. Han har föredragit att "så troget som möjligt följa originalets skrifsätt, endast här och der med en rektifikation, der ett förtydligande varit af nöden. Det som ordagrant influtit ur originalet är inneslutet inom citationer" (Bonsdorff 1885: ii). I sina senare utgåvor följer Bonsdorff (1886: i, 1887: i) sina förut utskrivna principer, dock med den modifikation att i 1887 års utgåva "mål af mindre betydenhet blifvit i större korthet refererade", något som han redan tidigare låtit förstå. Vad som avses med "mindre betydenhet" förblir odefinierat; för en språkforskare skulle de ur en historikers synvinkel "mindre" viktiga målen måhända erbjuda givande språkstoff. Bonsdorffs utgåvor innehåller varken någon textkritisk notapparat eller några register.



George Granfelts syn på textutgivning ligger huvudsakligen i linje med Bonsdorffs men hos Granfelt kan en mera originaltrogen hållning skönjas. Han skriver:

Redigeringen har fortgått enligt den förut inslagna planen så att hvarje mål blifvit åtminstone omnämndt, hvarvid användandet af 'formalieord' blifvit föredraget framför ett blott refererande. Utom citat äro äfven alla namn bibehållna med urkundens i dess båda exemplar dock ofta varierande ortografi. Inom [klammer] hafva inskjutits ord, som uppenbarligen af misstag blifvit utelämnade, eller från annat håll kunnat suppleras. Svårigheten att skilja mellan titel och verkligt tillnamn motiverar bibehållandet af stor bokstaf äfven för de förra, — något hvartill äfven källorna märkbart tenderat. De i oändlighet växlande förkortningarna hafva så vidt möjligt blifvit brakta till likformighet. Annoteras bör slutligen det under bienniet två gånger inträffade ombytet af stadssyndikus, hvilket påfallande visar sig i skriftsätt och val af uttryck. (Granfelt 1890: i.)

Torsten Hartmans utgåvor (1891, 1896, 1898) är inte försedda med en inledning. De innehåller bara den utgivna dombokstexten utan angivande av utgivningsprinciper. Också Hästesko (1905) har föredragit en utgåva utan inledande synpunkter.

Vad registren beträffar återfinns följande register i de publicerade delarna av Åbo stads dombok. Granfelt (1890: 237–292) har försett sitt arbete med ett fullständigt register till åren 1623–1634, medan Hästeskos utgåva (1905: 321–390) innehåller ett register till utdragen ur åren 1635–1638. Tillsammans täcker de av Granfelt och Hästesko upprättade registren hela domboksserien.

#### 4.3 Helsingfors stads dombok

Rådstugurättens i Helsingfors domböcker för perioden 1623–1639 gavs ut *in extenso* år 1905 av författaren och folkbildaren, fil.dr Petrus Nordmann (1858–1923). Följande år, 1906, gav denne ut — låt vara endast i form av utdrag — åren 1639–1643 av samma dombok. Dessa av Nordmann "samlade och utgifna" domböcker kom ut som band 1 respektive 3 i *Bidrag till Helsingfors stads historia*, en serie som Nordmann gav ut i fem delar. Jämte utdragen gav han sålunda ut sammanlagt 17 årgångar av Helsingfors stads dombok och gjorde därmed en betydande insats. Dock måste man komma ihåg att Helsingfors dombok inte är så voluminös till omfånget som t.ex. Åbo stads dombok.

Sin första utgåva har Nordmann försett med ett kortfattat företal

medan i 1906 års utgåva ett sådant saknas. I företalet formulerar utgivaren sin främsta avsikt: Nordmann har med sin utgåva velat tjäna stadshistorisk forskning. I denna anda skriver han:

I hopp om att Helsingfors stads historia förr eller senare skall blifva utarbetad och för att underlätta den blifvande häfdatecknarens verk påbörjar undertecknad härmed tryckningen af en serie fristående häften, innehållande urkunder till stadens historia från äldre och nyare tider. (Nordmann 1905: i.)

Nordmanns (1905: ii) utgivningsprinciper är som följer: "[H]vad de öfriga dokumenten [Helsingfors dombok] angår [har jag], i hufvudsak följt samma principer och regler, som uppstälts i förordet till det år 1902 utgifna 20:de bandet af den stora urkundssamlingen 'Konung Gustaf den förstes registratur'." Nordmann anger ytterligare fem principer som han följt i sin utgivning. Dessa är:

- 1) Dokumentens rubriker hafva uteslutits och ersatts med på nutida svenska affattade korta uppgifter om hufvudinnehållet. I rubrikerna hafva person- och ortnamn, så vidt de kunnat bestämmas, återgifvits i modern form.
- 2) Modern interpunktion har införts och användningen af stora och små begynnelsebokstäfver rättats i öfverensstämmelse med nu gällande språkbruk.
- 3) Bokstafven v har i vokalställning ersatts af u samt w i svenska ord med v. Endast såsom konsonant har j användts.
- 4) Konsonant-fördubbling har ej betecknats i början af ord och sammansatta ords senare sammansättningsleder, hvarvid såsom ss äfven räknats sz.
- 5) För bättre menings skull tillsatta ord hafva placerats inom ( ). (Nordmann 1905: ii-iii.)

Nordmanns företal är kort (3 s.) och innehåller knappt med information om det utgivna materialet. Han upplyser sin läsare bara om var domboken bevaras, vad dess ryggtitel är samt hur den är besegrad. Varken någon textkritisk notapparat eller register ingår i utgåvan. I detta ljus är det alltså att önska att domboken för Finlands nuvarande huvudstad i framtiden skulle ges ut i form av en diplomatarisk utgåva.

#### 4.4 *Ekenäs stads dombok*

Den tredje stad vars dombok delvis blivit utgiven är västnyländska Ekenäs. De äldre delarna av domboken för Ekenäs stad gavs ut i två digra

band av hembygdsivraren Emmy Hultman (f. Stenbäck) (1878–1947). Hon förblir fortfarande den som senast gett ut en stadsdombok i Finland.<sup>4</sup> Den första utgåvan från 1913 omspannar rådstugurättens protokoll för tiden 1623–1660. Fortsättning följde först 1924 då åren 1661–1675 fullbordades. Bägge två kom ut i serien Ekenäs-samfundets skrifter. Fördelen med de Hultmanska utgåvorna är att de bildar en längre sammanhängande helhet, huvudparten av 1600-talet, i motsats till de förut behandlade Helsingfors och Åbo domböcker. Som det kommit fram ovan består dessa städers domboksserier till största delen av referatmässiga utdrag, särskilt i fallet med Åbodomboken.

Innan jag går närmare in på Emmy Hultmans utgivningspraxis, diskuterar jag kortfattat professor O. F. Hultmans (1862–1928) roll vid utgivningen av Ekenäs dombok. Även om Emmy Hultman själv både skrevit av originalet, redigerat utgåvan och kollationerat korrekturet och sålunda är huvudansvarig, har hon utöver detta fått hjälp av sin make (jfr även Elomaa 2000: 329). Hon skriver i slutet av sitt företal (1913: viii): "Före tryckningen av varje ark har ett korrektur blivit översett av min man, professor O. F. Hultman." Även ifråga om diskussionen kring Ekenäsdombokens språkhistoriska värde, något som "försäkrats mig [E. Hultman] från kompetent filologiskt håll", kan en viss explicit påverkan från O. F. Hultmans sida skönjas (Hultman 1913: v). Ifall och när en erfaren nordist bistått med råd, ökar kvaliteten på de av Hultman utgivna domböckerna.<sup>5</sup> I sina två utgåvor har Hultman hållit sig till följande utgivningsprinciper.

Båda utgåvorna av Hultman innehåller ett kortfattat företal. I den första utgåvan pläderar hon för motiven som legat bakom utgivningsarbetet. Framför allt domboksprotokollens lokalhistoriska betydelse kommer klart till synes av hennes i övrigt något romantiserande resone-mang. Sina principer för utgivningen sammanfattar Hultman kort och koncist (i det andra bandet är Hultmans principer desamma):

---

<sup>4</sup> Nämnas kan ytterligare mitt avhandlingsprojekt som är en diplomatarisk utgåva av Ekenäs stads dombok 1678–1695 med kommentar och register. Här finns det dock inte rum för att beröra detta utgivningsprojekt i förhållande till de tidigare Ekenäsutgåvorna. En kollationering av Hultmans utgåvor vore motiverad, men jag har avstått från tanken av det skälet att det är viktigt att ge ut tidigare utgivna domstolsförhandlingar trots att en revidering av gamla utgåvor, synnerligen icke-vetenskapliga, också vore av nöden.

<sup>5</sup> Emmy Hultman hade inte studerat svenska men var med all sannolikhet åtminstone något insatt i språkvetenskap via sin man. Hon var student och lärare i kalligrafi och teckning. Hon hade även studerat konsthistoria, pedagogik och franska i Schweiz. (Fil.lic. Hanna Elomaa, personligt meddelande 2.12.2002; se även Elomaa 2000.) Att hon var en kunnig kalligrafist kan även betyda att hon var skolad i läsning av gamla handstilar.

Vad utgivnings sättet angår, har jag sökt giva ett textavtryck, som motsvarar också de anspråk den moderna filologien ställer på ett sådant. Den tryckta texten utgör en så trogen reproduktion av originalet, som med vanliga typografiska medel kunnat åstadkommas. (Hultman 1913: vii, jfr även 1924: ii.)

Som det framgår av textpartiet ovan har Hultmans avsikt varit att åstadkomma en noggrann återgivning av protokollen. Bland de utgivare som figurerar i denna uppsats är hon med andra ord den enda som talar om "modern filologi". Också i fråga om normalisering av skiljetecken och bruket av versaler respektive gemena tar hon klart ställning i en diplomatisk riktning. Hon hävdar: "Handschriftens bruk av skiljetecken och stora bokstäver, i mycket stridande mot den nuvarande ortografiens föreskrifter, återgives utan någon korrigerings." Vad de i originalet förekommande förkortningarna angår har hon löst upp dem "endast för så vitt särskilda förkortningstecken (och icke blott de vanliga skiljetecknen, mindre, över raden höjda bokstäver l. likn.) vid dem kommit till användning". (Hultman 1913: vii.) Hultman har genomgående markerat upplösta ord i kursiv stil. För bokstäverna *y* respektive *ij* använder Hultman konsekvent *ÿ*.

På en viktig punkt skiljer sig Hultmans utgåvor från de övriga. Hon grupperar nämligen de skivarehänder protokollen härstammar ifrån och diskuterar även kort några stadsskrivare. Också handskriftsbeskrivningen får något mera utrymme hos Hultman trots att den överlag är torftig (den saknas hos de hittills nämnda utgivarna). Hon anger bl.a. domböckernas signa och fullständiga ryggtitlar.

Hultman har inte försett sina utgåvor vare sig med namn- eller ord/sakregister. På denna punkt är hon dock själv medveten om att ett tillkommande register ur användarsynvinkel skulle öka utgåvans värde som uppslagsverk. I slutet av företalet antyder hon att det andra bandet av Ekenäs dombok kommer att innehålla ett generalregister som täcker också den första delen. Hultman infriar dock inte sitt löfte eftersom i 1924 års utgåva inte finns ett sådant här register.

Inte heller återfinns det någon textkritisk notapparat. Några enstaka fall kommenteras dock sporadiskt i fotnoter men det är inte fråga om en regelrätt kritisk apparat. I slutet av båda utgåvorna har Hultman (1913: 275–278, 1924: 231–234) dock bifogat en förteckning över "texträttelser i avtrycket och andra anmärkningar", alltså en sorts apparat. I den redogör utgivaren för fall i originalet som hon tillrättalagt i utgåvan. Först och främst är det fråga om "uppenbara felskrivningar", konstaterar hon.

#### 4.5 Finlands äldsta domböcker

Redan på 1930-talet väcktes tanken på att publicera de allra äldsta domböckerna i Finland och härmed tog forskningen åter itu med att offentliggöra domböcker. Planen förverkligades på 1950- och 1960-talen, efter många års uppehåll. Med undantag av Reinhold Hausens verksamhet i slutet av 1800-talet, hade man i Finland favoriserat utgivning av stadsdomböcker från 1600-talet. Denna gång fokuserades de äldsta domböckerna, dvs. främst sådana domböcker som kommit till före inrättandet av Åbo hovrätt 1623. I det första bandet av den av Riksarkivet utgivna serien *Finlands äldsta domböcker* gav arkivarien Kauko Pirinen 1954 ut domböcker för Savolax 1559 och 1561–1565. Ett årtionde senare, 1964, kom dombok för Nedre Satakunta 1550–1552 ut. Redaktör var f.d. arkivrådet, professor John E. Roos. På grund av att dessa två utgåvor är nyast och utgivna under Riksarkivets sakkunniga tillsyn är de också bäst till sin vetenskapliga nivå i jämförelse med de utgåvor som behandlats ovan (för jordeboksutgåvor se Roos 1958 och Oja 1964).

Såväl Pirinens som Roos utgåva innehåller en informativ inledning, huvudvikten ligger såsom man kan vänta sig på allmänhistorisk information, aspekter på språk och stil tas däremot inte till behandling. Vid sidan av en utförlig handskriftsbeskrivning kastar utgivarna ljus över domsagan och häradshövdingarna, häradshövdingevikarien, lagmansting och råfsteting, handstil och skrivare samt domböckerna och saköreslängderna.

Finlands äldsta domböcker har i stort sett getts ut oförändrade. Utgivarna Pirinen och Roos har dock gjort vissa undantag från denna huvudregel, för vilka de dock redogör. Pirinen (1954: xxxvi–xxxviii), vars utgivningsprinciper också Roos (se 1964: xxvii–xxviii) utgått ifrån, har i sitt utgivningsarbete redigerat dombokstexten enligt följande. Jag listar hans ingrepp bara i huvuddrag (i övrigt hänvisas läsaren till inledningarna i Pirinens respektive Roos utgåvor för närmare upplysningar):

- långa namnförteckningar har inte alltid kunnat återges på ett originaltroget sätt
- tillägg i marginalen
- bruket av stora och små begynnelsebokstäver samt interpunktions-tecken har normaliserats
- de flesta förkortningar har skrivits ut och den upplösta delen kursiverats
- överstrukna ord har tryckts med petit
- utgivarens tillägg har satts inom klammer

- utgivarens korrigeringar finns införda inom klammer efter det enligt utgivarens åsikt felaktiga ordet
- ytterligare redogör utgivaren för vissa bokstäver (*f* – *ff* resp. *s* – *sz* i början av ett ord, *ä* och *ij* – *y*) samt räkneord

De tillkommande registren är mångsidiga och innehåller upplysningar t.ex. om rättshistorisk, förvaltningshistorisk och etnologisk art. Pirinen redogör också berömligt för de principer som han följt vid upprättandet av dessa, vilket varit riktgivande också för Roos. Som exempel använder jag Pirinens utgåva (Roos avviker ställvis något från denne). I personnamnsregistret ingår finska släktnamn (inklusive personliga binamn), personer utan finskt släktnamn samt några "märkligare" förnamn (både mans- och kvinnonamn). Ortnamnsregistret tar upp orter såväl i som utanför Savolax. Sakregistret är indelat i process och brottmål, tvistemål och anmälningsärenden (inklusive jordrätt och beskattning), kronans och kyrkans förvaltning, etnologiska termer (yrken, bruksföremål, mynt, mått, vikt osv.) och till slut finska termer och deras förklaringar.

#### 4.6 *Ålands domböcker*

Också Åland har fått sina äldsta domböcker tryckta. Redan Reinhold Hausen (1894–1898: 207–251) hade tagit hand om utgivningen av dombok för Åland 1588. Denna dombok utgavs dock på nytt av Kaj Mikander (1977: iv) på grund av att Hausen gett ut den ofullständig. Utgåvan innehåller en inledning som innehåller historiska upplysningar (se förordet till Hausen 1894–1898: i–v) och några kortfattade kommentarer i noterna, i slutet av utgåvan återfinns ett register. Mikanders utgåva innefattar vid sidan av denna nyutgivna årgång även åländska domböcker för 1601 och 1606–1608. Han ger enligt sin egen utsago ut alla kända åländska domböcker före 1623. Den ovan nämnde John E. Roos hade i sin tur gett ut s.k. Johan Stiernhööks åländska domböcker (1641–1643) i en utgåva från 1946. Utgivningen av de åländska domböckerna har fortskridit enligt följande mönster.

Roos utgåva (1946) innehåller företal, inledning, själva textutgåvan (utan regelrätt textkritisk apparat) samt register (sak- och ortnamnsregistret varav det förra har utarbetats av professor O. Hj. Granfelt). I företalet redogör utgivaren med "[n]ågra ord" för principerna för redigering. De lyder som följer:

Ehuru protokollens text på sina ställen till följd av skrivarnas knaggliga språkbehandling ter sig något dunkel, har den likväl i enlighet med

allmänt godtagna utgivningsprinciper avtryckts oförändrad och utan språkliga förbättringar efter originalurkunden. Däremot ha beträffande ortografin, som uppvisar stora inkonsekvenser, korrigeringar och utjämningar icke helt kunnat undvikas. Sålunda har bruket av stora och små bokstäver normaliserats, likaså interpunktionen, vars bibehållande vid det gamla, utan motsvarande nytta blott skulle ha stört läsaren och flerstädes försvärat uppfattningen av texten. I fall, där läsningen varit absolut säker, ha utelämnade bokstäver skrivits ut och ställts inom parentes. Då bortlämnad nasal utmärkts medels streck över ordet, har bokstaven medtagits i texten. När ij representerat y-ljud, har det skrivits med y, annars med ij; i osäkra fall har ij använts. Inthz har skrivits inthet, mz medh och thz thet. Uppenbara felskrivningar ha utmärkts med utropstecken eller korrigerats, som t.ex. då å-, ä- och ö-prickar av misstag bortfallit. I rubrikerna ha socknarnas namn kursiverats. (Roos 1946: vi.)

En historieforskares syn på textreproduktion framgår klart av formuleringar. Skrivarnas språk kommenteras endast i förbigående som så ofta ter sig i de presenterade utgåvorna. Utgivaren har också vidtagit en del moderniserande åtgärder. Det framkommer också tydligt att den tänkta mottagargruppen inte är språkforskare utan snarast historiker av skilda slag. Utgivaren har i sin verksamhet velat undvika "störande" faktorer och underlätta förståelsen på bekostnad av filologisk tillförlitlighet. De "allmänt godtagna utgivningsprinciper" som omnämns i citatet ovan har i praktiken haft den betydelsen att innehållet återges oförändrat medan ifråga om stavning och interpunktion moderniseringen accepteras.

Om sina utgivningsprinciper skriver Mikander (1977: xii-xiii) som så att han velat "följa vid urkundsutgivning vedertagna redigeringsprinciper". Detta innebär enligt honom att man kursiverar de upplösta förkortningarna och i de fall där utgivaren tar till egna tillägg, begagnar man klammer. Vad interpunktion och små/stora begynnelsebokstäver angår har Mikander dels velat bibehålla en originaltrogen interpunktion bortsett från vissa fall där utgivaren moderniserat med varsam hand, dels har han moderniserat bruket av gemena och versaler enligt modern svenska. I fotnoterna tar Mikander upp sådana drag som är avvikande hos Hausen (främst avvikande läsningar), skadade textpartier, överstrukna ord och rättelser. Mikander pläderar ytterligare för några förkortningar (mynt, *Kongl. Maj:t* och de latinska *dabit/dedit* respektive *solvit*) och markeringen av folionummer. Några — enligt utgivaren "obetydliga" — rättelser har gjorts utan att utgivaren ansett det motiverat att upplysa läsaren om dem. Utgåvan är till slut försedd med ett register över mansnamn,

kvinnonamn, tillnamn, binamn och yrkesbeteckningar. Såväl Roos och Mikanders utgåvor innehåller en inledning som innehåller intressant historisk information. Presentationen av handskrifterna är dock bättre hos Mikander.

## 5 Resultat och diskussion

I denna uppsats har jag gett en textkritisk överblick över de domboksutgåvor som redigerats i Finland. Med att belysa en specifik genre har jag velat bidra till den vetenskapliga textutgivningens historia. Jag har intresserat mig för hurdan metod och kvalitet den finländska utgivningen uppvisar. Vid sidan av en täckande historik har jag klarlagt vilka huvudtendenser som kännetecknar de existerande utgåvorna. De domstolsförhandlingar som ingått i analysen har getts ut av följande personer (i alfabetisk ordning): Bonsdorff (1885, 1886, 1887), Granfelt (1890), Hartman (1891, 1896, 1898), Hultman (1913, 1924), Hästesko (1905) och Nordmann (1905, 1906) har gett ut stadsdomböcker (Ekenäs, Helsingfors och Åbo), medan Hausen (1881–1883b, c, 1894–1898), Mikander (1977), Pirinen (1954) och Roos (1946, 1964) offentliggjort domböcker för finska domsagor (Tavastland, Satakunda, Savolax och Åland). Vid min analys har jag i synnerhet stött mig på en uppsats avfattad av Haugen (1995). En genomgång av utgåvorna har avslöjat följande huvudtrender som präglat utgivningen i Finland. Att de i stort sett följt likriktade (icke-diplomatariska) principer för utgivning är enligt min mening framför allt förknippat med följande faktorer.

Den finländska utgivningstraditionen omspannar en period från tidigt 1880-tal till slutet av 1970-talet. På domboksutgivningens område kan 1880-talet och det därpå följande årtiondet anses som en blomstringsperiod, medan utgivningen på 1900-talet snarast gått i sakta mak. De analyserade utgåvorna är sålunda av gammalt datum, somliga till och med oåterkalleligen föråldrade. De flesta av dem härstammar från en tid då vikten av en ingående inledning inte var så påtaglig som man numera är van vid (jfr även Orrman 1994: 82–83). Det som kommenteras är endast det mest elementära (marginalia, felskrivningar, skrivare, språk, stil, inbindning, paleografiska aspekter, bläck osv. har däremot ofta utelämnats av utgivaren). Detsamma gäller den textkritiska notapparaten och utförliga register som också i regel saknas. Utgåvorna är alltså produkter av sin tid och vittnar om synen på textutgivning under en tid som i många avseenden avviker från dagens diplomatariska textutgivning. Härvidlag skall det dock poängteras att man — när man läser om gamla



utgåvor genom nya glasögon — inte alltför kategoriskt får fördöma dem; snarast är det fråga om vad man kan lära sig av de tidigare utgivarna och dessas utgivningsinsats samtidigt som man är medveten om vilka brister som hänför sig till dem.

Ett annat karakteristiskt drag som inverkat på utgåvorna är utgivarnas yrkesmässiga bakgrund och referensram. Största delen av de utgåvor som studerats ovan är gjorda *av* historiker (avsändare) *för* historiker (mottagare) medan språkhistoriskt skolade forskare lyser med sin frånvaro. Ett skäl till detta är att diskussionen disciplinerna emellan inte fungerat på bästa möjliga sätt: en historiker besitter kunskaper som en språkforskare inte har och vice versa. En ambitiös utgåva förutsätter kunskaper från båda hållen. Bakom de enskilda utgivarnas verksamhet har först och främst legat stadshistoriska motiv och hembygdsintressen. De behandlade utgåvorna är ytterligare i utdragsform, vilket ger en splittrad bild av en domboksserie. Större helheter vore sålunda att rekommendera.

Ett annat skäl hänger delvis ihop med det förra och det som jag redan inledningsvis berört. Den akademiska forskningstraditionen i Finland — i motsats till den i övriga Norden — har i föga utsträckning satsat på diplomatarisk textutgivning. Någon filologiskt tillförlitlig utgåva finns inte bland de presenterade källpublikationerna. Traditionen vilar alltså inte på lika solid grund som t.ex. i Sverige med starka anor från textfilologi och språkhistoria.

Vill man tillämpa Haugens indelning av olika typer av utgåvor och etikettera de ovan behandlade utgåvorna på skalan diplomatarisk kontra icke-diplomatarisk, skulle man utifrån den studie som jag genomfört kunna hävda att de är *lätt normaliserade* utgivna efter *interventionistisk* praxis — det som läsaren saknar är hur utgivaren ifråga agerat. De som kommer närmast en vedertagen diplomatarisk utgåva är Pirinens (1954) och Roos (1964) utgåvor. För språkvetenskapliga ändamål är de ändå inte användbara eftersom de saknar den precision i återgivning en språkvetare av nöden skall ha. För dem som endast är intresserade av innehållet i domböckerna vållar detta inte så stora bekymmer, men även en litteraturvetare och en historiker behöver detaljerade utgåvor.

De behandlade utgåvorna saknar också genomgående den textkritiska notapparaten vilket gör att de inte är vetenskapliga i strikt bemärkelse. Vill man bedriva seriös spåkvetenskaplig forskning på basis av dessa, måste man ty sig till originalhandskrifterna (eller renovationer när det gäller 1600-talsdomböcker på grund av att koncepten mestadels gått förlorade). Därför har jag också kritiserat de utgåvor som gjorts i Finland

eftersom de enligt min mening inte gör det utgivna dokumentet rättvisa (bl.a. hör inte modernisering av stavning och ortografi hemma i sådan verksamhet). Man skall fortsättningsvis satsa på informativa inledningar, utförliga register och man skall ytterligare noga redogöra för sina utgivningsprinciper så att den som använder utgåvan vet exakt hur utgivaren gått tillväga. Man måste vara på det klara med utgåvans ambitionsgrad, dess ålder samt utgivarens kompetens innan man baserar sina argument på denna — en i och för sig självklar grundbetingelse i all källkritisk forskning. De framtida domboksutgåvorna i Finland borde på basis av denna genomgång riktas i en mera diplomatarisk riktning än förut.

Denna uppsats har således aktualiserat behovet av en mera vetenskaplig utgivning i Finland. En textkritisk utgåva gör man en gång för alla. En välgjord utgåva tål länge tidens tand och dokumenterar på ett pålitligt sätt handlingar från en gången tid. Det är att önska att domböcker från framför allt stormaktstiden skulle ges ut, också reviderade nyutgåvor av de behandlade utgåvorna är motiverade. För en vetenskaplig textutgivare finns det ett outtömligt arbetsfält ifall man vill ge sig i kast med handskrifternas fångslande värld.

## Litteratur

- Almquist, J. E. 1945: *Häradstingsprotokollen före 1614. Inventering och proveniensundersökning*. Rättsgenetiska institutet vid Stockholms högskola, Stockholm.
- Alvered, Z. (utg.) 1996: *Gregers Matssons räkenskaper*. Svenska Fornskrift-Sällskapet, Uppsala.
- Andersson Palm, L. 1984a: "Domböcker". *Folkets historia* 12/1984, s. 39–41.
- Andersson Palm, L. 1984b: "Domboksutgåvor". *Släkthistoriskt forum* 4, s. 6–9.
- Bonsdorff, C. v. (utg.) 1885: *Utdrag ur Åbo stads dombok 1624–1625*. Bidrag till Åbo stads historia I: 2, Helsingfors.
- Bonsdorff, C. v. (utg.) 1886: *Åbo stads dombok 1623–1624*. Bidrag till Åbo stads historia I: 3, Helsingfors.
- Bonsdorff, C. v. (utg.) 1887: *Utdrag ur Åbo stads dombok 1626–1632*. Bidrag till Åbo stads historia I: 4, Helsingfors.
- Elomaa, H. 2000: "Koketti, sinisukka ja tohvelisankari. Kiista Oskar Hultmanin elämäkerrasta muuttuvien avioliittokäsitysten leikkauskohtana". K. Immonen ym. (toim.), *Modernin lumo ja pelko. Kymmenen kirjoitusta 1800–1900-lukujen vaihteen sukupuolisuudesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, s. 309–343.
- Fidjestøl, B. m.fl. (red.) 1988: *Tekstkritisk teori og praksis. Eit nordisk symposium*. Novus, Oslo.

- Granfelt, G. (utg.) 1890: *Utdrag ur Åbo stads dombok 1632–1634*. Bidrag till Åbo stads historia I:6, Helsingfors.
- Hafström, G. 1965: *De svenska rättskällornas historia*. 2 rev. uppl. Studentlitteratur, Lund.
- Halldórsson, Ó. 1988: "Tanker om tekstkritiske udgaver". B. Fidjestøl m.fl. (red.), *Tekstkritisk teori og praksis. Eit nordisk symposium*. Novus, Oslo, s. 11–23.
- Hartman, T. (utg.) 1891: *Utdrag ur Åbo stads dombok 1635*. Bidrag till Åbo stads historia I:7, Helsingfors.
- Hartman, T. (utg.) 1896: *Utdrag ur Åbo stads dombok 1636*. Bidrag till Åbo stads historia I:8, Helsingfors.
- Hartman, T. (utg.) 1898: *Utdrag ur Åbo stads dombok 1637*. Bidrag till Åbo stads historia I:9, Helsingfors.
- Haugen, O. E. 1990: "Mål og metodar i tekstkritikken". O. E. Haugen m.fl. (red.), *Den filologiske vitenskap*. Solum, Oslo, s. 128–180.
- Haugen, O. E. m.fl. (red.) 1990: *Den filologiske vitenskap*. Solum, Oslo.
- Haugen, O. E. 1995: "Constitutio textus. Intervensjonisme og konservatisme i utgjevinga av norrøne tekster". *Nordica Bergensia* 7, s. 69–99.
- Hausen, R. (utg.) 1881–1883a: *Bidrag till Finlands historia I*. Finska Statsarkivet, Helsingfors.
- Hausen, R. (utg.) 1881–1883b: "Dombok för sydöstra Tavastland 1443–1502". R. Hausen (utg.), *Bidrag till Finlands historia I*. Finska Statsarkivet, Helsingfors, s. 1–123.
- Hausen, R. (utg.) 1881–1883c: "Dombok för sydvestra Tavastland jämte fragment af en dombok af 1464 samt en skatteräkenskap, begge för delar af Egentliga Finland". R. Hausen (utg.), *Bidrag till Finlands historia I*. Finska Statsarkivet, Helsingfors, s. 125–300.
- Hausen, R. (utg.) 1894–1898: "Ålands saköreslängder från 1500-talet". R. Hausen (utg.), *Bidrag till Finlands historia II*. Finlands Statsarkiv, Helsingfors, s. 1–251.
- Hultman, E. (utg.) 1913: *Ekenäs stads dombok 1623–1660*. Ekenäs-samfundet i Helsingfors, Helsingfors.
- Hultman, E. (utg.) 1924: *Ekenäs stads dombok 1661–1675*. Ekenäs-samfundet i Helsingfors, Helsingfors.
- Hästesko, A. (utg.) 1905: *Utdrag ur Åbo stads dombok 1638*. Bidrag till Åbo stads historia I:13, Helsingfors.
- Lönnroth, H. 2002: "Ekenäs rådstugurätts domböcker ur ett historisk-pragmatiskt perspektiv". *Nordiska Språk* 2002. <<http://www.uwasa.fi/hut/svenska/nords/info/presentation.php3>>
- Mikander, K. (red.) 1977: *Åländska handlingar 1530–1634. II:1. Domböcker 1588, 1601 och 1606–1608*. Ålands Kulturstiftelse, Mariehamn.
- Nordmann, P. (utg.) 1905: "Helsingfors stads domböcker för åren 1623–1639". P. Nordmann (utg.), *Bidrag till Helsingfors stads historia I*. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, s. 125–245.
- Nordmann, P. (utg.) 1906: "Utdrag ur Helsingfors stads domböcker för åren

- 1639–1643". P. Nordmann (utg.), *Bidrag till Helsingfors stads historia* III. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, s. 147–206.
- Oja, A. (red.) 1964: *Eerik Flemingin maakirjat. Erik Flemings jordeböcker*. Valtionarkisto/Riksarkivet, Helsinki.
- Orrman, E. 1994: "Historiska källor till studiet av svenskan i Finland från medeltid till 1600-tal". *Folkmålsstudier* 35, s. 81–94.
- Pirinen, K. (red.) 1954: *Savon tuomiokirjat 1559 ja 1561–1565. Domböcker för Savolax 1559 och 1561–1565*. Valtionarkisto/Riksarkivet, Helsinki.
- Roos, J. E. (utg.) 1946: "Johan Stiernhööks åländska domböcker". *Åland. Bidrag till kännedom av hembygden* XI. Föreningen Ålands vänner, Helsingfors.
- Roos, J. E. (red.) 1958: *Iivar Flemingin maakirja. Ivar Flemings jordebok*. Valtionarkisto/Riksarkivet, Helsinki.
- Roos, J. E. (red.) 1964: *Ala-Satakunnan tuomiokirja 1550–1552. Dombok för Nedre Satakunta 1550–1552*. Valtionarkisto/Riksarkivet, Helsinki.
- Sleman, F. 1961: "Svenskt domboksmaterial före 1615". *Arkiv, samhälle och forskning*. Svenska Arkivsamfundet, Stockholm, s. 21–55.
- Uppslagsverket Finland* 1–3. 1982–1985. Schildts, Helsingfors.

JAN RAGNAR HAGLAND

## Nye språklege studiar i det eldste brevmaterialet på svensk

Rakel Johnson, *Skrivaren och språket. Skriftspråksbruk, kasus och vokaler i medeltidsbrev på svenska*. (Göteborgs universitet. Institutionen för svenska språket.) Göteborg 2003. ISBN 91-87850-22-2. 319 s.

Språklege studiar av det eldste svenske brevmaterialet er vel ikkje det vi har hatt mest av i nyare tid, så når eit doktorgradsarbeid først ligg føre, er det grunn til også her å vigja det merksemd. Den aktuelle studien søkjer, er det sagt, å nå ei målsetting om å “göra en noggrann beskrivning av dels kasusböjningen av substantiv, dels bruket av vokaltecken i ordfinala stavelser i det fornsvenska brevmaterialet” (innleiingskapitlet, s. 15). Grunnlaget for undersøkinga er brevmateriale frå slutten av den “klassiske fornsvenske perioden” — frå 1330 då det eldste bevarte brev på svensk er datert og til og med første halvdel av året 1374 — i alt eit materiale på rundt 650 brev. Ca. ein tredel av avhandlinga går med til etablering av det vi kunne kalla kjeldematerialets ‘basisverdi’. Det ganske omfattande kapittel 3 — “Karakteristik av brevkorpussen” er avsett til grunnlagsdiskusjonar omkring sider ved dette materialet — som, må vi gå ut frå, er meint å vera relevant for den vidare (skrift)språklege analysen. Resten av avhandlinga dreiar seg då om ein språkleg analyse — dvs. ein studie av substantivets morfologi følgt av ein studie av markering av vokalar i trykksvak stilling i dette skriftspråksmaterialet. Som eit utgangspunkt for den språklege analysen er det i kapittel 2 om forskningsbakgrunnen og i kapittel 4 om ‘Metod och material’ søkt å etablere ein teoretisk posisjon for det arbeid som er gjort og denne posisjonens faghistoriske kontekst, kunne vi kanskje seia. Det kan synast rimeleg å sjå det følgjande i forhold til dei to hovuddelane — altså det om basisverdi og analysedelen. Det kan i den samanheng vera eit spørsmål om ikkje også kapittel 7 “Skrivarnas bruk av vokaltecken i ordfinal stavelse” burde reknast inn i dette med etablering av ‘basisverdi’ for undersøkinga.

Avhandlingens "syfte" meir presist formulert er "att med utgångs-

punkt i det nye forskningsparadigmet göra en noggrann beskrivning av dels kasusböjningen av substantiv, dels bruket av vokaltecken i ordfinala stavelser i det fornsvenska brev materialet" (kap. 1.3.). Det nye forskningsparadigmet er då kort skissert som eit nytt perspektiv på "de medeltida teksterna" — eit perspektiv, er det sagt, som i høg grad er inspirert av nordisk, særleg svensk, og internasjonal *literacy*-forskning på ei side. Her står då Inger Larssons relativt nyleg utkomne studie av svenske mellomalderbrev sentralt. På den andre sida er perspektivet frå den såkalla *nya filologin* — New Philology — nemnt som eit utgangspunkt. Dette sist nemnde perspektivet er særleg inspirert av Roger Anderssons studie frå 1993 over "Postillor och predikan", der eit Cerquiglino-inspirert perspektiv på handskriftskulturen som "variance" er formidla. Det er altså ei ambisjøs målsetting vi har å gjera med. Motiveringa for å ha med den sist nemnde delen av undersøkinga — dette med eit studium av vokalar i ordfinale stavingar — kan kanskje synast litt implisitt ved første blick. Ei motivering å la den som er gitt i innledninga til kap. 6 hadde nok vore grei å ha med også i presentasjonen av avhandlingens tema og problemstillingar.

Det eg har oppfatta som eit utgangspunkt for Rakel Johnsons prosjekt, er gitt til kjenne mot slutten av kapittel 2.1 — altså i kapitlet om den forskningshistoriske bakgrunnen for prosjektet — der det er sagt slik: "I forskningen kring fornsvenskans språkssystem diskuteras exempelvis sällan stavingsvariationens betydelse för analysen eller vilka faktorer som påverkar textproduktionen. Det finns därför anledning att åter undersöka relationen mellan form och innehåll i fornsvenskans kasus-system." (s. 21–22). Grunnen til at det er slik, seier forfattaren, er at kobling mellom form og funksjon i beskrivinga av kasusbøying er uklar i nyare tiders grammatiske modellar, ettersom dei i sine funksjons og betydningsanalyser har bygt på den kasusbøying som var etablert innoom junggrammatikkens paradigme. Dette kan etter mitt syn vera eit tenleg utgangspunkt for det slags studium det her er lagt opp til. I det studiet det er lagt opp til, er det som er kalla eit poststrukturalistisk grep om skriftspråket understreka. Denne målsetting om å ha eit konsekvent skriftspråkleg perspektiv på analysen er også understreka utover i avhandlinga i diskusjonen om det metodiske — jf. I kap. 5.5.1, s. 147 der det er sagt slik: "Min analys skiljer sig emellertid från den äldre forsknings-traditionen på en viktig punkt, eftersom jag betraktar språkmaterialet utifrån ett skriftbruksperspektiv istället för ett ljudhistoriskt perspektiv". Dette perspektiv og dette metodiske grep må etter mitt syn kunna seiast å vera ein styrke ved avhandlinga, men har likevel kanskje

problem, som vi skal komma inn på etterkvart. Når vi då først er inne på dette med forholdet til den "ældre forskningstraditionen", kunne det som raskast vera på sin plass å peika på det *eg* ville sjå som ein interessant parallell og kanskje til og med beslekta metodisk tilnæringsmåte til eit liknande stoff som det er tale om her — nemleg dansken Anders Bjer-rums to arbeid om "Skånske Lov" og "De sjællandske Love" frå 1966 og 1967, altså: *Grammatikk over Skånske Lov efter B74* og *Grammatikk over De sjællandske Love efter AM 455, 12°* — det vil seia to framstillingar av grammatikken, og då særleg morfologien, slik den faktisk er realisert i skrift i to middelalderhandskrifter frå ca. 1300. Dette arbeid er ikkje brukte eller nemnde i avhandlinga, men burde vel ha vore det.

Innan vi er komne så langt i vår lesing som til avklaringa om "syftet" for arbeidet, er det presentert synsmåtar og oppfatningar om tidlegare tiders forskningsparadigme, som det også kunne vera verdtt å stansa aldri så lite opp ved. La oss her ta opp det forfattaren seier (på s. 13) om dei konsekvensar junggrammatikkens forskningsparadigme har hatt for bruk og utnytting av det kjeldematerialet som her skal undersøkjast, eller *er* undersøkt — dette forskningsparadigme, blir det sagt, har hatt som konsekvens "att de medeltida breven på svenska betraktades som ett mindre användbart källmaterial eftersom det inte ansågs spegla den genuina fornsvenskan". Det er vel kanskje så. Men, går det vel an å spørja seg vidare her, er dette ein nødvendig konsekvens av det å arbeida innom dette forsknings-paradigmet? Det kunne vel her vera av interesse med eit aldri så lite komparativt blick på det som må kunna kallast det junggrammatiske forskningsparadigmes bruk av tilsvarende materiale i *norsk* samanheng — altså mellomalderbrev på norsk. I norsk kontekst har som kjent interessa for og bruken av brevmateriale vore heilt sentral i utforskinga av norsk språk fram til ca. 1350 i alle fall, og for så vidt vidare fram i språkhistoria også. Nå kan det naturlegvis innvendast at det eldste norske brevmaterialet dekkjer ein 100-120 års periode tidlegare enn tilfellet er med det svenske materialet. Og det kunne jo kanskje seiast å tilfredsstillast juggrammatikkens søking etter rekonstruksjon av ideale former — det forfattaren (s. 12) kallar søking etter "urspråket". Men likevel: Ser vi på måten det norske brevmaterialet er brukt på, ser vi at det først og fremst er søking etter språkleg variasjon det har vore tale om. Metodiske innvendingar mot utføringa av dette er det mange av, men det kan vi la fara her. Eg tenkjer altså på dei ganske omfattande studiar av brevmateriale som Marius Hægstad gjorde frå slutten av 1800-talet og framover av "Gamalt trøndermaal" og "Vestnorske maalføre fyre 1350". Også andre — Trygve Knudsen, Didrik Arup Seip og fleire — la mykje vekt på

brevmateriale i sine studiar av språkleg variasjon. Alle må kunna seiast å ha verka innom eit junggrammatisk forskingsparadigme, om enn ganske implisitt. Min påstand ville då vera at junggrammatikkens forskingsparadigme i beste fall vil kunna seiast å vera eit nødvendig, men slett ikkje tilstrekkeleg vilkår for å forklara den manglande interesse for brev i utforskinga av eldre svensk språk som forfattaren peikar på. Eller sagt på ein annan måte — også innanfor junggrammatikkens forskingsparadigme ville det vera mogleg å formulera problemstillingar som opna for større bruk av brev som kjeldemateriale enn det forfattaren viser til i den svenske forskingstradisjonen — også såpass ungt materiale som dei bevarte svenskspråklege mellomalderbrev utgjer.

I kap. 2.2. er “Skrivarens skriftbruk” og dei spesifikke vilkår for skriftspråket diskutert i ein forskningshistorisk samanheng. Mellom dei arbeid som tidlegare har vore gjorde på spørsmål om skriftspråksnormering i eldre tid, gjer forfattaren, slik eg ser det, eit interessant og på mange vis klargjerande skilje. Det er skilt mellom det som blir kalla “det organiske” versus “det sosiolingvistiske perspektivet” på dette. Her blir Ljubiša Rajić, Jan Ragnar Hagland og Karl Gunnar Johansson nemnde som representantar for eit organisk perspektiv, medan Alexander Zheltukin med utgangspunkt i Renate Bartch (1987) blir nemnd som representant for eit sosiolingvistisk perspektiv. Det organiske perspektivet på dette med standardisering av skriftspråk i eldre tid er då karakterisert som ein “spontan och oplannerad” framvekst av eit standardspråk — ein framvekst som “närmast (ses) som ett resultat av själva pedagogiken i skriftskolorna och kontakten mellan skrivarna i ett skriptorium” (s. 27). Det sosiolingvistiske perspektivet, heiter det, framhevar meir “ett sociolingvistisk perspektiv på konventionalisering av ortografi” og dette perspektivet vektlegg, igjen ifølgje avhandlinga, “sociala överenskommelser” og “en konsensus” i ei gitt sosial gruppe (s. 29).

Eg kan langt på veg seia meg enig i synsmåtane som er formulerte i dette kapitlet. Det kan likevel antydast at ei ytterlegare understreking — muligens også problematisering — av dette ‘organiske’ perspektivet kunne ha komme til syne om ei melding ein av dei nemnde representantane for dette perspektivet skreiv av Renate Bartch’s bok frå 1987, denne *Norms of Language. Theoretical and Practical Aspects*, hadde vore trekt inn i diskusjonen. Dette verket er jo nemnt som teoretisk basis for det alternative perspektivet, det sosiolingvistiske. Artikkelen eg siktar til, er meldinga av Renate Bartsch i *Nordic Journal of Linguistics*, vol. 11, 1988, s. 201–03. Grunnen til i det heile å dra fram denne, er at skilnaden mellom



dei to her nemnde posisjonar kunne både ha vore understreka og problematisert ved hjelp av denne meldinga. Og for å synleggjera at eit såkalla organisk og sosiolingvistisk perspektiv ikkje nødvendigvis står så skarpt i motsats til kvarande, kunne ein kanskje ha trekt inn hvervande meldars kapittel "Svenske notarar i produksjonen av norsk dokumentsspråk ca. 1360–80" i Gertrud Petersen (red.) *Studier i svensk språkhistoria*. Lundastudier i nordisk språkvitenskap A 41, frå 1988, s. 60–73. Ingen av desse arbeida er nemnde i litteraturlista. Eg vil difor la dette med moglege svenske skrivarar i produksjon av norskspråklege dokument vera nemnt her, ettersom det funksjonelle eller mottakarbestemde skiljet mellom norsk og svensk i dokument frå Magnus Erikson og hans søners administrasjon er tematisert seinare i avhandlinga — i kap. 3 (jf. t.d. s. 37). Om det altså er slik, som det er vist til i den nemnde artikkelen, at svenske skrivarar, med grunnlag først og fremst må vi tru i brevbøker, var i stand til å produsera dokument — brev — på så godt norsk som vi faktisk ser i eit relativt stor brevmateriale (ca. 40 brev), ville vel framstillinga av det helst innebera eit sosiolingvistisk syn på skriftspråks-normering.

I det omfattande kapittel 3, "Karakteristik av brevkorpusen", er det gått grundig til verks i det å proveniensbestemma eller 'ortsfästa' materialet. Det vil seia å etablera forholdet mellom brev og geografisk skrivelokalitet. Det er eit arbeid som nok har relevans både for spørsmålet om representativitet, som også er reist, og for spørsmålet om eventuell geografisk betinga språkleg variasjon i materialet. Men det er eit arbeid som vel også har ein verdi i seg sjølv for andre studiar uavhengig av spørsmålet om det enkelte brevs basisverdi for språklege studiar.

I avgrensinga av sitt materiale er forfattaren altså inne på spørsmålet om vanskane med å skilja sikkert mellom norske og svenske skrivarar — særleg dei som arbeidde for Magnus Erikson i hans regjeringstid (s. 36). I den samanheng er det tatt bort ein del brev frå norske skrivarar som arbeidde for kanselliet i perioden opp til ca. 1350. Dette viser då at norske skrivarar i nokon grad var aktive i Sverige i denne perioden. Som vi alt har vore inne på, ser også det motsette ut til å ha vore tilfelle — altså at svenske/svenskfødde skrivarar i alle fall på 1360- og 1370-talet fungerte på norsk område og har skrive på norsk — om enn med mindre innslag av svecismer. Grunnen til å ta dette fram her er det problemet forfattaren presenterer (s. 37) med å plassera eit bestemt brev i sitt materiale. Der gjeld eit brev datert 3. okt. 1372 i *Vinger*. I samsvar med opplysingar i DS x er det nemnt at det her kan dreia seg om Kongsvinger i Noreg. (Det er vel helst området Vinger som ligg omkring Kongsvinger det er tale

om, men la det fara.) Brevet er med ein viss reservasjon tatt med i korpuset. Når det nå først *er* gjort, kunne det her vera av interesse å visa til at den hand som har skrive dette brevet også må ha skrive to andre kongebrev i tida omkring 1370. Det eine (DN VII: 249) er datert 17. juli 1369 i Ingjaldsvik — i dag Engelsvik i Onsøy ved Fredriksstad, det andre på Dragsmark kloster i Båhuslän den 10. juni 1370 (DN I: 408). Det siste av desse er skrive på gjennomført svensk, det første på norsk. Vi må då kunna spørja oss om vi her har å gjera med ein svensk skrivar som har lært seg norsk, eller om det er tale om ein norsk skrivar som har lært seg svensk. Med grunnlag i studiar av historikaren Grethe Authén Blom har eg gjort framlegg om at det dreiar seg om ein svenskfødd klerk, Hennike Jönsson, som har verka ved Mariakyrkja i Oslo omkring 1370. Dette er likevel svært usikkert. Eg er heller ikkje så overbevist om at denne skrivararen var svensk, som eg var i 1988. Men det er vel mest sannsynleg at så var tilfellet, og det synest legitimt nok å ta med brevet DS X: 150 i korpuset her, sjølv om brevet temmeleg sikkert skal heimfestast til norsk område. For så vidt kunne då også brevet frå Dragsmark kloster vore med, og kanskje andre. Poenget er tatt fram her i tilknytning til eit generelt aspekt ved problemstillingane i dette kapittel 3 som eg skal prøva å gå litt nærare inn på i det følgjande.

Eit vesentleg problem med den omfattande proveniendiskusjonen og alle forsøk på å etablere ei “ortsfästning” for det undersøkte brevmaterialet i den kontekst dei har i denne avhandlinga, er godt formulert av forfatternen sjølv på sidene 110 og 111. Det gjeld spørsmålet om brevsproveniendens relevans i forhold til dei problemstillingar som er formulerte for denne avhandling som vi alt har vore inne på (kap. 1.3). Forfatternen gir sjølv uttrykk for dette dilemma på ein utmerkt måte synest eg (s. 110): “Uppgifterna angående brevens ortsfästning behöver dock utifrån den vedertagna bilden av brevskrivaren som en kyrkligt utbildad och mycket mobil person, egentligen inte vara särskilt belysande för frågan om eventuellt regionalt betingade inslag i skriftspråket. På grundval av vår kunskap om hur de medeltida skrivarna arbetade är det mindre sannolikt att språket i breven skulle avspegla lokalt språkbruk”. Og vidare (s. st.): “Det går därför inte att förmoda att breven är skrivna av en lokal skrivare som talar den lokala dialekten i det område där brevet är utfärdat.”

Min reaksjon på desse utsegn ville vera: Ja, nettopp! Og spørsmålet vidare blir då: Annullerer ikkje desse betraktningar mykje av poenget med kapittel 3 i den samanheng dei står her? Konklusjonen på kapittel 3 (s. 111) peikar — for den språklege analysens del — nemleg på heilt andre kriterium for etablering av basisverdi for det materiale som skal under-

søkjast enn dei som er utførte og gjort greie for i kapittel 3. Det er sagt slik:

Den utomspråkliga kategoriseringen är alltså enbart ett verktyg för att hypotetiskt gruppera materialet; en indelning som sedan kan ligga till grund för en analys av olika möjliga faktorer bakom språklig variation. Det är således en metodiskt rimlig ståndpunkt att utgå från att brevens dateringsort inte kan säga mycket mer om språkets proveniens förutom att det bevisligen användes vid den ort och den tidpunkt som anges i brevet. Om det finns några möjligheter att urskilja geografiska tendenser i språket vilket i sin tur kan härledas till olika miljöer, får således vara ett resultat av en jämförelse mellan olika brev som på andra grunder än enbart dateringsorten kan proveniensbestämmas till en viss miljö.

Det er med andre ord peika på behovet for proveniensbestemmingar til gitte miljø for å få grep om eventuell språkleg variasjon i materialet, om eg forstår forfattern rett på dette punkt. I så fall vil eg kunna vera samd i det også. Det ville likevel innebera at ein måtte inn i materialet på handskriftsnivå — noko som eksplisitt er sagt å liggja utanfor dette arbeidets rammer og/eller tidsmessige muligheter. Men altså synest det slått til lyd for studiar av handstilar/skrivarhender av det slaget som vi altså var innom i samband med brevet frå Vinger (DS x: 150). Det vil igjen seia at spørsmålet om dateringsort eigentleg kan setjast til side i den samanheng det er teke opp i avhandlinga, ser det ut som. Men om vi kunne etablera sikkert eit knippe med brev der handstil og skrivarhender kunne samlast og identifiserast med bestemte miljø, ville altså spørsmålet om proveniens, prinsipielt sett kunna tenkjast å ha relevans. Det vil seia: Om hovudproblemstillinga eller hovudsynsvinkelen i avhandlinga var å påpeika og identifisera språkleg variasjon. Det vil nemleg prinsipielt sett kunna tenkjast at systematisk variasjon, t. d. blant “vokaltecknen . . . i ordfinal stavelse” ville kunna påvisast i eit miljøbestemt materiale, men vera løynt og usynleg i eit regionalt identifisert eller avgrensa materiale. Eventuell fri eller usystematisk variasjon innom eit geografisk definert eller avgrensa materiale, vil såleis prinsipielt sett kunna vera tildekkande, dersom det eigentleg har lege miljømessige forhold til grunn for ein observert variasjonen. Om det er slik å forstå her, vil det vera problemfritt å få med materiale av typen DS x: 150, som altså av geografiske grunnar har påført forfattern valgets kvalar. Problem som metodisk sett har med dette å gjera, er tekne opp i kap. 7 — “Skrivarnas bruk av vokaltecken i ordfinal stavelse”. Det vil igjen seia mulighetene for skrivarattribusjon og dermed gruppering av brev på tvers av geografiske proveniensbestem-

mingar. I ca. 1/3 av brevmaterialet som ligg til grunn for avhandlinga, kan skriparhender med relativt stor sannsynlighet grupperast etter identifiserbare skriparar, er det sagt i kap. 7. Det vil seia meir eller mindre sikkert identifiserbare, men likevel. Desse identifiseringane i kap. 7 er i hovudsak gjorde med grunnlag i Lars Sjødins studiar frå 1950- og 1960-talet og tilsvarande arbeid av Per-Axel Wiktorsson. Kapitlet gir, etter mi meining, nokre avklarings på den type problem som er reiste på avhandlingas side 110 og 111 — altså i konklusjonen på provenienskapitlet, som vi allereie har vore inne på. Desse to forhold — proveniens og skriparattribusjon — blir i nokon grad førte saman i samanfatningskapitlet — kap. 9. Men eit tydelegare frampeik frå slutten av kap. 3 ville etter mitt syn ha gjort framstillinga klarare og meir koherent — og ville kanskje også ha motivert betre den plass kapittel 3 har i avhandlingssamanhengen. Ein får vel ei kjensle av at dette kan ha noe å gjera med avhandlinga genese — altså at poenga frå det nemnde kapittel 7 har komme til etter at kapittel 3 er gjort klart, men utan å ha fått nokon slags tilbakeverkande kraft på dette. Om vi då går vidare til avhandlingas kapittel 4 “Metod och material”, så får vi ein presentasjon av utvalskriterium for dei substantiv som skal danna basis for studien av kasus i det etablerte korpuset. Det er gjort på ein oversiktleg måte, der dei overveingar som er gjorde kring det å bestemma slikt som ‘genustillhøringhet’, numerus og kasus i substantiv ut frå funksjon og rolle — eller ut frå eit syntaktisk og eit semantisk perspektiv på kasus — er gjennomført på ein informativ måte. Nokon tydeleg samanheng mellom kasusanalysen og analysen av “vokaltecken i ordinal stavelse” (kap. 4. 4) er heller ikkje her lagt fram. Desse to fenomen blir gjennomgåande, om eg les dette rett, presenterte som fenomen i seg sjølv. Men dei har vel endå så mykje med kvarandre å gjera for avhandlinga som heilskap at det kanskje tydelegare burde ha vore understreka — og plassen å gjera det ville vel nettopp vera i kap. 4. 4.

Ut frå det som er sagt om avhandlingens “syfte”, blir kapittel 5 “Substantivböjningen i brevkorpusen” heilt sentralt, eller det sentrale. Her blir det — ut frå den analysemodell som er presentert i det føregåande kapitlet, diskutert kva generaliseringar det går an å gjera om substantivets böying. Eit oversyn over kva substantivformer som er realiserte i materialet, er presentert — oversiktleg og greitt — i tabellarisk form i eit bilag til slutt i avhandlinga, s. 301–319. I hovudsak, kan vi vel seia, at analysen får fram eit overordna mønster som gir oss bilete av variasjon mellom, på ei side det som er kalla endelsesnominativ og umarkert eller endelslös nominativ i maskuline substantiv. På den andre sida er det påvist ein tilsvarande variasjon mellom morfologisk markert og morfolo-

gisk umarkert dativ — eller som det også er kalla i avhandlinga — “ändelsdativ” og “ändelseslös dativ”. Dette er altså eit hovudmønster eller eit overgripande mønster, der det er påvist, interessant nok, variasjon dei ulike substantivgrupper imellom. Med den reservasjon som ligg og må liggja i at det undersøkte materialet frå den eldste delen av den ca. 40-årige perioden materialet dekkjer, er lite, så går det klårt nok fram at denne slags variasjon innom substantivbøyinga følgjer eit kronologisk mønster. Det vil seia at dei variasjonar som kunne tenkjast å komma til syne ut frå brev eller brevgruppers proveniens eller som kan relaterast til skivarattribusjonar, har lite og ingenting å seia, medan kronologisk variasjon trer relativt tydeleg fram. Her gjeld det — kanskje ikkje spesielt overraskande — variasjon mellom markert og umarkert kasus. I det undersøkte brevmaterialet synest overgang frå markert til umarkert kasus å ha gått svært raskt. Vi skal ikkje her gå inn i nokon detalj korkje av analysen eller dei resultat som er framlagde. Nokre generelle ting kunne det likevel vera interessant å ta opp også her.

Det metodiske rammeverket som er brukt, som vi alt har vore innom, blir understreka eller presisert i kap. 5 — dette som altså er framstilt som “ett poststrukturalistisk ramverk” (s. 147, 193). Det blir mest utførleg tatt opp og gjort greie for dette i kap. 5.5.1 (s. 146–148). Dette rammeverket, blir det sagt, har utgangspunkt i det Ferdinand de Saussure seier konstituerer “ett paradigme” — “une déclinaison” er vel det uttrykket han brukar. For Saussure er ein slik déclinaison — som det er sitert på side 147 i avhandlinga — “varken en lista med former eller en serie logiska abstraksjoner utan en kombination av båda [...]”. Av den grunn, om eg forstår framstillinga rett her, er det søkt å kombinera form og funksjon i analysen av kasus i materialet. Og det er vel vidare rett å understreka at for Saussure er det det solidariske forholdet mellom form og syntaktisk funksjon som er så viktig — “formes et fonctions sont solidaires, et il est difficile, pour ne pas dire impossible, de les separer” (s. 186 i 1969-utg.). Dette synet er gjennomført i heile dette kapittel 5, slik eg les avhandlinga. Det synest, utan å vera sagt eksplisitt, å vera grunnlaget for den segmentering av ordformer som er gjort i kap. 5.2, det vil seia identifiseringa av dei former som finst belagt for kvart substantiv i ulike funksjonar. Så langt synest eg det er greitt å følgja det teoretiske grunnlaget for analysen.

Når det gjeld det som er kalla det poststrukturalistiske i dette, byggjer det, ettersom det er sagt, på Paul J. Thibaults nylesing av Saussure — *Re-reading Saussure* frå 1997. Liksom Saussure skil også Thibault i sin lese-måte mellom begrepa *langue* og *parole*. Ein kan altså ha som teoretisk

utgangspunkt at det under den realiserte språkbruk — *la parole* — ligg eit abstrakt system — *la langue*. Så vidt eg kan sjå, innfører ikkje den post-Saussurianske lesemåten noka endring her i forhold til Saussure. Det vil også seia at teorien har talespråket med som eit aspekt ved språk-systemet, kan vi vel seia. Når det då i avhandlinga her, i kap. 5.5 om kasussystemet i brevkorpuset (s. 147) er presisert at analysen har eit reint “skriftbruks-perspektiv”, blir eg litt meir usikker når det gjeld forholdet til teorien. Det er sagt slik på s. 147 i avhandlinga:

Det system som traditionelt används som verktyg för att ordna substantivformerna i ett paradigm är numerussystemet och kasussystemet. *Min analys skiljer sig emellertid från den äldre forskningstraditionen på en viktig punkt, eftersom jag betraktar språkmaterialet utifrån ett skriftbruksperspektiv istället för ett ljudhistoriskt perspektiv* [mi uth.]. Funktionerna eller betydelsena i paradigmet motsvaras inte av bestämda fonetiska tecken, utan av grafiska tecken. De paradigm som upprättas är därför inte paradigm i första hand över substantivböjningen i ett abstrakt språkssystem, utan över substantivböjningen sådan den realiserats i de undersökta breven.

Det som i første omgang blir uklart i denne samanhengen, er om det som i sitatet er kalla “den äldre forskningstraditionen”, er meint strukturalismen i meir tradisjonell form (den reknar jo med dikotomien tale skrift) eller er det den før omtala junggrammatiske tradisjonen? Eller er det den før nemnde poststrukturalistiske teori og metode bygd på Thibault som er meint? Ein kan stilla dette spørsmålet ettersom det etter min lesemåte blir usikkert om forfatternen her meiner å etablere ein eigen reint skriftbrukbasert teoretisk posisjon eller ei.

I avhandlinga er det Thibault-inspirerte begrepet *kluster* brukt for å få fram at språkelege distinksjonar ikkje er utgjort av enkelte, maksimalt distinktive former, men av såkalla *klusters* av former. Dette synest godt nok motivert i den samanhengen det er brukt i avhandlinga. Det vil altså seia at ei morfologisk markering kan utgjerast av eit *kluster* av former, eller av realiserte former skulle vi vel helst seia. I analysen er det så gjort nytte av det saussurianske skiljet mellom eit *perspective prospective* og eit *perspective rétrospective* i diakron lingvistikk. I analysen av substantiva i korpuset er desse sorterte etter funksjon og tyding av ulike kasus og måten dei er realiserte på. Slik sett er det mogleg å få fram kva kluster av former som utgjer morfologiske markeringar vis-à-vis andre kluster. Ved då bl. a. å ta i bruk kvantitative berekningar, kan det avgjerast kva former som er dei mest utbreidde innom dei ulike *kluster* m. v. Ved retrospektiv

analyse kan så eventuelle utslag av kasusoppløysing diskuteraast o.s.b. Dette er, slik eg ser det, alt saman metodiske grep som i avhandlinga er greitt motiverte. Men det er altså søkt å halda eit konsekvent skriftbruksperspektiv i analysen av dette materialet — med utelating av “ett ljudhistorisk perspektiv” og dermed dei talespråklege sider ved systemet, samstundes som det saussurianske skiljet mellom *parole* og *langue* synest søkt å vera halde ved lag. *La parole*-nivået synest det problemfritt å forsvara teoretisk også når perspektivet konsekvent er lagt på skriftbruk i den perioden vi har med å gjera her, 1300-talet. Ein kan då sjå den beskrivne variasjonen — f. eks. i endingsvokalisme — som uttrykk for eit performans-nivå. Men mitt spørsmål og min tvil er om ein også skal kunna rekna med eit abstrakt nivå her — eit nivå som altså skulle tilsvare *la langue* hos Saussure og for så vidt hos hans etterføljarar? Det kan nemleg sjå ut til at det i avhandlinga er rekna med ein slik dimensjon. På s. 194 f. er det tale om “abstraherande paradig, eftersom flera än ett kluster kan förekomma i ett och samma kasus, och ett och samma kasus kan realiseras av flera kluster”. Er dette å forstå som eit pedagogisk grep til hjelp for oss som lesarar, eller er det meint som eit slags *la langue*-nivå også på skriftbruksplan, synest det grunn til å spørja, ettersom det på s. 195 er tale om å “upprätta två idealiserade mönster” med omsyn til realisering av nominativ og dativ, og f. eks. i kapittel 9 “Sammanfattning” på s. 283, om “det underliggande skriftspråk-system som reflekteras i de medeltida breven”.

Det springande spørsmålet her blir, slik eg ser det, om det er mogleg å tenkja seg ein normeringsprosess av eit folkemålsbasert nordisk skriftspråk i mellomalderen utan å ta det som her er kalla det “ljudhistoriska” i betraktning? Det kan også utanom dei sitat som er gjevne ovanfor, sjå ut til at ein slik teoretisk posisjon er søkt etablert. Og her synest eg at framstillinga bli unødvendig spekulativ. Problematikken kring desse ting er først og fremst tematisert i avhandlingas kapittel 8 “Organisationen av skriftspråket”, der oppfatninga av “det underliggande skriftspråksystemet” (jf. s. 257) er eit gjennomgåande tema. Her blir dei funn som er gjorde om substantivets former og bruk av endingar generelt i brevmaterialet, oppfatta som uttrykk for ein så “snabb förändring” at det “knapast kan förklaras genom en spontan förändring som reflekterar förändringar i talspråket” (s. 259), og endringane blir tolka som “en medveten strävan att standardisera skriftspråket” (s.st.). Dette blir gjentatt på s. 260, der det er ytterlegare understreka: “Det tycks därför inte rimligt att anta att förändringen direkt skulle återspegla förändringar i talspråket under den undersökta perioden” m. v.

For å underbyggja oppfatninga av ein slags underliggende felles skriftspråknorm i andre halvdelan av 1300-talet, blir det så sett fram nokre hypoteser, kan vi seia. Den første av desse er då “att det är något som sker i själva utbildningsväsendet under denna period” (s. 263). Den andre — og den blir eksplisitt sett fram som ein “tes”: “När det gäller breven på svenska är de i sin komposition tydliga efterhärmingar av de latinska, både i komposition och formler. Men *min tes* är att även skriftspråket i dem hade det latinska skriftspråket som förlaga i vid bemärkelse. Men hur kan en sådan förlaga ha sett ut under 1300-talet?”, spør forfattaren seg — og det same gjer hverande meldar. Det er slikt som dette eg meiner med “unødvendig spekulativt”.

Og det litt merkelege her blir vel då at etter det eg les som eit forsøk på å sannsynleggjera eksistensen av eit skriftspråkleg *competence-* eller *la langue-*nivå, så synest det i kapittel 8.2 “Konstruktionerna av fornsvenskan” (s. 270–274) å skje noe som vi med ein metafor frå skihopp-sporten ville kalla for å “trekkja seg i svevet”. På s. 271 er det nemleg sagt som så: “Den systematik som kan urskiljas i brevens skriftspråk kan således lika gärna vara en reflektion av en systematik som fanns i talspråket som att det är ett resultat av att skrivarna organiserade sitt skriftspråk utifrån en mer eller mindre medveten grammatisk modell och ortografi”.

Og der er vi vel, sett frå ein teoretisk synsvinkel, tilbake til utgangspunktet? Det vil, slik eg ser det, seia at for spørsmålet om skriftspråksnormering på dette stadium av språkhistoria er vanskeleg å komma utanom den talespråkelege sida av språksystemet.

I oppsummeringskapitlet heilt til slutt i kapittel 9 er det konkludert på følgjande måte: “Min undersökning har (även) visat att representativiteten i det bevarade materialet sannolikt är betydligt bättre än vad som tidigare ansetts. Förutom att språket i breven kan fästas till ett visst datum och en viss ort, är det även värdefullt eftersom det trots dess formelbundenhet är mycket varierande, både i de mest stereotypa form-lerna liksom i den friare formulerade texten. Breven har därför möjliggjort en analys av variationer i skriftspråket beträffande utomspråklig kontext som tidpunkt, plats, skrivare, kansli *och även språklig kontext som texttyp*” [mi uth.] (s. 283 f.). Dette kan ein godt samstemma om svært langt på veg. Når likevel dette med texttyp her heilt i finalen er nemnt, kunne det nok vera nyttig å understreka tydelegare også den begrensing som ligg i den uniforme teksttypen her — altså teksttypen brev. Det er jo eit fenomen som har hatt særleg merksemd i historisk lingvistikk i det siste — dette med “textual parameters and older languages”. Det er til og



med tittelen på ei samling studiar over dette fenomenet, publiserte av Susan Herring, Pieter van Reenen & Lene Schøsler (2000).

La oss då avrunda med ein liten avsluttande refleksjon over eit fenomen som er løfta fram i avhandlninga (på s. 248), der det er vist til det Lars Sjödin i si tid karakteriserte som ein tydeleg "*Uppsalastil*" hos ein del skrivarar på 1350- og 1360-talet. Det kunne i den samanheng kanskje ha interesse å peika på at historikaren Grethe Authén Blom i verket *Norge i union på 1300-tallet* (Trondheim 1992) har tatt tak i nettopp dette og påviser eit skifte i handstilen i den norske delen av kongskanselliet omkring 1370. Ho konkluderer slik når det gjeld dette: "En sammenlikning med svenske diplomer rommer liten tvil. Det er *Uppsala-stilen* som har holdt sitt inntog i det norske kanselli med Henrik Henriksson og hans kolleger" (s. 745).

At skrifta i kongebreva fekk eit nytt uttrykk på denne tida har lenge vore registrert som eit faktum i norsk språkhistorieskriving, men har ikkje vore heilt forstått. Dette svenske innslaget i kongskanselliets norske brev er altså særleg understreka av Blom. Ho seier det vidare slik (s. 766): "Skriftanalysene gir i det minste grunnlag for å hevde at kong Håkon satte velutdannede, svenskfødte klerker i de beste stillingene ved Maria-kirken. Etter behov benyttet han dem enten i reiseskrivertjenesten eller ved opphold på Akershus. Brevene burde kunne danne grunnlag for en interessant språkhistorisk studie".

Den analyse av det svenske skriftspråket vi har i og med Rakel Johnsons avhandling, kunne vel i tråd med Bloms ønske vera eit mogleg grunnlag for vidare studiar også når skrivarar av dette skriftspråk produserte andre former for språk, og då tenkjer eg ikkje utelukkande på forholdet til latin, som er det meir opplagte, men altså også på forholdet til nabospråket norsk.

MICHAEL LERCHE NIELSEN

## Yrrunens anvendelse og lydverdi i nordiske runeindskrifter<sup>1</sup>

### 1. Indledning

Patrik Larssons disputats *Yrrunan. Användning och ljudvärde i nordiska runinskrifter* (2002) er den sjette i rækken af nyere, runologiske disputater fra Institutionen för nordiska språk ved Uppsala universitet siden Henrik Williams disputats om "Åsrunan" fra 1990. Selvom det for den udenforstående kan forekomme mærkeligt med en hel disputats om brugen af en enkelt rune, er der en pointe i, at såvel Williams som Larsson har skrevet det man i ordets egentlige forstand må betegne som en monografi. Denne vurdering af afhandlingen skal forsøge at vise genrens berettigelse og nytteværdi på forskellige planer.

Baggrunden for de seneste 15 års høje aktivitet inden for det runologiske fagområde, der med få undtagelser ellers lå næsten stille ved de nordiske universiteter, må i al væsentlighed tilskrives et initiativ, som Lennart Elmevik og Lena Peterson tog i 1986 til projektet *De vikingatida runinskrifternas kronologi* på Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. I tilknytning til projektet grundlagdes den vigtige og produktive skriftserie *Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet*, hvoraf der i skrivende stund er udkommet 17 bind med bidrag fra en bred international kreds af runologer. Dertil kom den væsentlige nyskabelse, at der i tilknytning til projektet oprettedes en database over samtlige svenske runeindskrifter på sten fra vikingetiden (Elmevik & Peterson 1989). Databasen gjorde det muligt at analysere det svenske runekorpus på en revolutionerende anderledes og hurtig måde, bl.a. brugen af de enkelte runer i ord- og indskriftkontekst, som praktisk ville have været umulig tidligere.

Som projekttitlen antyder, var det et væsentligt mål at forsøge at fastslå runeindskrifternes interne kronologi gennem sammenlignende

---

<sup>1</sup> Denne anmeldelse er en let redigeret version af min fakultetsopposition 26. maj 2002.

studier af runeortografien. Fra sprogligt hold var især den såkaldte ås-rune, anvendelsen af stungne runer og indskrifternes betegnelse af de oprindelige, fællesnordiske diftonger i fokus (Elmevik & Peterson 1989: 8). Patrik Larssons afhandling om 16-tegnsrunerækkens sidste rune  $\text{A}$ , som efter runens navn i vn. *ýr* benævnes "yrrunan", passer fint ind i denne sammenhæng, idet også anvendelsen af denne rune har været set som et vigtigt dateringskriterium (se fx Peterson 1983). Kun gennem detailstudier af de enkelte runeortografiske fænomener kan vi komme videre med etableringen af en relativ sproglig og gerne også en absolut kronologi for de nordiske vikingetidsindskrifter med den videnskabelige nøjagtighed, der tilfredsstillende nutidens forskning.

De to første disputatser afslørede, at hverken anvendelsen af åsrunen (Williams 1990) eller de stungne runer (Lagman 1990) i de svenske indskrifter synes at have væsentlig sammenhæng med de kronologiske lag, man ellers har villet påvise i det svenske indskriftmateriale. Et vist kronologisk udviklingsforløb findes der, men det overskygges af den regionalt betingede variation samt individuelle runeristeres vaner.

En kritik, der kunne rejses imod de to disputatser, var, at disse undersøgelser ville have vundet betydeligt ved at inddrage den vikingetidige runetradition i det øvrige Norden, men dette materiale var desværre ikke tilgængeligt i elektronisk form på daværende tidspunkt. Heldigvis blev det i 1992 muligt at udvide og omforme projektet til en egentlig samnordisk runetekstdatabase, hvor alt runemateriale fra folkevandringstiden til og med middelalderen efterhånden er blevet indlagt (Elmevik & Peterson 1993: 32; 1998: 33).

Det er på baggrund af denne database, at det har været muligt for Larsson at udvide sit forskningsfelt til at gælde runeindskrifter fra hele det nordiske område i den foreliggende afhandling. Dette nævnes dels for at sætte afhandlingen ind i en faghistorisk sammenhæng, dels for at takke initiativtagerne og Uppsala universitet for at have haft visionerne til at etablere og opdatere denne tekstdatabase, som er frit tilgængelig for alle interesserede på Institutionen för nordiska språks hjemmeside: [www.nordiska.uu.se/forskning/samnord.htm](http://www.nordiska.uu.se/forskning/samnord.htm).

Efter at have gennemlæst disputatsen om yrrunen mange gange slår det mig, hvor stor en indflydelse denne database har haft på udformningen og tilrettelæggelsen af arbejdet. Mest for det gode, men også — mener jeg — på nogle punkter til det dårligere. Under alle omstændigheder har databasen forandret de rammer, runologien hidtil har arbejdet med, og det er derfor af interesse at få ekspliciteret forandringerne, som de kommer til udtryk i afhandlingen.

## 2. Yrrunen

Indledningsvis er der en række særlige forhold omkring yrrunen, som bør fremhæves: Runen repræsenterer i de ældste runeindskrifter (d.v.s. fra det andet århundrede e. Kr.) et fonem, der i fællesgermansk tid må have været en stemt s-lyd fremkommet gennem vernerisk veksler af ustemt /s/. I Norden ændrer dette fonem artikulationssted frem mod vikingetiden (700-tallet) og bliver en *r*-lyd med selvstændig fonemstatus i forhold til det allerede eksisterende *r*-fonem, der havde sin egen rune i runerækken: R, eller "redrunan", som Larsson benævner den. På baggrund af sproghistorikernes antagelser om de to fonemers artikulationssted benævnes de ofte som "palatalt *r*" over for "alveolært *r*" (Peterson 1983).

I løbet af vikingetiden, tidligst i Vestnorden og senest i gutnisk, falder yrrunens fonem sammen med det andet *r*-fonem i runerækken. Yrrunen glider samtidig ud af brug som tegn for *r*-lyd i middelalderindskrifterne (fra omkring 1100 i østnordisk), men runen bibeholdes i futharken med en ny funktion som vokaltegn for /y/. At yrrunen allerede i de nordiske vikingeindskrifter sporadisk er benyttet vokaltegn ved siden af den normale brug som konsonanttegn skyldes, at runens navn begynder med en vokal, og at den i lighed med de øvrige runer kan anvendes med denne lydværði i skriftsystemet efter det såkaldt akrofone princip.

Til disse forhold omkring yrrunen må føjes to uafklarede punkter af runologisk art. For det første er der ikke klarhed over, hvilket navn yrrunen har haft i fællesgermansk tid. I nordisk sammenhæng og i diverse fremstillinger om runenes navne taler man snart om navnet \**ælg*r 'elg', snart om navnet *yr* 'takstræ' (*taxus*, sv. idegran). For det andet er yrrunen i den fællesgermanske 24-tegns runerække placeret som rune 15 umiddelbart foran *s*-runen. Som den eneste rune i runerækken skifter yrrunen plads i forbindelse med den tegnreduktion, der i begyndelsen af 700-tallet leder frem til den særlige nordiske 16-tegns runerække, hvor yrrunen placeres sidst i futharken.

Endelig spiller yrrunen — eller rettere det fonem runen repræsenterer — en væsentlig sproghistorisk rolle. For det første må den periode, hvor de to *r*-lyd falder sammen i de østnordiske runeindskrifter, afspejle en kronologisk udviklingslinje. For det andet sættes de to *r*-lyd i østnordisk og deres gradvise sammenfald ofte i forbindelse med de senere østnordiske dialekters behandling af finalt /r/, i særdeleshed svindet af oprindeligt -R, fx i rigssvensk *häst* pluralis *hästar* over for dansk (og sydsvensk) *hest* pluralis *heste*.

I overensstemmelse med undertitlen i afhandlingen: "Användning och

ljudvärde i nordiska runinskrifter” er det ikke alle disse problemstillinger, der tages under behandling. Eftersom der er tale om en monografi, som skal fungere som referenceværk i lang tid fremover, kunne Larsson efter min opfattelse godt have ofret lidt mere plads på de øvrige aspekter. Problemstillingerne viser sig jo ofte at hænge sammen i den sidste ende.

### 3. Afhandlingens opbygning og indhold

Afhandlingen består af i alt 10 kapitler på godt 190 tryksider plus et engelsk summary og et bilag på 7 sider. Dertil kommer en meget omfattende kilde- og litteraturliste på i alt 27 sider, et indskriftregister på 13 sider samt et “Personregister” på 5 sider. Sidstnævnte omfatter de forskere og navngivne runeristere (selv anonyme som fx Skederidsmästaren), der omtales i afhandlingen. I alt fylder afhandlingen 245 tryksider.

Kapitel 1 “Inledning” redegør for afhandlingens “Syfte” (1.1), “Teori” (1.2.1), “Notation och terminologi” (1.2.2), “Material” (1.3), “Datering av runinskrifter” (1.4) samt “Metod och disposition” (1.5). Larssons målsætning er dels “att kartlägga hur runan för palatalt *r* (...), här kallad yrrunan, används och vilka olika ljudvärden den kan beteckna, dels att utifrån denna kartläggning bidra till att belysa frågan hur palatalt och alveolart *r* förhöll sig till varandra och när sammanfallet dem emellan skedde.” (s. 13). Den teoretiske diskussion går bl.a. ud på at vurdere overvejelserne bag “runristarnas val av runor för att representera de olika språkljuden. Hur tillförlitlig är ristarnas ortografi, och vilka språkliga slutsatser tillåter den?” (ibid.).

Patrik Larsson argumenterer for, at runeristerens ortografiske valg kan anskues enten synkront eller diakront. Ud fra en diakron synsvinkel forventer man, at stavningen afspejler etymologiske forhold, og man vil derfor kunne operere med begreber som konservativ ortografi og traditionelle stavemåder. Ud fra en synkron betragtning derimod afspejler runeristerens ortografi den faktiske udtale, som så må forklares ud fra fonetiske realiteter. Hvis samme rister har skiftende skrivemåder, må de i så fald ses som en individuel udtalevariation. Larsson vælger side til fordel for den synkron anskuelse, men han anerkender det modsatte synspunkt, særligt for enkelte ords vedkommende (s. 14), og på den måde forbliver den teoretiske hovedmodsatning desværre ubesvaret i denne omgang.

Afhandlingens gennemgang af indskriftmaterialet og henvisningerne

til de enkelte indskrifter følger de principper, der gælder i *Samnordisk runtextdatabas*. Larsson har valgt at gennemføre en traditionel translitterering af runetegnene til de nærmest modsvarende latinske bogstaver fremfor at forsøge en tillempet gengivelse af standardiserede runetegn. Tilsvarende vælger han med enkelte undtagelser at ensrette normaliseringen af indskrifternes sprogformer efter de principper, som Lena Peterson har udarbejdet i *Svenskt runordsregister* (1989, 2:a uppl. 1994) samt i hendes internetbaserede *Nordiskt runnamnslexikon* ([www.dal.lu.se/runlex/index.htm](http://www.dal.lu.se/runlex/index.htm), se også [www.sofi.se](http://www.sofi.se)). Dertil kommer en række terminologiske overvejelser, særligt brugen af betegnelsen "yrrunan" respektive "redrunan", i afhandlingen. Disse overvejelser virker fornuftige, praktiske og velmotiverede, ligesom den relevante sekundærlitteratur så vidt jeg kan se er inddraget.

Afgrænsningen af materialet såvel geografisk som tidsmæssigt behandles i det vigtige afsnit 1.3. Larsson vælger at undersøge alle runeindskrifter på sten fra vikingetiden. Den geografiske opdeling af materialet følger i store træk de nationale korpusudgaver, som også er blevet fulgt i runetekstdatabasen. Denne geografiske opdeling er fornuftig og ligger lige for, men det ville efter min mening have været interessant med en mere dybgående diskussion på dette sted i afhandlingen. Det samme gælder fravalget af vikingetidige indskrifter på løsgenstande, der dog sker med enkelte undtagelser, som jeg vender tilbage til.

Også afgrænsningen i tid er vanskelig. Selvom Larsson tilslutter sig den mest gængse historiske afgrænsning af vikingetiden fra 800 e. Kr. til ca. 1050–60 e. Kr., er han klar over de problemer det indebærer, bl.a. ved at mange af de mellemsvenske runeindskrifter først er blevet ristet i tiden omkring år 1100. Den funktionelt betingede opdeling, fx imellem rejste runesten fra vikingetiden og liggende, kristne gravsten fra middelalderen, eller en uddifferentiering af materialet på baggrund af indskriftstypologiske kriterier, som særligt Rune Palm har arbejdet med (Palm 1992), afvises i en fodnote (s. 19, note 11).

I stedet benytter Larsson runetekstdatabasens opdeling i vikingetid og middelalder, der hviler på rent runetypologiske kriterier: Alle indskrifter, der er ristet med 16-tegns futharken, opfattes som vikingetidige, hvis de ikke viser eksempler på brug af de særlige, middelalderlige runeformer (s. 19). Han konkluderer: "Fördelen är att man härigenom får ett så homogent material som man kan begära, och att man slipper ifrån problemet med att försöka tillämpa de ur inskrifternas språkliga synvinkel irrelevanta och godtyckligt satta tidsgränserna 800 respektive 1050 eller 1060" (s. 19 f.). Nu er det at "begære" vel en smagssag, og det er

spørgsmålet, om afhandlingens belægsopstilling egentlig bliver mere klar og homogen ved den benyttede metode.

Larsson vælger som hovedregel at se bort fra de utolkede belæg, hvori yrrunen indgår (s. 20). Af hensyn til arbejdets ellers helt uoverskuelige omfang synes dispositionen rimelig, men på den anden side ville det have været interessant, hvis han fx efterfølgende havde afprøvet sine resultater på nogle af de mange utolkede belæg, ikke mindst, fordi de utolkede belæg ofte forekommer i de samme indskrifter, som de sikkert tolkede belæg er hentet fra.

Larsson vælger dog at medtage to kategorier af usikre belæg på yrrunen: For det første gælder det de såkaldte stupruner, altså de tilfælde hvor yrrunen er ristet omvendt og derved kommer til at ligne **m**-runen (s. 21 f.). Der argumenteres for, at disse tilfælde bør medregnes som fuldgode belæg på anvendelsen af yrrunen. For det andet gælder det spørgsmålet, om man kan medregne belæg på yrrunen i forsvundne indskrifter (s. 22 f.). Eftersom mange af de forsvundne indskrifter kendes i flere uafhængige aftegninger, og fordi yrrunen dårligt lader sig forveksle med andre runer, medtages forsvundne belæg, dog med forsigtighed.

I afsnit 1.4 vender Larsson tilbage til problemet med dateringen af runeindskrifterne. Han redegør for de vanskeligheder, der er af metodisk art med relative dateringer baseret på sproglige, historiske, kunsthistoriske eller arkæologiske iagttagelser. De absolutte historiske dateringer baseret på navngivne, historiske personer i indskrifterne er endvidere såpas få, og selv disse viser sig ofte vanskelige at tidsfæste præcist. Larsson refererer herefter andre forsøg, der har været gjort for at datere de svenske indskrifter, og tilslutter sig de nyeste dateringer, som Anne-Sofie Gräslund har opstillet på baggrund af hendes analyse af udvalgte kunsthistoriske stiltræk i ornamentikken. Diskussionen munder ud i en — for en sproghistorisk afhandling — vel ikke helt uproblematisk konstatering: "För mina syften är det knappast nödvändigt med absoluta dateringar, fastmer är de relativa dateringarna av störst intresse, d.v.s. att kunna relatera till äldre eller yngre inskrifter, äldre eller yngre ristare osv." (s. 26).

I afsnit 1.5 "Metod och disposition" redegør Larsson for den anvendte arbejdsmetode, som med hans egne ord "kan karakteriseras som tämligen osofistikerad" (ibid.). Målet er at samle så mange belæg som muligt på yrrunens brug, samt andre runer, der måtte være brugt, hvor man måtte forvente yrrunen anvendt. Det hævdes, at indskrifternes ortografi giver et tilstrækkeligt pålideligt grundlag for at analysere det samlede materiale, og derved kan undersøgelsen karakteriseres som "induktiv", d.v.s.: "det är utifrån de enskilda beläggen och den bild de ger som slut-

satserna formuleras” (ibid.). En vigtig pointe som vil blive efterprøvet og problematiseret nedenfor.

I kapitel 2 “Yrrunans form och ljudvärde: forskningshistorisk översikt och diskussion” giver Larsson en fin forskningshistorisk redegørelse for skiftende tiders syn på yrrunen. I mange år opfattede forskerne yrrunen som en grafisk variant af redrunen, og faktisk kan mange af de efterreformatoriske “nyere” indskrifter netop afsløres ved at de bruger yrrunen som tegn for alle *r*-forbindelser (Bæksted 1939: 125 ff.); en pointe, som Larsson ikke nævner.

Det syn på yrrunen, der i dag har vundet almen accept, og som blev refereret indledningsvis, blev formuleret af Ludvig Wimmer i 1867. Ifølge Wimmer betegner yrrunen i den oprindelige fællesgermanske futharks tid den stemte *s*-lyd, der opstår gennem vernersk veksling af */s/*. I fællesnordisk tid nærmer denne lyd sig gradvis til */r/*, men stadig med selvstændig fonemstatus */r/*. Senere finder der så et gradvist sammenfald sted mellem de to *r*-fonemer.

I afsnit 2.2 drøftes det vanskelige og omdiskuterede spørgsmål om den fonetiske realisering af yrrunen. Som Larsson skriver, er der i tidens løb fremsat “otaliga och mångskiftande förslag” (s. 30). De to hovedsynspunkter er dels, at */r/* skulle have haft velær eller uvulær udtale, altså artikuleret med tungeroden, dels at der er tale om en alveolær udtale, d.v.s. med tungespidsen. Larsson foretrækker den sidstnævnte mulighed i overensstemmelse med de fleste forskere, men han pointerer, at udtalen af *r*-lyden ofte varierer en hel del inden for et og samme, levende sprog, og han mener, at en lignende udtalevariation meget vel kan have eksisteret i vikingetiden (s. 31). Han hævder desuden, at det fonem, som yrrunen betegner, i den tidlige vikingetid har haft en frikativ udtale, mens den anden *r*-lyd har været en tremulant/approksimant. Yrrunen bliver som nævnt ofte omtalt som “palatalt *r*” i den runologiske faglitteratur, og Larsson ser en bekræftelse i det ved, at lyden */r/* dels kan resultere i *r*-omlyd (med samme virkning som *i*-omlyd), dels at et */i/* kan palatalisere et efterfølgende */r/* til */r/* (s. 32 f.).

I det efterfølgende afsnit 2.3 diskuteres sammenfaldet i nordisk mellem de to *r*-lyd. Emnet rummer en del vanskelige spørgsmål, herunder hvornår sammenfaldet sker. Det indtræder tidligere i vestnordisk end i østnordisk og tidligst i postposition efter dental. Desuden er det spørgsmålet, om de to lyd — på tidspunktet for sammenfaldet til et fonem — igennem et tidsrum har været opfattet som allofoner med komplementær distribution. Sidstnævnte synspunkt indebærer, at [r] i en periode blev bevaret efter vokal eller i svagt betonedede omgivelser samt



[r] efter konsonant eller i betonedede omgivelser. De to allofoner /R/ og /r/ falder først endegyldigt sammen, da /r/ senere bliver stavelsesdannende (s. 35). Allerede på dette punkt understreger Larsson dog, at hans undersøgelse ikke synes at kunne bekræfte denne hypotese.

I kapitel 3 "Ljudhistoriska och runologiska frågor samt avgränsningsproblem" tages en lang række forskellige problemer op til diskussion: "Assimilation av /rR/" (afsnit 3.1) er en lydhistorisk overvejelse af, om lydforbindelsen /rR/ kan resultere i /R:/, eller kun i /r:/, som det normalt antages. De forskellige, overvejende tidligvikingetidige runebeleg med yrrunen gennemgås, og samtlige afvises med forskellige begrundelser. Som et eksempel på Larssons gode og skarpe iagttagelser kan det nævnes, at runefølgen [**burger**] (s. 39) i den tabte ölandske indskrift Ö1 23 næppe som hidtil antaget kan tolkes som det iøvrigt ukendte mandsnavn \**Borgarr*. På baggrund af brugen af yrrunen i slutningen af ordet må runefølgen i stedet tolkes som navnet *BorggæiRR*. Larssons forslag har endvidere den fordel, at det sidstnævnte navn kendes fra to uppandske indskrifter (U 887 og U 912).

Afsnit 3.2 om "»Garderingarna» rR och rR" er en ortografisk analyse af de 13 tilfælde, hvor yrrunen og redrunen ristes side om side. Larsson betegner disse skrivemåder som "garderinger" og forklarer dem enten som en fonetisk usikkerhed i betegnelsen af r-lyd, eller — med henvisning til Elias Wessén (s. 41 f.) — med, at risteren af gammel vane har sat en yrrune i slutningen af ordet, altså en ortografisk praksis. Eksemplerne understreger således, at de to r-lyd var ved at falde sammen i runesvensk i 1000-tallet.

Det følgende afsnit 3.3 "Inskottsvokaler" gennemgår de tilfælde, hvor /R/ eller /r/ har udløst en indskudsvokal. Gruppen er broget; dels omtales en række tidlige vikingetidsindskrifter, dels langt senere indskrifter. Larsson skriver (s. 44) at "det finns endast ett fåtal exempel på svarabhaktivokaler i de c:a 3000 inskrifterna från 1000-talet". Han foretrækker at forklare den tidlige gruppe dels som udtryk for usynkoperede former, fx Kälvesten, Ög 8, **stikur**, dels som svarabhaktivokaler, fx Ribekranieamulettens **ulfur** (Moltke 1985: 151 ff.). De yngre eksempler opfattes som et udslag af en varierende udtale af r-lyden p.gr.a. et begyndende sammenfald mellem /R/ og /r/.

Det 20 sider lange afsnit 3.4 er helliget "Mångtydiga namnbelägg". Det drejer sig mere konkret om de tolkningmæssige vanskeligheder ved at skille navneelementene -*gæiRR* og -*gærðr*, som begge kan ristes -**gir**, -**ker** etc. (d.v.s. med henholdsvis svind af /ð/ og overgang /R/ > /r/). Vurderingen af, hvilket navneled der er tale om i de enkelte tilfælde, afhænger

af en række faktorer, mest indskriftens indhold og ortografi i øvrigt, samt hvilken rister, der har udført indskriften. Larssons samling af de problematiske belæg og hans kommentarer giver et meget væsentlig bidrag til udforskningen af de to navneled.

Afsnit 3.5 drejer sig dels om "Palatalisering", d.v.s. den lydhistoriske proces, hvorefter et /r/ kan blive palataliseret til /r/, fx i slægtsskabsstammernes *fapir* og *mōðir*. Larsson foreslår i den anledning og med overbevisende argumenter en ændret normalisering af en række runsvenske belæg (s. 84). Det kunne have været spændende, om Larsson på dette sted havde taget nogle utolkede belæg op til diskussion, fx det danske **nura-godi** (nom.) på DR 190 og DR 192, hvor palatalisering mig bekendt ikke har været inddraget i diskussionen.

Det sidste afsnit 3.6 "s-runans användning för /r/ (och yrrunans användning för /s/)" redegør for de få tilfælde, hvor s-runen anvendes for forventet /r/ og vice versa. Det er — hævdes det — et forholdsvis sjældent fænomen, som primært kan henføres til første halvdel af 1000-tallet.

Kapitel 4 gennemgår "Beteckning av äldre /r/". Det gælder dels afsnit 4.1 "Yrrunans användning för [r]" i forskellige fonetiske omgivelser, dels 4.2 "Nollbeteckning av äldre /r/", og 4.3 "Redrunans användning för äldre /r/" ligeledes i forskellige fonetiske omgivelser, samt 4.4 "Slutsatser". Larssons metode går i al sin enkelhed ud på at opstille en liste over de sikre belæg inden for hver kategori: [r] efter fortungevokal (4.1.1.1) og bagtungevokal (4.1.1.2). [r] efter ikke-dental konsonant (4.1.2.1) og efter dental (4.1.2.2). Listerne over sikre belæg følges af længere udredninger om belæg, som af den ene eller anden grund udelades. Tilsvarende lister opstilles derefter for at undersøge, hvor ofte redrunen er anvendt for /r/ i de samme lydlige omgivelser (4.3). I afsnittet "Slutsatser" (s. 131) kan Larsson bekræfte de hidtidige antagelser om, at yrrunen benyttes mest almindeligt til at betegne [r] efter vokal (83% mod 17% redrunen). Efter ikke-dental konsonant er tallet "kun" 60% yrruner mod 40% redruner. I Danmark, Östergötland og Södermanland er der en klar overvægt af skrivemåder med yrrunen, mens skrivemåder med redrunen omvendt dominerer i Uppland. Denne iagttagelse gælder dog kun i stillingen efter ikke-dental konsonant.

Det korte kapitel 5 omhandler "Yrrunans användning för [r]", dels "För [r]<[r]", d.v.s. yrrunens anvendelse for [r], der er opstået af et ældre [r]. (5.1), dels "Oetymologisk användning av yrrunan" (5.2.) fulgt op af "Slutsatser" (5.3). Larsson slår fast, "att det är mycket ovanligt att yrruna används för att beteckna [r]" (s. 137). — Her ser han bort fra

præpositionerne *æftir*, *fyrir* m.fl. samt nominativsformerne af slægt-skabsstammerne *brōðir*, *sýstir*, *mōðir*, *fapir* m.fl., der forklares som palataliserede former. Iagttagelsen er vigtig, fordi den beviser, at der ikke sker en tilfældig sammenblanding af de to *r*-lyd. De ville jo forudsætte, at yrrunen ofte blev brugt i stedet for redrunen. Det er netop ikke tilfældet, mens det omvendte, at redrunen anvendes for yrrunen, er ret almindeligt.

I kapitel 6 gennemgås over 17 sider "Yrrunans användning för vokal". Forudsætningen for, at yrrunen kunne anvendes som vokaltegn, er, at runens navn begynder med en vokallyd, og at runen i lighed med de andre runer i futharken har kunnet bruges som tegn for den første lyd i runenavnet (det s.k. akrofone princip). Larsson vælger i første omgang at undlade at tage stilling til, hvilket runenavn der ligger bag yrrunens brug for vokal.

I alt 63 vikingetidige eksempler på yrrunen brugt for vokal finder nåde for Larssons øje. Det er ikke meget sammenholdt med de mere end 3.500 tilfælde, hvor yrrunen bruges for konsonant. Larsson diskuterer tre vanskelige belæg fra Östergötland og Uppland, hvor yrrunen tidligere er blevet opfattet som grafem for vokalen /ø/ og/eller /y/, hvilket tilsyneladende bryder med runens øvrige brug for vokallyd i området. Det gælder belæggene Ög 170 **ruir**, *ifir*, og U 954† [**arrukr**], *Æiríkr*(?), samt U 948 **strrpinkr** *Stiðingr/Stēðingr* (s. 142 f.). På meget overbevisende og elegant vis lykkes det Larsson at sandsynliggøre, at der i samtlige tilfælde er tale om den almindelige brug af yrrunen for vokalen /i/ eller /e/.

I forbindelse med et andet omdiskuteret belæg: **skibarr** på runestenen DR 363 fra Sturkö i Blekinge (s. 144 ff.) diskuterer Larsson over et par sider, om yrrunens vokalkvalitet skal opfattes som /i/ eller /e/. Diskussionen kunne nok have været gjort lidt kortere, hvis han havde sat sig ind i de tolkningspræmisses, som anlægges i *Danmarks Runeindskrifter*, og som fremgår af artiklerne i sagleksikonet bagest i tekstbindet. Her fremgår det, at DR i overensstemmelse med Wimmer simpelt hen opfatter yrrunen som en **e**-rune (DR sp. 952). Baggrunden er antagelsen om, at runens navn på sydsandinavisk grund har været \**ælg*r. Så snart man — som Larsson selv er inde på — tilslutter sig idéen om, at yrrunen kun har haft ét og samme navn i Norden, bortfalder det meste af problemet af sig selv.

Omkring yrrunens brug for vokal i de svenske indskrifter konkluderer Larsson: "Merparten av de svealändska stenarna med belägg på yrrunans användning för vokal kan alltså antingen knytas till bestämda ristare eller till bestämda områden, i vissa fall både och, naturligt nog. Det är sålunda

ett bruk som är begränsat såväl individuellt som geografiskt (de skilda områdena där yrruna brukas för vokal är dock i sig tämligen spridda).” (s. 153 f.). Som en væsentlig tillægsgevinst ved Larssons analyse af de mellemsvenske belæg vil jeg nævne, at den bl.a. åbner mulighed for en anderledes tolkning af risteren Livstens brug af yrrunen i præpositionen *æftir*. Fordi Livsten enten rister dette ord med initial yrrune eller med stungen *u*-rune, har man antaget, at han selv havde en labialiseret udtale af ordet i sit sprog, altså *øftir*. Larsson demonstrerer overbevisende, at det ikke behøver at være tilfældet, fordi der er flere eksempler på ristere, der synes at bruge begge former, både *æftir* og *øftir*.

Med disputatsens gennemgang af fænomenet kan vi endegyldigt slå fast, at yrrunen på østnordisk grund bruges for de urundede vokaler /e(:)/, /i(:)/ og /æ(:)/ i vikingetiden, og at yrrunen først senere i middelalderen benyttes til at markere /y/, måske efter vestnordisk forbillede. I Vestskandinavien benyttes yrrunen nemlig allerede fra ca. år 900 for /y/, men her gør sig den store forskel gældende, at yrrunen meget tidligt er gået ud af brug som konsonantegn.

Afhandlingens 7. kapitel med overtitlen “Variation i beteckningen av äldre /r/” kan ses som den samlede drøftelse af de belæg på forskellig anvendelse af yrrunen, som møjsommeligt er blevet etableret i de foregående kapitler. Indledningsvis drøftes i afsnit 7.1 “Variation betingad av inomspråkliga orsaker” to intralingvistiske årsager til, at der forekommer variation i betegnelsen af oprindeligt /r/, dels beroende på hvilken kvalitet den foregående vokal har, dels om prosodiske forhold spiller ind. De svenske belæg opstilles kronologisk ud fra Anne-Sofie Gräslunds stilhistoriske grupperinger (tabell 2, s. 158). Resultatet er, at der ikke er stor forskel på yrrunens brug efter fortunge- eller bagtungevokaler: 84% mod 73%. Hvis man fraregner præpositionen *æftir*, ændres billedet kun en smule: tallet bliver i så fald 80% efter fortungevokaler, mens skrivemåder med yrrunen udgør 86% af belæggene på ordet *æftir*.

Denne iagttagelse foranlediger Larsson til i tabel 3 (s. 159) at gøre en meget vigtig iagttagelse omkring skrivemåderne af præpositionen *æftir*. Det viser sig nemlig, at andelen af yr-skrivemåder i Uppland (men ikke i Södermanland) øges fra 72% i de stilhistorisk set ældre indskrifter til 94% i de stilhistorisk set yngre indskrifter. Han giver tre mulige forklaringer på dette:

For det første kan der i dette ord være tale om en traditionel, konservativ skrivemåde. Netop i højfrekvente ord kunne man vente at finde sådanne konservative skrivemåder, jævnfør fx stavemåden “och” i svensk, men det er stærkt omdiskuteret, om man kan regne med, at

noget tilsvarende har gjort sig gældende i vikingetiden. Larssons kolleger fra Uppsala Henrik Williams og Svante Lagman har ret kraftigt afvist tanken (Lagman 1989).

For det andet kan forklaringen være, at *æftir* udviser et eksempel på det William Labov har kaldt "lexical diffusion", altså et fænomen der — samtidig med at en sprogforandringsproces er i gang — kan udvirke, at bestemte ord eller fonotaktiske forbindelser forbliver uændrede eller forandres i anden retning. Især i den periode hvor de lydlige forandringer foregår, kan man forvente at finde stor variation (s. 160).

Den tredje mulighed er, at den palataliseringstendens, der har resulteret i, at gammelt /r/ bliver til /r/ i slægtskabsstammerne *brōðir*, *sýstir*, *mōðir*, *fabir* m.fl. samt i *æftir*, fortsat har været produktiv og måske endda er øget mod slutningen af vikingetiden. Dette kan i så fald og med henvisning til Henrik Williams undersøgelse af åsrunen (1990:87) ses som en parallel til, at nasaleringstendensen i samme periode også har været på fremmarsch.

En alternativ måde at forklare brugen af yrrunen efter vokal kunne være ved at knytte anvendelsen til prosodiske forhold. Eftersom Larsson ikke kan påvise et mønster i fordelingen mellem yr- og redruner i fx navneleddet *-gæiRR* brugt som for- eller efterled i sammensatte personnavne, stiller han sig skeptisk over for denne forklaringsmulighed. Prosodiske forhold synes altså ikke at spille nogen rolle for bevarelsen af [R]. Som noget karakteristisk for den uenighed, der i denne henseende har hersket inden for forskningen, citeres Lena Peterson for at mene, at man kunne forvente, at /r/ holdt sig længere i trykstærk position, mens omvendt Gun Widmark har villet se /r/ som en svagtryksvariant (s. 162).

I det efterfølgende afsnit "Variation betingad av utomspråkliga orsaker" (7.2) overvejes dels betydningen af individuelle forskelle hos de enkelte runerister "Individuell variation" (afsnit 7.2.1), dels eventuelle geografiske forskelle (7.2.2). Desværre kan Larsson ikke påvise en klar linje, hvad gælder de navngivne runeristeres brug af yrrunen: En gruppe, hvortil fx Öpir hører, synes overhovedet ikke at skelne mellem de to runer, en anden fx Balle anvender yrrunen fakultativt for oprindeligt /r/, mens en tredje gruppe fx Åsmund Kåresson, der betegnes som "pålitliga ristare", synes at respektere det oprindelige skel mellem /r/ og /r/ (s. 166).

Med hensyn til den regionale variation er der en del kronologiske overvejelser, som gør sig gældende. Fx er brugen af redrunen for /r/ mere almindelig i Östergötland, hvis man ser bort fra gruppen af indskrifter fra den tidlige vikingetid, Rök, Kälvesten og Oklunda. Til-

svarende findes næsten samtlige belæg med redrunen for /r/ fra dansk område i de bornholmske indskrifter, der udgør en helt selvstændig indskriftgruppe.

Det mest opsigtsvækkende resultat er i følge Larsson, at andelen af skrivemåder med redrune efter ikke-dental konsonant er så markant større i Uppland end i Södermanland. Afhandlingen konkluderer "Det är inte helt enkelt att tolka de olikheter som framträder som uttryck för regionala skillnader. Frågan är varför just Gotland, Uppland og Västergötland uppvisar en betydligt högre andel skrivningar med redruna än övriga områden" (s. 169 f.).

I afsnit 7.2.3 "Kronologisk variation" underkaster Larsson herefter materialet fra Södermanland og Uppland en nærmere granskning med inddragelse af de omtrentlige dateringer (tabell 6–9). På baggrund af brugen af yrrunen efter ikke-dental konsonant konkluderer han, at "runstensresandet i Södermanland avtar betydligt i styrka något efter 1000-talets mitt, medan det i Uppland tycks ha blomstrat under 1000-talets senare hälft" (s. 173 f.).

Før Larsson drager endelige konklusioner, overvejes i afsnit 7.3 "Ortografisk reform eller språklig förändring?" muligheden af, at yrrunen forsvinder som følge af en ortografisk reform. På sin vis er det jo en uhyre luksus, at der er hele to runer for *r*-lyd i vikingetidsrunerækken. I Norge, hvor de to *r*-lyd som nævnt faldt sammen meget tidligt, får yrrunen da også en ny arbejdsopgave som et rent vokaltegn. Selvom de to *r*-lyd blev holdt adskilt i udtalen, har de meget vel teoretisk kunnet være opfattet som allofoner, der optrådte i komplementær distribution. I så fald var der kun behov for ét runetegn. Denne tanke, der har været fremme siden Erik Brates tid, afvises af Larsson på baggrund af hans analyse af hele materialet. I stedet konkluderer han:

"De vikingatida runinskrifterna ger — som jag ser det — vittnesbörd om en pågående språkförändring, där [r̥] efterhand tappar mark mot [r]. (---) Vad som emellertid är omöjligt att säga utifrån detta material är när det fonetiska sammanfallet mellan [r̥] och [r] skett. Om det är fråga om en pågående förändring måste vi nämligen tillåta variation på en mängd nivåer: regionalt, socialt, individuellt och kanske också lexikalt, vilket gör det mycket svårt att peka ut en bestämd tidpunkt för ett sammanfall" (s. 178).

Her kunne afhandlingen for så vidt slutte, men Larsson tager for en ordens skyld også de middelalderlige indskrifter under behandling. Afhandlingen opererer i afsnit 8.1 i alt med 57 belæg hvor yrrunen anvendes for /r/. Fire af disse belæg er opsigtsvækkende nok redruner,

der er stungne, og som translittereres 𐀀 (s. 181). Larsson undgår behændigt at kommentere den potentielle bombe under afhandlingen, som disse stungne runer udgør. Stungne redruner viser jo, at man har kunnet anvende denne rune for såvel /r/ som /r̥/, og denne brug må man jo teoretisk regne med i alle indskrifter, hvor yrrunen ikke forekommer som *r*-tegn.

En svaghed ved kapitlet om middelalderbelæggene er efter min mening, at indskriftmaterialet er for forskelligartet, og at daterings-spørgsmålet ikke i tilstrækkeligt omfang inddrages. En stor andel af belæggene — 47 — stammer fra Gotland (medregnet i alt 13 belæg i indskriften på døbefonten i Åkirkeby på Bornholm, der er importeret fra Gotland). Et efterfølgende afsnit (8.2) er helliget en opsamling af de 20–21 tilfælde, hvor yrrunen betegner vokal i middelalderlige indskrifter fra østnordisk område. Interessant nok bruges yrrunen fortrinsvis for /y/ i Østnorden i middelalderen, muligvis efter vestnordisk forbillede (her henvises til von Friesen 1933: 228). Kun i to tilfælde betegner yrrunen vokalen /æ/, og påfaldende nok benyttes yrrunen ikke for vokal i indskrifterne fra Gotland.

I den sammenfattende diskussion kapitel 9 understreger Larsson, at sammenfaldet mellem [ʀ] og [r] hverken kan lægges så tidligt som kort efter 1100, som Lena Peterson har hævdet, eller til omkring 1300 eller lidt senere, som Börje Tjäder har hævdet. Mod den førstnævnte antagelse taler det faktum, at yrrunen stadig benyttes i stor udstrækning inden for de seneste stilgrupper i det mellemsvenske materiale. Mod denne kritik kunne indvendes, at Peterson jo udgår fra den traditionelle datering til tiår af det mellemsvenske materiale, og at hendes datering af sammenfaldet set i lyset af de nyere dateringer måske skulle justeres frem i tid til ca. 1150. I kapitel 10 afrundes afhandlingen, og indholdet i de 9 første kapitler opsummeres ganske kort på 3 sider.

#### 4. Diskussion

Der er naturligvis en lang række enkeltpunkter, hvor man kunne overveje, om afhandlingen kunne være anderledes, såvel på mikro- som makroplan. På grund af afhandlingens bredde og den store mængde data er der intet underligt heri. Med hensyn til afhandlingens titel og mål-sætning, mener jeg dog bestemt, at teksten lever op til det, den lover. Det relevante materiale er, så vidt jeg kan bedømme, vurderet grundigt og behandlet med stort fagligt overblik og modenhed. Afhandlingens

sprog, stil og stoffets disponering er ligeledes imponerende. Larsson udtrykker sig i et klart, koncist sprog uden snørklede sætninger. Slåfejl er der praktisk taget ingen af, heller ikke i citaterne. Larsson inddrager en imponerende mængde sekundærlitteratur. Alligevel kan man undertiden savne henvisninger. Således har Larsson på det nærmeste ikke gjort brug af det ellers meget nyttige sagleksikon, der findes i *Danmarks Runeindskrifter*. Fx i afsnittet om indskudsvokaler (s. 44) hævdes det, praktisk taget uden at drøfte andet end mellemsvenske eksempler, at indskudsvokaler er sjældne i 1000-tallet. Det er et noget andet billede, der tegner sig, set med sydsandinavisk optik (DR sp. 1003–5).

Dispositionen er efter min mening ikke helt logisk. Afhandlingens kapitel 6 om yrrunens brug for vokal hører indholdsmæssigt bedre sammen med de emner, der behandles i kapitel 3 om lydhistoriske og runologiske særfænomener. Tilsvarende er kapitel 8 om yrrunens brug i middelalderen underligt løsrevet fra den øvrige fremstilling. Afhandlingen ville være bedre tjent med, at de enkelte fænomener: yrrune for oprindeligt /x/, yrrunen brugt for vokal i middelalderen m.m. var blevet inkorporeret på de relevante steder, d.v.s. efter de tilsvarende fænomeners forekomst i vikingetiden.

Samtidig med, at afhandlingens sprog bør roses, giver den udbredte brug af fodnoter anledning til undren. Ikke sjældent kunne en henvisning være indarbejdet i teksten, men hvad værre er, så gemmer der sig vigtige diskussioner i flere af disse fodnoter. Fx drøftes i note 16 (s. 24 f.) Hans Christianssons teori om den mellemskandinaviske vs. den sydskandinaviske stil inden for runestensornamentikken; en diskussion der er vigtig for runestenskronologien. En anden note (s. 30) omtaler Lillemor Santessons hypotese om, at vikingetidens yrrune skal udledes af den ældre runerækkes **d**-rune, **᚛**. Da Larsson mig bekendt er den første til at tage diskussionen op, er det unødigt beskedent at forvise guldkornene til en fodnote. Omvendt er der passager i afhandlingen, der med fordel kunne være henvist til en fodnote. Det gælder fx den lange drøftelse (s. 44 f.) af belægget **ualtar** på U 677, der har været tolket *Valdr*, men som Larsson foretrækker at tolke som *Valdarr*. Denne iagttagelse bidrager ikke meget til diskussionen om indskudsvokaler på dette sted i afhandlingen, ligesom de to tolkningsalternativer heller ikke har synderlig berøring med yrrunen i det hele taget.

På det overordnede plan er afhandlingen metodisk konsistent, og der argumenteres som regel grundigt for de trufne valg. Den annoncerede "induktive metode" er overbevisende gennem opstillingen af sikre belægsserier, fx i afsnit 4.1. En mulighed, som efter min mening kunne have



været drøftet, var at sortere belæggene ud fra morfologiske i stedet for fonotaktiske kriterier, se fx Lena Petersons diskussion af runesvenske pluralisformer på *-a(R)* og *-i(R)* (1996: 31 ff.). Måske kunne det have givet andre indfaldsvinkler for diskussionen af yrrunens brug.

Til det overordnede metodiske plan hører også afhandlingens rent runologiske afgrænsning — og deraf følgende brede definition — af vikingetiden. Det betyder, at indskrifter fra 700-tallet til langt ind i 1100-tallet behandles over en kam. Andre hensyn, så som monumenttype, indskrifttyper m.m., som især Rune Palm har påvist som en nyttig metode til at opdele indskriftmaterialet, er som nævnt bevidst negligeret, men med hvilken ret og på hvilket grundlag? Spørgsmålet er, om en sådan opdeling ikke ville have gjort arbejdet lettere sine steder.

Mange steder i afhandlingen — ofte i forbindelse med citater fra *Sveriges runinskrifter* — taler Larsson om, at runeristere er "pålitlige" eller at de omvendt har en "bristfällig ortografi". Eftersom afhandlingen er helt afhængig af at kunne analysere de enkelte runefølger som udtryk for konkrete, udtalemæssige realiteter, mener jeg man må efterlyse en teoretisk-metodisk diskussion af dette problem. Det ville også have været gavnligt med nogle ord om den terminologi, der må tages i brug, når risternes ortografi umuligt kan afspejle en konkret udtale.

Andre mulige forklaringer på brugen af yrrunen kunne i visse tilfælde tænkes ud over brugen for fonemet /r/, fx som pynt eller cicelering. Det bør i hvert fald overvejes i forbindelse med yrrunens brug for vokal, hvor man i østnordisk anvender yrrunen som alternativ til i-runen. Det antages almindeligvis, at runeristerne først ristede hovedstaven, som er identisk med i-runen, før eventuelle bistave. I så fald ville det være grafisk redundant at tilføje bistavene til en r-rune, som skulle anvendes for /i/ eller /e/. Larssons afvisning af dette (s. 138, note 4) er for mig at se forhastet. Vender man sig til middelalderindskrifterne, har man igennem hele perioden haft muligheden af at riste en stungen u-rune for /y/ i stedet for yrrunen, så også her foreligger en konkurrencesituation, som evt. kunne afspejle æstetiske frem for lydlig valg.

Larssons arbejdsstrategi har sigtet mod at tilvejebringe serier af "sikre" belæg på yrrunen brugt i forskellige lydlig omgivelser. Belæggene er sorteret alfabetisk efter den normaliserede tekstform, og de danner indledningen til afsnit, hvor usikkert tolkede belæg eller forskellige tolkningsalternativer gøres til genstand for en nærmere drøftelse. Det er mit indtryk, at disse sikre belæg langt fra altid er fremkommet gennem selvstændige undersøgelser af indskrifterne eller korpusudgaverne. En stikprøvekontrol af afsnit 4.2 (s. 113–118) "Nollbeteckning av äldre /r/"

viser i al fald, at arbejdsmetoden ikke er helt uproblematisk. Larsson opregner (s. 113 f.) 52 belæg på bortfald af -R fordelt på 20 leksemer, idet 60 belæg på bortfald af /R/ i ordet *æftir* holdes uden for diskussionen. En serie belæg på udeladt yrrune i indskrifter, der er ristet af Öpir, holdes ligeledes uden for de "sikre belæg", men det nævnes først definitivt side 116 (med note 110).

Pladsen tillader ikke en slavisk gennemgang af belægsrækken i afsnit 4.2, men i mange tilfælde vil man i indskrifterne finde andre udeladelser/forkortelser, der kunne forklare "bortfaldet" af /R/. Det gælder fx *Andvættar* (gen.) **antuita** U 1036 og *hennar* (gen.) **ena** U 112. I andre tilfælde har hele indskriften en særpræget ortografi, som evt. kunne "undskylde" fraværet af den ventede yrrune, fx ved *bæðir* **bepi** U 1161 og *Guðbiarnar* (gen.) **kupabiarnao** (!) U 579. Atter andre "säkra belägg" viser sig at være så fragmentariske eller sværtlæselige — hvis indskrifterne da overhovedet er bevaret til nutiden — at en "udeladelse" af yrrunen næppe kan tillægges særlig stor værdi. Det gælder fx *Sigværdar* (gen.) [**sikuarta**] U 568†, *synir* (plur.) [**sun**] U 498† og *Pörgærðar* (gen.) U 968. Endelig bør man tage hensyn til selve indskriftens forhold til ornamentikken. To af tre eksempler på ordet *möðir* ristet uden yrrunen, U 241 og U 343†, er ristet af risteren Åsmund Kåresson. I begge tilfælde kolliderer *möðir* som det sidste ord i sjælebønnen med ornamentikken. I ni signerede (U 301†, U 346†, U 356, U 956, U 998, U 1149, Gs 11, Gs 12, Gs 13, se Axelson 1993: 86 ff.) og syv attribuerede indskrifter (U 423, U 431, U 540, U 860, U 866, U 875, U 1145, se Axelson 1993: 92 ff.) med samme sjæleformel skriver Åsmund *möðir* med yrrunen (Thompson 1975: 89). Man må vel på den baggrund kunne slutte, at ornamentikken, snarere end udtalemæssige forhold ligger bag udeladelsen.

I et enkelt tilfælde er tolkningen af **kiftir mina** på U 359 som *giftir minnar* (sidstnævnte ord med yr-bortfald) så løst funderet, at det grænser til rent gætværk. Belægget burde ikke være medtaget blandt de sikre, heller ikke med (?) som Larsson har gjort det. Andre "sikre" tolkninger kunne også have fortjent en kommentar, fx de to danske akkusativformer *Åsgæir* **oski** DR 96 og *Æsgæir* **isgi** DR 135. Det har længe været kendt, at navnene på -*gæir* i sydskandinavisk/dansk udsættes for monoftongering med efterfølgende vokalforkortelse og lydlukning: /æi/ > /ē/ > /æ/ > /i/. Navneleddet -*gir* er herefter blevet opfattet som en *ia*-stamme med regelret akkusativ på -*i* (Brøndum-Nielsen 1950: 246 ff.).

Hovedparten af belæggene på manglende yrrune findes dog i pluralisformer af ordet "rune", såvel *rūnar* som den mälarsvenske specialitet *rūnir*, samt det ledsagende demonstrativpronomen *þessar*. Ved at læse

afsnittet grundigt erfarer man, at Larsson foruden belæg fra Öpirs produktion har ladet belæg fra risteren Visäte ude af betragtning. Medtaget i oversigten er imidlertid en hel del belæg, som må knyttes til et lille antal runeristere; fx for *rūnir*-formernes vedkommende til risteren Livsten. Det er et åbent spørgsmål om disse yr-løse former overhovedet skal ses som bortfald af /r/.

Afhandlingen konkluderer (s. 118) "det vikingatida runinskriftsmaterialet uppvisar endast få belägg på bortfall av äldre /r/", hvilket det ikke er svært at bifalde. Et nøjere studium af de "sikre belæg", særligt når der som her er tale om sjældne foreteelser, ville have givet Larsson endnu sikrere grund for sine konklusioner. Selv ville jeg efter min kontrol hævde, at manglende betegnelse af /r/ er uhyre sjældent forekommende bortset fra enkelte runeristere, hvor man almindeligvis ikke skal regne med, at der ligger lydige forhold bag udeladelsen af yrrunen. Det skal dog indrømmes, at der er enkelte "sikre" eksempler på "umotiveret" udeladelse af /r/, fx *Pōrir þuri* U 275, som da også diskuteres indgående i afhandlingen (s. 117).

En anden indvending mod Larssons arbejdsstrategi må bero på en smagssag og en rimelighedsafvejning. I afhandlingen udelades generelt de utolkede belæg, også selvom disse ofte optræder som "ord" i ellers forståelige indskrifter med sikre belæg på yrrunen. Til gengæld fylder diskussionen af usikkert tolkede belæg godt op i afhandlingen, skønmæssigt et sted mellem 10 og 20%. Selvom disse miniartikler om enkeltproblemer demonstrerer forfatterens håndlag som filolog og runeforsker, kan man ikke se sig fri for en fornemmelse af, at de mange belægsdrøftelser sine steder hæmmer den overordnede diskussion.

En tredje og mere tungtvejende indvending mod arbejdsmetoden er Larssons beslutning om at udelade vikingetidige indskrifter på løsgenstande, fordi "det bland lösföremålsinskrifterna finns en oproportionerligt stor andel problematiska belägg" (s. 19). Argumentet er uhyre tyndt, for det første fordi Larsson faktisk inddrager løsgenstande flere steder, fx et spydblade fra Gotland, G 225 (s. 46), samt hjerneskal-amuletten fra Ribe (Syddanmark), for det andet fordi han ved at se bort fra utolkede belæg kunne have valgt de bedste ting på hylderne, fx Dublinindskriften *hurn:hiartar:la:aysar*, *horn hiartar la:aysar* (sidste to ord er ikke sikkert tolkede), IR<sub>12</sub> samt Elisenhof-kammen (Holsten) *kobr kambR* fra slutningen af 800-tallet (Moltke 1985: 370 f.) med tidlig overgang /r/ > /r/ som følge af (tvivlsom?) norsk indflydelse. Elisenhof ville have været interessant at diskutere i forbindelse med Karleviindskriften ÖI 1, hvis "norskheder" Larsson (s. 119) godtager uden videre

diskussion, på trods af at indskriftens runeformer og sprogformer i øvrigt peger mod østnodisk. Blandt de længere, sprogligt meningsgivende indskrifter på løsgenstande kan også nævnes den meget vigtige Schleswig-runekægle med såvel øst- som vestnordiske træk samt yrrune-ordene **runar**, **mogr**, **asir**, etc. (Moltke 1985: 484 ff., Schleswig 3). Man kan have en lumsk mistanke om, at en af grundene til Larssons udeladelse af indskrifterne på løsgenstande fra vikingetiden er, at der har været et vist efterslæb med hensyn til at få indskrifterne på løsgenstande fra bl.a. Uppland med i runedatabasen. Det ændrer imidlertid ikke ved, at disse indskrifter kan rumme interessante belæg på yrrunen!

Den fjerde indvending mod afhandlingen kunne være dens ikke helt afklarede forhold til den samnordiske runetekstdatabase, som har dannet grundlag for afhandlingen. Der burde nok have været nogle overvejelser omkring databasens tilblivelseshistorie og indhold. Oprindeligt omfattede databasen kun vikingetidige svenske runeindskrifter på sten (med undtagelse af Forsa-ringen). Ved udvidelsen af databasen gik man over til at operere med tre tidsperioder: urnordisk, vikingetid og middelalder, og man lod lidt i mangel af bedre vikingetiden begynde med Rök-indskriften, Ög 136. Afgrænsningen mellem vikingetid og middelalder er meget vanskelig, og den er i praksis dikteret af den runeortografiske sondring mellem et (ensidigt) **a**-grafem og et (dobbelsidigt, gennemstreget) **æ**-grafem samt lignende middelalderlige særtræk.

Databasen tager derved ikke hensyn til de tidsmæssige forskelle, der måtte være mellem forskellige egne af Norden, men baseres udelukkende på den futharkrække, der er benyttet til indskriften. Da Patrik Larssons afhandling har en stærk sproghistorisk forankring, bliver mangelen på overensstemmelse i tid (eller indskrifttypologi) et problem, som burde være diskuteret mere indgående. Efter min opfattelse må man ikke slå sig til tåls med runedatabasens meget grove periodiseringer, som egentlig kun er skabt for at angive, at fx "**g**" i en urnordisk indskrift er en selvstændig rune, **χ**, mens "**g**" i vikingetiden afspejler en stungen **k**-rune, **ʀ**. Der er talrige lignende sdringer, som nødvendiggør en grov periodeinddeling, for at translitterationerne skal give mening. En mere forfinet periodeinddeling i afhandlingen kunne i hvert fald have været formålstjenlig i forbindelse med omtalen af bevaret /r/ efter dental (s. 109 f.), hvor DR 291 og Sö 131 diskuteres i samme åndedrag som fx DR 211 og Ög 136, selvom der er stor aldersforskel mellem indskrifterne. Det gælder også i det tidligere omtalte afsnit om indskudsvokaler, hvor Larson bevæger sig fra Ribe-kraniets **ulfur** **ulfr**(?) (arkæologisk dateret til 720'erne) til senvikingetidige indskrifter fra 1100-tallet.

Et andet sted, hvor runedatabasens system viser sig uhensigtsmæssigt er i afhandlingens opstilling af belæggene, der i overensstemmelse med databasen følger rækkefølgen af bindene i *Sveriges runinskrifter*, der langt fra er geografisk logisk. For Danmarks (inkl. Skåne, Halland og Blekinges) vedkommende er det karakteristisk, at de bornholmske indskrifter "ødelægger" det billede, det sydkandinaviske materiale ellers tegner (s. 168). Når det nu er alment kendt, at det bornholmske materiale udgør en runetraditionsmæssigt og kronologisk helt selvstændig gruppe i forhold til det (sydøst)skånske i øvrigt — på lignende vis, som eksempelvis det ölandske materiale er ret forskelligt fra det smålandske —, burde afhandlingen have taget konsekvensen og udskilt dette materiale i en selvstændig gruppe. Runedatabasen er kun en afspejling af korpusværkerne på dette punkt, og man bør ikke slavisk følge deres opdeling af materialet, hvor det ikke er hensigtsmæssigt.

## 5. Sammenfatning og afslutning

Der er for mig at se ingen tvivl om, at Patrik Larsson med denne disputats har leveret en værdifuld, solid og gennearbejdet præstation. Der fremsættes ikke revolutionerende nye hypoteser om yrrunens brug i vikingetiden, men på den anden side formår han for det første at samle og præsentere den omfattende litteratur og relevante forskning om emnet, såvel fra runologisk som sproghistorisk og fonologisk hold. For det andet testes de hidtil fremsatte hypoteser om sammenfaldet af *r*-lyde samt teorierne om tidspunktet for dette sammenfald her for første gang på det totale materiale. Derved kan afhandlingen skære igennem disussionen på en lang række punkter og levere et solidt fundament for den fremtidige forskning.

I tilgift kommer afhandlingens gennemgang af en meget stort antal belæg på yrrunens brug. Især for det svenske materiales vedkommende diskuteres de mere tvivlsomme belæg, både med hensyn til indskrifternes ortografi, attribueringen til kendte ristere, den hidtidige forsknings synspunkter med mere. Også på dette punkt vil afhandlingen givetvis få stor og blivende værdi som opslagsværk. Sammen med de to tidligere omtalte runologiske disputatser om beslægtede emner fra dette universitet: Henrik Willams disputats om åsrunen og Svante Lagmans disputats om de stungne runer, peger de frem imod den grundige kortlægning af runesvensk ortografi, som er en nødvendig forudsætning for at kunne udarbejde en tidssvarende runesvensk grammatik. Et arbejde, som jeg

gerne så udvidet til at blive et fællesnordisk eller i al fald østnordisk projekt.

Patrik Larssons afhandling skriver sig ind i en grundig og solid filologisk tradition, som vi må glædes over, at man endnu formår at holde i hævd ved Uppsala universitet.

## Litteraturliste og forkortelser

- Axelson, Jan, 1993: Mellansvenska runristare. Förteckning över signerade och attribuerade inskrifter. *Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet* 5. Uppsala.
- Brøndum-Nielsen, Johs., 1950: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling. 1 Indledning, Tekstkildernes Lydbetegnelse, Vokalisme. 2. ændrede Udgave. København.
- Bæksted, Anders, 1939: Vore yngste runeindskrifter. I: *Danske Studier* 1939. 111–138.
- DR (+ indskriftnummer) = Lis Jacobsen & Erik Moltke: Danmarks Runindskrifter. 1–2. 1941–42. København.
- Elmevik Lennart & Peterson, Lena, 1989: Projektet de vikingatida runinskrifternas kronologi. I: *Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet* 1. 7–12. Uppsala.
- Elmevik Lennart & Peterson, Lena, 1993: Samnordisk runtextdatabas. I: *Nytt om runer. Meldingsblad om runeforskning*. 8. Oslo.
- Elmevik Lennart & Peterson, Lena, 1998: Samnordisk runtextdatabas. I: *Nytt om runer. Meldingsblad om runeforskning*. 12. 1997 (publ. 1998). Oslo.
- G + nummer = Gotlands runinskrifter granskade och tolkade av Sven B. F. Jansson, Elias Wessén och Elisabeth Svärdström. 1–2. 1962–78. Sveriges runinskrifter 11–12. Stockholm.
- Gs + nummer = Gästriklands runinskrifter granskade och tolkade av Sven B. F. Jansson. 1981. Sveriges runinskrifter 15:1. Stockholm.
- v. Friesen, Otto, 1933: Runorna. Nordisk kultur 6. Stockholm–Oslo–København.
- IR + indskriftnummer = Michael P. Barnes, Jan Ragnar Hagland & R. I. Page: The Runic Inscriptions of Viking Age Dublin. *Medieval Dublin Excavations* 1962–81. Ser. B, vol. 5. 1997. Dublin.
- Lagman, Svante, 1989: Till försvar för runristarnas ortografi. I: *Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet* 1. 27–37. Uppsala.
- Lagman, Svante, 1990: De stungna runorna. Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter. Deutsche zusammenfassung: Die punktierten Runen. Gebrauch und Lautwerte in runenschwedischen Steininschriften. *Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet* 4. Uppsala.

- Larsson, Patrik, 2002: Yrrunan. Användning och ljudvärde i nordiska runinskrifter. With a summary in English: The *yr*-rune. Use and phonetic value in Scandinavian runic inscriptions. *Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet* 17. Uppsala 2002.
- Moltke, Erik, 1985: Runes and Their Origin. Denmark and Elsewhere. Copenhagen.
- Palm, Rune, 1992: Runor och regionalitet. Studier av variation i de nordiska minnesinskrifterna. With a summary in English. Runes and regionality. Studies in the Scandinavian commemorative inscriptions. *Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet* 7. Uppsala.
- Peterson, Lena, 1983: Om s.k. palatalt r i fornsvenskan. I: *Arkiv för nordisk filologi* 98. 202–220.
- Peterson, Lena, 1989 & 1994: Svenskt runordsregister. *Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet* 2. Uppsala. (Andra reviderade upplagan. 1994).
- Peterson, Lena, 1996: På vägen mot en runsvensk grammatik. I: *Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok* 1996. Annales Societatis Litterarum Humaniorum Regiae Upsaliensis. 23–38. Uppsala.
- Schleswig + indskriftnummer = Marie Stoklund & Klaus Düwel: Die Runenfunde aus Schleswiger Grabungen. In Volker Vogel (Hrsg.): *Ausgrabungen in Schleswig. Berichte und Studien* 15. Das archäologische Fundmaterial 2. 2001. Neumünster.
- Sö + nummer = Södermanlands runinskrifter granskade och tolkade av Erik Brate och Elias Wessén. 1924–36. Sveriges runinskrifter 3. Stockholm.
- Thompson, Claiborne W., 1975: *Studies in Upplandic Runography*. Austin–London.
- U + indskriftnummer = Upplands runinskrifter granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson. 1–4. 1940–58. Sveriges runinskrifter 6–9. Stockholm.
- Williams, Henrik, 1990: Åsrunan. Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter. With a summary: The *os*-rune. Use and phonetic value in Rune-Swedish inscriptions on stone. *Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet* 3. Uppsala.
- Wimmer, Ludv. F. A., 1867: De ældste nordiske runeindskrifter. I: *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*. 1–64.
- Ög + indskriftnummer: Östergötlands runinskrifter granskade och tolkade av Erik Brate. 1911–18. Sveriges runinskrifter 2. Stockholm.
- Öl + indskriftnummer: Ölands runinskrifter granskade och tolkade av Sven Söderberg & Erik Brate. 1900–06. Sveriges runinskrifter 1. Stockholm.

# Litteraturkrönika 2002

Av L.-E. Edlund, G. Hallberg och C. Platzack

Krönikans avdelningar åtskiljs av asterisk. De är ämnesvis ordnade från allmänt till specifikt: allmänspråkligt (indoeuropeiska, (ur)germanska) \* skandinaviskt (ur-, fornnordiska) \* särspråkligt: fornvästnordiska, isländska, färöiska \* norska \* danska \* svenska \* egennamn: ortnamn, personnamn, övriga namn. Inom avdelningarna redovisas arbetena i alfabetisk följd. Artiklarna signeras L.-E.E., G.H. eller C.P.

*Elmer H. Antonsen, Runes and Germanic Linguistics. 380 s., Berlin & New York 2002 (Mouton de Gruyter). (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 140.) ISSN 99-0115958-X. ISBN 3-11-017462-6.* Elmer H. Antonsen, lingvist och germanist vid University of Illinois, har genom åren framlagt åtskilliga arbeten rörande runor och de germanska språkens äldre historia. I denna volym, som består av förord och sexton kapitel, har författaren samlat olika studier av vilka alla utom en, nämligen den som publiceras som kapitel 12 ("Some controversial grammatical forms"), redan föreligger publicerade i "earlier versions". Ibland har material från flera tidigare publicerade arbeten fogats samman till en ny artikel. Uppdateringar har företagits av författaren, så att senare litteratur beaktats, men trots detta är den vetenskapliga diskussionen inte på alla punkter ajourförd. Som det nu är återspeglas t.ex. den stundom mycket engagerade diskussionen om runskriftens uppkomst och dess relation till andra skriftsystem, vilken förts under de senaste åren, knappast alls i boken, och en del viktiga inlägg nämns överhuvudtaget inte. Detta gör att Antonsens framställning i vissa avseenden kan kännas lite överspelad. Efter ett inledande kapitel med rubriken "What is runology?", följer ett viktigt kapitel om den äldsta betygade germanskan. Antonsens syn på förändringarna i den äldre germanskan, bl.a med en diskussion om nordvästgermanskan, speglas i en klaggörande uppställning. I därpå följande kapitel behandlas de äldre runorna ur grafemiskt perspektiv, vidare ljudvärdet hos den femtonde runan. Kapitlet om



fuþarkens ålder och ursprung känns lite inaktuellt, eftersom en del av de senare årens inlägg, som redan framhållits, förbigåtts. Efter några kapitel som belyser frågor om läsriktning och datering av runinskrifterna, ställs i en kapitelrubrik frågan "Sacral or secular?"; av Antonsens framställning förstår man att det sakrala inslaget i ristningarna ofta tenderat att överbetonas av vissa forskare. Typologiska aspekter belyses i följande kapitel, liksom en del fonologiska och syntaktiska problem. De avslutande kapitlen ägnas bl.a. inskrifterna i Björketorp och Stentofte, liksom de tidiga ristningarna på ben från Weser. *Runes and Germanic linguistics* är en innehållsrik bok, som belyser de äldsta runinskrifterna ur skilda perspektiv och som framdeles blir ett nyttigt referensverk — inte minst den utförliga litteraturförteckningen och bokens index bidrar till detta. Boken är dock, med den bakgrund den har, inte fullt så sammanhållen som titeln kan ge sken av. En *syntetiserande* framställning rörande det viktiga ämnet "Runes and Germanic languages" saknas i väsentliga avseenden fortfarande. L.-E.E.

*The Baltic Sea Region. Cultures, Politics, Societies, editor Withold Maciejewski. VIII + 678 s., Uppsala 2002 (The Baltic University Press). ISBN 91-973579-8-7.* Enligt redaktörens förord är detta den första läroboken som behandlar en europeisk makroregion sedd ur ett humanistiskt perspektiv. Boken, som är rikt illustrerad med fotografier och teckningar och avslutas med en kartdel, innehåller runt 60 artiklar av 55 olika författare från olika akademiska institutioner runtom Östersjön. Den är indelad i tre större avsnitt. Det första har titeln Det kulturella landskapet och ger översikter över regionens historia, kultur och språk, den andra, Det politiska landskapet, innehåller avdelningar om demokrati, majoritets- och minoritetskulturer och frågor rörande internationella relationer. Tredje delen, Det sociala landskapet, beskriver de sociala villkoren och den ekonomiska utvecklingen i regionen. Av störst intresse för ANFs läsare är möjligen de drygt 50 sidorna som behandlar språk och flerspråkiga samhällen. Efter en inledande översikt finner vi här separata delar om de nordiska och finno-ugriska språken, de baltiska och östslaviska språken (med ett parti om jiddish), samt en del om polska, kashubiska och sorbiska. Avsnittet avslutas med en fallstudie av den karaimska minoriteten i Litauen. Från rent nordiskt perspektiv kan man möjligen beklaga de nordiska språkens styvmoderliga behandling: förutom vissa tabellariska uppgifter om var de talas, hur många som talar dem och hur gamla de äldsta skriftliga källorna är ryms avsnittet på en sida, som dessutom

huvudsakligen handlar om norskans bokmål och nynorsk. Sett ur ett större perspektiv är dock denna bok av betydande intresse, och man kan hoppas att den får stor spridning långt utanför den universitetskurs vid Uppsala universitet som ursprungligen motiverade dess tillkomst. Trots omfånget har det hela blivit en mycket tilltalande produkt, till vilken man måste gratulera redaktören och hans medarbetare. C.P.

Siv Björklund, Merja Koskela & Marianne Nordman (red.), *Språk som formar vår(l)den. Festskrift till Christer Laurén på 60-årsdagen*. 300 s., Vasa 2002. (Vaasan yliopiston julkaisuja. Proceedings of the University of Vaasa. Research papers. Tutkimuksia 241. Språkvetenskap 40.) ISSN 0788-6667. ISSN 0788-6691. ISSN 951-683-975-4; *Språket, människans dotter. Människan, språkets dotter. Lingua, filia hominis. Homo, filius linguae. Essäer på olika språk om språk och kultur*. Edidit Christer Laurén. *Picturas addidit Boris Borotinskij*. 72 s., Vasa 2002. (Skrifter utgivna av Svensk-Österbottniska Samsfundet nr 66.) ISSN 0473-8063. ISBN 951-98972-0-8. I samband med att professorn i svenska språket vid Vasa universitet, Christer Laurén, i juli 2002 fyllde 60 år, utkom två festskrifter. Den ena, *Språk som formar vår(l)den*, är en mer traditionell festskrift — dock utan Tabula gratulatoria — med ett antal vetenskapliga bidrag som speglar festföremålets mångsidiga forskningsintressen. Sålunda finns här bidrag rörande filologi, översättning, fackspråk och terminologi, språkundervisning, flerspråkighet och retorik. Här skriver, för att nu bara redovisa några av de 22 artiklarna, Birger Liljestrand om den långa meningens teknik, bl.a. hos en del språkmedvetna författare, Lars-Erik Edlund om ordet *læggi* i Eddadikten Alvissmål, vilket sätts in i ett tabueringssammanhang, medan Lennart Hellspong ställer frågan "Hur universell är retoriken?" och Kjell Herberts utifrån en intervjuundersökning belyser begreppet livsstil, varvid bl.a. identitetsproblem diskuteras. Rune Ingo behandlar i sitt bidrag översättningsfrågor, i en gemensam artikel skriver Merja Koskela och Nina Pilke om den vetenskapliga inledningen ur ett etosskapande perspektiv (där materialet f.ö. utgörs av vetenskapliga artiklar som Laurén skrivit), under det att kollegan Marianne Nordman tar sig an retoriska grepp i vetenskapliga avslutningar. I den andra "festskriften", *Språket, människans dotter. Människan, språkets dotter*, har, originellt nog, festföremålet själv samlat ett antal bidrag av forskare från olika vetenskapliga miljöer, vilka i essäns form tar upp var sitt tema. Bokens uppsatser samlas sedan under rubrikerna Språk och barn, Språk och tid, Språk och rum samt Språk och tanke. Innehållet kan exemp-

lifieras med Britta Olrik Frederiksens essä, i vilken hon försöker sig på en identifiering av biskop Albert i Jöns Buddes *Aff Sancto alberto biscope*, Rudolf Simeks bidrag om vikingar i Spanien och Geirr Wiggens artikel om Theo Vennemanns spännande — men med skäl också ifrågasatta — teorier om för- och tidighistorisk språkutveckling i nordvästra Europa. Vissa bidragsgivare från *Språk som formar vär(D)den* återkommer också i denna andra festskrift. Boken illustreras av Boris Borotinskij. Festskriften blir därigenom samtidigt en konstbok. För, som det heter på bokens baksida: "Gränsen mellan konst och vetenskap har aldrig varit entydig. Konst, artes, har använts som benämning på vetenskap; för båda behöver vi alla våra sinnen".

L.-E.E.

*The Diversity of Languages and Language Learning. Lund Lectures in Languages and Literature 21–22 February 2001, editor Sven Strömqvist. 123 s., Lund 2002 (Lund University, Centre for Languages and Literature). ISBN 91-631-2286-3. År 2001 utsågs av EU till The European Year of Languages, och öppnades officiellt i Lund i februari 2001. I samband med öppnandet organiserades det första mötet i en föreläsningsserie som är tänkt att återkomma årligen, "Lund Lectures in Languages and Literature". Den här anmälda volymen innehåller ett urval av föredragen vid detta första möte, totalt åtta bidrag av bl.a Ruth A. Berman, Dan I. Slobin, Marianne Gullberg, Bengt Sigurd, Sven Strömqvist och Finn Egil Tønnesen. Volymen inleds med ett kort förord av utgivaren.*

C.P.

*Wolfram Euler, Die Herausbildung von Übergangsdialekten und Sprachgrenzen. Überlegungen am Beispiel des Westgermanischen und Nordischen. 57 s., Innsbruck 2002 (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft). (Vorträge und Kleinere Schriften 73.) ISBN 3-85124-687-X. Detta lilla häfte är snarast att beskriva som ett behändigt, övergripande och introducerande kompendium över uppkomsten av Europas språk- och dialektgränser, inklusive övergångsdialekter, med exempel huvudsakligen hämtade från västgermanska och nordiska språk. Det avslutas med en kort bibliografi i ämnet. Av aktuellt intresse för nordistiken, inte minst dialektologin, liksom för pågående internordiska forskningsprojekt i historia, är de korta jämförande notiserna om språkgränserna mellan t.ex. danskt och tyskt, danskt, skånskt och svenskt och, mera i förbigående, norskt och svenskt.*

G.H.

*Pernille Hermann, Skrift og historie hos Orderik Vitalis. Historiografi som udtryk for 1100-tallets renæssance i normannisk og nordisk skriftkultur.* 119 s., København 2002 (Museum Tusulanums forlag). ISBN 87-7289-780-5. Denna lätt reviderade utgåva av författarens hovedfagsspeciale från 1997 vid Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, Aarhus Universitet, innehåller ett mycket intressant bidrag till diskussionen om hur övergången från ett muntligt till ett skriftligt samhälle äger rum. I centrum för analysen står den engelske munken Orderik Vitalis, vars historiska berättelser om normanner och angelsaxare skrevs 1123–41 under Orderiks tid som bibliotekarie vid klostret i St. Evroul i Normandie. Efter att i del 1 ha presenterat Orderik och hans verk övergår förf. i del 2 till att ge en översikt över synen på forntiden. Del 3 behandlar skriftens roll inom och utom klostret, och del 4 tar upp skriftspråkets viktiga roll för historieuppfattningen. Boken avslutas med ett kort avsnitt där förf. drar samman de olika aspekterna till en helhetssyn. C.P.

*Patrik Larsson, Yrrunan. Användning och ljudvärde i nordiska runinskrifter.* 245 s., Uppsala 2002 (Uppsala universitet). (Runrön 17.) ISSN 1100-1690, ISBN 91-506-1550-5. Denna uppsalaavhandling recenserar utförligt på annan plats i denna årgång av Arkiv. L.-E.E.

*Mindy MacLeod, Bind-runes. An Investigation of Ligatures in Runic Epigraphy.* 348 s., Uppsala 2002 (Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet). (Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 15.) ISBN 91-506-1534-3. ISSN 1100-1690. I denna bearbetade version av sin doktorsavhandling, framlagd 1998 vid University of Melbourne, gör förf. en grundlig undersökning av bindrunor, runor där bistavar från olika runor bundits till samma huvudstav. Bindrunor förekommer under hela den period förf. undersökt, från de tidigaste runinskrifterna till reformationen, de förekommer inom olika områden (Skandinavien, de brittiska öarna, övriga Europa), och de förekommer i texter av olika typer, från monument till grafitti. Huvudsyftet med undersökningen är att skilja de tecken som fungerar som bindrunor från andra liknande tecken med en mer dekorativ karaktär; ett sekundärt syfte är att undersöka bruket och frekvensen av bindrunor under olika tidsperioder och analysera de faktorer som kan spela en roll för deras användning. Genomgången ger inget stöd åt äldre föreställningar om att bindrunorna hade magisk innebörd. Huvuddelen av bind-

runorna i de äldsta inskrifterna uppträder som sporadiska ortografiska drag i prosaisk text, medan bindrunorna i de vikingatida inskrifterna vanligen används för att rätta till felristningar. Vad gäller bindrunorna i de medeltida inskrifterna finns inget klart användningsmönster. Det är en tilltalande nykter ton i denna vederhäftiga och detaljerade studie av bindrunor. Förf. ser bindrunorna som allografer av enkla runor, och ingen särskild betydelse kan spåras bakom deras användning, varken fonologisk eller ideografisk. Sammanskrivning av tecken förekommer i de flesta alfabeten. Boken, som illustreras med nio figurer, avslutas med en förteckning över använda förkortningar, en litteraturlista och ett index över runinskrifter. C.P.

*Jan Owe, Runfynden vid Köpings kyrka. 154 s., Visby 2002 (www.books-on-demand.com, Visby). ISBN 91-631-2390-8.* Boken presenterar för första gången samlat och lättillgängligt de hittills 74 olika runstensfragment från 1000-talets slut som påträffats vid Köpings kyrka, med anknytning till den under vikingatid och tidig medeltid viktiga handelsplatsen Köpingsvik på Öland. Inledningsvis skildras fyndhistorik, tidigare presentationer av de enskilda ristningarna, stenarnas nuvarande placering, det vikingatida Köpingsvik och den äldsta stenkyrkans historia, stenarnas bevarade ursprungsmålning, ristningsteknik, tillkomsttid och förmodade funktioner, innan de slogs sönder och murades in i den mäktiga 1100-talskyrkan, givetvis också runtyper, skiljetecken och det samlade textinnehållet (783 runor, 144 ord och 38 personnamn). Så följer en med foton illustrerad katalog över samtliga fynd, uppställd efter stenarnas förvaringsplatser, så t.ex. huvuddelen i den nuvarande kyrkans torn, andra i Statens historiska museum. Redovisningen, som inkluderar rapporterade, men sedermera försvunna ristningar, upptar litteraturkällor, inventarienummer, måttuppgifter, kommentarer om stenart, fyndplats m.m., samt själva inskriftens translitterering och tolkning till normaliserad runsvenska respektive nusvenska. Boken avslutas med en förteckning över källor, litteratur och förkortningar samt en planschbilaga om 25 färgfoton av valda stenar. G.H.

*Thorgunn Snædal, Medan världen vakar. Studier i de gotländska runinskrifternas språk och kronologi. 279 s., Uppsala 2002 (Uppsala universitet). (Runrön 16.) ISSN 1100-1690. ISBN 91-506-1549-1.* Thorgunn Snædal studerar i sin doktorsavhandling sammanlagt 250 av Gotlands cirka 400

kända runinskrifter. De äldsta runinskrifterna, från 200-talet e.Kr. (eller möjligen 300-talet), är, inte oväntat, mycket svårtydda, men de ristningar som härrör från vikingatid och framåt — de yngsta säkert daterade inskrifterna på Gotland härrör från början av 1600-talet — blir allt lättare att tolka, och man kan genom att studera dem på ett intressant sätt följa det forna gotländska språket och dess förändringar. Undersökningen visar att det gotländska språket, både på ljudlärans område och då det gäller morfologin, förändras ytterst långsamt från vikingatid framöver århundradena till 1600-talet. Gotländskan har dock enligt Snædals mening tidigt också påverkats utifrån, något som även diskuteras en smula. Men avhandlingen behandlar inte bara språket, indirekt får vi också många intressanta inblickar i människors liv och vardag. Avhandlingens huvudtitel, *Medan världen vakar* (d.v.s. består), bygger på ett citat från en gravhäll i Sankt Hans kyrkoruin i Visby från slutet av 1000-talet (G 343).

L.-E.E.

\*

*Armann Jakobsson, Stædur í nýjum heimi. Konungasagan Morkinskinna. 352 s., Reykjavík (Háskólaútgáfan 2002). ISBN 9979-54-522-4.* Morkinskinna är namnet på en handskrift från början av 1200-talet som numera förvaras i Kungliga biblioteket i Köpenhamn. Den innehåller sagor om olika norska konungar, med insprängda längre berättelser om olika islänningar. Tidigare forskning har menat att den bevarade texten är ett kompilat där basen, "den äldre Morkinskinna" utgjordes av en historisk text om norska konungar; senare har de olika berättelserna om islänningar flikats in. Mot detta synsätt opponerar sig förf. av den här anmälda avhandlingen: enligt honom är argumenten för förekomsten av en äldre Morkinskinna mycket svaga. Han vill i stället se den bevarade texten som en medveten komposition, ett drama som utspelar sig vid det norska hovet. Ett viktigt huvudspår i kompositionen är relationerna mellan de norska konungarna och de islänningar som tjänstgör vid hovet — huvuddelen av berättelserna om islänningar belyser sådana relationer. Enligt förf. är Morkinskinna ett konstverk tillkommet under de första åren av Hákon Hákonarsons regim (1217–63), den kung som introducerade den franska riddarromanen i Norge. Morkinskinna är enligt förf. en romantisk kungasaga, en ny slags kungahistoria där större intresse än tidigare ägnas åt den sociala kontexten, relationerna mellan kungen och

hans underlydande. Boken avslutas med en förteckning över de norska konungar som det berättas om i Morkinskinna, en förteckning över texter och annan använd litteratur, en fyllig sammanfattning på engelska, samt ett utförligt namnregister. C.P.

*Björns Saga. Helten fra Hiterdal. Udgivet af Aldis Sigurðardóttir m.fl. 90 s., Odense 2002 (Syddansk Universitetsforlag). ISBN 87-7838-709-4.* Denna översättning till danska av den isländska sagan *Bjarnar saga Hítédæla-kappa* har tillkommit som ett led i ett studiegruppsprojekt; översättarkollektivet består av 14 personer. Översättningen är gjord från utgåvan i Íslenzk Fornrit (band 3), som bygger på en pappershandskrift från 1600-talet. Den närmast föregående översättningen av sagan till danska är från 1874. Förutom själva översättningen av denna skaldesaga, vars innehåll bl.a. utgörs av ett spännande och tragiskt triangeldrama, innehåller volymen ett förord där förutsättningarna för tillkomsten av översättningen presenteras, ett namnregister och två kartor. Till detta kommer en inledning som placerar in sagan i ett genremässigt sammanhang, ger en översikt över handskriftsläget och tidigare översättningar till danska, samt en kortare deklaration av hur översättargruppen handskas med sagans dikter. C.P.

*Eivindarmál. Heiðursrit til Eivind Weyhe á seksti ára degi hansara 25. apríl 2002. Red. Annfinnur Johansen. 386 s., Tórshavn 2002 (Føroya Fróðskaparfelag). (Annales Societatis Scientiarum Færoensis Supplementum 32.) ISBN 99918-41-32-6. ISSN 0365-6772.* Förutom tabula innehåller den mångsidiga festskriften trettionio varierande bidrag som ger en stimulerande bild av språkforskningen och verksamheten kring Føroya Fróðskaparsetur. Femton bidrag är skrivna på färöiska, åtta norska, sex danska, fem svenska, tre isländska och två engelska. Tretton behandlar ortnamn: Hanna Absalonsen diskuterar bygdenamnen *Øravík* (Ørdeuig 1584) och *á Økrum* på Suðuroy, Peder Gammeltoft färöiska namn på *-toft*, Jógvan í Lon Jacobsen ägonamnet *Kálvhella* i Haldórsvík, Jóhan Hendrik W. Poulsen överförda bebyggelsenamn som *Norduri á Bø* i Skopun, Tom Schmidt framväxten av officiella färöiska ortnamnsformer vid sidan av de danska, Povl Skårup namnet *Velbastaður* (med förslaget *\*Valbjarnarbólstaðr*), Gunnstein Akselberg det norska, muntligt trade-rade fjällterrängnamnet *Abenkrå*, Thorsten Andersson de förgermanska ortnamnen i Norden, Eli Johanne Ellingsve bäcknamnet *Vullen* i Sør-

Trøndelag fylke, Staffan Nyström namnen på orter 'gruvgångar' och schakt i den svenska Bergslagen, Svavar Sigmundsson sjöfarares namngivning längs Islands kuster, Svante Strandberg det svenska säterinamnet *Fjällskäfte* (in fiælaskepte 1347) och Inge Særheim nordiska namn som innehåller fvn. *hjálmr*, nyno. *hjelm*, sv. *hjälm* etc. 'hö- eller sädesstack med skyddstak'.

Åtta bidrag rör personnamn: Gulbrand Alhaug skildrar dopnamn som *Atlanta* och *Nordstjerna*, *Havborni* och *Sjöføddi*, på barn födda till havs, Bente Holmberg 1800-talets färöiska personnamnsskick i relation till motsvarande danska, Erling Isholm personnamnsskicket i jordeboken 1584 med geografisk spridning på Färöarnas sýslur, Hans Joensen 1800-talets dopnamnsskick på Suðuroy, Anfinnur Johansen medeltida färöiska personnamn, Guðrún Kvaran djurbeteckningar som personnamns-element, Guðlaug Nedrelið kvinnotillnamnen i Heimskringla som samhällshistorisk tidsspegel, och Michael Lerche Nielsen namnmoden och kulturimperialism i brytpunkten danskt – färöiskt.

Sju bidrag redovisar lexikala aspekter: Gunilla Byrman analyserar betydelser och konstruktionstyper kring adj. *duktig*, i skånska med utdöende innebörd 'frisk, kry', Lennart Elmevik härledningen av interjektionen sv. och da. *jo*, med motsvarande varianter i norska och svenska dialekter, Gillian Fellows-Jensen den vetenskapliga diskussionen kring de etymologiskt dunkla gäliska namnelementen *áirge*, fornfäröiska *ærgi*, keltiska *ergh* (*argh*), Britta Olrik Frederiksen Skånelagens hapax-begrepp *æplisbørn*, vägt mot folkvisebelägg *Æblesbarn*, *eble-barn* och fvn. *ó-úmagi*, fsv. *o-*, *ovormaghi* som lagtermer för 'omyndig person', Zakaris Svabo Hansen påfallande särdrag i Färöisk ordbok, Jóan Pauli Joensen ett unikt färöiskt exempel på sädtorkning på *hjali* (sv. *hjälle*), en enklare anordning än det särskilt inrättade *sornhúsið*, och Bent Jørgensen väderstrecksbeteckningarna fisl. *landnorðr* 'nordost', *landsuðr* 'sydost', *útsuðr* 'sydväst' och *útnorðr* 'nordväst', med motsvarigheter i såväl färöiska, isländska och nynorska som i äldre danska och svenska.

Sju bidrag har litterära motiv: Jeffrei Henriksen skriver om Jógvan í Glasstovu (Joen Andreasen 1717–92), upphovsmannen till *Bukkutáttur*, Jógvan Isaksen om färöiska studenters fynd i Köpenhamns antikvariat (bl.a. festföremålet som omslagsbild på en tysk detektivroman), Stefán Karlsson om *Lundarbókin* i Lunds universitetsbibliotek, Malan Marnersdóttir om Sjóvarbondans (Jens Chr. Djurhuus 1773–1853) kväde *Ólavur Trygvason* och Heimskringlas *Søgu Ólav Trygvasonar*, Martin Næs om brevväxlingen mellan två färöiska förgrundsgestalter, Christian Matras och Heðin Brú, Jørgen Rischel om det färöiska kvädet *Trøllini í Horna-*



*lundum*, sägnerna kring berget *Hornelen* i Norge och det danska kvädet om *Kung Olav den Hellige* ("i Hornelummer"), och Turið Sigurðardóttir om Tórodd Poulsens nya diktsamling *Húðsemi* (2001).

Vardera två bidrag behandlar fonologi och syntax: Helge Sandoy undersöker delabialiseringens kronologi och förlopp i färöiska, isländska och norska, Magnhild Selås reduktionen av svagtons vokaler + *r* i nordiska dialekter, Michael Barnes den komplicerade färöiska ordföljden i genitivsyntagmer som *bátur tín*, *tín bátur*; *hesturin hjá mér*; *sínar seinastu dagar* och slutligen Hjalmar Petersen diskursanalyser kring konstruktionstypen (*tann*) *føroyski dansurin*, (*ta*) *grønu húgvuna*, (*tað*) *stóra barnið*, med eller utan bestämdhetsmarkör *tann*, *ta*, *tað*. G.H.

*Margaret Clunies Ross, The Old Norse Poetic Translations of Thomas Percy. A New Edition and Commentary. 13 + 290 s., Sydney 2001 (Brepols Publishers n.v., Turnhout, Belgium). (The Centre for Medieval Studies, University of Sydney, Australia. Making the Middle Ages 4.) ISBN 2-503-51077-9.* Till grund för denna ur alla infallsvinklar språkligt och kulturhistoriskt intressanta, med utförliga men aldrig tröttande kommentarer belysta faksimilutgåva ligger Thomas Percys edition *Five Pieces of Runic Poetry* (1763), som i sin tur utgör en tidstypisk och banbrytande engelsk översättning av fem fornisländska texter ur skaldediktningen (med *The Icelandic Originals Of the Preceding Poems*, d.v.s. de tryckta "originalen" av den använda isländska grundtexten, som bihang): *The Incantation of Hervor* (ur *Hervarar saga*), *The Dying Ode of Regner Lodbrok* (*Krákumál*), *The Ransome of Egill the Scald* (*Höfuðlausn*), *The Funeral Song of Hacon* (*Hákonarmál*) och *The Complaint of Harold* (sex strofer av Snorre tillskrivna Haraldr harðráði), vartill utgivaren väljer att här publicera några av Percys efterlämnade, hittills opublicerade översättningar: en *lausavisa* av Þjóðólfr or Hvini, fyra strofer ur *Háleygiatal*, fem ur vardera *Vellekla* och *Haraldskvæði* samt två versioner av en översättning av *Darradarljóð*. Till sist följer två översättningsversioner av den fornengelska texten *The Battle of Brunanburh*. Särskilt intresse ägnas Thomas Percy som översättare, hans källor, syften, bokläsning, brevväxling etc., samtidens syn på den aktuella litteraturen, på övergången från "orality to literacy". Utgivaren bemödar sig också särskilt om översättarnas ständiga problem kring "uppäckningen" av skaldediktningens målande *kenningar*.

G.H.

Wolfgang Gerhold, *Armut und Armenfürsorge im mittelalterlichen Island*. 255 s., Heidelberg 2002 (Universitätsverlag C. Winter). (Skandinavistische Arbeiten Band 18.) ISBN 3-8253-1278-X. Den medeltida isländska fattigvården har tidigare vetenskapligt uppmärksamats av flera forskare, bl.a. Konrad Maurer, Karl von Amira och Hans Kuhn. I denna bok behandlas också detta tema, bl.a. mot en europeisk bakgrund, varigenom en del ny forskning på området kan åberopas. Efter ett inledande kapitel om undersökningens huvudkällor, följer en mer allmän beskrivning av bakgrunden till och omfattningen av fattigdomen under medeltiden. Det därpå följande (enligt min mening alltför kortfattade) kapitlet behandlar synen på de fattiga i det medeltida samhället. Sedan kommer ett omfattande kapitel där de fornisländska termerna för 'fattig person', 'fattig' behandlas, liksom några härmed förknippade verb: det gäller substantiv som *ómagi*, *ómegð*, *framfærslumaðr*, *þurfamaðr*, *gongumaðr*, *farandkona* och *reikunarmaðr*, adjektivet *fátækr*, samt en del verb, som *ala* och *bjarga*. I det härpå följande kapitlet behandlas begreppen för de institutioner som fanns för den medeltida isländska fattigvården: framför allt finner vi här en utförlig belysning av ordet *hreppr*. Ett avslutande kapitel har rubriken "Ziele und Motive der altisländischen Armenfürsorge". Det inledande kapitlet om källorna hade gärna kunna göras utförligare och mer problematiserande — i synnerhet eftersom sagor åberopas som källor — och även de historiska partierna hade enligt min mening kunnat byggas ut. En omfattande bibliografi samt ett värdefullt namn- och sakregister avslutar boken. L.-E.E.

Gisli Sigurdsson, *Tülkun Íslendingasagna í ljósi munnlegrar hefðar, Tilgáta um aðferð*. xvii + 384 s., Reykjavík 2002 (Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi). (Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi rit 56.) ISBN 9979-819-80-4. En central fråga i forskningen runt de isländska sagorna under första hälften av 1900-talet var om sagorna som vi känner dem från handskrifterna var definitivt utbildade redan i den muntliga traditionen, eller om sagorna i huvudsak är alster av skrivande författare. När diskussionen avstannade vid seklets mitt var den allmänt accepterade åsikten att det praktiskt taget var omöjligt att skilja det muntligt traderade stoffet från det skrivna. Under andra hälften av 1900-talet har emellertid kunskapen och forskningen om muntlig tradition och muntlig trading av kunskap tagit ny fart, varför det enligt förf. finns starka skäl att nu återvända till frågan om muntlig och skriftlig tradition i samband med de isländska sagorna. Efter en inledning där förf. motiverar sin ståndpunkt följer fyra

delar där frågan belyses från olika utgångspunkter. Den första delen undersöker de tidigaste exemplen på övergång från muntlig till skriftlig tradition. Förf. diskuterar här dels vad vi vet om nedtecknandet av de isländska lagarna under tidigt 1100-tal och de konsekvenser denna övergång från muntlig till skriftlig tradition fick, dels hur mycket av skaldepoesin som en litterärt engagerad islänning vid mitten av 1200-talet skulle kunna tänkas känna till; för att finna svaren på den senare frågan gör förf. en noggrann undersökning av vilka skalder som utnyttjas i den tredje grammatiska avhandlingen. Bokens andra del behandlar huvudsakligen frågan om vad den komparativa metoden kan säga oss om texter med litterärt värde. Att se sagorna som muntligt traderade kan, menar förf., hjälpa oss att upptäcka artistiska kvaliteter som annars riskerar att förbises eller till och med uppfattas som exempel på undermålig kompositionsteknik. Den tredje delen undersöker oralitet och historicitet hos de två sagorna om Vinland, *Grœnlendinga saga* och *Eiriks saga rauða*, och i bokens fjärde del ger förf. en sammanfattande diskussion av vilka konsekvenser det får för vår syn på den isländska litteraturen om vi tar hänsyn till möjligheten av oral tradition. Boken avslutas med en fyllig sammanfattning på engelska samt en förteckning över använd litteratur.

C.P.

*Guðrún Nordal, Tools of Literacy. The Role of Skaldic Verse in Icelandic Textual Culture of the Twelfth and Thirteenth Centuries.* x + 440 s., Toronto 2001 (University of Toronto Press). ISBN 0-8020-4789-0. Boken *Tools of Literacy* är utgiven vid University of Toronto och författare är den också på en internationell arena verksamma Guðrún Nordal. I den omfattande volymen — vilken omfattar cirka 450 tätttryckta sidor — behandlas "the textual culture in Iceland in the thirteenth century". Om "textual culture" sägs att det är "the culture that evolves from the introduction of the Latin alphabet in a Christian society". Detta sägs vara den första kritiska studie som behandlar skaldedikterna från just denna tid och som sätter dem i relation till studiet av *grammatica* på det medeltida Island. Den innehållsrika boken — det kan här bara bli fråga om ett ytligt referat av dess många enskilda resultat — består av fyra delar, och varje del i sin tur av vardera två kapitel. I första delen (kap. 1–2) behandlas konkret den funktion som skaldedikterna fyllde vid studiet av grammatiken under den aktuella perioden. I analysen behandlas bl.a. Håttalykill och den första grammatiska avhandlingen samt Snorra Edda. I bokens andra del (kap. 3–4) går Nordal sorgfälligt igenom källorna för undersökningen,

bl.a. textböcker och de grammatiska avhandlingarna, översättningar från latin, historieverk och biografier. 1200-talets poeter och deras positioner och funktioner i det samtida isländska samhället belyses dessutom i denna del, som avslutas med en värdefull, mer än femtiosidig exkurs där mer eller mindre kända poeter från det dåtida Island förtecknas. Den tredje delen (kap. 5–6) har rubriken "Theory and Practice in Skaldic Poetics", och innehåller bl.a. en teoretisk diskussion om de för skaldedikterna så karakteristiska kenningarna. Här söker Nordal att placera "the exercise and recitation of skaldic verse in the context of the study of *grammatica* and the theoretical discussion of literature in the schools; and to define the thirteenth-century [...] skald's debt to the scholastic tradition". I det andra kapitlet i del 3 analyseras skaldeversens teori och praktik på ett initierat sätt. I bokens sista del (kap. 7–8), "Sources of Inspiration", studeras kroppskeningarna respektive guldkeningarna. Bl.a. diskuteras kroppskeningarna i förbindelse med samtidens kosmologiska idéer, under det att guldkeningarna relateras till dansk historia och mytologi.

Guðrún Nordals *Tools of Literacy* är som synes en innehållsrik bok, där tidens skaldediktning sätts in i vidsträckt intellektuella sammanhang och där skaldediktningen relateras till den isländska aristokratin, vilken härigenom söker skapa sig en identitet i ett större nordiskt sammanhang. Studiens ambitionsnivå är hög och ställer avsevärda krav på sin författare; det rör sig ju inte minst om ett motsträvigt material. Med Nordals studie omvärderas på ett intressant sätt 1200-talets skaldediktning och sätts in i spännande sammanhang. På så vis utgör boken en stimulerande läsning.

Det får dock erkännas att *Tools of Literacy* också bjuder läsaren visst motstånd vid genomläsningen. Framställningen kan nämligen på sina ställen upplevas som lite tung, inte minst beroende på att författaren fyller texten med en hel rad detaljer rörande exempelvis kodikologiska eller biografiska förhållanden. Detta gör att man kan tappa den röda tråden, varvid huvudtankegångarna i värsta fall kan komma att skymmas. Detta är skada, då boken som framgått har ett så viktigt syfte och så ambitiöst söker sätta in den aktuella tidens skaldediktning i en intellektuell, kulturell och socio-politisk kontext.

Krönikören delar hur som helst helt Margaret Clunies Ross' mening, framförd i en recension i *The Viking Society for Northern Research. Saga-Book*, 26, 2002, s. 147, där det bl.a heter: "All in all [...] this is a very fine study of Icelandic skaldic poetry and poetics from the thirteenth century. It will repay close study by specialists in skaldic verse as well as by

saga scholars, as its findings have many deep-running implications for the understanding of medieval Iceland textual culture as a whole." L.-E.E.

*Olof Sundqvist, Freyr's offspring. Rulers and religion in ancient Svea society. 420 s., Uppsala 2002 (Uppsala universitet). (Acta Universitatis Upsalien-sis. Historia Religionum 21.) ISBN 91-554-5263-9. ISSN 0439-2132.* Denna studie vill belysa relationen mellan härskare och religion hos svearna under sen järnålder, 400–1100 e.Kr. Förf. vänder sig både mot tanken på ett sakralt kungadöme med inslag av rituella kungamord och den på sträng källkritik baserade ståndpunkten att de fåtaliga källorna till detta tidsskede saknar historiskt värde. Förf. argumenterar exempelvis utförligt emot Kraggs uppfattning att Yngligatal och Ynglingasaga skulle vara sena texter som inte vittnar om den förkristna tiden; se anmälan av Kraggs monografi i Litteraturkrönikan 1991 (ANF 107, s. 255 f.). Förf. försöker sig på en syntes, baserad bl.a. på uppfattningen att den källkritiska skolan inte tagit möjligheten till muntlig tradition och överföring av muntliga berättelser på allvar. Han tar också hänsyn till historiska aspekter och olika socioekonomiska faktorer som krig, lagstiftning, politik, handelsaktiviteter och jordbruk, vilka alla var integrerade i den religiösa ideologin. Förutom att han gör vissa omtolkningar av texterna drar författaren in arkeologiskt och toponymiskt material i sin argumentation. Boken är illustrerad med 24 figurer, och avslutas med en förkortningslista och en förteckning över åberopad litteratur. C.P.

*Geirr Wiggen, Norns død, især skolens rolle. Kommentarer til en disputt om nedgangen for det nordiske språket på Orknøyene og Shetland. 88 s., Oslo 2002 (Novus). (Skrifter og avhandlinger. Det norske Videnskaps-akademi. II, Hist.-filos. Klasse, Nr 1.) ISSN 1502-9727. ISBN 82-7099-347-6.* Norn, det nordiska språk som var modersmål framför allt för dem som bodde på Orkneyöarna och Shetland, har inte varit föremål för särdeles mycken vetenskaplig uppmärksamhet. Under senare år har flera forskare emellertid sökt besvara frågor om när, hur och varför norn dog ut. Geirr Wiggen belyser i denna lilla bok den aktuella vetenskapliga diskussionen på ett instruktivt sätt, vilket gör boken inte minst ur metodologiskt perspektiv intressant. Författaren, vilken är professor i "fagdidaktikk" vid Oslo universitet, uppehåller sig inte minst vid skolans betydelse för norns död. Boken behandlar flera lingvistiskt centrala frågor, och förtjänar inte minst av den anledningen uppmärksamhet. L.-E.E.

\*

*Gudleiv Bø & Magne Myhren, Draumkvedet. Diktverket og teksthistoria. 135 s., Oslo 2002 (Novus). ISBN 82-7099-354-9.* Draumkvedet är en av de mest omskrivna och gåtfulla folkvisorna på nordiskt område. I denna bok föreligger en ny textversion av Draumkvedet som Magne Myhren, amanuensis i nordisk språk vid Norsk Ordbok, utarbetat. Till grund för texten ligger den uppteckning som Magnus B. Landstad gjorde efter Maren Ramskeid på 1840-talet. I en avdelning analyseras Draumkvedet av professorn i nordisk litteratur vid Oslo universitet, Gudleiv Bø. På ett klagörande sätt presenteras i boken forskningshistorik och aktuella problemställningar. En viktig fråga rör dateringen, där en äldre generations forskare daterat Draumkvedet till den allra första kristna tiden, andra åter pläderat för en datering till reformationstid. Brynjulv Alver har för sin del menat att Draumkvedet inte behöver vara äldre än från 1700-tal. De argument som förts fram i denna diskussion redovisas, liksom Myhrens och Bøs uppfattningar i saken. Mest tacksam är man för att texten nu gjorts tillgänglig för en bredare publik samt, naturligtvis, för de kommentarer som lämnas till texten. Man inser att den variant i vilken vi oftast mött Draumkvedet, nämligen Moltke Moes utgåva, egentligen utgör en ganska fri bearbetning av texten. L.-E.E.

*Målsamlingar 1862–1883 av Ivar Aasen. Redigert av Jarle Bondevik, Oddvar Nes og Terje Aarset. LXVI + 238 s., Bergen 2002 (Norsk bokreidingslag L/L). (Skrifter frå Ivar Aasen-selskapet, Serie A. Texter 8.) ISBN 82-7834-025-0.* Detta åttonde band i serien med utgåvor av Ivar Aasens dialektinsamlingar innehåller ordsamlingar från dialekter i södra Norge, insamlade under hans sex resor under åren 1862–1883. Förutom dessa samlingar innehåller volymen en inledning av Jarle Bondevik som dels kortfattat beskriver de olika resorna, illustrerat med fotografier och kartor, dels mer detaljerat kommenterar Aasens lexikala och grammatiska arbete under den aktuella perioden. Inledningen ger också en översikt över de utgivningsprinciper som används. Volymen avslutas med en sida rättelser till tidigare band. C.P.

*Inger Moen et al. (red.), MONS 9. Utvalgte artikler fra Det niende møtet om norsk språk i Oslo 2001. 255 s., Oslo 2002 (Novus). ISBN 82-7099-357-3. I*

denna bok finns 23 inlägg från den nionde sammankomsten "Møte Om Norsk Språk" (MONS 9), avhållen i Oslo i november 2001 och med deltagare från forskningsmiljöer såväl i Norge som utanför landet. MONS-konferenserna brukar karakteriseras av mångfald i teori- och metodval och i val av empirier som belyses, något som även denna gång är fallet. Här finns sålunda informativa artiklar om olika språkliga databaser, artiklar om norsk grammatik — både med diakrona och synkrona inslag —, artiklar om norska dialekter behandlade ur olika perspektiv samt artiklar om norska som andraspråk, åtskilligt annat att förtiga. Boken har redigerats av Inger Moen, Hanne Gram Simonsen, Arne Torp och Kjell Ivar Vannebo. L.-E.E.

*Agnete Nesse, Språkkontakt mellom norsk og tysk i hansatidens Bergen. 291 s., Oslo 2002 (Novus). (Skrifter og avhandlinger. Det norske Videnskaps-akademi. II, Hist.-filos. Klasse, Nr 2.) ISSN 1502-9727, ISBN 82-7099-353-0.* Agnete Nesses doktorsavhandling, framlagd i nordisk språkvetenskap vid Tromsø universitet, uppehåller sig vid språkkontakten mellan lågtyska och norska i det medeltida Bergen, och är därför viktig för förståelsen av bergendialektens historia. Det medeltida Bergens tvåspråkighet och frågan om det existerat ett blandspråk, belyses här. Fem dialektdrag står i centrum: *sin*-genitiv, genussammanfall, preteritum på *-et* i verb av typen *kaste*, bruket av efterställd bestämd artikel på egenamn och infinitivmärket *te*. Hypotesen prövas att språkdrag uppstått i kontakten mellan norska och lågtyska. Nesse finner att den språkliga förenkling hon kan iaktta i materialet, kan förklaras ur ett tvåspråkigt kommunikationsperspektiv. I avhandlingen förenas studier av historisk sociolingvistik — med en påfallande god beläsenhet i relevant litteratur — med filologi. Inte minst viktig är avhandlingen ur ett metodologiskt perspektiv, t.ex. vad gäller behandlingen av det språkliga källmaterialet, vilket diskuteras med god behärskning. L.-E.E.

*Norske diplom 1301–1310. Redigerte av Erik Simensen. 236 s., Oslo 2002 (Selskapet til utgivelse av gamle norske håndskrifter). (Corus Codicum Norvegicorum Mediaevi. Quarto series vol. x. Norske diplom 1301–1310.) ISBN 82-90001-19-3.* I denna vackra volym utges samtliga 88 kända norska originaldiplom från perioden 1301–1310; i ett tillägg publiceras här också fragment av fem äldre diplom som upptäckts efter 1960, det år då faksimilutgåvan av norska diplom till och med 1300 kom ut. Fem av tex-

terna förekommer i två versioner. Förutom text och översättning till modern norska publiceras ett färgfotografi av varje diplom. I den trettiosidiga inledningen presenteras materialet; här får vi också en kortfattad översikt över innehåll, datering, sigill, komposition och formelanvändning, skrivare och skrift. Huvuddelen av inledningen ägnas åt en genomgång av ortografi och språkform. Inledningen avslutas med en engelsk sammanfattning. Efter utgåvan av de enskilda diplomerna följer register över personnamn och över ort- och institutionsnamn. C.P.

\*

*Acta Wasaensia*. ISSN 0355-2667. Nr 81. Nina Pilke, *Dynamiska fackbegrepp. Att strukturera vetande om handlingar och händelser inom teknik, medicin och juridik*. 350 s., Vasa 2000. ISBN 951-683-886-3; Nr 88. Pia Toivonen, *En serietidning på fyra språk*. 422 s., Vasa 2001. ISBN 951-683-917-7; Nr 98. Margareta Södergård, *Interaktion i språkbadsdaghem. Lärarstrategier och barnens andraspråksproduktion*. 266 s., Vasa 2002. ISBN 951-683-955-X; Nr 100. Karita Mård, *Språkbadsbarn kommunicerar på andraspråket. Fallstudier från daghemsnivå*. 264 s., Vasa 2002. ISBN 951-683-966-5; Nr 106. Marina Bergström, *Individuell andraspråksinlärning hos språkbads elever med skrivsvårigheter*. 335 s., Vasa 2002. ISBN 951-683-982-7. Fackspråk, översättning, andraspråksinlärning och språkbad hör till specialiteterna vid Institutionen för nordiska språk vid Vasa universitet. De fem avhandlingar som här behandlas faller inom dessa områden. Nina Pilkes avhandling synes ha metodskapande ambitioner. Hon söker nämligen skapa metoder som kan tillämpas i analys av det hon med avhandlingens huvudrubrik kallat *dynamiska fackbegrepp* — "begrepp som i fenomenvärlden [...] kan realiseras som fackspecifika handlingar eller händelser". Efter de inledande teoretiska och metodologiska kapitlen, följer en pilotstudie där definitioner av samma dynamiska begrepp i svenska och tyska *normerande* ordlistor jämförs med varandra. Dynamiska fackbegrepp inom teknik, medicin och juridik analyseras i ett annat kapitel. Analysen av ett antal termer och definitioner i de svenska ordlistorna redovisas till sist i det kapitel som föregår slutdiskussionen. Pia Toivonens omfattande studie söker belysa hur man översatt ett antal engelskspråkiga Disneyserier till tyska, svenska och finska. Med den uppläggning studien fått redovisas, förutom metod och översättningsteori, frågan hur man i översättningarna sökt göra texterna roliga, hur de olika



översättningarna innehållsligt skiljer sig från varandra, hur de emotionella uttrycken ser ut i de olika översättningarna samt hur man har adapterat den kulturella kontexten i översättningen. Marina Bergströms avhandling behandlar språkbud för en grupp elever "med särskilda behov". På detta forskningsområde finns tydligen inte mycket gjort, varför hennes studie har lite av pionjärkaraktär. I avhandlingen genomförs ett antal fallstudier, varvid stavning och textbindning uppmärksammas. Vissa begränsningar vad gäller undersökningens generaliserbarhet föreligger, något som författaren är väl medveten om. I Margareta Södergårds avhandling studeras kommunikation och interaktion mellan lärare och barn i språkbudsdaghem. Hon studerar här de delar av samtalet som förs på svenska. Sedan tidigare relevant forskning redovisats och den nyttjade analysmetoden presenterats, följer tre omfattande undersökningskapitel där bl.a. lärarens "före-strategier" och "efter-strategier" närmare analyseras. Karita Mårds avhandling analyserar och söker tolka hur fyra språkbudsbarn i ett språkbudsdaghem kommunicerar på sitt andraspråk i olika situationer. Olika drag i informanternas kommunikativa beteende studeras därvid, liksom karakteristiska drag i andraspråkskommunikationen. Den valda metoden diskuteras av Karita Mård i det sammanfattande kapitlet. De nyss nämnda avhandlingarna som behandlar språkbud är av intresse inte bara ur språkvetenskapligt perspektiv utan också ur didaktiskt.

L.-E.E.

*Alla ord är lika roliga. Festskrift till Lars Svensson 28 februari 2002. 192 s., Stockholm 2002 (Svenska Akademien. Distr.: Norstedts). ISBN 91-1-301089-1.* På sin sista arbetsdag vid Svenska Akademiens ordbok (SAOB) hedrades den oföränderligt ambitiösa och entusiastiska lexikografen och sedermera ordbokschefen Lars Svensson med en festskrift, vars titel har varit hans eget motto under drygt trettio år i SAOB:s tjänst. De sexton bidragen, flertalet skrivna av nuvarande eller tidigare medarbetare vid SAOB, speglar såväl "utifrån" språkhistoriska och lingvistiska aspekter på det material som ordboken presenterar, som "inifrån" det komplicerade och stimulerande redaktionella lagarbetet från insamling och urval till färdigproducerad tryckt respektive databaserad utgåva.

G.H.

*Helen Andersson, TV:s nyhetsprogram som interaktion. 222 s., Uppsala 2002 (Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 59.)*

ISBN 91-506-1617-X. ISSN 0083-4661. Den här avhandlingen fokuserar på interaktion i TV-sända nyhetsprogram utifrån tittarens perspektiv. Tre typer av nyhetsprogram undersöks: det äldsta och mest prestigefyllda nyhetsprogrammet i public service-kanalen (*Aktuellt*), *Nyheter*na i den reklamfinansierade kanalen TV4, samt lokalnyheterna i public service-kanalen. Med hjälp av analysverktyg från den interaktiva sociolingvistik vill förf. undersöka vilka former av interaktion som förekommer i nyhetsprogrammen och vad som utmärker de interaktionella situationer som hon finner. I centrum står programledarens agerande, de kontextualiseringssignaler som används, ordval, olika roller (redaktör, upphovsman, uttydare, uttalar) o.d. Ett avsnitt ägnas programledarens interaktion med tittarna, ett annat interaktionen med kollegerna, och ett tredje programledarens interaktion med intervjuade gäster. Förf. presenterar också två tittarbedömningar som får modifiera analysresultaten. Avhandlingen avslutas med en engelsk sammanfattning, en förteckning över använd litteratur samt tre bilagor. C.P.

*Anna Vasas brev till familjen Gyllenstierna 1591–1612. Listy Anny Wazówny do rodziny Gyllenstiernów z lat 1591–1612. Utgivna av: Jaroslaw Dumanowski, Piotr Garbacz och Wojciech Krawczuk i samarbete med Ola Svensson (Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund). 152 s., Kraków 2002. ISBN 83-87840-79-3. Anna Vasa (1568–1612), dotter till Johan III och Katarina Jagellonica, levde bl.a. vid brodern Sigismunds hov i Polen. Boken är en diplomatisk, kommenterad svensk-polsk utgåva av de hittills okända 24 brev på svenska, som man funnit i polska riksarkivet, skrivna av prinsessan Anna till hennes nära vänner Sigrid och Johan Gyllenstierna. Brevens är avsända 1591–1612 från Stockholm, Stegeborg, Kraków, Danzig och Warszawa. Boken avslutas med person-, ortnamns- och källförteckning samt ordlista. G.H.*

*Ylva Carlsson, Kulturmöten, textmönster och förhållningssätt. Första- och andraspråksskrivande i några svenska brevgenrer. 232 s., Uppsala 2002 (Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 60.) ISBN 91-506-1635-8. ISSN 0083-4661. Att lära sig ett nytt språks uttal, stavning, ordförråd och grammatik är bara ett delmål på vägen mot kommunikativ kompetens: för att fungera fullvärdigt i en ny språklig miljö måste man också behärska språkets stilvariationer och de konventioner och normer*

som gäller den sociala samvaron, t.ex. hur solidaritet och vördnad uttrycks, hur rättfram man kan kommunicera, o.d. Den senare typen av förmågor är minst lika viktiga som den rent formella språkbehärsksningen, men kan i förstone vara svårare att uppmärksamma, och den är i större utsträckning än den rent formella språkbehandlingen påverkad av olika kulturmönster. I den här avhandlingen görs ett intressant försök att undersöka några av dessa icke-formella faktorer som spelar en roll för kommunikationsförmågan. Förf. närmar sig problemet med kulturmöten utifrån tre olika perspektiv. För det första undersöker hon utformningen av praktiskt inriktade texter (en platsansökan, ett brev som uttrycker en begäran, ett ursäktande brev) skrivna på svenska av informanter med olika språklig och kulturell bakgrund. De 120 försökspersonerna, som alla var vuxna komvuxelever, utgjordes av 20 män och 20 kvinnor från tre skilda kulturer: den latinamerikanska, den persiska och den svenska. För det andra var förf. intresserad av skillnader mellan hur män och kvinnor skriver och hur de förhåller sig till skrivuppgiften, och för det tredje ville hon ta reda på vilka skillnader mellan första- och andraspråksanvändarna som kunde förklaras av ofullständig behärskning av svenska skrivmönster och språkliga formuleringar snarare än kulturella faktorer. Avhandlingen avslutas med en engelsk sammanfattning, en litteraturlista och två bilagor. C.P.

*Diplomatarium Suecanum. Svenskt Diplomatarium, utgivet av Riksarkivet. Tionde bandet, tredje häftet 1374 juli – 1375. Utarbetat av Claes Gejrot, Roger Andersson, Jan Axelson och Peter Ståhl. 249 s., Stockholm 2002 (Riksarkivet). ISSN 0284-1959.* Med detta häfte återupptas utgivningen av Svenskt Diplomatariums tionde band, som legat nere sedan mitten av 1970-talet. Förordet ger viktiga upplysningar om hur numreringen av diplomaten förhåller sig till den i de första två häften av band x, samt principerna för vilka diplom som här utges eller bara omnämns. Totalt innehåller bandet 282 diplom. C.P.

*Fackspråk och översättningsteori. VAKKI-symposium xxii, Vasa 9–10.2.2002. Red. Merja Koskela & Nina Pilke. 378 s., Vasa 2002 (Vasa universitet). (Publikationer av Forskargruppen för översättningsteori och fackspråk vid Vasa universitet 29.) ISBN 951-683-979-7. ISSN 1235-5992.* Huvudtemat 2002 för det årliga symposiet ordnat av forskargruppen för fackspråk och översättningsteori vid Vasa universitet (VAKKI) var Fack-

*språk och översättning — didaktiska aspekter*, ett tema som samlade över 90 deltagare. I denna symposierapport publiceras 31 av bidragen, däribland de två plenarföredragen, där Radegundis Stolze (Darmstadt) föreläste om "Der Übersetzerische Umgang mit Fachtexten" och Päivi Tynjälä (Jyväskylä) om "Learning and the Development of Expertise in the Information Society". Bland de övriga artiklarna är 9 skrivna på finska, 8 på svenska, 6 på engelska, 5 på tyska och 1 på franska; varje artikel är försedd med en kort sammanfattning på annat språk än det artikeln är skriven på. C.P.

*Birgitta Garme (red.), Språk på väg. Om elevers språk och skolans möjligheter. 164 s., Uppsala 2002 (Hallgren & Fallgren). (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 33.) ISSN 0347-5379, ISBN 91-7382-774-6.* Enligt redaktören Birgitta Garmes förord behandlar denna volym i nio artiklar "språk som bildligt talat är på väg: i riktning mot stilistisk förändring, nya eller kanske nygamla normer, språklig stringens och växande tanke-skärpa". Bokens tre första artiklar handlar om de nationella proven i svenska. Bl.a. skriver Eva Östlund-Stjärnegårdh om bedömningen av elevtexter. Lillemor Fredholm och Margit Oskarsson tar upp området svenska som andraspråk ur lärarperspektiv. Intresseväckande perspektiv ges i Helena Olevards artikel, vilken behandlar elevtexter baserade på samma skrivuppgift 1987 och 1996 — den vanliga uppfattningen att elevtexterna numera blivit "sämre", måste utifrån denna studie problematiseras. Katharina Hallencreutz studerar på ett initierat sätt särskrivningar ur ett historiskt perspektiv. Språkutveckling och skolarbete behandlas också i ett par artiklar. I Anne Palmérs uppsats får man följa gymnasie-elever som arbetar med egna radioprogram. Man kan bl.a. iakttä hur dessa elevers medvetenhet om språket stärks. Anders Danell studerar elevtexter som tidsdokument. Volymen belyser, för att tala med under-rubriken, "elevers språk och skolans möjligheter" med en rad bidrag av vilka flera ger mersmak. L.-E.E.

*Per Holmberg, Emotiv betydelse och evaluering i text. [10 +] 337 s., Göteborg 2002 (Göteborgs universitet). (Acta Universitatis Gothoburgensis. Nordistica Gothoburgensia 24.) ISSN 0078-1134. ISBN 91-7346-421-X.* Med språkets hjälp sker en ständig evaluering, genom att vi på olika sätt t.ex. uttrycker vad som är bra eller dåligt. I denna göteborgsavhandling diskuteras på ett intressant sätt emotiv betydelse och evaluering i text.

Avhandlingen anlägger ett brett perspektiv på det valda forsknings-temat, varigenom också språkfilosofiska och språkpsykologiska aspekter beaktas. Studien inleds med en genomgång av olika teorier om emotiv betydelse, där en rad olika forskares inlägg i frågan kritiskt diskuteras. Denna genomgång visar dock att teorierna inte ger en alldeles hållbar grund för en empirisk undersökning. Istället läggs en alternativ språksyn fram, enligt vilken betydelse skapas i interaktion. Kontextens roll för tillkomsten av betydelsen framhävs härvidlag, och Holmberg lyfter fram evaluering som betydelseskapande handling. Avhandlingen kännetecknas av ett påtagligt och smittande engagemang för ämnet.

L.-E.E.

*Kristina Jämtelid, Texter och skrivande i en internationaliserad affärsvärld. Flerspråkig textproduktion vid ett svenskt storföretag. 216 s., Stockholm 2002 (Almqvist & Wiksell International). (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 27.) ISBN 91-22-01988-X. ISSN 0562-1097.* Syftet med denna avhandling är att analysera den flerspråkiga textproduktionen på ett svenskt storföretag, Electrolux. Både processen och produkten undersöks. För att komma åt de processer som ligger bakom tillkomsten av texterna genomför förf. en delstudie där hon med hjälp av intervjuer kartlägger skrivaktiviteterna på företaget — mera konkret studerar förf. skrivandet av årsredovisningen, av ett reklammaterial och av en artikel i en personaltidning. I detta sammanhang tar förf. också upp några begrepp och utgångspunkter som är centrala för undersökningen av den flerspråkiga textproduktionen, bl.a. översättning och parallellskrivning. Med parallellskrivning förstår förf. en skrivverksamhet som i mycket liknar vanlig fri textproduktion, men i det här fallet är flera språk och ofta flera texter inblandade. Begreppet söker fånga den mångfacetterade språkliga verklighet som existerar inom ett internationellt storföretag.

I den andra delstudien belyser förf. de texter som är resultatet av de flerspråkiga textproduktionsprocesserna hon tidigare kartlagt. Textanalyserna genomförs på olika språkliga nivåer för att möjliggöra allsidiga jämförelser. Den konkreta undersökningen, som fokuserar på två texttyper, produktbroschyrer respektive personaltidningar, belyser på flera olika sätt parallellskrivningsmodellen. För att företagets budskap ska nå såväl interna som externa aktörer på lokal nivå och för att göra processerna effektivare och snabbare krävs att budskapet omsätts och realiseras lokalt efter egna behov och förutsättningar. Avhandlingen, som illustre-

ras med bilder ur undersökningsmaterialet, avslutas med en engelsk sammanfattning och en lista över åberopad litteratur. C.P.

*Anna-Malin Karlsson, Skriftbruk i förändring. En semiotisk studie av den personliga hemsidan. 192 s., Stockholm 2002 (Almqvist & Wiksell International). (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New ser. 25). ISSN 0562-1097. ISBN 91-22-01956-1.* I fokus för denna doktorsavhandling från Stockholms universitet står den personliga hemsidan, "ett fenomen som i sig fångar mötet mellan privat och offentligt, mellan professionellt och amatörmässigt och mellan vardagskommunikation och publicistisk verksamhet". Det rör sig här om en explorativ studie med syfte att beskriva den personliga hemsidan som ett medel för social interaktion. Det finns emellertid också ett underordnat syfte i avhandlingen — att fokusera skriften — med det uttalade målet att "relatera den personliga hemsidan och det skriftbruk den rymmer till ett vidare text- och skriftkulturellt sammanhang". Inte minst detta senare gör avhandlingen mycket intressant. Efter ett kortfattat kapitel om hemsidans tekniska medium, följer en bred redogörelse för studiens teoretiska ramar — med huvudavsnitt om skriftkultur, skriftenvändning m.m. Detta kapitel följs i sin tur av ett som behandlar de metoder som används i avhandlingen. Man noterar att flera olika insamlings- och analysmetoder nyttjats. Sedan följer kapitel som redovisar den konkreta undersökningens resultat, och som behandlar den personliga hemsidan på ett mer övergripande sätt, användningen av hemsidan — här placeras hemsidan just in i en social kontext —, samt de visuella elementens semiotik. Det åttonde kapitlet fördjupar analysen av skrift och bild, varefter studiens många resultat diskuteras i slutkapitlet. Karlsson visar god förmåga att "navigera" mellan olika perspektiv och analysmetoder. På en del ställen kan den analytiska arsenal som andrages dock kännas mindre välkalibrerad, och analysen av bilderna kunde även den ha drivits längre. Detta till trots ger Anna-Malin Karlssons spännande avhandling läsaren mersmak. L.-E.E.

*Merja Koskela & Nina Pilke (red.), Erikoiskielet ja käännösteoria. VAKKI-symposiumi xxii. Vaasa 9.-10.2.2002. Fackspråk och översättningsteori. VAKKI-symposium xxii. Vasa 9.-10.2.2002. LSP and Theory of Translation. 22<sup>nd</sup> VAKKI Symposium. Vaasa 9.-10.2.2002. 378 s., Vasa 2002. (Vaasan yliopiston käännösteorian ja ammattikielten tutkijaryhmän*

*julkaisut. N:o 29. Publikationer av Forskargruppen för översättningsteori och fackspråk vid Vasa universitet. Nr 29. Publications of the Research Group for LSP and Theory of Translation at the University of Vaasa. No. 29.) ISSN 1235-5992. ISBN 951-683-979-7.* VAKKI-symposierna vid Vasa universitet har numera etablerat sig som regelbundet återkommande vetenskapliga arrangemang. Förhandlingarna brukar därtill publiceras påfallande snabbt efter symposiet. Detta är också fallet denna gång. Huvudtemat vid sammankomsten 2002 var "Fackspråk och översättning — didaktiska aspekter". De två plenarföredragen hölls av professorerna Radegundis Stolze, Darmstadt, som behandlade översättning av fackspråk, och Päivi Tynjälä, Jyväskylä, som i sitt inlägg tog upp frågan om "learning and the development of expertise in the information society". Bland symposiets många övriga bidrag kan nämnas Merja Koskelas om erfarenheterna av en nätkurs i popularisering av vetenskap, Tiina Männikkös fallstudie av ordförandet i vetenskapliga och populärvetenskapliga artiklar i historia, Marianne Nordmans om "studentens väg till en vetenskaplig avslutning", Jaana Puskalas om pressmeddelanden vid förestående företagsköp samt Birgitta Romppanens presentation av ett projekt om finskan som målspråk i svensk-finska ordböcker. Dessa bidrag, liksom volymens övriga, representerar ett vitt spektrum av infallsvinklar, och ambitionsnivån skiljer sig dessutom åt bidragen emellan. Men sammantaget ger volymen en bild av den diskussion som just nu förs på de aktuella områdena.

L.-E.E.

*Yvonne Lindqvist, Översättning som social praktik. Toni Morrison och Harlequinserien Passion på svenska. 252 s., Stockholm 2002 (Almqvist & Wiksell International). (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 26.) ISBN 91-22-01969-3. ISSN 9562-1097.* Går man tillväga på samma sätt när man översätter en bok av en nobelpristagare som när man översätter en kiosroman? Med utgångspunkt i tesen att all översättning innebär en omskrivning av en källtext inom en given kultur, och de insikter förf. har om de svenska kulturella och litterära systemen och de olika normer som reglerar översättningsverksamheten uppställer förf. hypotesen att en översättning av högprestigelitteratur i görligaste mån är trogen källtexten, medan en översättning av lågprestigelitteratur förhåller sig friare till källtexten och vid konfliktsituationer tenderar att ansluta sig till målspråksnormen. Författarens undersökning av tre översatta Morrison-romaner och tre romaner i Harlequinserien bekräftar i stort hypotesen. Så finner förf.

t.ex. att översättarna av Harlequinromaner, i enlighet med förlagets instruktioner, utelämnar omkring 20 % av förlagans text, medan översättarna av Morrison-romanerna endast utelämnar omkring 1 %. Morrison-översättarnas större trohet mot källtexten visar sig också däri att de endast normaliserar omkring 25 % av förlagans meningsfragment, medan motsvarande siffra för översättarna av Harlequin-romaner är drygt 50 %. Också översättningen av bildspråk visar på samma tendens. Nyskapande bildspråk i förlagan översätts ordagrant till lika nyskapande bildspråk i måltexten av Morrison-översättarna, medan Harlequin-romanernas översättare stryker bilder och aktar sig för uttryck som kan kännas främmande för läsaren. Vad beträffar översättarnas sätt att handskas med fiktivt tal i direkt anföring får förf. inte fullt ut de resultat hon väntat sig, men kan konstatera att Morrison-översättarna använder talspråkliga markörer på fonologisk/morfologisk nivå i stilbevarande syfte i högre grad än översättarna av Harlequinromanerna.

Lindqvists avhandling är en mycket intressant studie av hur fiktionsprosa av olika slag idag översätts till svenska. Hon ger en fyllig forskningsbakgrund i kap. 1 och presenterar i kap. 2 de teoretiska ramar som leder fram till hennes hypoteser. I kap. 3 ges dels en kortfattad översikt över den övergripande metodologin i avhandlingen, dels presenteras här materialet, tre Morrison-översättningar, tre översättningar av Harlequin-romaner, och ett kontrollmaterial, där en etablerad översättare av högprestigelitteratur provöversatt ett kapitel i en Harlequin-roman — en översättning som för övrigt inte godkändes av förlagets redaktör. Kap. 4 ger en ingående beskrivning av produktionsprocessen, bl.a. får vi här en fyllig presentation av undersökningens förlag (Trevi resp. Harlequin), dess ideologier, arbetssätt m.m.; här presenteras också flera av översättarna. Kap. 5 är en kontrastiv syntaktisk undersökning av förlagor och översättningar, utförd i enlighet med den metod som Lars Wollin utarbetat i sin avhandling *Svensk latinöversättning I och II* (1981, 1983), anmäld i ANF 97: 225 f. resp. ANF 99: 227. Kap. 6 redovisar undersökningen av hur bildspråk översätts, och kap. 7 hur tal i prosa översätts. Kap. 8 sammanfattar och diskuterar resultaten. Avhandlingen avslutas med en engelsk sammanfattning och en lista över återopad litteratur.

C.P.

*Benjamin Lyngfelt, Kontroll i svenskan. Den optimala tolkningen av infinitivers tankesubjekt. xv + 346 s., Göteborg 2002 (Acta Universitatis Gothoburgensis). (Nordistica Gothoburgensia 25.) ISBN 91-7346-428-7. ISSN*



0078-1134. Infinitivfrasens tankesubjekt kan utgöras av subjektet i den överordnade satsen (matrisen), som i *Han gillade att bada, Efter att ha bäddat sängarna började han städa*, men det kan också utgöras av objektet (*Han bad henne att öppna dörren*) eller ett possessivattribut (*Fackföreningsrörelsens filosofi att acceptera arbetet som en påtvingad plåga*). I andra fall bestäms infinitivfrasens tankesubjekt arbiträrt, d.v.s. det är generiskt bestämt (*Att dricka sig berusad ökar risken för slaganfall*), bestämt av talararen (*Att skriva på svenska är en självklarhet*) eller så framgår det på annat sätt ur kontexten (*Att i det läget sälja sin cykel vore dårskap*). I vissa fall bestäms tankesubjektet pragmatiskt (*För att erhålla provets hydrofobicitet testades papperet med skilda koncentrationer av isopropanol*). Modern grammatik har myntat termen **kontroll** för relationen mellan tankesubjektet och det led som bestämmer dess tolkning, och tankesubjektet i sig representeras vanligen som PRO, ett slags implicit pronomen med specifika egenskaper. Huvudsyftet med Lyngfelts mycket intressanta avhandling är att ge en samlad bild av svenskans kontroll; den är också det första större vetenskapliga arbetet om svenskans infinitivfraser och tankesubjekt.

Avhandlingen består av fyra delar: en allmän bakgrund som på ett tilltalande varligt sätt lotsar läsaren in i bokens problematik och den teoretiska apparat som är nödvändig för att förstå framställningen, en korpusundersökning byggd på Parole-korpusen (drygt 20 miljoner ord), en analys av kontroll inom ramen för optimalitetsteorin (OT), samt en avslutande del som knyter ihop det föregående till en helhet. Avhandlingen avslutas med en engelsk sammanfattning och en förteckning över använd litteratur. Uppläggningsen medför ovillkorligt vissa upprensningar, men gör det också möjligt för läsare med olika utgångspunkter och intressen att tillägna sig bokens innehåll. Det finns mycket att framhålla och prisa i Lyngfelts avhandling. Jag vill här blott peka på en del saker. Den korpusundersökning av kontrollrelationen som Lyngfelt genomför är inte bara den första vad gäller svenskan, det verkar vara så att kontroll inte heller internationellt tidigare blivit föremål för någon större korpusstudie. Resultaten av denna del av avhandlingen kan därför ha vidare räckvidd än man kanske i förstone tänker sig. En annan intressant delaspekt på avhandlingen rör Lyngfelts diskussion av den normativa subjektregeln – i traditionell svensk grammatik har kontrollproblematiken i stor utsträckning varit en språkvårdsfråga och rört exempel av typen *Efter att ha satt sig i vagnen föll hästen åter i sken*. Det finns också en mycket intressant diskussion i avhandlingen om hur semantik, syntax och pragmatik samverkar – just kontrollfenomenet verkar erbjuda

mycket stoff härför. Och slutligen är OT-delen av avhandlingen den första svenska syntaxstudien inom optimalitetsteorin. Framtida forskare kommer att ha många olika skäl att återvända till och konsultera delar av Lyngfelts avhandling. C.P.

*Meddelanden från Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet (MISS). ISSN 1102-4518. 39. Sven-Göran Malmgren, Kerstin Norén & Mall Stålhammar (red.), Fem studier i lexicologi. 81 s., Göteborg 2002; 40. Första grammatiska avhandlingen. Svensk översättning med isländsk parallelltext utgiven av Kristinn Jóhannesson, Marika Lagervall och Karin Lundkvist. 34 s. (+ 7 s. faksimile.), Göteborg 2002; 41. Maia Andréasson, Kanske — en vilde i satsanalys-schemat. 53 s., Göteborg 2002; 42. Ulrika Sundin, Ordföljd i franska och svenska — en kontrastiv studie av satsens tre första positioner. 52 s., Göteborg 2002; 43. Thorwald Lorentzon, Fredskamp och frihetsvind. Jämförande studier av lexikaliska förändringar i Vänsterpartiets och Moderaternas valmanifest 1948–2002. 254 s., Göteborg 2002.* Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet ger i serien MISS i snabb takt ut undersökningar av olika omfång, där också ambitionsnivån varierar skrifterna emellan. Nr 39 samlar några studier från en doktorandkurs i lexicologi där idiom, uttryck av typen *grymt bra*, ridkonststermer, femininbildade avledningar i svenskan samt — i en engelskspråkig artikel — "adjectives in verbal idioms", behandlas. Nr 40 har ett västnordiskt tema; här presenteras första grammatiska avhandlingen på isländska med parallell svensk översättning, dessutom återfinner vi i slutet ett faksimile av de aktuella sidorna i handskriften. Nr 41 tar upp *kanske*; här behandlas bl.a. i kap. 6 grammatikalisering och lexikalisering. Ordföljdsanalys i översättningar svenska → franska och svenska ← franska behandlas av Ulrika Sundin i nr 42, och i den omfattande skriften nr 43 framlägger Thorwald Lorentzon jämförande studier av lexikaliska förändringar i valmanifest från (v) och (m) (och dessa partiers föregångare) för perioden 1948–2002. L.-E.E.

*Maria Mörnsjö, V1 Declaratives in Spoken Swedish. Syntax, Information Structure, and Prosodic Pattern. [8 +] 251 s., Lund 2002 (Lunds universitet). (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A 59.) ISSN 0347-8971. ISBN 91-628-5273-6.* Denna lundaavhandling handlar om påståendesatser som inleds med det finita verbet. Syftet är att undersöka bruket av V1-satser i talad svenska med avseende på syntax, informationsstruktur

och prosodi. Den syntaktiska analysen av satser med utsatta och icke-utsatta obligatoriska led visar att båda typerna systematiskt följer vissa mönster. Intressant är testningen av prosodiska ledtrådar vid identifiering och disambiguering av påståendesatser och frågesatser. Det framgår av framställningen att det i vissa sammanhang krävs mer kontext för att V<sub>1</sub>-satser skall kunna disambigueras. Man undrar vid läsningen av avhandlingen bl.a. huruvida sociala och pragmatiska aspekter är knutna till användningen av V<sub>1</sub>-satser. Av Mörnsjös "Concluding remarks" förstår man dessutom att behov finns av fortsatta studier av V<sub>1</sub>-satser, inte minst då det gäller de andra nordiska språken. L.-E.E.

*Ordbok över folkmålen i övre Dalarna. Häfte 37: Sticka<sup>1</sup>-Styppla. S. 2615–2694 (= 80 s.), Uppsala 2002 (SOFI). (Skrifter utgivna av Språk- och folkminnesinstitutet genom Dialektavdelningen. Ser. D:1.) ISSN 1651-1204. ISBN 91-7229-018-8.* Arbetet med denna stora ordbok går målmedvetet framåt häfte för häfte. Ordskatten i de 21 socknarna i övre Dalarna beskrivs här på ett noggrant sätt. Som alltid när man läser en ordbok stannar man här och var upp i läsningen. Trots att det är en ordbok påträffar man också något enstaka namn, i det aktuella häftet både *Stina* och *Stockholm*. I den sistnämnda artikeln får man veta att *Stockholm*, förutom att vara namnet på Sveriges huvudstad — levandegjord bl.a. med leksandsexemplet (i översättning): "det är väl förfärligt vad bråk det är där i det där Stockholm" —, också är namnet på ett par gårdar i Älvdalen, men dessutom intressant nog öknamn på en lång och högfärdig morakarl enligt en uppteckning från Ore. Som vanligt rör det sig om ett välredigerat häfte, där framlidne Stig Björklunds preliminära manuskript överarbetats av Kristina Hagren och Katharina Leibring. Gunnar Nyström är ordbokens huvudredaktör. L.-E.E.

*Olavus Petri und die Reformation in Schweden. Schriften aus den Jahren 1528–1531. In Zusammenarbeit mit Anna Katharina Dömling, Silvia Müller und Karin Naumann, übersetzt und herausgegeben von Hans Ulrich Bächtold und Hans-Peter Naumann. 273 s., Zug 2002 (Achiuss Verlag). ISBN 3-905351-04-8.* Reformationen i Sverige har i mycket liten grad beaktats i den tyskspråkiga historieforskningen. En orsak till detta är sannolikt att så gott som ingenting av den svenska reformationslitteraturen finns översatt. Detta gäller även Olaus Petris omfångsrika produktion i teologiska och kyrkopolitiska frågor. För att i någon mån råda bot

på detta har en grupp forskare och översättare knutna till universitetet i Zürich lagom till 450-årsminnet av Olaus Petris död tagit på sig arbetet med att till tyska översätta fem av hans centrala texter från perioden 1528–1531. Förutom dessa översättningar, var och en försedd med en kortfattad inledning och avslutande anmärkningar, innehåller volymen ett förord av utgivarna och en översikt över Petris liv av Hans Ulrich Bächtold. Boken avslutas med en förkortningslista över citerad litteratur, ett person- och ortnamnsregister, ett register över bibelställen samt en kort presentation av översättarna. C.P.

*Henrik Rahm, Journalistikens anatomi. Analyser av genrer och textmönster i fem strejkbevakningar i svensk dagspress 1879–1996. 374 s., Lund 2002 (Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet). (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 58.) ISBN 91-628-5262-0. ISSN 0347-8971.* I denna avhandling undersöker förf. genrer och textmönster i svenska dagstidningar under de senaste 120 åren genom att närstudera dagspressens bevakning av fem större strejker: Sundsvallsstrejken 1879, storstrejken 1909, metallstrejken 1945, gruvstrejken 1969–70 och sjuksköterskestrejken 1995–96. För varje strejk har pressbevakningen i tre tidningar granskats. Författarens övergripande syfte är att visa på samband mellan förändringar som sker i samhälle, journalistik och dagstidningars textutformning under undersökningsperioden. Till detta huvudsyfte knyter han två delsyften. Dels vill han visa hur dagspressens textuniversum konstrueras och vilka kommunikativa mål som finns för de ingående texterna, dels vill han urskilja, beskriva och tolka funktionerna för olika textmönster i genren nyheter, den genre som innehåller huvudparten av materialet för strejkbevakningen. Efter en inledning med syfte och disposition redogör förf. i bokens andra kapitel för sina teoretiska utgångspunkter. I detta ger han också den samhällseliga och journalistiska bakgrunden till de undersökta perioderna, och beskriver material och materialurval. Bokens tredje kapitel handlar om genrer, det fjärde om textmönster, och det femte kapitlet utgör en avslutande diskussion om de textförändringar som de samhällseliga och journalistiska förändringarna har medfört. Boken avslutas med en engelsk sammanfattning och en litteraturlista. C.P.

*Bo Ruthström, Land och fæ. Strukturellt-rättsfilologiska studier i fornnordiskt lagspråk över beteckningar för egendom i allmänhet med underkatego-*

rier. 255 s., Lund 2002 (*Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet*). (Nordlund. *Småskrifter från Institutionen för Nordiska språk i Lund* 23.) ISSN 0281-5427. Avhandlingen inventerar samtliga nordiska medeltidslagars bestånd av beteckningar för egendom i allmänhet, med underkategorierna fast och lös egendom, i syfte att söka fastställa och beskriva förekomsten av en rättslig terminologi, detta med språkgeografiska och kronologiska aspekter, med utblickar mot den medeltida terminologins förmedeltida rötter och med ett försök att finna förklaringen till den terminologiska förändringsprocessen. I fem huvudavsnitt redovisas 1) undersökningens art och föremål, forskningsläge och metod, 2) medeltidslagarnas terminologiska system och beteckningsflora med språkgeografisk och kronologisk analys, 3) en rekonstruktion av den förmedeltida terminologin med påvisning av ett strukturskifte, 4) strukturförändringens möjliga orsaker och en förklaringsmodell, slutligen 5) en sammanfattning kring rättshistoriska konsekvenser m.m. I exkurser behandlas etymologin för ordet *fä* (fön. *fæ*, fvn. *fē*), samt giftorättens äldsta terminologi. Efter sammanfattning på engelska och bibliografi följer sedan ett appendix med dels en förteckning över samtliga inventerade beteckningar, dels över de 27 olika beteckningsinventarierna (de isländska, norska, svenska och danska lagarna) och till sist en enkel karta över de bevarade regionala medeltidslagarnas ungefärliga jurisdiktionsområden i Norden. G.H.

*Samtal och interaktion. Red. av Hanna Lehti-Eklund under medverkan av Mirja Saari och Anne-Marie Londen. 186 s., Helsingfors 2002 (Helsingfors universitet). (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet B:22.) ISBN 952-10-0615-3. ISSN 0358-0180.* De fyra uppsatser som publiceras i den här volymen har alla tillkommit inom ramen för det av Finlands Akademi finansierade projektet "Finlandssvenska samtalsstrategier" vid Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet. En av uppsatserna är skriven av redaktören och bygger på material från svenska språkbudsklasser. De tre övriga uppsatserna har alla sin grund i pro gradu-avhandlingar i nordiska språk. De beskriver svenskt ungdomsspråk i Helsingforsregionen och läkare-patientsamtal i Österbotten. C.P.

*Ulla Stroh-Wollin, Som-satser med och utan som. 318 s., Uppsala 2002 (Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk*

vid Uppsala universitet 58.) ISSN 0083-4661. ISBN 91-506-1616-1. Denna avhandling, framlagd vid Uppsala universitet, utgör samtidigt en rapport från det rådsstödda projektet "Relativa bisatser och andra satsvärldiga modifierare i de nordiska språken". Den fråga som Ulla Stroh-Wollin söker svar på är varför *som* är obligatoriskt i en viss typ av bisatser, fakultativt i några och ogrammatiskt i vissa bisatser. Analysen sker inom en generativ modell, men diskussionerna förs också inom ett mer allmänt språkvetenskapligt ramverk. I det inledande kapitlet definieras och avgränsas begreppet som-sats. Kapitlet avslutas med en presentation av två läsvägar där också läsare utan specialkompetens inom generativ grammatik erbjuds möjlighet att ta till sig avhandlingens resultat. Kap. 2 ger ytterligare definitioner av centrala begrepp som obligatoriskt, fakultativt, subfakultativt och ogrammatiskt *som*. I kap. 3 inventeras svenskans som-satser på basis av beskrivningen i Svenska Akademiens Grammatik (SAG). Inventeringen resulterar i tio primära satstyper som sorteras i fyra grupper med hänsyn till satsbasens art och subjunktionens status i subjektvarianten eller icke-subjektvarianten. I kap. 4 beskrivs som-satserna i de övriga nordiska språken och engelskan. Kap. 5 inleder den generativa analysdelen med en presentation av den aktuella generativa teorin. Också skillnader mellan GB-modellen och det minimalistiska programmet tas upp. I kap. 6 utarbetar Stroh-Wollin en egen modell för satsens inledning. Analysen av som-satserna och de satsfogningar de är involverade i, återfinns i kap. 7 och 8, som föregår det sammanfattande sista kapitlet. Det kan konstateras att Stroh-Wollins monografi är ett gott bidrag till den grammatiska beskrivningen av modern svenska.

L.-E.E.

*Eva Sundgren, Återbesök i Eskilstuna. En undersökning av morfologisk variation och förändring i nutida talspråk. 363 s., Uppsala 2002 (Uppsala universitet.) (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 56.) ISSN 0083-4661. ISBN 91-506-1547-5.* Denna avhandling har utarbetats inom projektet "Kontinuitet och förändring i nutida talspråk. Återbesök i Eskilstuna", vilket letts av Bengt Nordberg. Projektet, som är en upprepning av en undersökning av den språksociala variationen i Eskilstuna på 1960-talet, har haft som primärt syfte att spegla både den språkliga förändringen (och språkliga stabiliteten!) hos ett antal eskilstunabor och den språkliga förändringen mellan olika generationers eskilstunabor. Det är med andra ord fråga om både en panelundersökning och en trendundersökning. Det är en betydande mängd tal-

språk som penetreras i projektet — 1967 spelades 83 talare in, 1996 85 talare. Sammanlagt analyseras 131 timmars tal. Variationen mellan standardspråklig form och lokalspråklig form för sju olika språkdrag analyseras (den standardspråkliga formen står först i den följande uppräkningsordningen): *hus-et* ~ *hus-e*; *hus-en* ~ *hus-ena*; *flick-or* ~ *flick-er*; *dansa-t* ~ *dansa-Ø*; *köp-t* ~ *köp-i*; *dansa-de* ~ *dansa-Ø*; *blev* ~ *vart*. Undersökningen visar att språkförändringen varit påfallande långsam under den aktuella trettioårsperioden. Det är faktiskt endast beträffande språkdraget *hus-en* ~ *hus-ena* som standardformernas andel stigit på ett notabelt sätt. I *hus-et* ~ *hus-e* har det visserligen blivit vanligare med *t*-formen, men skillnaden mellan 1967 och 1996 är inte mer än 4 procentenheter. I *köp-t* ~ *köp-i* har andelen standardspråksbelägg stigit från 88 till 93 %, vilket visar att den markerade *i*-supinumformen fortfarande lever i talspråket i Eskilstuna. Övriga språkdrag uppvisar ungefär samma nivå av standardspråksformer 1996 som 1967. Sundgren diskuterar orsakerna till denna långsamma språkförändring under den aktuella trettioårsperioden. En del orsaker är mer specifika för den valda undersökningsorten, andra kan knytas till samhällsförändringar i stort, åter andra knyter an till generella mönster som tycks gälla för all språklig förändring. Det sistnämnda är av principiellt intresse, ty det är uppenbart att förändringstakten kan relateras till var i förändringsprocessen en viss språkförändring ligger. Det är tydligt att det tar mycket lång tid innan lågfrekventa lokalspråkliga varianter helt försvinner (såsom supinumformen *köpi*), och det tar också tid innan en förändringsprocess på allvar kommer igång. L.-E.E.

*Karolina Wirdenäs, Ungdomars argumentation. Om argumentationsteknik i gruppsamtal. XIV + 300 s., Göteborg 2002 (Acta Universitatis Gothoburgensis). (Nordistica Gothoburgensia 26.) ISBN 91-7346-449-X. ISSN 0078-1134.* I denna avhandling undersöks argumentation, sedd som en specifik samtalsaktivitet, hos 27 grupper av gymnasieungdomar som diskuterar musik. Det totala materialet är drygt 20 timmar eller 205 000 ord. Förf. definierar operationellt en argumentation som en del av ett samtal bestående av minst tre samtalsturer: en tes, en invändning, och en utveckling av argumentationen. Förf. studerar argumentationerna ur två skilda perspektiv: dels gör hon en detaljerad interaktionell analys av de enskilda argumentationerna, dels undersöker hon olika slags faktorer som är betydelsefulla för argumentationens utveckling. Argumenteringen rör vanligen värderingar och spekulationer om hur saker och ting kan förhålla sig. De argumentationstekniker som är vanligast i

materialet är frågeformade invändningar, ogiltigförklaringar, personangrepp, jämförelser, auktoritetsargument, precisering/generalisering och villkorsargument; de senaste är f.ö. mest frekventa. Av störst betydelse för hur argumentationen utvecklas är deltagarnas och gruppernas argumentationsstilar, deltagarnas relationer och olika sociala variabler, här kön och gymnasieprogram, vilket förf. ser som ett närmevärde för deltagarnas socioekonomiska bakgrund. Avhandlingen avslutas med en engelsk sammanfattning, en förteckning över använd litteratur samt fyra appendix. C.P.

*Eva Östlund-Stjärnegårdh, Godkänd i svenska? Bedömning och analys av gymnasieelevers texter. 226 s., Uppsala 2002 (Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 57.) ISBN 91-506-1555-6. ISSN 0083-4661.* Vad är det som avgör om en uppsats, skriven av en elev i slutet av den tolvåriga svenska skolgången, får betyget Godkänd eller Icke godkänd? Denna fråga blir mångsidigt belyst i Östlund-Stjärnegårds intressanta och tankeväckande avhandling. Svaret kan med författarens egna ord (s. 192) grovt sammanfattas så att "för sammanhanget adekvat innehåll och sättet att organisera det betyder mer för lärarens bedömning än språkliga detaljer". Om de språkliga ytfelen blir alltför många kan detta emellertid dra ner betyget på en någorlunda väl uppbyggd och innehållsmässigt relevant uppsats, något som förf. visar när hon låter ett antal svensklärare betygsätta både den ursprungliga versionen och formellt tillrättalagda versioner av en uppsats skriven av en dyslektisk elev.

Efter en inledande presentation av den svenska gymnasieskolans svenskundervisning och det från 1994 gällande målrelaterade systemet med betygsstegen Icke godkänd, Godkänd, Väl godkänd, Mycket väl godkänd, ger förf. i bokens andra kapitel en fyllig teckning av bakgrunden till sin studie, där hon också presenterar tidigare relevant forskning. Det tredje kapitlet redovisar bl.a. det material på 60 elevtexter från 1997 med betyget Godkänd eller Icke godkänd som förf. utgår från i sin undersökning. Här presenteras också de bedömare som förf. engagerat att betygsätta uppsatserna; det är denna betygsättning som hennes beräkningar grundar sig på. En närmare granskning av bedömarna, variationer i bedömningen av samma uppsats o.d. görs i kap. 5, som föregås av det korta kap. 4 där förf. redovisar resultaten av en enkätundersökning av lärares syn på bedömning av gymnasieelevers texter, särskilt vad beträffar gränsdragningen mellan Godkänd och Icke godkänd. En kvantita-



tiv analys av uppsatserna, omfattande bl.a. textlängd och betyg, antal makrosyntagmer och ord per makrosyntagm, ordlängd och ordvariation följer i kap. 6. En avslutande studie redovisar resultatet av en mer kvalitativ jämförelse mellan tre textpar (Godkänd/Icke godkänd) i olika genrer (skönlitterärt berättande, utredande och argumenterande texter) där faktorer som kön och längd hålls konstanta; förf. vill här visa vad som skiljer en godkänd lösning från en icke godkänd.

Enligt lärarenkäten hör *röd tråd* och *meningsbyggnad* till de viktigaste kriterierna för att bestämma om en uppsats ska få betyget Godkänd eller Icke godkänd. Kriteriet *röd tråd* undersöker förf. i kap. 7 genom att studera textbindningen och styckeindelningen, medan *meningsbyggnaden* studeras utifrån aspekterna satsradning, fundamentstyp, variation i meningslängd och bisatsanvändning; kapitlet avslutas med ett avsnitt där förf. diskuterar hur långt man kan komma med språkliga kriterier. Kap. 8 tar kortfattat upp övriga kriterier som framhållits som viktiga av lärarna i enkätundersökningen: *helhetsbedömning*, *relevant innehåll* och *hur eleven följt instruktionen*. Kap. 9 redovisar hur några texter som rättats i olika avseenden bedömdes, och i kap. 10 diskuterar förf. vad hennes resultat visar och vilken nytta man kan ha av dem. Boken avslutas med en engelsk sammanfattning, en litteraturförteckning samt 8 bilagor. Östlund-Stjärnegårds avhandling ger en intressant inblick i vad lärare går efter när de bedömer elevers arbeten. Den är ett värdefullt komplement till tidigare studier av svenska skolelevers texter, och borde läsas och begrundas inte minst av svensklärare på gymnasiet.

C.P.

\*

*Eva Brylla, Ursäkta, hur var namnet? Personnamn i praktiskt bruk. 126 s., Uppsala 2002 (Bokförlaget Bombus.) ISBN 91-974277-1-3.* Den behändiga lilla boken, riktad till en bred allmänhet, ger snarare namnregler för envar än namntips, som någon kanske kunde vänta sig. Namnförslag kan sökas i de arbeten som redovisas i källförteckningen. Texten summerar hur namnskicket har förändrats över århundradena och beskriver det regelverk av lagar och principer som styr vad som är tillåtet, såväl vad gäller förnamn som efternamn. Det finns också ett avsnitt om mellan-namn. Man får inte ge sina barn vilket förnamn som helst eller byta till vilket efternamn som helst, även om valfriheten har tillåtits öka under de senaste decennierna, ibland till grova övertramp, som trots namngiva-

rens välmening på sikt kan bli en belastning för namnbäraren senare i livet. Handboken har ett tydligt normativt syfte. Personnamn är lika lite som ortnamn bara den enskildes angelägenhet. Det gemensamma namnskicket speglar och vidareför hela vårt kulturarv, det är en väsentlig del av vårt språk. — Personnamnslagen 1982 återges som bilaga. G.H.

*Linnea Gustafsson, Novation i norr. Nya dopnamn och namngivningsmönster i Skelleftebygden 1791–1890. 300 s., Umeå 2000 (Department of Comparative Literature and Scandinavian Languages, Umeå universitet). (Antroponymica Suecana 12.) (Kulturens frontlinjer 39.) ISBN 91-88466-50-7. ISSN 0402-5822. ISSN 1402-8506.* Dopregistret för Skellefteå innehåller för perioden 1791–1890 drygt 71 000 förnamn, av vilka 582 är nya, d.v.s. inte fanns i regionen tidigare. De flesta nya namnen dyker upp hos borgarklassens barn. Förf. indelar de nya namnen i två grupper, benämnda namnval och namnbildning, av vilka den förra gruppen utgör drygt 70%. Bland namnen i namnvalsgruppen märks namn hämtade från almanackans namnlängd som *Clara*, *Emma*, *Petronella* och *Edmund*, *Felix* och *Valentin*. Några är influerade av kungahuset, som t.ex. *Alexandra* och *Josefina*, andra av Bibeln, som *Lea*, *Ruth*, *Joachim* och *Seth*. En del namn är hämtade från samtidslitteraturen; hit hör *Selma*, *Ossian* och *Elida*, en del är inlånade från tyska, engelska, latin, franska, spanska, italienska och andra språk. Namnen i namnbildningsgruppen är färre, och rör sig om moverade flicknamn som *David*, *Georgina*, *Jacobina*, kort- eller smekformer som *Lina*, *Sanna*, *Wilma* och *Elis*, *Janne*. Engelskinspirerade namn på -y dyker upp under andra hälften av 1800-talet; hit hör t.ex. *Manny* och *Henny*. Det finns också friare namnbildningar som *Fridlin*, *Ottilda* och *Henvig*. Först i början av 1700-talet dyker det upp barn som får mer än ett dopnamn; det rör sig då i regel om flickor i borgarklassen, men bruket sprider sig så småningom till pojkar. När flernamnssystemet blivit vanligare finner vi en återgång till ett namn i borgarklassen. En särskild del av avhandlingen behandlar spridningen av de nya namnen; av de 582 nya namnen är det 422 som får spridning. Förf. väljer i en separat studie ut 23 av dessa för att närmare undersöka vilka faktorer som underlättar spridningen. Boken är illustrerad med fyra figurer och 26 kartor; den avslutas med en engelsk sammanfattning, fem bilagor, käll- och litteraturförteckning samt ett register över nya dopnamn. C.P.

*Leksaksnamn och järnvägsnamn. Två uppsatser. 57 s., Uppsala 2002 (Uppsala universitet. Seminariet för nordisk namnforskning). (Namn och samhälle 14.) ISBN91-506-1615-3. ISSN 0237-5417. Katarina Leibring, författare till den år 2000 publicerade avhandlingen "Sommargås och Stjärnberg. Studier i svenska nötkreatursnamn" (anmäld i ANF 116 (2001) s. 348 f.), presenterar här en undersökning av barnen som namngivare med deras leksaker som namnbärare: "Bultron, Papegojan P och Samirami — om namn på leksaker". Iakttagelserna grundas på observationer av de egna döttrarnas namnskapande (födda 1986 och 1992), kompletterat med motsvarande namnförråd hos fyra andra flickor och två pojkar i deras omgivning. Namnbärarna är ca 300 leksaker av skilda slag, fr.a. leksaksdjur. De är således fråga om avbilder av djur eller människor, som naturligen förväntas bära individuella namn. Namnen utgör en brokig blandning, klassificerade enligt en indelning i fem namngivningsgrunder efter mönster av avhandlingen om kreatursnamn: primära egenskapsbeskrivande namn respektive schablonmässigt berömmande namn; sekundärbildningar hämtade ur individens namnlexikon respektive namnlån och uppkallelsenamn; slutligen oinplacerbara namn, kallade "friare bildningar". Analysen söker svar på frågor som: Vilka leksaker ges namn? Varför får just de leksakerna namn? Vilka typer av namn väljer barnen? Vilka är deras namngivningsmotiv och namnmönster?*

Rubriken "*Gruvgården–Fors Järnväg, Grisabanan och Godsstråket genom Bergslagen*. En översikt över svenska järnvägsnamn." speglar de tre huvudkategorier av järnvägsnamn som behandlas i Anders Nordebrings studie: 1. Äldre namn på privatbanor och stambanor med huvudsakligen läges- eller sträckningsangivande ortnamn som namnelement, d.v.s. namn som ofta tillika är identiska med järnvägsbolagens namn, namn som vanligen tillkom på lokal eller regional nivå; 2. Folkliga, spontant framvuxna namn; 3. Modern statlig järnvägsplanerings namn, kännetecknade bl.a. av namnelement som *-banan* och *-stråket*, på sina håll även av en namngivning som knappast tar hänsyn till etablerat namnskick och namnmiljöns språkliga och kulturhistoriska värden. Inledningsvis diskuteras begreppet *järnvägsnamn* och klassificeringen av det aktuella namnförrådet. Det gäller äldre officiella namn som innehåller elementen *stambanan* eller *statsbanan*, likaså de gamla privatbanornas namn, med namn som innehåller namn på orter eller områden som järnvägen genomlöper eller berör, alternativt järnvägens huvudort(er), slutligen ett fåtal andra namntyper. Av de 351 äldre namnen på privatbanor, som redovisas i en tabell, ingår hela 64 % (226 stycken) i den första kategorin. En särskild analys görs av de äldre officiella respektive folkliga alternativnamnen på *-banan*.

Mot denna äldre etablerade namngivning ställs dagens namn på nya banor och Banverkets namngivning av stamnätsplanernas "funktionella stråk". Det gäller ett drygt trettioåttio namn, beskrivna i alfabetisk ordning och klassificerade i sju grupper i jämförelse med grupperingen av de äldre namnen. Redovisningen leder till en kritisk granskning av en namngivning som ger prov på inkonsekvenser och dubbeltydigt namnbruk med namnkollisioner och förväxlingsrisker som följd. Det gäller t.ex. osmidiga konstruktioner som *Bergslagsbanan*, *Godsstråket genom Bergslagen*, *Skånebanan* och *Godsstråket genom Skåne*, namn på fyra olika banor. Ett ur ortografisk synpunkt diskutabelt exempel är namnet *Kust till kustbanan*, som i stamnätsplanerna även återges med bindestreck, *Kust-till-kustbanan*. Språkligt korrekta (men ändå klumpiga) vore skrivningarna *Kusttillkustbanan*, *Kust-till-kust-banan* eller *Kust till kust-banan*. Så redovisas och analyseras de fjorton länsjärnvägarnas namn, och namnen på sju pågående och planerade järnvägsbyggen. G.H.

*Eva Villarsen Meldgaard, Den store navnebog. 5. Udgave 1. Oplag. 295 s, København (Aschehoug). ISBN 87-11-16675-4.* Den fjärde upplagan anmäldes i ANF 117 (2002) s. 277 f. Boken utkom första gången 1994. Liksom tidigare redovisas helt kort de danska förnamnens historia, de populäraste namnen genom tiderna, de tio vanligaste förnamnen i olika delar av Danmark 1980–85, modenamn, idolnamn, namnskicket i andra länder, almanackans namn m.m., därpå de 1000 vanligaste pojk- respektive flicknamnen i alfabetisk ordning med uppgifter om namnets ålder, antal namnbärare 1985, populäraste period, utvecklingstrend, betydelse och ursprung samt geografiska utbredning, allt till vägledning för den som önskar finna ett lämpligt namn på ett barn eller själv vill veta någonting om sitt eget eller någon annans namn. Nytt är det lilla avsnittet om "framtidens förnamn", som speglar dagens mångkulturella samhälle. Boken avslutas med kyrkoministeriets lista 1990 över de drygt 6000 godkända förnamnen inklusive ministeriets tillägg 1997 om knappt 1000 namn, samt en litteraturlista. I namnlistan (1990 + 1997) markeras alla namn med noll till tre namnbärare med en asterisk, detta på goda grunder såsom en rådgivande "minuslista", en signal till föräldrar att helst undvika namnvarianten. G.H.

*Kristina Neumüller, Höjdnamnen i Forssa, Husby-Oppunda och Årdala socknar i Södermanland. 57 s., Uppsala 2002 (Uppsala universitet. Semina-*

*riet för nordisk namnforskning*). (Namn och samhälle 12.) ISBN 91-506-1543-2. ISSN 0237-5417. Boken redovisar en undersökning av 164 namn på höjder och sluttningar, inklusive vägbackar. Efter korta inledande avsnitt om terminologin och den sparsamma tidigare höjdnamnnsforskningen presenteras det jämförelsevis unga namnförrådet, huvudsakligen styrkt genom kartbelägg eller uppteckningar från 1900-talet. I kapitel 2 görs en formell respektive semantisk indelning av stoffet, i kapitel 3 diskuteras huvdlederna *backe*, *berg*, *brink/bricka*, *hammar(e)* m.fl., och i kapitel 4, det mest omfattande, tolkas och kommenteras de enskilda namnen så gott det går med hänsyn till den påfallande bristen på äldre belägg och därmed säkrare uppgifter om markutnyttjande, kronologi, mönster-namngivning m.m. G.H.

*Nordiskt och ryskt i namnforskningen 2. Utgiven under medverkan av Maria Aljoksjina. 62 s., Uppsala 2002. (Uppsala universitet. Seminariet för nordisk namnforskning.) (Namn och samhälle 13.) ISBN 91-506-1544-0. ISSN 0237-5417. Häftet innehåller tre nya bidrag till den 2001 nystartade skriftserien Nordiskt och ryskt i namnforskningen, ett led i det av Nordiska ministerrådet understödda skandinavisk-ryska nätverkssamarbetet inom onomastiken, bl.a. med uttalat syfte "att vidga kännedomen bland nordiska forskare om antroponymisk terminologi i ryskan". Temat är personnamsterminologi. Med utgångspunkt i den norska termen *dobbeltnamn* diskuterar Gulbrand Alhaug termproblem kring olika typer av förnamnskombinationer, medan Maria Aljoksjina redovisar jämförande studier i divergensen mellan norsk och rysk antroponymisk terminologi över huvud taget, och Svante Strandberg tar sig an kortformer och smeknamn i ryskt och svenskt namnbruk. G.H.*

*Lennart Ryman, Salamus, Tunström och Sporrang. Tillnamnsbruk och framväxten av släktnamn i Uppland. 400 s., Umeå 2002 (Institutionen för litteraturvetenskap och nordiska språk, Umeå universitet). (Anthroponymica Suecana 13.) ISBN 91-88466-54-X. ISSN 0402-5822. Mycket har fr. a. på senare år skrivits om personnamn, inte minst om bruket av tillnamn, varav åtskilliga genererat släktnamn. Rymans avhandling är klar, logisk och methodsäker. Bitvis kan textens många upprepningar upplevas störande till följd av den strikta logiska underindelningen med sammanfattningar av sammanfattningar. Men i detta ligger också en pedagogisk styrka. Den inledande tredjedelen av boken är en resonerande forsk-*

ningshistorik, som förtjänstfullt sammanfattar och nyanserar en brokig mångfald. Sedan underbygger, modifierar och bekräftar den egentliga forskningsinsatsen det sagda. I tillämpliga delar bör boken vara närmast självklar som introducerande kurslitteratur i ämnet. Den disponeras i åtta huvudavsnitt: 1) Inledningen redogör för syfte, uppläggning, terminologi, indelning, ortografi, material och metod. 2) Forskningshistoriken tar upp släktnamn och sociala skikt, tillnamnsskickets framväxt och spridningsvägar, internationellt och nationellt, mot bakgrund av medeltid och 1500-tal, med fokus på den tidsperiod då "allting" hände, d.v.s. ca 1626–1730, med aspekter på tillnamnen i skilda källor, officiellt bruk, stabilitetsgrad, prästerskapets namnval, kvinnors giftasnamn, den språkliga bakgrunden i inhemska härkomst- och inbyggarbeteckningar, oförändrade eller anpassade ortnamn, stelnade kompositionspatronymika, yrkesbeteckningar, utländska mönster som tyskt borgnamnsskick och tyska nobiliserande namnelement, med utblickar över lånegods från klassiska, romanska och övriga språk. En specialstudie ägnas tillnamnen bland invandrande män som vunnit adelskap i Sverige, likaså heraldiskt ordmaterial och säterinamn som typologiska paralleller. Kapitlet redogör också för tillnamnstyper: enledade (enkla namn resp. germanska avledningar med suffixen *-are*, *-e*, *-er*, *-ing* och *-ow*), lärda namn (suffixen *-(i)us*, *-ensis*, *-ander*, *-ell*, *-én*, *-in* m.fl.; oavkortade resp. avkortade), tvåledade tillnamn (determinativa, kopulativa resp. avledningsliknande bildningar), ellipser och semantiska typer.

Så följer avhandlingens kärna, undersökningen av tillnamn i 3) staden Uppsala mot bakgrunden av näringsliv, yttre kontakter, demografi, sociala grupper (akademiker, borgerskap, tjänstefolk, studenter), i jämförelse med tillnamn i 4) uppländsk bruks- och gruvmiljö, särskilt vallonska namn vid Gimo bruk, och bland ståndspersoner, hantverkare och arbetare vid t.ex. Dannemora gruvor. I en alfabetisk lista presenteras typexempel på vallonska resp. icke-vallonska tillnamnsartiklar. Nästa kontrollgrupp utgörs av 5) tillnamn bland landsbygdens allmoge i socknarna Danmark och Skäfthammar (med vissa nedslag i andra socknar).

De vunna rönen diskuteras i de följande avsnitten, 6) tillnamnen i Uppland under 1600- och 1700-talen, övergången till släktnamn, kronologisk, social och geografisk variation, mäns resp. kvinnors tillnamn, tidpunkt i livet för antagande av tillnamn, skillnader mellan olika källtyper, tillnamnsbyte, bruket av dubbla tillnamn, faktiskt konstaterade fall av släktnamn och giftasnamn, 7) namntypologi: enledade (enkla resp. kompositionspatronymer, germanska avledningar, oavkortade och avkortade lärda namn) resp. tvåledade, samt namngivningsgrunder. Så följer en

utförlig sammanfattning 8) på svenska och engelska, plus en bilaga över magistratspersoner i Uppsala under 1600-talet som bär tillnamn. Ett tillnamnsregister ger ingångar till texten. G.H.

*Svavar Sigmundsson (red.), Kristendommens indflydelse på nordisk navngivning. Rapport fra NORNAs 28. symposium i Skálholt 25.–28. maj 2000. 201 s., Uppsala 2002 (NORNA-förlaget). (NORNA-rapporter 74.) ISSN 0346-6728. ISBN 91-7276-073-7.* Med anledning av att det år 2000 var tusen år sedan kristendomen infördes på Island, arrangerade den Nordiska samarbetskommittén för namnforskning (NORNA) ett symposium i Skálholt. Fem föreläsningar vid symposiet behandlade personnamn, sju ortnamn. Flertalet föreläsningar från symposiet har nu samlats i denna volym, vilken redigerats av Svavar Sigmundsson. Guðrún Kvaran skriver här om kristet inflytande på de isländska personnamnen, medan trosskiftet och dess påverkan på personnamnskicket i övre Norrland belyses av Gösta Holm. De kristna personnamnen i medeltidens Norge behandlas sedan av Ole-Jørgen Johannessen, och förändringen i den sydsamiska personnamnsskatten i en kort artikel av Anders Løøv. Namnteoretiska ambitioner har Gunnstein Akselberg, vilken empiriskt söker analysera de ortnamn som skulle kunna lämna upplysningar om kristendomen och kristen aktivitet på medeltidens Voss. Det empiriska resultatet av denna omfattande uppsats (35 sidor) är magert — något som också författaren medger — men det hindrar inte att den äger metodologiskt intresse. Om användningen i ortnamn av ord som *kirke* (och motsvarande) samt av olika ord för kyrkans tjänare i olika delar av det västliga Norden, skriver Vidar Haslum, Jónína Hafsteinsdóttir och Svavar Sigmundsson i skilda artiklar, medan Bent Jørgensen ägnar de danska kyrkornas namn under tusen år uppmärksamhet och Susanne Vogt skriver om de danska klosternamnen och deras överlevnad över tid. Vid kristen kultur och tradition i sydvästnorska skärgårdsnamn uppehåller sig Inge Særheim. Efter en sammanfattning signerad Mats Wahlberg avslutas boken förtjänstfullt med ett namnregister. L.-E.E.

*Kjell Venås, Norske innsjønamn 4. Telemark fylke. 480 s., Oslo 2002 (Novus forlag). ISBN 82-7099-349-2.* Med Gustav Indrebøs Oppland (1924) och Buskerud (1933) och Kjell Venås Hedmark (1987) och Telemark (2002) har sjönamnen i fyra av Norges nitton fylken redovisats i serien Norske innsjønamn. Det gäller de fyra till ytan största inlands-

fylkena nordöst, norr och väster om Oslo. Urvalet begränsas till de sjönamn som utsatts på den officiella kartserien N 50 i skala 1:50 000. Huvudsakligen disponeras den fjärde delen i överensstämmelse med den föregående (anmäld i ANF 103 (1988), s. 235). Efter inledningen följer dock på förekommen anledning ett nytillkommet kapitel om obestämd och bestämd form (-*tjønn* 'tjärn' och -*tjønni* 'tjärnen'). I kapitlet undersöks namnen i tre valda Telemarkshärader, där de under 1400- och 1500-talen uppkomna bestämda namnformerna i praktiken kommit att brukas omväxlande med de ursprungliga obestämda. De officiella namnformerna på N 50-bladen företer en annan bild. Här konstateras en tydlig tendens att namnen mot det lokala bruket har normaliserats till bestämd form. Inga fasta regler kan ges, men i Telemark finns det påfallande fler namn i obestämd (= fornnorsk) form än i de tidigare redovisade fylkena. Så följer ett översiktskapitel om vad Venås med Indrebø kallar *Grunnord*, eller kanske hellre *Sistelekk*, d.v.s. namnens huvudled. Det gäller dels de frekventa -*sjø*, -*tjønn*, -*vatn* och -*fjorden*, dels kategorin "övriga" i alfabetisk ordning, plus kommentarer kring bildliga namn, jämförelsenamn, avkortade och utvidgade namn (ellipser och epexegeter), samt syntagmatiska namn. Nästa kapitel presenterar namnstoffet i en geografisk översikt häradsvis (= kommunvis), dock med namn som innehåller personnamnsförled utbrutna till ett eget avsnitt. Bokens huvuddel, s. 85–447, redovisar hela namnmaterialet i alfabetiskt ordnade artiklar, vari uppslagsformerna återges i nynorskt normalmål, d.v.s. enligt den 1993 antagna officiella normen, som i särskilda fall tillåter regionala "samleformer", så t.ex. *tjønn* för *tjörn*. Det lokala uttalet anges enligt Norvegia, namnbärens läge genom koordinater till N 50-bladen, namnbärens relativa storlek i författarens egen uppskattning enligt en tiogradig skala, samt vattentytans antal meter över havet. Så följer för tolkningen relevanta äldre skriftformer, språkliga och sakliga resonemang och kommentarer. Avslutningsvis diskuteras några av de viktigare namngivningsmotiven: relationsnamn (läge), likhetsnamn (form), terräng, färg, ljud, väderstreck, relativ ålder, fauna, arbetsliv, folketro och folkliv, händelser och personer m.m. Slutligen förtecknas litteratur, sagesmän och använda förkortningar. Endast i ett dussintal fall behöver namnen lämnas helt otolkade. Många av dem är mer eller mindre genomskinliga, medan åtskilliga kräver omdömesgill och kringsynt diskussion av flera alternativa tolkningshypoteser, inom de snäva ramar som ett sådant här serieverk måste hållas. Självklart grips den intresserade läsaren av iver att här och var ytterligare diskutera, komplettera eller i något ynka fall



tillrättalägga. Låt det stanna vid en försynt förhoppning om nästa fylke. G.H.

*Kurt Zilliacus, Forska i namn. 290 s., Helsingfors 2002 (Svenska litteratursällskapet i Finland). (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 640.) ISBN 951-583-076-1. ISSN 0039-6842.* Boken innehåller en kronologisk samling uppdaterade texter från författarens tid som ledare för svensk namnforskning och namnvård vid Folkkultursarkivets namnavdelning 1966–75, från 1976 inom Forskningscentralen för de inhemska språken. Artiklarna speglar den spännande utvecklingen av finländsk namnforskning och utgör sammantaget en allsidig och lättillgänglig resonerande handbok för envar ortnamnsintresserad, illustrerad med kartutsnitt och foton. I bokens tre huvudavsnitt beskrivs först projektet Finlands svenska ortnamn: tillkomst, upptecknarinstruktioner, forskningsprogram, ortnamnsklassificering, skärgårdsdokumentationen med hjälp av forskningsbåten Rödän, undersökningar kring namnskick, namnkunnande, dialekter och ortnamn m.m., samt projektets publikationer. Så följer avsnittet Namnteori, ett område där författaren sedan 1960-talet varit impulsgivande inspiratör: om namnbegreppet, namnens uppkomst, användning, betydelse, ledindelning, funktion, typologi och klassificering. Slutavsnittet Namnvård redogör för den aktuella verksamheten i stat och kommun för en god namnmiljö på landkartor och sjökort, i ny och gammal bebyggelse. Det avslutande registret över termer, begrepp och kategorier ger snabbingångar till texternas förklaringar.

G.H.

## Författarna

*Bonner, Maria, Dr.*, assoc. prof., Syddansk Universitet, Institut for Fagsprog, Kommunikation og Informationsvidenskab, Grundtvigs Allé 150, DK-6400 Sønderborg, Danmark.

*Edlund, Lars-Erik*, professor, Umeå universitet, Institutionen för litteraturvetenskap och nordiska språk, SE-901 87 Umeå, Sverige.

*Grimstad, Kaaren*, assoc. prof., University of Minnesota, Dept. of German, Scandinavian and Dutch, 205 Folwell Hall, 9 Pleasant St. SE, Minneapolis, MN 55455, USA.

*Hafstein, Valdimar Tr.*, Ph.D. Cand., University of California, Berkeley, Dept. of Scandinavian, 6030 Dwinelle Hall, Berkely, CA 94720, USA.

*Hagland, Jan Ragnar*, professor, Institutt for Nordistikk og Litteraturvitenskap, Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet, NO-7491 Trondheim, Norge.

*Hallberg, Göran*, docent, arkivchef, Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, Helgonabacken 14, SE-223 62 Lund, Sverige.

*Johnsen, Sverre*, stud. philol., Universitetet i Oslo, Germanistisk institutt, Blindern, NO-0316 Oslo, Noreg.

*Lerche Nielsen, Michael*, adjunkt, ph.d., Københavns Universitet, Institut for Navneforskning, Njalsgade 136, DK-2300 København, Danmark.

*Lindqvist, Christer*, Prof. Dr., Ernst Moritz Arndt Universität, Greifswald, Philosophische Fakultät, Lehrstuhl für Nordische Philologie: Linguistik, Hans-Fallada-Straße 20, D-17487 Greifswald, Deutschland.

*Lönnroth, Harry*, filosofie magister, doktorand i nordiska språk, Tammerfors universitet, Institutionen för språk- och översättningsvetenskap, FIN-33014 Tammerfors, Finland.

*Platzack, Christer*, professor, Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk, Helgonabacken 14, SE-223 62 Lund, Sverige.

*Samplonius, Kees*, docent, De Sitterlaan 4, NL-3572 ZL Utrecht, Nederland.